નમો તસ્સ ભગવતો અરહતો સમ્માસમ્બુદ્ધસ્સ

અભિધમ્મપિટકે

ધમ્મસઙ્ગણી-અનુટીકા

વીસતિગાથાવણ્ણના

૧. અભિધમ્મસંવણ્ણનાય અત્થં સંવણ્ણેતુકામો તસ્સા આદિગાથાય તાવ પયોજનસમ્બન્ધાભિધાનપુબ્બઙ્ગમં અત્થં નિદ્ધારેન્તો ઉળારજ્ઝાસયાનં નિસમ્મકારીનં પટિપત્તિ પરેસં વિવિધહિતસુખનિપ્ફાદનપ્પયોજનાતિ આચરિયસ્સાપિ ધમ્મસંવણ્ણનાય આદિમ્હિ સત્થરિ નિપચ્ચકારસ્સ અન્તરાયવિસોસનત્થતા વિય સત્થરિ ધમ્મે ચ પરેસં અચ્ચન્તસુખપ્પટિલાભસંવત્તનિયસદ્ધારતનુપ્પાદનત્થતાપિ સિયાતિ દસ્સેતું ''**ધમ્મસંવણ્ણનાય**''ન્તિઆદિમાહ. તત્થ યથાનુસિટ્ઠં પટિપજ્જમાને અપાયેસુ અપતમાને ધારેતીતિ **ધમ્મો**તિ સામઞ્ઞવચનોપિ ધમ્મ-સદ્દો સદ્દન્તરસન્નિધાનેન ઇધ પરિયત્તિવિસેસવિસયો. સંવણ્ણીયતિ અત્થો એતાયાતિ **સંવણ્ણના**, અટ્ઠકથા.

તિવિધયાનમુખેન વિમુત્તિધમ્મં યથારહમનુસાસતીતિ **સત્થા**. પણમનં પણામો, કાયવાચાચિત્તેહિ સત્થુ ગુણનિન્નતા. કિરિયા કરણં, પણામસ્સ કરણં **પણામકરણં**, વન્દનાપયોગો. સો ચ કિઞ્ચાપિ ''ઇદાનિ અધિપ્પેતં પણામં કરોન્તો''તિઆદિના ''તસ્સ પાદે નમસ્સિત્વા''તિઆદિકસ્સ અધિપ્પેતપણામભાવં દસ્સેસ્સતિ, ''કરુણા વિયા''તિઆદિકસ્સ પન સબ્બસ્સ થોમનાવસેન વુત્તસ્સપિ વસેન વેદિતબ્બો. સો હિ સત્થુ મહાકરુણાદિગુણવિસેસકિત્તનવસેન પવત્તો મહાકરુણાદિગુણવિસેસાવિનાભાવિના સંવણ્ણિયમાનસંવણ્ણનાધમ્મવિભાવિતેન **ધમ્મસ્સ સ્વાક્ખાતભાવેન** સ્વાક્ખાતધમ્મે સત્થરિ અનુપ્પન્નસદ્ધાનં સદ્ધાજનનાય, ઉપ્પન્નસદ્ધાનઞ્ચ ભિય્યોભાવાય હોતિ. સત્થુનો ચ અવિપરીતધમ્મદેસનભાવેન અવિતથદેસનાભૂતે ધમ્મેતિ એતેન સત્થુનો મહાકરુણાદિગુણાનંયેવ ચ ફલવિસેસનિપ્ફાદનસમત્થતાય પસાદાવહતં આહ. ધમ્મેન હિ સત્થુસિદ્ધિ, સત્થારા ચ ધમ્મસિદ્ધિ, ધમ્મસમ્પત્તિયાપિ સત્થુગુણતાય સત્થુગુણવિભાવનેન સમ્પજ્જતીતિ.

એવં સત્થરિ પણામકરણસ્સ એકં પયોજનં દસ્સેત્વા ઇદાનિ સમ્બન્ધં વિભાવેતિ ''**તદુભયપ્પસાદા હી**''તિઆદિના. ન હિ સત્થરિ ધમ્મે વા અપ્પસન્નો સંવણ્ણિયમાને તદધિગન્તબ્બે ચ ધમ્મે સમ્મા પટિપજ્જતિ, નાપિ સીલાદિઅનુપાદાપરિનિબ્બાનન્તં મહન્તં અત્થં સાધેતિ, તસ્મા ધમ્મસંવણ્ણનાસુ પરેસં સમ્માપટિપત્તિઆકઙ્ખાય તથારૂપધમ્મપટિગ્ગાહકેહિ ચ વિનિયોજિતેન સત્થરિ ધમ્મે ચ પસાદુપ્પાદનં સત્થરિ પણામકરણં વિહિતન્તિ અધિપ્પાયો.

ભગવતો ગુણસંકિત્તનં તસ્સ ધમ્મસઙ્ઘાનમ્પિ થોમના હોતિયેવાતિ વુત્તં ''**રતનત્તયપણામવચન**''ન્તિ. તથા ચ વક્ખતિ ''ભગવતો થોમનેનેવા''તિઆદિ (ધ॰ સ॰ મૂલટી॰ ૬). વક્ખમાનં વા ''સદ્ધમ્મઞ્ચસ્સ પૂજેત્વા''તિઆદિં સન્ધાય વુત્તં. વિઞ્ઞાપનત્થં પરેસં વિઞ્ઞૂનન્તિ વા સમ્બન્ધનીયં. અવિઞ્ઞૂનં અપ્પમાણતાય અભાજનતાય ચ વિઞ્ઞૂનં ગહણં. તે હિ બુદ્ધાદીસુ સગારવસ્સ પમાણભૂતતં જાનન્તા તસ્સ વચનં સોતબ્બં સદ્ધાતબ્બં મઞ્ઞન્તિ,

સમ્મદેવ ચ નં અનુતિટ્ઠન્તા તદધિપ્પાયં પૂરેન્તિ. ઇધાપિ પુરિમનયેનેવ સમ્બન્ધો વેદિતબ્બો પસાદવિઞ્ઞાપનાદિમુખેનપિ સમ્માપટિપત્તિઆકઙ્ખાય પવેદિતત્તા.

એત્થ ચ પઠમો અત્થવિકપ્પો સદ્ધાનુસારીનં પુગ્ગલાનં વસેન વુત્તો, દુતિયો ધમ્માનુસારીનં. પઠમો વા અસંસિદ્ધસત્થુધમ્માનં વસેન વુત્તો, દુતિયો સંસિદ્ધસત્થુધમ્માનં. તથા પઠમો પઠમે રતને પણામકિરિયાદસ્સનપરો, દુતિયો ઇતરેસુપીતિ અયં વિસેસો વેદિતબ્બો.

પણામો કરીયતિ એતાયાતિ પણામકરણં, પણામકિરિયાભિનિપ્ફાદિકા ચેતના. સા હિ ખેત્તસમ્પત્તિયા આચરિયસ્સ ચ અજ્ઝાસયસમ્પત્તિયા દિટ્ઠધમ્મવેદનીયભૂતા યથાલદ્ધસમ્પત્તિનિમિત્તકસ્સ કમ્મસ્સ બલાનુપ્પદાનવસેન પુરિમકમ્મનિપ્ફન્નસ્સ વિપાકસન્તાનસ્સ અન્તરા વેમજ્ઝે આયન્તિ આપતન્તીતિ અન્તરાયાતિ લદ્ધનામાનં રોગાદિઅનત્થાનં વિધાયકસ્સ ઉપપીળકસ્સ ઉપચ્છેદકસ્સ વા કમ્મસ્સ વિદ્ધંસનસમત્થો પુઞ્ઞાતિસયોતિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ "**રતનત્તયપણામ...પે॰... વિસેસભાવતો**"તિ. એવઞ્ચ કત્વા રાગાદિપરિયુટ્ઠાનાભાવવચનેન અન્તરાયસ્સ કારણભૂતાય પયોગવિપત્તિયા અભાવસ્સ, અત્થલાભાદિવચનેન અનન્તરાયતાહેતુભૂતાય પયોગસમ્પત્તિયા સબ્ભાવસ્સ, ''સબ્યાપજ્ઝાય પજાય અબ્યાપજ્ઝો વિહરતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૬.૧૦; ૧૧.૧૧) વચનેન દિટ્ઠેવ ધમ્મે સુખવિહારિતાય ચ પકાસનં **મહાનામસુત્તં**યેવ ઉદાહટં.

ગુણવિસેસદસ્સનત્થન્તિ એતેન સતિપિ કાયમનોપણામાનં અન્તરાયવિસોસનસમત્થભાવે તેહિ પણામવિસયસ્સ પણામારહભાવવિભાવનેન સાતિસયો વચીપણામો વિહિતોતિ દસ્સેતિ. **ગુણવિસેસવા હી**તિઆદિના આચરિયસ્સ યુત્તપત્તકારિતં દસ્સેતિ. **દેસના વિનયપિટકે**તિ એત્થ નનુ વિનયપિટકસ્સપિ દેસનાભાવતો દેસનાવિનયપિટકાનં ભેદવચનં ન યુત્તન્તિ? નો ન યુત્તં ''તીસુપિ ચેતેસુ એતે ધમ્મત્થદેસનાપટિવેધા''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા; દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથા; પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથા) એત્થ વિય સમુદાયદેસનાય અવયવદેસનાનં આધારભાવતો. દેસનાકાલે વા મનસા વવત્થાપિતાય વિનયતન્તિયા વિનયપિટકભાવતો તદત્થપઞ્ઞાપનસ્સ ચ દેસનાભાવતો ભેદવચનં. અથ વા દેસીયતિ એતેનાતિ **દેસના**, દેસનાસમુટ્ઠાપકો ચિત્તુપ્પાદો, તસ્સ ચ વિનયપિટકવિસયો કરુણાપુબ્બઙ્ગમો ચ સોતિ એવમેત્થ ભેદવચનોપપત્તિ દટ્ઠબ્બા. **સુત્તન્તપિટકે**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો.

કથં પન ભગવતો દેસના વિનયપિટકે કરુણાપ્પધાના, સુત્તાભિધમ્મપિટકેસુ ચ પઞ્ઞાકરુણાપઞ્ઞાપ્પધાનાતિ વિઞ્ઞાયતીતિ? યતો ઉક્કંસપરિયન્તગતહિરોત્તપ્પોપિ ભગવા લોકિયસાધુજનેહિપિ પરિહરિતબ્બાનિ ''સિખરણી''તિઆદીનિ વચનાનિ યથાપરાધઞ્ચ ગરહવચનાનિ વિનયપિટકદેસનાયં મહાકરુણાસઞ્ચોદિતમાનસો મહાપરિસમજ્ઝે અભાસિ, તંતંસિક્ખાપદપઞ્ઞત્તિકારણાપેક્ખાય વેરઞ્જાદીસુ સારીરિકઞ્ચ ખેદમનુભોસિ, તસ્મા કિઞ્ચાપિ ભૂમન્તરપચ્ચયાકારસમયન્તરકથાનં વિય વિનયપઞ્ઞત્તિયાપિ સમુટ્ઠાપિકા પઞ્ઞા અનઞ્ઞસાધારણતાય અતિસયકિચ્ચવતી, તતોપિ કરુણાય કિચ્ચં અધિકન્તિ અધિપ્પાયેન વુત્તં "**વિનયપિટકે કરુણાપ્પધાના**"તિ. કરુણાબ્યાપારાધિકતાય હિ દેસનાય કરુણાપ્પધાનતા, સુત્તન્તદેસનાય મહાકરુણાસમાપત્તિબહુલો વેનેય્યસન્તાનેસુ તદજ્ઝાસયાનુલોમેન ગમ્ભીરમત્થપદં પતિટ્ઠપેસીતિ કરુણાપઞ્ઞાપ્પધાનતા, અભિધમ્મદેસનાય પન સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણસ્સ વિસયભાવપ્પહોનકો રૂપારૂપપરિચ્છેદો ધમ્મસભાવાનુરોધેન પવત્તિતોતિ પઞ્ઞાપ્પધાનતા. **તેનેવ ચ કારણેના**તિઆદિના દેસનાનુરૂપતંતંસંવણ્ણનાય થોમના આચરિયસ્સ પકતીતિ દસ્સેતિ.

કુસલા રૂપં ચક્ખુમા દસ દાળિમાદિ સમૂહવસેન અત્થાનવબોધનત્થો વિય અત્થાવબોધનત્થો હિ સદ્દપ્પયોગો અત્તપરાધીનો કેવલો અત્થપદત્થકો, સો પદત્થવિપરિયેસકારિના ઇતિ-સદ્દેન સદ્દપદત્થકો જાયતીતિ આહ "**કરુણા વિયાતિ નિદસ્સનવચન**"ન્તિ. નિદસ્સનઞ્હિ નામ નિદસ્સિતબ્બધમ્મે તેન ચ સમ્બન્ધે સતિ હોતિ, નાઞ્ઞથાતિ તસ્સ નિદસ્સનભાવં વિભાવેન્તો આહ "**યસ્સ યથા...પે॰... પવત્તિત્થાતિ અત્થો**"તિ.

"તત્થ કરુણા વિયાતિ નિદસ્સનવચન"ન્તિઆદિના નિદસ્સનનિદસ્સિતબ્બધમ્માનં આધારવિસયબ્યાપારેહિ સવિસેસનેહિ સહ પકાસનવસેન ગાથાય અત્થતત્વં દસ્સેત્વા અવયવભેદવસેન અત્થં દસ્સેતું "**કિરતીતિ કરુણા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ નિચ્છન્દરાગાનં ભૂતપુબ્બગતિયા વા સત્તતા વેદિતબ્બા. એકસ્સપિ ધમ્મસ્સ અનેકસામઞ્ઞાકારવન્તતાય "**યથાસભાવં પકારેહી**"તિ વુત્તં. તથા હિ વુત્તં – "સબ્બે ધમ્મા સબ્બાકારેના"તિ (મહાનિ॰ ૧૫૬; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫; પટિ॰ મ॰ ૩.૫) ધમ્માનં અઞ્ઞેય્યત્તં પટિક્ખિપતિ ઞાતું અસક્કુણેય્યત્તાભાવતો. એતેન તસ્સા પઞ્ઞાય અકિચ્છવુત્તિતં આહ. યથેવ હિ "ઞેય્યેસુ સબ્બેસુ પવત્તિત્થા"તિ એત્તાવતા અધિપ્પેતત્થે સિદ્ધે તેસં અત્તત્તનિયતાવિરહસંસૂચનત્થં પરેસં સત્તાદિમિચ્છાગાહપટિસેધનેન **ધમ્મ**-સદ્દેન ઞેય્યા વિસેસિતબ્બા, એવં "**ધમ્મેસુ સબ્બેસુ પવત્તિત્થા**"તિ એત્તાવતા ચ અધિપ્પેતત્થે સિદ્ધે ધમ્મેસુ તસ્સા પઞ્ઞાય આકઙ્ખપ્પટિબદ્ધતાય અકિચ્છવુત્તિતં દસ્સેતું અઞ્ઞેય્યત્તપટિસેધનેન **ઞેય્ય**-સદ્દેન ધમ્મા વિસેસિતાતિ. **ઞેય્યધમ્મ**-સદ્દા નીલુપ્પલસદ્દા વિય અઞ્ઞમઞ્ઞં ભેદાભેદયુત્તાતિ "**ઞેય્યા ચ તે ધમ્મા ચા**"તિ વુત્તં. **યા યાતિ** યથા-સદ્દસ્સત્થં દસ્સેતિ. બ્યાપનિચ્છાયઞ્હિ અયં **યથા**-સદ્દો, તપ્પભેદા પઞ્ઞા પવત્તિત્થાતિ સમ્બન્ધોતિ.

ભગવતિ પવત્તાવાતિ ઇદં યેભુય્યેન ઉપમાનોપમેય્યત્થાનં ભિન્નાધારતાય ભિન્નાધારસ્સ ચ ઉપમાનત્થસ્સ ઇધ અસમ્ભવતો વુત્તં. ભગવતો કરુણાય અઞ્ઞેહિ અસાધારણભાવો સત્તે સંસારદુક્ખતો ઉદ્ધરિત્વા અચ્ચન્તસુખે નિબ્બાને પતિટ્ઠપેતું અત્તનો સરીરજીવિતપરિચ્ચાગેનપિ એકન્તહિતજ્ઝાસયતાવસેન વેદિતબ્બો, યતો વિનેય્યાનં કોસોહિતવત્થગુય્હપહૂતજિવ્હાવિદંસનમ્પિ કતં, યઞ્ચ યદિમે સત્તા જાનેય્યું, ભગવતો સાસનેન રહદમિવ સીતલં સમ્પજ્જલિતં અગ્ગિક્ખન્ધમ્પિ સમોગાહેય્ય. અઞ્ઞેસં પસ્સન્તાનન્તિ સમ્બન્ધો. **ઉદ્ધટા**તિ પદં અપેક્ખિત્વા **મહોઘપક્ખન્દાનં સત્તાન**ન્તિ કમ્મત્થે સામિવચનં. અયઞ્હેત્થ સઙ્ખેપત્થો – કામાદિમહોઘપક્ખન્દે સત્તે તતો ઉદ્ધટા નત્થઞ્ઞો કોચિ મં ઠપેત્વાતિ પસ્સતો યથા ભગવતો કરુણાય આવિસનં હોતિ, ન એવં અઞ્ઞેસં તથાદસ્સનસ્સેવ અભાવતો. અથ વા **અઞ્ઞેસં પસ્સન્તાન**ન્તિ યદિપિ પરે પસ્સેય્યું, તથાપિ ન તેસં ભગવતો વિય કરુણોક્કમનં અત્થિ અપ્પટિપત્તિતો અત્તહિતમત્તપટિપત્તિતો ચાતિ અત્થો.

અનાવરણા તીસુ કાલેસુ સબ્બત્થ અપ્પટિહતવુત્તિતાય, **અસાધારણા** સબ્બધમ્માનં નિરવસેસહેતુપચ્ચયપરિગ્ગહવસેન તેસઞ્ચ સભાવકિચ્ચાદિઅવત્થાવિસેસાદિપરિજાનનેન આયૂહનવેલાયમેવ તંતંકમ્માનં તંતંફલવિસેસહીનમજ્ઝિમપણીતાદિવિભાગસ્સ ઇન્દ્રિયબદ્ધેસુ અનિન્દ્રિયબદ્ધેસુ ચ અતિસુખુમતિરોહિતવિદૂરવુત્તિઅતીતાનાગતાદિભેદભિન્નાનં રૂપધમ્માનં તંતંકારણસમવાયવિભાવનેનેવ તંતંફલેસુ વણ્ણસણ્ઠાનગન્ધરસફસ્સાદિવિસેસસ્સ નિરવસેસતો પટિવિજ્ઝનેન વેદિતબ્બા. અયઞ્ચ અત્થો ભગવતો અનેકધાતુનાનાધાતુલોકં યથાભૂતં ઞાણાદિવસેન વેદિતબ્બો. **યથા ચ પસ્સન્તસ્સા**તિ ઇદં રાગગ્ગિઆદીહિ લોકસન્નિવાસસ્સ આદિત્તતાદિઆકારદસ્સનં ભગવતો મહાકરુણોક્કમનુપાયં સન્ધાય વુત્તં. તં પન બહુકેહિ આકારેહિ પસ્સન્તાનં બુદ્ધાનં ભગવન્તાનં સત્તેસુ મહાકરુણા ઓક્કમતિ. "આદિત્તો લોકસન્નિવાસો...પે॰... ઉય્યુત્તો...પે॰... પયાતો...પે॰... કુમ્મગ્ગપ્પટિપન્નો...પે॰... ઉપનીયતિ લોકો અધુવો...પે॰... અતાણો લોકો અનભિસ્સરો...પે॰... અસ્સકો લોકો સબ્બં પહાય ગમનીયં...પે॰... ઊનો લોકો અતિત્તો તણ્હાદાસોતિ પસ્સન્તાનં

બુદ્ધાનં ભગવન્તાનં સત્તેસુ મહાકરુણા ઓક્કમતી''તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૭) પટિસમ્ભિદામગ્ગે પરોસતં આકારેહિ દસ્સિતન્તિ ગન્થવિત્થારં પરિહરિતું સંવણ્ણયિતુઞ્ચ ઉપાયં દસ્સેતું આહ "**તં સબ્બં પટિસમ્ભિદામગ્ગે મહાકરુણાઞાણવિભઙ્ગવસેન જાનિતબ્બ**''ન્તિ. ઇન્દ્રિયપરોપરિયત્તઆસયાનુસય યમકપાટિહારિય સબ્બઞ્ઞુતાનાવરણઞાણાનિ સેસાસાધારણઞાણાનિ. તેસમ્પિ હિ વિભઙ્ગો ''ઇધ તથાગતો સત્તે પસ્સતિ અપ્પરજક્ખે''તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૧૧) પટિસમ્ભિદામગ્ગે નાનપ્પકારેન દસ્સિતોતિ પુરિમનયેનેવ અતિદિસતિ. **આદિ**-સદ્દેન તત્થ વિભત્તાનં પટિસમ્ભિદાસચ્ચઞાણાદીનં સઙ્ગહો કતોતિ વેદિતબ્બો.

નિપ્પદેસસપ્પદેસવિસયા કરુણા વિય ભગવતો પઞ્ઞાપિ ઇધ નિપ્પદેસસપ્પદેસવિસયા નિરવસેસા અધિપ્પેતાતિ તસ્સા કતિપયભેદદસ્સનેન નયતો તદવસિટ્ઠભેદા ગહેતબ્બાતિ દસ્સેન્તો ''**પઞ્ઞાગ્ગહણેન ચા**''તિઆદિમાહ. તે પન સીલસમાધિ પઞ્ઞાવિમુત્તિવિમુત્તિઞાણદસ્સન, દ્વાચત્તાલીસસતદુકધમ્મ, બાવીસતિતિકધમ્મ, ચતુસતિપટ્ઠાન સમ્મપ્પધાન ઇદ્ધિપાદ સામઞ્ઞફલ અરિયવંસાદિ, પઞ્ચગતિ પઞ્ચપધાનિયઙ્ગપઞ્ચઙ્ગિકસમાધિ ઇન્દ્રિય બલ નિસ્સારણીયધાતુ વિમુત્તાયતન વિમુત્તિપરિપાચનીયધમ્મસઞ્ઞાદિ, છસારણીયધમ્મ અનુસ્સતિટ્ઠાન અગારવગારવ નિસ્સારણિયધાતુ સતતવિહાર અનુત્તરિય નિબ્બેધભાગિયપઞ્ઞાદિ, સત્તઅપરિહાનિયધમ્મ અરિયધન બોજ્ઝઙ્ગ સપ્પુરિસધમ્મનિજ્જરવત્થુ સઞ્ઞા દક્ખિણેય્યપુગ્ગલખીણાસવબલાદિ, અટ્ઠપઞ્ઞાપટિલાભહેતુ મિચ્છત્ત સમ્મત્ત લોકધમ્મ અરિયાનરિયવોહાર આરમ્ભવત્થુ કુસીતવત્થુ અક્ખણ મહાપુરિસવિતક્ક અભિભાયતન વિમોક્ખાદિ, નવયોનિસોમનસિકારમૂલધમ્મપારિસુદ્ધિપધાનિયઙ્ગ સત્તાવાસ આઘાતવત્થુ આઘાતપટિવિનય સઞ્ઞાનાનત્ત અનુપુબ્બવિહારાદિ, દસનાથકરધમ્મ કસિણાયતન અકુસલકમ્મપથ કુસલકમ્મપથ મિચ્છત્ત સમ્મત્ત અરિયવાસ દસબલઞાણ અસેક્ખધમ્માદિ, એકાદસમેત્તાનિસંસ સીલાનિસંસ ધમ્મતા બુદ્ધિહેતુ, દ્વાદસાયતનપટિચ્ચસમુપ્પાદ ધમ્મચક્કાકાર, તેરસધુતગુણ, ચુદ્દસબુદ્ધઞાણ, પઞ્ચદસચરણવિમુત્તિપરિપાચનીયધમ્મ, સોળસઆનાપાનસ્સતિ સચ્ચાકાર સુત્તન્તપટ્ઠાન, અટ્ઠારસ બુદ્ધધમ્મધાતુ ભેદકરવત્થુ, એકૂનવીસતિપચ્ચવેક્ખણ, ચતુવીસતિપચ્ચય, અટ્ઠવીસતિસુત્તન્તપટ્ઠાન, પણ્ણાસઉદયબ્બયદસ્સન, પરોપણ્ણાસકુસલધમ્મ, દ્વાસટ્ઠિદિટ્ઠિગત, અટ્ઠસતતણ્હાવિચરિતાદિભેદાનં ધમ્માનં પટિવિજ્ઝનદેસનાકારપ્પવત્તા, યે ચ ચતુવીસતિકોટિસતસહસ્સસમાપત્તિસઞ્ચારિમહાવજિરઞાણપ્પભેદા, યે ચ અનન્તનયસમન્તપટ્ઠાનપવિચયદેસનાકારપ્પવત્તા, યે ચ અનન્તાસુ લોકધાતૂસુ અનન્તાનં સત્તાનં આસયાનુસયચરિતાદિવિભાવનાકારપ્પવત્તાતિ એવંપકારા ભગવતો પઞ્ઞાપભેદા, સબ્બેપિ ઇધ **આદિ**-સદ્દેન નયતો સઙ્ગય્હન્તીતિ વેદિતબ્બં. કો હિ સમત્થો ભગવતો પઞ્ઞાય પભેદે અનુપદં નિરવસેસતો દસ્સેતું. તેનેવ ભગવન્તં ઠપેત્વા પઞ્ઞવન્તાનં અગ્ગભૂતો ધમ્મસેનાપતિસારિપુત્તત્થેરોપિ બુદ્ધગુણપરિચ્છેદનં પતિઅનુયુત્તો ''અપિચ મે, ભન્તે, ધમ્મન્વયો વિદિતો''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૧૪૬) આહાતિ.

સંસારમહોઘપક્ખન્દાનં સત્તાનં તતો સન્તારણત્થં પટિપન્નો તેહિ પયોજિતો નામ હોતિ અસતિપિ તેસં તથાવિધે અભિસન્ધિયન્તિ વુત્તં "**સત્તા હિ મહાબોધિં પયોજેન્તી**''તિ. **એતેન સબ્બેના**તિ મહાબોધિમૂલાદિદસ્સનેન. અપગમનં નિરુપક્કિલેસન્તિ યોજેતબ્બં. જાતસંવદ્ધભાવદસ્સનેન ''અનાદિ અનિધનો ચ સત્તો''તિ એવંપકારા મિચ્છાવાદા પટિસેધિતા હોન્તિ. **સમઞ્ઞા…પે॰… દસ્સેતિ** સત્તે પરમત્થતો અસતિપિ સત્તપઞ્ઞત્તિવોહારસૂચનતો. **કરુણા આદિપઞ્ઞા પરિયોસાન**ન્તિ ઇદં સમ્ભરણનિપ્ફત્તિકાલાપેક્ખાય વુત્તં, ન પરિચ્છેદવન્તતાય. તેનેવાહ "**તન્નિદાનભાવતો તતો ઉત્તરિકરણીયાભાવતો**''તિ. **સબ્બે બુદ્ધગુણા દસ્સિતા હોન્તિ** નયતો દસ્સિતત્તા. એસો એવ

હિ અનવસેસતો બુદ્ધગુણદસ્સનુપાયો યદિદં નયગ્ગાહણં. પરધનહરણાદિતોપિ વિરતિ પરેસં અનત્થપરિહરણવસપ્પવત્તિયા સિયા કરુણૂપનિસ્સયાતિ **કરુણાનિદાનં સીલં**. તતો એવ "**તતો પાણાતિપાતાદિવિરતિપ્પવત્તિતો**"તિ વુત્તં.

૨. **યસ્સા સંવણ્ણન**ન્તિઆદિના ''દયાયા''તિઆદિથોમનાય સમ્બન્ધં દસ્સેતિ. પયોજનં પન વુત્તનયેન વેદિતબ્બં. **અબ્ભન્તરં** નિયકજ્ઝત્તં, તતો બહિભૂતં **બાહિરં**. **દયાતિ કરુણા અધિપ્પેતા**તિ **દયા**-સદ્દસ્સ મેત્તાકરુણાનં વાચકત્તા વક્ખમાનઞ્ચ અનુયોગં મનસિ કત્વા વુત્તં. તાય હિ સમુસ્સાહિતો, ન મેત્તાયાતિ અધિપ્પાયો. **પુબ્બે વુત્તસ્સ પટિનિદ્દેસો હોતી**તિ **ત**-સદ્દસ્સ અત્થં આહ. **તન્તિ** પઞ્ઞં **વિસેસેત્વા** ઉપમાભાવેન **વિનિવત્તા** ચરિતત્થતાય. **પટિનિદ્દેસં નારહતિ** પધાનાપધાનેસુ પધાને કિચ્ચદસ્સનતો. **દ્વિન્નં પદાનં...પે૦... વતો**તિ કરુણાવાચિના **દયા**-સદ્દેન એકાધિકરણભાવેન વુચ્ચમાનો **ત**-સદ્દો તતો અઞ્ઞધમ્મવિસયો ભવિતું ન યુત્તોતિ અધિપ્પાયો. અપરિયાયસદ્દાનં સમાનાધિકરણભાવો વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવે સતિ હોતિ, નાઞ્ઞથાતિ આહ "**સમાના...પે૦... હોતી**"તિ. સમાનાધિકરણભાવેન હેત્થ વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવો સાધીયતિ, સા ચ સમાનાધિકરણતા વિસિટ્ઠવિભત્તિકાનં ન હોતીતિ સમાનવિભત્તિતાયપિ તમેવ સાધીયતીતિ "**દયા...પે૦... ચિદ**"ન્તિ ઇદં દયાય વિસેસિતબ્બભાવે કારણવચનં. પધાનતાય હિ સામઞ્ઞતાય ચ સા વિસેસિતબ્બા જાતા. તત્થ ભગવતો તદઞ્ઞેસઞ્ચ કરુણાનં વાચકત્તા સામઞ્ઞતા વેદિતબ્બા. **તસ્સ ચા**તિ દયા-સદ્દસ્સ. ''પધાનઞ્ચ પઞ્ઞ''ન્તિઆદિના કિઞ્ચાપિ પુરિમગાથાય પઞ્ઞાપ્પધાના, ''તાયા''તિ પન કેવલં અવત્વા દયાવિસેસનભાવેન વુત્તત્તા અપ્પધાનાયપિ કરુણાય પટિનિદ્દેસો યુત્તોતિ દસ્સેતિ. અપ્પધાનતા ચ કરુણાય પુરિમગાથાય વસેન વુત્તા, ઇધ પન પધાના એવ. તથા ચ વુત્તં ''દયાસમુસ્સાહિનીતિ પધાના''તિ (ધ૦ સ૦ મૂલટી૦ ૨).

કથં પન...પે૦... ઞાતબ્બાતિ વક્ખમાનઞ્ઞેવ અત્થં હદયે ઠપેત્વા ચોદેતિ. **યદિ એવ**ન્તિ યદિ અટ્ઠકથાય અધિપ્પાયં અગ્ગહેત્વા વચનમત્તમેવ ગણ્હસિ. **મેત્તાતિ ચ ન યુજ્જેય્યા**તિ યથા ''મેત્તચિત્તતં આપન્નો''તિ એતિસ્સા અટ્ઠકથાય વસેન ન દયા કરુણા , એવં ''નિક્કરુણતં આપન્નો''તિ એતિસ્સા અટ્ઠકથાય વસેન ન દયા મેત્તાતિ વચનમત્તગ્ગહણે અટ્ઠકથાનમ્પિ વિરોધં દસ્સેતિ. ''અધિપ્પાયવસેન યોજેતબ્બો''તિ વત્વા તમેવ અધિપ્પાયં **દયા-સદ્દો હી**તિઆદિના વિવરતિ. અક્ખરચિન્તકા હિ **દયા**-સદ્દં દાનગતિરક્ખણેસુ પઠન્તિ. અનુરક્ખણઞ્ચ મેત્તાકરુણાનં હિતૂપસંહારદુક્ખાપનયનાકારવુત્તીનં સમાનકિચ્ચં, તસ્મા ઉભયત્થ **દયા**-સદ્દો પવત્તતીતિ વુત્તં. **અન્તોનીત**ન્તિ અન્તોગધં, રુક્ખત્થો વિય ધવખદિરાદીનં અનુરક્ખણત્થો મેત્તાકરુણાનં સામઞ્ઞન્તિ અત્થો, અધિપ્પાયો પન ''દયાપન્નો''તિ એત્થ સબ્બપાણભૂતહિતાનુકમ્પીતિ અનન્તરં કરુણાય વુત્તત્તા **દયા**-સદ્દો મેત્તાપરિયાયોતિ વિઞ્ઞાયતિ. મેત્તાપિ હિ કરુણા વિય પાણાતિપાતવિરતિયા કારણન્તિ. ''અદયાપન્નો''તિ એત્થ પન કારુણિકો અવિહિં સજ્ઝાસયત્તા પરેસં વિહેસામત્તમ્પિ ન કરોતિ, કો પન વાદો પાણાતિપાતનેતિ નિક્કરુણતાય પાણાતિપાતિતા દસ્સિતાતિ વેદિતબ્બા. એતમેવત્થં સન્ધાય "**એવઞ્હિ અટ્ઠકથાનં અવિરોધો હોતી**"તિ આહ. યદિ દયા-સદ્દો મેત્તાકરુણાનં વાચકો, એવમ્પિકથં પન કરુણા ''દયા''તિ જાનિતબ્બાતિ અનુયોગો તદવત્થો એવાતિ ચોદનં મનસિ કત્વા **કરુણા ચ દેસનાયા**તિઆદિના કરુણાય એવ ગહણે કારણમાહ.

નનુ તાયાતિઆદિના સામત્થિયતોપિ પકરણં બલવન્તિ પકરણવસેનેવ કરુણાવિસયસ્સ ઞાતતં દસ્સેતિ. **યથારુચિ પવત્તિત્થા**તિ એતં પુરિમગાથાય સપ્પદેસનિપ્પદેસસત્તવિસયાય કરુણાય ગહિતભાવસ્સ કારણવચનં. યથારુચિપવત્તિ હિ એકસ્મિં અનેકેસુ ચ ઇચ્છાનુરૂપપ્પવત્તીતિ. "**ઇધ પન નિપ્પદેસસત્તવિસયતં ગહેતુ**"ન્તિ એતેન સિદ્ધે સતિ આરમ્ભો ઞાપકત્થો હોતીતિ પુન ''સત્તેસૂ''તિ વચનં ઇમમત્થવિસેસં બોધેતીતિ દસ્સેતિ. **ન**

દેવેસુચેવાતિઆદિનાપિ દયાસાધનસ્સ સમુસ્સાહનસ્સ સત્તવિસયભાવે સામત્થિયલદ્ધેપિ ''સત્તેસૂ''તિ વચનં તસ્સ નિપ્પદેસસત્તવિસયભાવો અધિપ્પેતોતિ ઇમં વિસેસં ઞાપેતીતિ દસ્સેતિ.

કાલદેસદેસકપરિસાદિપરિદીપનં બાહિરનિદાનન્તિ કાલાદીનિ નિદ્ધારેન્તો **''યસ્મિં કાલે''**તિઆદિમાહ. **અવસાનમ્હિ વસન્તો તિદસાલયેતિ વચનતો**તિ એતેન તસ્સ પાટિહારિયસ્સ સદ્દન્તરસન્નિધાનેન અવચ્છિન્નતં દસ્સેતિ. **તત્થ પવત્તવોહારેન ચ ન સક્કા**તિ પુથુજ્જનસન્તાનેપિ રાગાદિપટિપક્ખહરણસ્સ અભાવતો નિચ્છન્દરાગેસુ સત્તવોહારો વિય પુથુજ્જનસન્તાને રાગાદિપટિપક્ખહરણવસેન પવત્તં તદભાવેપિ ભગવતો સન્તાને રુળ્હીવસેન પાટિહારિયન્ત્વેવ વુચ્ચતીતિ ન સક્કા વત્તુન્તિ અધિપ્પાયો. **દિટ્ઠિહરણવસેન** યે સમ્માદિટ્ઠિકા જાતા અચેલકકસ્સપાદયો વિય, **દિટ્ઠિપ્પકાસને અસમત્થભાવેન** અપ્પટિભાનભાવાદિપ્પત્તિયા સચ્ચકાદયો વિય.

૩ . **સીતપબ્બતા** નામ ''સિનેરું પરિવારેત્વા ઠિતા યુગન્ધરો...પે॰... ગિરિ બ્રહા''તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૧.૧૩૭; પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧ વેરઞ્જકણ્ડવણ્ણના) એવં વુત્તપબ્બતા.

૪-૫. સબ્બસો ચક્કવાળસહસ્સેહિ સબ્બસો આગમ્મ સબ્બસો સન્નિસિન્નેનાતિ સમ્બન્ધવસેન તયો વિકપ્પા યુત્તા, સબ્બસો ચક્કવાળસહસ્સેહિ દસહિ દસહીતિ પન અનિટ્ઠસાધનતો પટિસેધિતો. **વજ્જિતબ્બે**તિ યે વજ્જેતું સક્કા ''અતિસમ્મુખા અતિસમીપં ઉન્નતપ્પદેસો''તિ, એતે. ઇતરે પન તસ્સા પરિસાય મહન્તભાવેન ન સક્કા પરિહરિતું.

''સબ્બઞેય્ય...પે॰... સમત્થા''તિ વત્વા **તેસં દેસેતબ્બપ્પકારજાનનસમત્થા**તિ વચનં અત્તના પટિવિદ્ધાકારસ્સ ધમ્મસામિનાપિ પરેસં દેસેતું અસક્કુણેય્યત્તા વુત્તં. અઞ્ઞથા સબ્બેપિ સત્તા દિટ્ઠસચ્ચા એવ ભવેય્યું. સબ્બઞેય્યધમ્માનં યથાસભાવજાનનસમત્થતાદિયેવ **યથાવુત્તબલં. તેસં ગહણસમત્થતં દીપેતિ**, અધિકવચનમઞ્ઞમત્થં બોધેતીતિ અધિપ્પાયો.

૬. **તથાગતો વન્દનીયો**તિઆદિના ''નમસ્સિત્વા''તિઆદિકિરિયાવિસેસાનં તંતંસુત્તાનુરોધેન પવત્તિતમાહ. **સરીરસોભગ્ગાદીતિ આદિ**-સદ્દેન કલ્યાણવાક્કરણતાઆધિપચ્ચપરિવારસમ્પત્તિઆદિ સઙ્ગય્હતિ.

૭. **અન્તરધાપેત્વા**તિ નિરોધેત્વા. નિરોધનઞ્ચેત્થ ઉપ્પાદકહેતુપરિહરણવસેન તેસં અનુપ્પત્તિકરણન્તિ વેદિતબ્બં. **અત્થં પકાસયિસ્સામીતિ સમ્બન્ધો**તિ ''સોસેત્વા''તિ પુબ્બકાલકિરિયાય અપરકાલકિરિયાપેક્ખતાય વુત્તં.

૮. **દુક્કરભાવં દીપેતુ**ન્તિ અદુક્કરસ્સ તથાઅભિયાચેતબ્બતાભાવતોતિ અધિપ્પાયો. પારાજિકસઙ્ઘાદિસેસાનં સીલવિપત્તિભાવતો થુલ્લચ્ચયાદીનઞ્ચ યેભુય્યેન આચારવિપત્તિભાવતો આચારસીલાનં તથા યોજના કતા, તથા ચારિત્તસીલસ્સ આચારસભાવત્તા ઇતરં સભાવેનેવ ગહેત્વા દુતિયા. **અસક્કુણેય્યન્તિ** વિસુદ્ધાચારાદિગુણસમન્નાગતેન સબ્રહ્મચારિના સદ્ધમ્મચિરટ્ઠિતત્થં સાદરં અભિયાચિતેન તેન ચ અભિધમ્મત્થપ્પકાસને સમત્થોતિ યાથાવતો પમાણિતેન તબ્બિમુખભાવો ન સુકરોતિ અધિપ્પાયો.

૯. **દેવદેવ**-સદ્દસ્સ અત્થો પટ્ઠાનસંવણ્ણનાટીકાયં વિપઞ્ચિતોતિ ન વિત્થારયિમ્હ.

૧૩. પઠમસઙ્ગીતિયં યા અટ્ઠકથા સઙ્ગીતાતિ વચનેન સા ભગવતો ધરમાનકાલેપિ અટ્ઠકથા સંવિજ્જતિ, તેન પાઠો વિય ભગવંમૂલિકાવાતિ વિઞ્ઞાયતિ. ''અભિધમ્મસ્સા''તિ પદં ''અત્થં પકાસયિસ્સામી''તિ એતદપેક્ખન્તિ ''કસ્સ પન સા અટ્ઠકથા''તિ પુચ્છિત્વા અધિકારવસેન તમેવ અભિધમ્મપદં આકડ્ઢતિ. આવુત્તિઆદિવસેન વા અયમત્થો વિભાવેતબ્બો.

૧૬. અરિયમગ્ગસ્સ બોજ્ઝઙ્ગમગ્ગઙ્ગઝાનઙ્ગવિસેસં પાદકજ્ઝાનમેવ નિયમેતીતિઆદિનયપ્પવત્તો **તિપિટકચૂળનાગત્થેરવાદો આદિ**-સદ્દેન વિપસ્સનાય આરમ્મણભૂતા ખન્ધા નિયમેન્તિ, પુગ્ગલજ્ઝાસયો નિયમેતીતિ એવમાદયો **મોરવાપિવાસિમહાદત્તત્થેરતિપિટકચૂળાભયત્થેરવાદા**દયો સઙ્ગય્હન્તિ. **તપ્પકાસનેનેવા**તિ અભિધમ્મસ્સ અત્થપ્પકાસનેનેવ. **સો**તિ મહાવિહારવાસીનં વિનિચ્છયો. **તથા**તિ અસમ્મિસ્સાનાકુલભાવેન. અસમ્મિસ્સાનાકુલભૂતો વા વિનિચ્છયો મહાવિહારવાસીનં સન્તકભાવેન, એતેન અભિધમ્મસ્સ અત્થપ્પકાસનેનેવ મહાવિહારવાસીનં વિનિચ્છયો ઇધ અભિનિપ્ફાદીયતીતિ દસ્સેતિ. અથ વા **તપ્પકાસનેનેવા**તિ અસમ્મિસ્સાનાકુલભાવપ્પકાસનેનેવ . **સો**તિ પકાસિયમાનો અભિધમ્મત્થો. **તથા**તિ મહાવિહારવાસીનં વિનિચ્છયભાવેન. ઇમસ્મિં અત્થવિકપ્પે ''અસમ્મિસ્સં અનાકુલં અત્થં પકાસયિસ્સામી''તિ સમ્બન્ધનીયં.

૧૭. અઞ્ઞઞ્ચ સબ્બં અત્થપ્પકાસનં હોતીતિ તોસનં હોતીતિ અત્થો. તેનેવાહ ''**સબ્બેન તેન તોસનં કતં હોતી**''તિ. યુત્તરૂપા યોજના.

વીસતિગાથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિદાનકથાવણ્ણના

પરિચ્છેદો સત્તપ્પકરણભાવો. **સન્નિવેસો** સત્તન્નં પકરણાનં તદવયવાનઞ્ચ વવત્થાનં. **સાગરેહિ તથા ચિન્તા**તિ ''ઇમસ્સ અભિધમ્મસ્સ ગમ્ભીરભાવવિજાનનત્થં ચત્તારો સાગરા વેદિતબ્બા''તિઆદિના નયેન જલસાગરાદીહિ સહ નયસાગરવિચારો. ''સતભાગેન સહસ્સભાગેન ધમ્મન્તરા ધમ્મન્તરં સઙ્કમિત્વા સઙ્કમિત્વા દેસેસી''તિઆદિના દેસનાભેદેહિ અભિધમ્મસ્સ ગમ્ભીરભાવકથા **દેસનાહિ ગમ્ભીરતા**.

''એવં તેમાસં નિરન્તરં દેસેન્તસ્સા''તિઆદિના દેસનાકાલે ભગવતો સરીરસ્સ યાપિતાકારવિચારો **દેસના... પે॰... ગહણં. તથા થેરસ્સ...પે॰...પિ ચા**તિ ''અભિધમ્મે વાચનામગ્ગો નામા''તિઆદિના અભિધમ્મે વાચનામગ્ગસ્સ સારિપુત્તત્થેરસમ્બન્ધિતતા તસ્સ ચ તેનેવ ઉપ્પાદિતતા. યો હિ ભગવતા દેવતાનં દેસિતાકારો, સો અપરિચ્છિન્નવારનયતન્તિતાય અનન્તો અપરિમાણો ન ભિક્ખૂનં વાચનાયોગ્ગો, યો ચ થેરસ્સ દેસિતાકારો, સો અતિસંખિત્તતાય. નાતિસઙ્ખેપનાતિવિત્થારભૂતો પન પાઠનયો થેરપ્પભાવિતો વાચનામગ્ગોતિ.

વચનત્થવિજાનનેનાતિઆદિના કુસલા ધમ્માતિઆદિપદાનઞ્ઞેવ અત્થવણ્ણનં અકત્વા અભિધમ્મ-સદ્દવિચારસ્સ સમ્બન્ધમાહ. ''યે તે મયા ધમ્મા અભિઞ્ઞા દેસિતા. સેય્યથિદં – ચત્તારો સતિપટ્ઠાના...પે॰... સિક્ખિતં સિક્ખિંસુ દ્વે ભિક્ખૂ અભિધમ્મે નાનાવાદા''તિઆદિસુત્તવસેન કિઞ્ચાપિ બોધિપક્ખિયધમ્મા ''અભિધમ્મો''તિ વુચ્ચન્તિ, ધમ્મ-સદ્દો ચ સમાધિઆદીસુ દિટ્ઠપ્પયોગો, પરિયત્તિધમ્મો એવ પન ઇધ અધિપ્પેતોતિ દસ્સેન્તો ''**સુત્તન્તાધિકા પાળીતિ અત્થો**''તિ આહ. તત્થ ધમ્મબ્યભિચારભાવેન વિસેસતો અભિધમ્મો વિય સુત્તન્તોપિ ''ધમ્મો''તિ વુચ્ચતિ. ''યો વો, આનન્દ, મયા ધમ્મો ચ વિનયો ચ દેસિતો પઞ્ઞત્તો''તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૧.૨૧૬)

અઞ્ઞત્થ ચ સમ્ભવતો અભિ-સદ્દેન નિવત્તેતબ્બત્થં દીપેતું ''સુત્તન્તા''તિ વુત્તં. નનુ ચ અતિરેકવિસેસટ્ઠા ભિન્નસભાવા યતો તે યથાક્કમં અધિકવિચિત્તપરિયાયેહિ બોધિતા, તસ્મા ''ધમ્માતિરેકધમ્મવિસેસટ્ઠેહી''તિ બહુવચનેન ભવિતબ્બં, ન એકવચનેનાતિ અનુયોગં મનસિ કત્વા આહ ''**દ્વિન્નમ્પિ...પે॰... એકવચનનિદ્દેસો કતો**''તિ.

પયોગમેવ નારહતિ ઉપસગ્ગ-સદ્દાનં ધાતુ-સદ્દસ્સેવ પુરતો પયોજનીયત્તા. **અથાપિ પયુજ્જેય્ય** અતિમાલાદીસુ **અતિ**-સદ્દાદયો વિય. એવમ્પિ યથા ''અતિમાલા''તિ એત્થ સમાસવસેન અનાવિભૂતાય કમનકિરિયાય વિસેસકો **અતિ**-સદ્દો, ન માલાય, એવમિધાપિ **અભિ**-સદ્દો ન ધમ્મવિસેસકો યુત્તોતિ અધિપ્પાયો. **અઞ્ઞસ્સપિ હિ ઉપસગ્ગસ્સા**તિ ઇદં રુળ્હીવસેન, અત્થે ઉપસજ્જતીતિ વા ઉપસગ્ગસ્સ અન્વત્થસઞ્ઞતં ગહેત્વા વુત્તં. અતિછત્તાદીસુ હિ **અતિ**-સદ્દો ઇધ ઉપસગ્ગોતિ અધિપ્પેતો. તત્થ યથા કલ્યાણો પૂજિતો વા પુરિસો અતિપુરિસોતિ ભવતિ, એવં અતિરેકવિસેસટ્ઠાનમ્પિ કલ્યાણપૂજિતત્થભાવસમ્ભવતો કલ્યાણં વા પૂજિતં વા છત્તં અતિછત્તન્તિ સદ્દનયો વેદિતબ્બો. કલ્યાણપૂજિતભાવા હિ ગુણવિસેસયોગેન ઇચ્છિતબ્બા. ગુણવિસેસો ચેસ યદિદં પમાણાતિરેકો ચ વિચિત્તરૂપતા ચ. એવઞ્ચ પન કત્વા ''અકિરિયાયપી''તિ વચનં સમત્થિતં ભવતિ. યથા ચ અતિછત્તાદીસુ, એવં અભિધમ્મ-સદ્દેપિ દટ્ઠબ્બં. અનેકત્થા હિ નિપાતાતિ. **તબ્ભાવદીપકત્તા**તિ અતિરેકવિસેસભાવદીપકત્તા.

એકતો અનાગતત્તાતિ ઇદં સુત્તન્તે એકતો આગતાનં ખન્ધાયતનાદીનં સુત્તન્તભાજનીયસ્સ દિટ્ઠત્તા ''છ ઇમાનિ, ભિક્ખવે, ઇન્દ્રિયાની''તિઆદિના (સં॰ નિ॰ ૫.૪૯૫-૪૯૬) ચક્ખાદીનં છન્નં ઇત્થિન્દ્રિયાદીનં તિણ્ણં સુખિન્દ્રિયાદીનં પઞ્ચન્નં સદ્ધિન્દ્રિયાદીનં પઞ્ચન્નં અનઞ્ઞાતઞ્ઞસ્સામીતિન્દ્રિયાદીનઞ્ચ તિણ્ણં વસેન વિસું વિસું સુત્તન્તભાવેન આગતત્તા એકસુત્તભાવેન અનાગતાનં બાવીસતિયા ઇન્દ્રિયાનં સુત્તન્તભાજનીયસ્સ અદિટ્ઠત્તા ચ વુત્તં, ન સુત્તન્તે એકતો આગમનસ્સ સુત્તન્તભાજનીયસ્સ કારણત્તા. સુત્તન્તે એકતો સબ્બેન સબ્બઞ્ચ અનાગતા હિ ભૂમન્તરપરિચ્છેદપટિસમ્ભિદા સુત્તન્તભાજનીયવસેન વિભત્તા દિસ્સન્તિ, એકતો આગતાનિ ચ સિક્ખાપદાનિ તથા ન વિભત્તાનિ. વેરમણીનં વિય પન સભાવકિચ્ચાદિવિભાગવિનિમુત્તો બાવીસતિયા ઇન્દ્રિયાનં સમાનો વિભજનપ્પકારો નત્થિ, યો સુત્તન્તભાજનીયં સિયાતિ **ઇન્દ્રિયવિભઙ્ગે સુત્તન્તભાજનીયં નત્થી**તિ યુત્તં સિયા.

યદિપિ પચ્ચયધમ્મવિનિમુત્તો પચ્ચયભાવો નામ નત્થિ, યથા પન પવત્તો પચ્ચયધમ્મો પચ્ચયુપ્પન્નધમ્માનં પચ્ચયો હોતિ, સો તસ્સ પવત્તિઆકારવિસેસો હેતુઆદિભાવો તતો અઞ્ઞો વિય પચ્ચયધમ્મસ્સ પચ્ચયભાવોતિ વુત્તો, સો ચ ''અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા સમ્ભવન્તી''તિઆદીસુ પધાનભાવેન વુત્તો. તત્થ ચ ગુણીભૂતા હેતુહેતુફલભૂતા અવિજ્જાસઙ્ખારાદયોતિ વુત્તં ''**પચ્ચયભાવો ઉદ્દિટ્ઠો**''તિ. **ઉદ્દિટ્ઠધમ્માનન્તિ**આદિ ઉદ્દેસેન પરિચ્છિન્નાનંયેવ ખન્ધાદીનં ખન્ધવિભઙ્ગાદીસુ પઞ્હપુચ્છકનયો દસ્સિતો, ન ઇતો અઞ્ઞથાતિ કત્વા વુત્તં.

સુત્તન્તે સઙ્ગીતિસુત્તન્તાદિકે. **પઞ્ચ સિક્ખાપદાનિ** પાણાતિપાતા...પે॰... પમાદટ્ઠાના વેરમણીતિ એવં ઉદ્દિટ્ઠાનિ. **અઞ્ઞો પન વેરમણીનં વિભજિતબ્બપ્પકારો નત્થી**તિ ઇદં અતીતાનિચ્ચાદિવિભાગો વેરમણીનં ખન્ધાયતનાદીસુ અન્તોગધત્તા તબ્બસેનેવ વિજાનિતબ્બો, તતો પન અઞ્ઞો અભિધમ્મનયવિધુરો વેરમણીનં વિભજિતબ્બપ્પકારો નત્થીતિ અધિપ્પાયેન વુત્તં. તથા ચ **પટિસમ્ભિદામગ્ગે** ''ચક્ખું અનિચ્ચં...પે॰... જરામરણં અનિચ્ચ''ન્તિ અનુપદધમ્મસમ્મસનકથાયં ન વેરમણિયો ઉદ્ધટા.

નનુ ધમ્મસઙ્ગણીધાતુકથાદીનમ્પિ વસેન અભિધમ્મપાળિયા અતિરેકવિસેસભાવો દસ્સેતબ્બોતિ? સચ્ચમેતં, સો પન એકન્તઅભિધમ્મનયનિસ્સિતો અવુત્તોપિ સિદ્ધોતિ કત્વા ન દસ્સિતો. એતેન વા નિદસ્સનેન સોપિ સબ્બો નેતબ્બો. અભિધમ્મનયસામઞ્ઞેન વા અભિધમ્મભાજનીયપઞ્હપુચ્છકેહિ સો વુત્તો એવાતિ ન વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો.

પઞ્હવારાતિ પુચ્છનવિસ્સજ્જનવસેન પવત્તા પાળિનયા. **એત્થેવા**તિ ધમ્મહદયવિભઙ્ગે એવ. અપેક્ખાવસિકત્તા અપ્પમહન્તભાવસ્સ યતો અપ્પમત્તિકા મહાધાતુકથાતન્તિ ધમ્મહદયવિભઙ્ગવચનવસેન અવસેસા, તં દસ્સનત્થં "**ધમ્મહદયવિભઙ્ગે અનાગન્ત્વા મહાધમ્મહદયે આગતતન્તિતો**"તિ વુત્તં. ધમ્મહદય...પે॰... આગતતન્તિતો રૂપકણ્ડધાતુવિભઙ્ગાદીસુ અનાગન્ત્વા મહાધાતુકથાયં આગતતન્તિ અપ્પમત્તિકાવાતિ સમ્બન્ધો . અથ ધાતુકથાય વિત્થારકથા મહાધાતુકથા ધમ્મહદયવિભઙ્ગે અનાગન્ત્વા મહાધમ્મહદયે આગતતન્તિતો ધાતુકથાયં અનાગન્ત્વા મહાધાતુકથાય આગતતન્તિ અપ્પમત્તિકાવાતિ યોજેતબ્બં.

ઉપલબ્ભતીતિ અનુલોમપચ્ચનીયપઞ્ચકસ્સ, **નુપલબ્ભતી**તિ પચ્ચનીયાનુલોમપઞ્ચકસ્સ ઉપલક્ખણવસેન વુત્તં. **સચ્ચિકટ્ઠં નિસ્સયન્તિ** ''સબ્બત્થા''તિઆદિના દેસાદિઅનામસનેન રૂપાદિસત્તપઞ્ઞાસધમ્મપ્પભેદં સચ્ચિકટ્ઠમેવ નિસ્સયભૂતં. **સબ્બત્થા**તિ એત્થાપિ ''ઉપલબ્ભતિ નુપલબ્ભતીતિ પટિઞ્ઞાય ગહિતાય પટિક્ખેપગ્ગહણત્થ''ન્તિ આનેત્વા સમ્બન્ધનીયં, તથા **સબ્બદા સબ્બેસૂ**તિ એત્થાપિ. યદિ ખન્ધાયતનાદયો ગહિતા અટ્ઠકથાયં આગતનયેન, અથ પન વુત્તન્તિ સમ્બન્ધો. **યો સચ્ચિકટ્ઠો**તિ સચ્ચિકટ્ઠનિસ્સયં ઉપલક્ખેતિ. **એતેહી**તિ એતેહિ વચનેહિ. સચ્ચિકટ્ઠદેસકાલપ્પદેસેહિ કથં સચ્ચિકટ્ઠાદીનં પદેસો એકદેસભૂતો સબ્બોતિ વુચ્ચતિ? પદેસાનં પુથુત્તા. ''સબ્બેસુ પદેસેસૂ''તિ પચ્ચેકં ભેદામસનવસેન ચાયં પઞ્હો પવત્તોતિ ન પુરિમેહિ અવસેસો.

ઉપલબ્ભતિ...પે॰... મિચ્છાતિ એકન્તિ ઉપલબ્ભતીતિ પટિઞ્ઞાગ્ગહણપટિક્ખેપગ્ગહણનિગ્ગણ્હનાનં અનુલોમપટિલોમતો પટિઞ્ઞાઠપનનિગ્ગહપાપનારોપનાનઞ્ચ વસેન પવત્તા તન્તિ પઠમપઞ્ચકસ્સ એકં અઙ્ગં એકો અવયવોતિ અત્થો. એવં સેસેસુપિ નેતબ્બં. **નિગ્ગહસ્સ સુનિગ્ગહભાવં ઇચ્છતો** સકવાદિનો ''ત્વં ચે પન મઞ્ઞસિ વત્તબ્બે ખો પુગ્ગલો નુપલબ્ભતી''તિઆદિના (કથા॰ ૩) **પટિઞ્ઞાઠપનેન**, તેન ''તવ તત્થ હેતાય પટિઞ્ઞાય હેવં પટિજાનન્તો હેવં નિગ્ગહેતબ્બે અથ તં નિગ્ગણ્હામ સુનિગ્ગહિતો ચ હોતી''તિ વત્વા ''હઞ્ચિ પુગ્ગલો નુપલબ્ભતી''તિઆદિના (કથા॰ ૨) પરવાદિનો અત્તનો પટિકમ્મં યથા સકવાદી ન નિબ્બેઠેતિ, એવં કરણં **પટિકમ્મવેઠનં**. પરવાદિનો **પટિકમ્મસ્સ દુપ્પટિકમ્મભાવં ઇચ્છતો** સકવાદિનો **તંનિદસ્સનેન** ''એસો ચે દુન્નિગ્ગહિતો હેવ''ન્તિ પટિકમ્મનિદસ્સનેન, ''વત્તબ્બે ખો પુગ્ગલો ઉપલબ્ભતિ...પે॰... પરમત્થેનાતિ (કથા॰ ૧). નો ચ મયં તયા તત્થ હેતાય પટિઞ્ઞાય હેવં પટિજાનન્તો હેવં નિગ્ગહેતબ્બા. અથ અમ્હે નિગ્ગણ્હાસિ દુન્નિગ્ગહિતા ચ હોમા''તિ વત્વા ''હઞ્ચિ પુગ્ગલો ઉપલબ્ભતી''તિઆદિના (કથા॰ ૫) **નિગ્ગહસ્સ દુન્નિગ્ગહિતભાવદસ્સનેન** અનિગ્ગહિતભાવકરણં **નિગ્ગહનિબ્બેઠનં**. ''તેન હિ યં નિગ્ગણ્હાસિ હઞ્ચિ પુગ્ગલો ઉપલબ્ભતી''તિઆદિં વત્વા ''તેન હિ યે કતે નિગ્ગહે સે નિગ્ગહે દુક્કટે સુકતે પટિકમ્મે સુકતા પટિપાદના''તિ સકવાદિનો નિગ્ગહસ્સ, અનિગ્ગહભાવારોપનેન અત્તનો પટિકમ્મસ્સ સુપટિકમ્મભાવકરણેન ચ સકવાદિનો નિગ્ગહસ્સ **છેદો** વિનાસનં પુગ્ગલવાદનિસેધનવસેન સમુટ્ઠિતત્તા. ધમ્મતાય અનુલોમનવસેન ઉદ્ધરિત્વા તબ્બિલોમનવસેન પવત્તો **અનુલોમપચ્ચનીકપઞ્ચકો** વુત્તવિપરિયાયેન દુતિયપઞ્ચકો વેદિતબ્બો.

તદાધારોતિ તે સચ્ચિકટ્ઠપરમત્થા રૂપાદયો આધારા એતસ્સાતિ તદાધારો. એતેન ''રૂપસ્મિં અત્તા''તિ એવંપકારો પુગ્ગલવાદો દસ્સિતો હોતિ. **તેસં વા આધારભૂતો**તિ એતેન ''અત્તનિ રૂપ''ન્તિ એવંપકારો. **અઞ્ઞત્ર વા**

તેહીતિ તેહિ રૂપાદીહિ વિના. આધારાધેય્યાદિભાવેન અસંસટ્ઠો વિસુંયેવ વિના. તેન સત્તાદિગુણેહિ અવોકિણ્ણો પુરિસોતિ એવમાદિકો. તંસામિભૂતતાય વા તદધીનભાવેન ''અઞ્ઞત્ર વા તેહી''તિ વુત્તન્તિ ''રૂપવા અત્તા''તિ એવંપકારો પુગ્ગલવાદો દસ્સિતોતિ વેદિતબ્બો. **અનઞ્ઞો**તિ એતેન ''રૂપં અત્તા''તિ એવંપકારો. **રુપ્પનાદિસભાવો** રૂપક્ખન્ધાદીનં વિસેસલક્ખણં, **સપ્પચ્ચયાદિસભાવો** સામઞ્ઞલક્ખણં. રૂપાદિતો અઞ્ઞો **અનઞ્ઞો વા** અઞ્ઞત્તે ચ તદાધારાદિભૂતો **ઉપલબ્ભમાનો આપજ્જતીતિ અનુયુઞ્જતિ** સકવાદી પકારન્તરસ્સ અસમ્ભવતો. પુગ્ગલવાદી **પુગ્ગલસ્સ રૂપાદીહિ ન અઞ્ઞત્તં ઇચ્છતિ** રૂપાદિ વિય પચ્ચક્ખતો અનુમાનતો વા ગાહયિતું અસક્કુણેય્યત્તા તસ્સ ચ કારકવેદકભાવસ્સ અયુજ્જમાનકત્તા. **નાપિ અનઞ્ઞત્તં** રુપ્પનસપ્પચ્ચયાદિસભાવપ્પસઙ્ગતો પુગ્ગલસ્સેવ અભાવપ્પસઙ્ગતો ચ. યથેવ હિ ન વિના ઇન્ધનેન અગ્ગિ પઞ્ઞાપિયતિ, ન ચ અઞ્ઞં ઇન્ધનતો અગ્ગિં સક્કા પટિજાનિતું, નાપિ અનઞ્ઞં. યદિ હિ અઞ્ઞો સિયા, ન ઉણ્હં ઇન્ધનં સિયા. અથ અનઞ્ઞો, નિદ્દહિતબ્બંયેવ દાહકં સિયા. એવમેવ ન વિના રૂપાદીહિ પુગ્ગલો પઞ્ઞાપિયતિ, ન ચ તેહિ અઞ્ઞો, નાપિ અનઞ્ઞો સસ્સતુચ્છેદભાવપ્પસઙ્ગતોતિ લદ્ધિયં ઠત્વા પુગ્ગલવાદી ''ન હેવા''તિ પટિક્ખિપતિ. તત્થ અગ્ગિન્ધનોપમા તાવ યદિ લોકવોહારેન વુત્તા, અપળિત્તં કટ્ઠાદિઇન્ધનં નિદ્દહિતબ્બઞ્ચ, પળિત્તં ભાસુરુણ્હં અગ્ગિ દાહકઞ્ચ, તઞ્ચ ઓજટ્ઠમકરૂપં પુરિમપચ્છિમકાલિકં અનિચ્ચં સઙ્ખતં પટિચ્ચસમુપ્પન્નં, યદિ એવં પુગ્ગલો રૂપાદીહિ અઞ્ઞો અનિચ્ચો ચ આપન્નો. અથ પરમત્થતો, તસ્મિંયેવ કટ્ઠાદિકે પળિત્તે યં ઉસુમં સો અગ્ગિ, તંસહજાતાનિ તીણિ ભૂતાનિ ઇન્ધનં, એવમ્પિ સિદ્ધં લક્ખણભેદતો અગ્ગિન્ધનાનં અઞ્ઞત્તન્તિ અગ્ગિ વિય ઇન્ધનતો રૂપાદીહિ અઞ્ઞો પુગ્ગલો અનિચ્ચો ચ આપન્નોતિ બ્યાહતાતિ વેદિતબ્બં.

પુગ્ગલો ઉપલબ્ભતીતિ પટિજાનન્તસ્સ પકારન્તરસ્સ અસમ્ભવતો વુત્તેસુ પકારેસુ એકેન પકારેન ઉપલબ્ભમાનો ઉપલબ્ભતીતિ ''આપન્ના''ન્તિ વુત્તં ''**પટિઞ્ઞાય એકત્તાપન્ન**''ન્તિ. એકત્તાપન્નત્તા એવ **અપ્પટિક્ખિપિતબ્બં**, પુગ્ગલે પટિસિદ્ધે તદભિનિવેસોપિ અયાથાવતો પુગ્ગલવાદિનો ગહિતાકારસુઞ્ઞતાવિભાવનેન સકટ્ઠાનતો ચાવિતો પટિસેધિતો એવ નામ હોતીતિ વુત્તં ''**પુગ્ગલદિટ્ઠિં પટિસેધેન્તો**''તિ. પુગ્ગલોયેવ વા તથા પસ્સિતબ્બત્તા દિટ્ઠિ. ''સામી નિવાસી કારકો વેદકો નિચ્ચો ધુવો''તિ અભિનિવેસવિસયભૂતો હિ પરિકપ્પમત્તસિદ્ધો પુગ્ગલો ઇધ પટિક્ખિપીયતિ, ''ન ચત્તારોમે, ભિક્ખવે, પુગ્ગલા''તિઆદિના વુત્તવોહારપુગ્ગલોતિ **અનનુયોગો** આકાસકુસુમસ્સ રત્તનીલાદિભાવવિચારણા વિયાતિ અત્થો. પુબ્બે ''નુપલબ્ભતી''તિ પટિજાનિત્વા વિસેસચોદનાય અનાપજ્જનતો પુન ''ન હેવા''તિ પટિક્ખેપો **પટિઞ્ઞાય આપજ્જનલેસો**. વઞ્ઝાપુત્તકસ્સ દીઘરસ્સતાનુયોગસ્સ વિય સબ્બેન સબ્બં પરમત્થતો અનુપલબ્ભમાનસ્સ પુગ્ગલસ્સ રૂપાદીહિ અઞ્ઞાનઞ્ઞતાનુયોગસ્સ અનનુયોગભાવો એવ ઇધ **અવિપરીતત્થો**.

યંકારણાતિ એતેન ''યતોનિદાન''ન્તિ એત્થ વિભત્તિઅલોપો દટ્ઠબ્બોતિ દસ્સેતિ. **અજ્ઝાચરન્તી**તિ અભિભવન્તિ. અભિનન્દનાદયો તણ્હાદીહિ યથાસઙ્ખ્યં યોજેતબ્બા, તણ્હાદિટ્ઠીહિ વા અભિનન્દનજ્ઝોસાનાનિ, તીહિપિ અભિવદનં અવિસેસેન વા તીહિપિ તયો યોજેતબ્બા. **એત્થ ચે નત્થિ અભિનન્દિતબ્બ**ન્તિઆદિના અભિનન્દનાદીનં અભાવસૂચનેન ફલૂપચારતો અભિનન્દનાદીનં સમુચ્છેદપટિપ્પસ્સદ્ધિભૂતં મગ્ગફલં વુચ્ચતિ, તં પચ્ચામસનઞ્ચ એસેવાતિ ઇદન્તિ કત્વા વુત્તં ''**અભિ...પે॰... ફલં વા**''તિ.

''ઞાયતીતિ જાન''ન્તિ ઉક્કંસગતિવિજાનનેન નિરવસેસં ઞેય્યજાતં પરિગ્ગય્હતીતિ તબ્બિસયાય **જાનાતિ**કિરિયાય સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણમેવ કરણં ભવિતુમરહતીતિ ''**સબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણેન જાનિતબ્બં જાનાતી**''તિ વુત્તં. અથ વા પકરણવસેન, ''ભગવા''તિ સદ્દન્તરસન્નિધાનેન વા અયં અત્થો વિભાવેતબ્બો. **પસ્સં પસ્સતી**તિ એત્થાપિ

એસેવ નયો. **જાનન્તાપિ વિપલ્લાસવસેન જાનન્તિ** તિત્થિયા પઠમજ્ઝાનઅરૂપજ્ઝાનેહિ કામરૂપપરિઞ્ઞાવાદિનો. **જાનન્તો જાનાતિયેવ ભગવા** અનાગામિઅરહત્તમગ્ગેહિ તંપરિઞ્ઞાવાદિતાય. અયઞ્ચ અત્થો **દુક્ખક્ખન્ધસુત્ત**વસેન (મ॰ નિ॰ ૧.૧૬૩, ૧૭૫ આદયો) વિભાવેતબ્બો. પઞ્ઞાચક્ખુના ઉપ્પન્નત્તા વા **ચક્ખુભૂતો. ઞાણભૂતો**તિઆદીસુપિ એસેવ નયો. અથ વા દિબ્બચક્ખુઆદિકં પઞ્ચવિધમ્પિ ચક્ખું ભૂતો પત્તોતિ **ચક્ખુભૂતો**. એવં **ઞાણભૂતો**તિઆદીસુપિ દટ્ઠબ્બં. સામુક્કંસિકાય ધમ્મદેસનાય સાતિસયો ભગવતો વત્તુઆદિભાવોતિ વુત્તં "**ચતુસચ્ચધમ્મે વદતીતિ વત્તા**"તિઆદિ. ''પવત્તા''તિ એત્થ પ-કારસ્સ પકટ્ઠત્થતં દસ્સેતું "**ચિરં…પે॰… પવત્તા**"તિ આહ. નિદ્ધારેત્વા નેતા **નિન્નેતા**.

"**એકૂનનવુતિ ચિત્તાની**"**તિ વુત્તા** ચિત્તસહચરિયાય યથા ''કુન્તા પચરન્તી''તિ. તેસઞ્ચ પાળિપદેસાનં એકેકં પદં ઉદ્ધરિત્વાપિ કિઞ્ચાપિ કુસલત્તિકપદાનિયેવ ઉદ્ધરિત્વા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે ચિત્તાનિ વિભત્તાનિ, કુસલત્તિકેન પન સભાવધમ્મસઙ્ગહિતાનં સેસત્તિકદુકપદાનં અસઙ્ગહિતાનં અભાવતો કુસલત્તિકપદુદ્ધારેન નયદસ્સનભૂતેન ઇતરત્તિકદુકપદાનિપિ ઉદ્ધટાનેવાતિ વુત્તં. એવઞ્ચ કત્વા માતિકાગ્ગહણં સમત્થિતં ભવતિ.

સો ચ ધમ્મોતિ ''તયો કુસલહેતૂ''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧૦૬૦) પુરિમાય પુરિમાય પાળિયા પચ્છિમા પચ્છિમા અત્થનિદ્દેસોતિ વુત્તં. ''સમાનેન્તી''તિસદ્દસ્સ પટપટાયતિ-સદ્દસ્સ વિય સદ્દનયો દટ્ઠબ્બોતિ દસ્સેતું "**સમાનં કરોન્તી**"તિ વુત્તં. સમાનકરણઞ્ચ ઊનપક્ખિપનેન અધિકાપનયનેન વા હોતિ, ઇધ ઊનપક્ખિપનેનાતિ દસ્સેતું "**પૂરેન્તી**"તિ વુત્તં. **સમાનેતબ્બન્તિ એત્થાપી**તિ ''પટ્ઠાનં સમાનેતબ્બ''ન્તિ એત્થ.

બલવતા ઞાણવેગેન અભિધમ્મપચ્ચવેક્ખણવસપ્પવત્તેન. **બલવતો ઞાણવેગસ્સ** સબ્બકિલેસક્ખેપનવસપ્પવત્તસ્સ. **ગમ્ભીરમેવ ગમ્ભીરગતં** દિટ્ઠિગતન્તિઆદીસુ વિય. **નિરવસેસેના**તિ ન કિઞ્ચિ અવસેસેત્વા. **પઞ્ચખીલરહિતેના**તિ પઞ્ચચેતોખીલરહિતેન.

એકાધિકેસુ અટ્ઠસુ કિલેસસતેસૂતિ ''જાતિમદો''તિઆદિના એકકવસેન આગતા તેસત્તતિ, ''કોધો ચ ઉપનાહો ચા''તિઆદિના દુકવસેન છત્તિંસ, ''તીણિ અકુસલમૂલાની''તિઆદિના તિકવસેન પઞ્ચાધિકં સતં, ''ચત્તારો આસવા''તિઆદિના ચતુક્કવસેન છપ્પઞ્ઞાસ, ''પઞ્ચોરમ્ભાગિયાનિ સંયોજનાની''તિઆદિના પઞ્ચકવસેન પઞ્ચસત્તતિ, ''છ વિવાદમૂલાની''તિઆદિના છક્કવસેન ચતુરાસીતિ, ''સત્ત અનુસયા''તિઆદિના સત્તકવસેન એકૂનપઞ્ઞાસ, ''અટ્ઠ કિલેસવત્થૂની''તિઆદિના અટ્ઠકવસેન ચતુસટ્ઠિ, ''નવ આઘાતવત્થૂની''તિઆદિના નવકવસેન એકાસીતિ, ''દસ કિલેસવત્થૂની''તિઆદિના દસકવસેન સત્તતિ, ''અજ્ઝત્તિકસ્સુપ્પાદાય અટ્ઠારસ તણ્હાવિચરિતાની''તિઆદિના અટ્ઠારસકવસેન અટ્ઠસતન્તિ એવં એકાધિકેસુ અટ્ઠસુ કિલેસસતેસુ. **સેસા** તેનવુતાધિકં છસતં કિલેસા. તે બ્રહ્મજાલસુત્તાગતાહિ દ્વાસટ્ઠિયા દિટ્ઠીહિ સહ પઞ્ચપઞ્ઞાસાધિકં સત્તસતં હોન્તિ.

અથ વા ચુદ્દસેકન્તાકુસલા, પઞ્ચવીસતિ કુસલાબ્યાકતસાધારણા, ચુદ્દસ કુસલત્તિકસાધારણા, ઉપચયાદિદ્વયં એકં કત્વા સત્તવીસતિ રૂપાનિ ચાતિ ઇમે અસીતિ ધમ્મા, ઇમેસુ ભાવદ્વયે એકં ઠપેત્વા અજ્ઝત્તિકા એકૂનાસીતિ, બાહિરા એકૂનાસીતીતિ સબ્બેપિ અટ્ઠપઞ્ઞાસાધિકં સતં હોન્તિ. ઇમેસુ એકેકસ્મિં દસન્નં દસન્નં કિલેસાનં ઉપ્પજ્જનતો **અસીતિઅધિકં દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સં** હોન્તિ.

અથ વા તેપઞ્ઞાસ અરૂપધમ્મા, અટ્ઠારસ રૂપરૂપાનિ, આકાસધાતુ, લક્ખણરૂપાનિ ચાતિ પઞ્ચસત્તતિ ધમ્મા અજ્ઝત્તબહિદ્ધાભેદતો પઞ્ઞાસસતં હોન્તિ. તત્થ એકેકસ્મિં દસ દસ કિલેસાતિપિ દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સં. તથા એત્થ

વેદનં સુખિન્દ્રિયાદિવસેન પઞ્ચવિધં કત્વા સત્તપઞ્ઞાસ અરૂપધમ્મા, અટ્ઠારસ રૂપરૂપાનિ ચાતિ પઞ્ચસત્તતિ વિપસ્સનૂપગધમ્મા અજ્ઝત્તબહિદ્ધાભેદતો પઞ્ઞાસસતં હોન્તિ. એતેસુ એકેકસ્મિં દસ દસ કિલેસાતિપિ **દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સં**.

અપરો નયો – દ્વાદસઅકુસલચિત્તુપ્પાદેસુ પઠમે છ કિલેસા, દુતિયે સત્ત, તતિયે છ, ચતુત્થે સત્ત, પઞ્ચમે છ, છટ્ઠે સત્ત, સત્તમે છ, અટ્ઠમે સત્ત, નવમે પઞ્ચ, દસમે છ, એકાદસમે પઞ્ચ, દ્વાદસમે ચત્તારોતિ સબ્બે દ્વાસત્તતિ, ઇમે પઞ્ચદ્વારિકા પઞ્ચસુ રૂપાદીસુ આરમ્મણેસુ એકેકસ્મિં દ્વાસત્તતીતિ સટ્ઠિઅધિકાનિ તીણિ સતાનિ, મનોદ્વારિકા પન છસુ આરમ્મણેસુ એકેકસ્મિં દ્વાસત્તતિ દ્વાસત્તતીતિ કત્વા દ્વત્તિંસાધિકાનિ ચત્તારિ સતાનિ, સબ્બાનિપિ દ્વાનવુતિઅધિકાનિ સત્તસતાનિ, તાનિ અજ્ઝત્તબહિદ્ધાવિસયતાય **ચતુરાસીતિઅધિકં દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સં** હોન્તીતિ વેદિતબ્બં.

અથ વા રૂપારમ્મણાદીનિ પઞ્ચ, અવસેસરૂપવેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારવિઞ્ઞાણવસેન પઞ્ચ ધમ્મારમ્મણકા સેસા ચાતિ દસ, તે અજ્ઝત્તબહિદ્ધાભેદતો વીસતિ, પઞ્ઞત્તિ ચાતિ એકવીસતિયા આરમ્મણેસુ દ્વાસત્તતિ દ્વાસત્તતિ કિલેસાતિ દ્વાદસાધિકં **દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સં** હોન્તિ.

અથ વા દ્વાદસસુ અકુસલચિત્તુપ્પાદેસુ પઠમે વીસતિ ધમ્મા, દુતિયે દ્વાવીસતિ, તતિયે વીસતિ, ચતુત્થે દ્વાવીસતિ, પઞ્ચમે એકૂનવીસતિ, છટ્ઠે એકૂનવીસતિ, સત્તમે એકૂનવીસતિ, અટ્ઠમે એકવીસતિ, નવમે એકૂનવીસતિ, દસમે એકવીસતિ, એકાદસમે સોળસ, દ્વાદસમે સોળસાતિ સબ્બે અકુસલધમ્મા છત્તિંસાધિકાનિ દ્વે સતાનિ, ઇમે છસુ આરમ્મણેસુ પચ્ચેકં છત્તિં સાધિકાનિ દ્વે સતાનિ, સબ્બે સોળસાધિકાનિ ચત્તારિ સતાનિ ચ સહસ્સં હોન્તીતિ એવમ્પિ **દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સં** વેદિતબ્બં.

ઇતરેસન્તિ તણ્હાવિચરિતાનં ''અતીતાનિ છત્તિંસા''તિઆદિના અતીતાદિભાવામસનતો. **ખેપને**તિ અરિયમગ્ગેન સમુચ્છિન્દને. ''દિયડ્ઢકિલેસસહસ્સં ખેપેત્વા''તિ હિ વુત્તં. પરમત્થતો અતીતાદીનં મગ્ગેન અપ્પહાતબ્બત્તા ''**અતીતાદિભાવામસના અગ્ગહણં ખેપને**''તિ વુત્તં. યં પન પટ્ઠાને ''દસ્સનેન પહાતબ્બો ધમ્મો દસ્સનેન પહાતબ્બસ્સ ધમ્મસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિઆદિના તિકે, તથા દસ્સનેન પહાતબ્બાતીતતિકતિકે ''અતીતા દસ્સનેન પહાતબ્બા''તિઆદિના ચ તીસુ કાલેસુ દસ્સનાદિપહાતબ્બવચનં કતં, તં અતીતાદીનં સંકિલિટ્ઠતાય અપાયગમનીયતાય ચ દસ્સનપહાતબ્બેહિ નિરતિસયત્તા વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

ન ભાસિતત્થવચનન્તિ ઇદં ''હિતપરિયાયવચન''ન્તિ એતેન નિવત્તિતસ્સ એકદેસકથનં. યથા હિ અયં **અત્થ**-સદ્દો ન ભાસિતત્થવચનં, એવં વિસયપ્પયોજનાદિવચનમ્પિ ન હોતીતિ. **યથાવુત્તસ્સા**તિ હિતપરિયાયસ્સ. ''ન હઞ્ઞદત્થત્થિપસંસલાભા''તિ પદસ્સ નિદ્દેસે ''અત્તત્થો વા પરત્થો વા''તિઆદિના (મહાનિ॰ ૬૯) કિઞ્ચાપિ સુત્તનિરપેક્ખં અત્તત્થાદયો વુત્તા સુત્તત્થભાવેન અનિદ્દિટ્ઠત્તા, તેસુ પન એકોપિ અત્થપ્પભેદો સુત્તેન દીપેતબ્બતં નાતિક્કમતીતિ આહ ''**તે સુત્તં સૂચેતી**''તિ. ઇમસ્મિં વિકપ્પે **અત્થ**-સદ્દો ભાસિતત્થવચનમ્પિ હોતિ. પુરિમકા હિ પઞ્ચ અત્થપ્પભેદા હિતપરિયાયા, તતો પરે છ ભાસિતત્થપ્પભેદા, પચ્છિમકા પન ઉભયસભાવા. તત્થ દુરધિગમતાય વિભાવને અલદ્ધગાધો **ગમ્ભીરો**, ન વિવટો **ગુળ્હો**, મૂલુદકાદયો વિય પંસુના અક્ખરસન્નિવેસાદિના તિરોહિતો **પટિચ્છન્નો**, નિદ્ધારેત્વા ઞાપેતબ્બો **નેય્યો**, યથારુતવસેનેવ વેદિતબ્બો **નીતો**. **અનવજ્જનિક્કિલેસવોદાના** પરિયાયવસેન વુત્તા, કુસલવિપાકકિરિયધમ્મવસેન વા . **પરમત્થો** નિબ્બાનં, અવિપરીતસભાવો એવ વા. **સાતિસયં પકાસિતાનિ** તપ્પરભાવેન પકાસિતત્તા. ''એત્તકં તસ્સ ભગવતો સુત્તાગતં સુત્તપરિયાપન્ન''ન્તિ (પાચિ॰

૧૨૪૨), ‘‘સકવાદે પઞ્ચસુત્તસતાની’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા; કથા॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા) ચ એવમાદીસુ **સુત્ત**-સદ્દો ઉપચરિતોતિ અધિપ્પાયેનાહ **‘‘ઇદમેવ અત્થાનં સૂચનતો સુત્તન્તિ વુત્ત’’**ન્તિ. **એકન્તહિતપટિલાભસંવત્તનિકા સુત્તન્તદેસના**તિ ઇદમ્પિ વિનેય્યાનં હિતસમ્પાપને સુત્તન્તદેસનાય તપ્પરભાવંયેવ સન્ધાય વુત્તં. તપ્પરભાવો ચ વિનેય્યજ્ઝાસયાનુલોમતો દટ્ઠબ્બો, તથા **અત્તત્થાદિપ્પકાસનપધાનતાપિ. ઇતરેહી**તિ વિનયાભિધમ્મેહિ.

રત્તિઆદીસૂતિ રત્તિરાજવિનયેસુ વિસયભૂતેસુ. નનુ ચ ‘‘અભિરત્તી’’તિ અવુત્તત્તા રત્તિગ્ગહણં ન કત્તબ્બં, ‘‘અભિઞ્ઞાતા અભિલક્ખિતા’’તિ ચ ઞાણલક્ખણકિરિયાવિસેસકો **અભિ**-સદ્દોતિ? ન, ‘‘અભિઞ્ઞાતા અભિલક્ખિતા’’તિ **અભિ**-સદ્દવિસિટ્ઠાનં ઞાતલક્ખિતસદ્દાનં રત્તિસદ્દેન સમાનાધિકરણતાય રત્તિવિસયત્તા. એત્થ ચ વાચકસદ્દસન્નિધાને નિપાતાનં તદત્થજોતકમત્તત્તા લક્ખિતસદ્દત્થજોતકો **અભિ**-સદ્દો લક્ખણે વત્તતીતિ વુત્તો. અભિલક્ખિતસદ્દપરિયાયો ચ અભિઞ્ઞાતસદ્દોતિ દટ્ઠબ્બો, અભિવિનયસદ્દસ્સ પન અભિપુરિસસ્સ વિય સમાસસિદ્ધિ દટ્ઠબ્બા. અનેકત્થા હિ નિપાતા, અનેકત્થભેદો ચ સદ્દાનં પયોગવિસયોતિ.

કિઞ્ચાપિ દેસનાદયો દેસેતબ્બાદિનિરપેક્ખા ન સન્તિ, આણાદયો પન વિસેસતો દેસકાદિઅધીનાતિ તંતંવિસેસયોગવસેન તેસં ભેદો વુત્તો. યથા હિ આણાવિધાનં વિસેસતો આણારહાધીનં તત્થ કોસલ્લયોગતો, એવં વોહારપરમત્થવિધાનાનિ ચ વિધાયકાધીનાનીતિ **આણાદિવિધિનો દેસકાયત્તતા** વુત્તા. અપરાધજ્ઝાસયાનુરૂપં વિય ધમ્માનુરૂપમ્પિ સાસનં વિસેસતો તથાવિનેતબ્બપુગ્ગલાપેક્ખન્તિ વુત્તં **‘‘સાસિતબ્બ…પે॰… તબ્બભાવેના’’**તિ. સંવરાસંવરનામરૂપાનં વિય વિનિવેઠેતબ્બાય દિટ્ઠિયાપિ કથનં સતિ વાચાવત્થુસ્મિં, નાસતીતિ વિસેસતો તદધીનન્તિ આહ **‘‘કથેતબ્બસ્સ…પે॰… કથા’’**તિ. **ઉપારમ્ભાદી**તિ ઉપારમ્ભનિસ્સરણધમ્મકોસરક્ખણાનિ. **પરિયાપુણનાદી**તિ પરિયાપુણનસુપ્પટિપત્તિદુપ્પટિપત્તિયો.

તન્તિસમુદાયો અવયવતન્તિયા આધારો યથા ‘‘રુક્ખે સાખા’’તિ. **ન ચોદેતબ્બમેતં** સમુખેન, વિસયવિસયિમુખેન વા વિનયાદીનંયેવ ગમ્ભીરભાવસ્સ વુત્તત્તાતિ અધિપ્પાયો. ધમ્મો હિ વિનયાદયો, તેસઞ્ચ વિસયો અત્થો, ધમ્મત્થવિસયા ચ દેસનાપટિવેધાતિ. ‘‘પટિવેધસ્સા’’તિઆદિના ધમ્મત્થાનં દુપ્પટિવિદ્ધત્તા દેસનાય ઉપ્પાદેતું અસક્કુણેય્યત્તા પટિવેધસ્સ ઉપ્પાદેતુઞ્ચ પટિવિજ્ઝિતુઞ્ચ અસક્કુણેય્યત્તા દુક્ખોગાહતં દસ્સેતિ.

ધમ્માનુરૂપં **યથાધમ્મ**ન્તિ ચ અત્થો યુજ્જતિ. દેસનાપિ હિ પટિવેધો વિય અવિપરીતં સવિસયવિભાવનતો ધમ્માનુરૂપં પવત્તતિ યતો ‘‘અવિપરીતાભિલાપો’’તિ વુચ્ચતિ. **ધમ્મનિરુત્તિં દસ્સેતી**તિ એતેન દેસનાસદ્દસભાવાતિ દીપેતિ. તથા હિ નિરુત્તિપટિસમ્ભિદાય પરિત્તારમ્મણાદિભાવો પાળિયં વુત્તો, અટ્ઠકથાયઞ્ચ ‘‘તંતંસભાવનિરુત્તિસદ્દં આરમ્મણં કત્વા’’તિઆદિના સદ્દારમ્મણતા. ઇમસ્સ અત્થસ્સ અયં સદ્દો વાચકોતિ વચનવચનીયં વવત્થપેત્વા તંતંવચનીયવિભાવનવસેન પવત્તિતો હિ સદ્દો દેસનાતિ. નનુ ચ ‘‘ધમ્મો તન્તી’’તિ ઇમસ્મિં પક્ખે ધમ્મસ્સપિ સદ્દસભાવત્તા ધમ્મદેસનાનં વિસેસો ન સિયાતિ? ન, તેસં તેસં અત્થાનં બોધકભાવેન ઞાતો ઉગ્ગહિતાદિવસેન ચ પુબ્બે પવત્તિતો સદ્દપ્પબન્ધો ધમ્મો, પચ્છા પરેસં અવબોધનત્થં પવત્તિતો તદત્થપ્પકાસનકો સદ્દો દેસનાતિ. અથ વા યથાવુત્તસદ્દસમુટ્ઠાપકો ચિત્તુપ્પાદો દેસના મુસાવાદાદયો વિય. **વચનસ્સ પવત્તન**ન્તિ ચ યથાવુત્તચિત્તુપ્પાદમાહ. સો હિ વચનં પવત્તેતિ, તં વા એતેન પવત્તીયતીતિ **પવત્તનં**. દેસીયતિ અત્થો એતેનાતિ **દેસના**. પકારેહિ ઞાપીયતિ એતેન, પકારતો ઞાપેતીતિ વા **પઞ્ઞત્તી**તિ વુચ્ચતીતિ. તેનેવાહ **‘‘અધિપ્પાયો’’**તિઆદિ. અભિસમેતિ, અભિસમીયતિ વા એતેનાતિ **અભિસમયો**તિ એવમ્પિ અભિસમયત્થો સમ્ભવતિ. અભિસમેતબ્બતો પન અભિસમયોતિ દુતિયવિકપ્પે પટિવેધોયેવાતિ.

વુત્તનયેન વેદિતબ્બાતિ અવિજ્જાસઙ્ખારાદીનં ધમ્મત્થાનં દુપ્પટિવિજ્ઝતાય દુક્ખોગાહતા, તેસં પઞ્ઞાપનસ્સ દુક્કરભાવતો તંદેસનાય પટિવેધનસઙ્ખાતસ્સ પટિવેધસ્સ ઉપ્પાદનવિસયિકરણાનં અસક્કુણેય્યતાય દુક્ખોગાહતા વેદિતબ્બા.

કારણે ફલવોહારેન તે ધમ્મા દુક્ખાય સંવત્તન્તીતિ વુત્તન્તિ આહ ''**ઉપારમ્ભ...પે॰... હેતુભાવેના**''તિ. **અઞ્ઞં અત્થ**ન્તિ ઉપારમ્ભં નિસ્સરણઞ્ચ. **નિટ્ઠાપેત્વા**તિ કથનવસેન પરિયોસાપેત્વા. તસ્સ ''આરદ્ધ''ન્તિ એતેન સમ્બન્ધો. **ઉદ્દાનસઙ્ગહાદિભેદો સઙ્ગીતો**તિ પાઠો યુત્તો, ''સઙ્ગીતિયા''તિ પન લિખન્તિ. પુરિમં વા **સઙ્ગીતિયા**તિ ભાવેન ભાવલક્ખણે ભુમ્મં, પચ્છિમં અધિકરણે. **પિટકાદી**તિ પિટકનિકાયઙ્ગધમ્મક્ખન્ધાનિ.

તત્થ અઙ્ગેસુ સુત્તઙ્ગમેવ ન સમ્ભવતિ ''સગાથકં સુત્તં ગેય્યં, નિગ્ગાથકં સુત્તં વેય્યાકરણ''ન્તિ (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથા; પારા॰ અટ્ઠ॰ ૧.પઠમમહાસઙ્ગીતિકથા; ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા) વુત્તત્તા, મઙ્ગલસુત્તાદીનઞ્ચ સુત્તઙ્ગસઙ્ગહો ન સિયા ગાથાભાવતો ધમ્મપદાદીનં વિય, ગેય્યઙ્ગસઙ્ગહો વા સિયા સગાથકત્તા સગાથાવગ્ગસ્સ વિય, તથા ઉભતોવિભઙ્ગાદીસુ સગાથકપદેસાનન્તિ? વુચ્ચતે –

> સુત્તન્તિ સામઞ્ઞવિધિ, વિસેસવિધયો પરે;
> સનિમિત્તા નિરુળ્હત્તા, સહતાઞ્ઞેન નાઞ્ઞતો. (નેત્તિ॰ અટ્ઠ॰ સઙ્ગહવારવણ્ણના);

સબ્બસ્સપિ હિ બુદ્ધવચનસ્સ સુત્તન્તિ અયં **સામઞ્ઞવિધિ**. તેનેવાહ આયસ્મા મહાકચ્ચાયનો **નેત્તિયં** ''નવવિધસુત્તન્તપરિયેટ્ઠી''તિ (નેત્તિ॰ સઙ્ગહવાર). ''એત્તકં તસ્સ ભગવતો સુત્તાગતં સુત્તપરિયાપન્નં (પાચિ॰ ૧૨૪૨) સકવાદે પઞ્ચ સુત્તસતાની''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા; કથા॰ અટ્ઠ॰ નિદાનકથા) એવમાદિ ચ એતસ્સ અત્થસ્સ સાધકં, તદેકદેસેસુ પન ગેય્યાદયો **વિસેસવિધયો** તેન તેન નિમિત્તેન પતિટ્ઠિતત્તા. તથા હિ ગેય્યસ્સ સગાથકત્તં તબ્ભાવનિમિત્તં. લોકેપિ હિ સસિલોકં સગાથકં વા ચુણ્ણિયગન્થં ''ગેય્ય''ન્તિ વદન્તિ. ગાથાવિરહે પન સતિ પુચ્છં કત્વા વિસ્સજ્જનભાવો વેય્યાકરણસ્સ. પુચ્છાવિસ્સજ્જનઞ્હિ બ્યાકરણન્તિ વુચ્ચતિ. બ્યાકરણમેવ વેય્યાકરણન્તિ.

એવં સન્તે સગાથકાનમ્પિ પઞ્હવિસ્સજ્જનવસેન પવત્તાનં વેય્યાકરણભાવો આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ વેય્યાકરણાદિસઞ્ઞાનં અનોકાસભાવતો ''ગાથાવિરહે પન સતી''તિ વિસેસિતત્તા ચ. તથા હિ ધમ્મપદાદીસુ કેવલં ગાથાબન્ધેસુ સગાથકત્તેપિ સોમનસ્સઞાણમયિકગાથાપટિસંયુત્તેસુ ''વુત્તઞ્હેત''ન્તિઆદિવચનસમ્બન્ધેસુ અબ્ભુતધમ્મપટિસંયુત્તેસુ ચ સુત્તવિસેસેસુ યથાક્કમં ગાથાઉદાનઇતિવુત્તકઅબ્ભુતધમ્મસઞ્ઞા પતિટ્ઠિતા, તથા સતિપિ ગાથાબન્ધભાવે ભગવતો અતીતાસુ જાતીસુ ચરિયાનુભાવપ્પકાસકેસુ જાતકસઞ્ઞા. સતિપિ પઞ્હવિસ્સજ્જનભાવે સગાથકત્તે ચ કેસુચિ સુત્તન્તેસુ વેદસ્સ લભાપનતો વેદલ્લસઞ્ઞા પતિટ્ઠિતાતિ એવં તેન તેન સગાથકત્તાદિના નિમિત્તેન તેસુ તેસુ સુત્તવિસેસેસુ ગેય્યાદિસઞ્ઞા પતિટ્ઠિતાતિ વિસેસવિધયો સુત્તઙ્ગતો પરે ગેય્યઙ્ગાદયો. યં પનેત્થ ગેય્યઙ્ગાદિનિમિત્તરહિતં, તં સુત્તઙ્ગં વિસેસસઞ્ઞાપરિહારેન સામઞ્ઞસઞ્ઞાય પવત્તનતોતિ.

નનુ ચ સગાથકં સુત્તં ગેય્યં, નિગ્ગાથકં સુત્તં વેય્યાકરણન્તિ સુત્તઙ્ગં ન સમ્ભવતીતિ ચોદના તદવત્થાતિ? ન, સોધિતત્તા. સોધિતઞ્હિ પુબ્બે ગાથાવિરહે સતિ પુચ્છાવિસ્સજ્જનભાવો વેય્યાકરણભાવસ્સ નિમિત્તન્તિ. યઞ્ચ વુત્તં ''ગાથાભાવતો મઙ્ગલસુત્તાદીનં સુત્તઙ્ગસઙ્ગહો ન સિયા''તિ, તં ન, **નિરુળ્હત્તા**. નિરુળ્હો હિ મઙ્ગલસુત્તાદીસુ સુત્તભાવો. ન હિ તાનિ ધમ્મપદબુદ્ધવંસાદયો વિય ગાથાભાવેન પઞ્ઞાતાનિ, કિન્તુ સુત્તભાવેનેવ. તેનેવ હિ અટ્ઠકથાયં

સુત્તનામકન્તિ નામગ્ગહણં કતં. યં પન વુત્તં ''સગાથકત્તા ગેય્યઙ્ગસઙ્ગહો વા સિયા''તિ, તદપિ નત્થિ. યસ્મા **સહતાઞ્ઞેન**. સહ ગાથાહીતિ સગાથકં, સહભાવો ચ નામ અત્તતો અઞ્ઞેન હોતિ, ન ચ મઙ્ગલસુત્તાદીસુ ગાથાવિનિમુત્તો કોચિ સુત્તપ્પદેસો અત્થિ, યો ''સહ ગાથાહી''તિ વુચ્ચેય્ય, ન ચ સમુદાયો નામ કોચિ અત્થિ. યદપિ વુત્તં ''ઉભતોવિભઙ્ગાદીસુ સગાથકપ્પદેસાનં ગેય્યઙ્ગસઙ્ગહો સિયા''તિ, તદપિ ન, **અઞ્ઞતો**. અઞ્ઞા એવ હિ તા ગાથા જાતકાદિપરિયાપન્નત્તા. અતો ન તાહિ ઉભતોવિભઙ્ગાદીનં ગેય્યઙ્ગભાવોતિ એવં સુત્તાદીનં અઙ્ગાનં અઞ્ઞમઞ્ઞસઙ્કરાભાવો વેદિતબ્બો.

જિનસાસનં અભિધમ્મો. **પટિવિદ્ધટ્ઠાનં** પટિવેધભૂમિ પટિવેધાવત્થા, પટિવેધહેતુ વા. ''સો એવં પજાનામિ સમ્માદિટ્ઠિપચ્ચયાપિ વેદયિત''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧-૧૨) વુત્તં. પાળિયં પન ''સો એવં પજાનામિ મિચ્છાદિટ્ઠિપચ્ચયાપિ વેદયિતં. સમ્માદિટ્ઠિપચ્ચયાપિ વેદયિત''ન્તિ આગતં (સં॰ નિ॰ ૫.૧૧-૧૨). **પચ્ચયાદીહી**તિ પચ્ચયસભાવવૂપસમતદુપાયાદીહિ. **પરવાદિચોદનં પત્વા**તિ અટ્ઠકથાયં આગતં પરવાદિચોદનં પત્વા. **અધિગ... પે॰... રૂપેના**તિ અધિગન્તબ્બો ચ સો દેસેતબ્બો ચાતિ અધિગન્તબ્બદેસેતબ્બો, સો એવ ધમ્મો, તદનુરૂપેન. એત્થ ચ યથાધમ્મસાસનત્તા યથાધિગતધમ્મદેસનાભાવતો અભિધમ્મસ્સ અભિસમ્બોધિ અધિગમનિદાનં. દેસકાલાદિયેવ દેસનાનિદાનં. યં પન અટ્ઠકથાયં ''દેસનાનિદાનં યાવ ધમ્મચક્કપ્પવત્તના''તિ વુત્તં, તં અભિધમ્મદેસનાવિસેસેન ધમ્મચક્કપ્પવત્તનન્તિ કત્વા વુત્તં. ધમ્મચક્કપ્પવત્તનસુત્તે વા દેસિતેહિ અરિયસચ્ચેહિ સકલાભિધમ્મપદત્થસઙ્ગહતો, પરમત્થતો અભિધમ્મભૂતાનં વા સમ્માદિટ્ઠિઆદીનં તત્થ દેસિતત્તા વુત્તં. તત્તકાનંયેવ દેસનારુળ્હતાય અટ્ઠછક્કેસુ જાતકસતેસુ પરિપાચનં વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. ન હિ એત્તકાસુ એવ જાતીસુ પુઞ્ઞાદિસમ્ભારસમ્ભરણં , કિં પન કારણં એત્તકા એવ જાતિયો દેસિતાતિ? તદઞ્ઞેસં અટ્ઠુપ્પત્તિયા અભાવતો.

સુમેધકથાવણ્ણના

ઉપ્પન્ને બુદ્ધે તતો અત્તાનં સેય્યતો વા સદિસતો વા દહન્તો ઝાનાભિઞ્ઞાહિ પરિહાયતિ, ન તથા સુમેધપણ્ડિતો અટ્ઠાસીતિ તસ્સ ઝાનાભિઞ્ઞાહિ અપરિહાનિ દટ્ઠબ્બા. તેનેવાહ ''**તાપસેહિ અસમો**''તિ. યથા નિબ્બાનં, અઞ્ઞં વા નિચ્ચાભિમતં અવિપરીતવુત્તિતાય સબ્બકાલં તથાભાવેન ''સસ્સત''ન્તિ વુચ્ચતિ, એવં બુદ્ધાનં વચનન્તિ તસ્સ સસ્સતતા વુત્તા. તેનેવાહ ''**અવિપરીતમેવા**''તિ. ઉપપારમીઆદિવિભાગેન **અનેકપ્પકારતા. સમાદાનાધિટ્ઠાન**ન્તિ સમાદાનસ્સ અધિટ્ઠાનં પવત્તનં કરણન્તિ અત્થો. **ઞાણતેજેના**તિ પારમીપવિચયઞાણપ્પભાવેન. મહાનુભાવઞ્હિ તં ઞાણં બોધિસમ્ભારેસુ અનાવરણં અનાચરિયકં મહાબોધિસમુપ્પત્તિયા અનુરૂપપુબ્બનિમિત્તભૂતં. તથા હિ તં મનુસ્સપુરિસભાવાદિઆધારમેવ જાતં. કાયાદીસુ અસુભસઞ્ઞાદિભાવેન **સુદ્ધગોચરા**. ''અઞ્ઞથા''તિ પદસ્સ પકરણપરિચ્છિન્નં અત્થં દસ્સેન્તો ''**લીનતા**''તિ આહ. લીનતાતિ ચ સઙ્કોચો વીરિયહાનિ વીરિયારમ્ભસ્સ અધિપ્પેતત્તા. તેનાહ ''**એસા મે વીરિયપારમી**''તિ.

નિદાનકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૧. ચિત્તુપ્પાદકણ્ડં

તિકમાતિકાપદવણ્ણના

૧. **તેના**તિ વેદનાસદ્દેન. **સબ્બપદેહી**તિ તીહિ પદેહિ લદ્ધનામો હોતિ અવયવધમ્મેનાપિ સમુદાયસ્સ અપદિસિતબ્બતો યથા ''સમં ચુણ્ણ''ન્તિ. ચોદકો યથાધિપ્પેતમત્થં અપ્પટિપજ્જમાનો વિભત્તિઅન્તસ્સેવ પદભાવં સલ્લક્ખેત્વા ''**નનુ સુખાયા**''તિઆદિના ચોદેતિ. ઇતરો ''**અધિપ્પેતપ્પકારત્થગમકસ્સા**''તિઆદિના અત્તનો અધિપ્પાયં વિવરતિ. તેન ''વાક્યં ઇધ પદન્તિ વુત્ત''ન્તિ દસ્સેતિ. **હેતુપદસહેતુકપદાદીહી**તિ **આદિ**-સદ્દેન નહેતુપદઅહેતુકપદહેતુસમ્પયુત્તપદાનિ હેતુવિપ્પયુત્તપદમ્પિ વા સઙ્ગણ્હાતિ.

ઉભયેકપદવસેનાતિ ઉભયપદવસેન હેતુદુકસમ્બન્ધો, એકપદવસેન સહેતુકદુકસમ્બન્ધો. **તથા**તિ ઉભયેકપદવસેન. એત્થ ચ સહેતુકહેતુસમ્પયુત્તદુકાતિઆદિના યથા હેતુગોચ્છકે પઠમદુકસમ્બન્ધા દુતિયતતિયદુકા, પઠમદુકદુતિયદુકસમ્બન્ધા ચતુત્થછટ્ઠદુકા, પઠમદુકતતિયદુકસમ્બન્ધો પઞ્ચમો દુકો, એવં આસવગોચ્છકાદીસુપીતિ નયં દસ્સેતિ. સક્કા હિ ઇમિનાવ નયેન તેસુપિ દુકન્તરસમ્બન્ધો વિઞ્ઞાતું, કેવલં પન આસવગોચ્છકાદીસુ દુતિયદુકતતિયદુકસમ્બન્ધો ઓસાનદુકો, કિલેસગોચ્છકે ચ દુતિયચતુત્થદુકસમ્બન્ધોતિ. ધમ્માનં સાવસેસનિરવસેસભાવેન તિકદુકાનં સપ્પદેસનિપ્પદેસતા વુત્તાતિ યેહિ તિકદુકા સાવસેસાતિ પદિસ્સન્તિ અપદિસ્સન્તિ, તે અસઙ્ગહિતધમ્માપદેસો. એવં સતિ ''અસઙ્ગહિતો''તિ વિસેસનં કિમત્થિયન્તિ? એતસ્સેવત્થસ્સ પાકટકરણત્થં દટ્ઠબ્બં. અથ વા પદિસ્સતિ એતેન સમુદાયોતિ પદેસો, અવયવો. ''સામઞ્ઞજોતના વિસેસે અવતિટ્ઠતી''તિ યથાધિપ્પેતં વિસેસં દસ્સેન્તો ''**અસઙ્ગહિતો**''તિ આહ.

અનવજ્જત્થો અવજ્જવિરહત્થો. **નામં** સઞ્ઞા, **કિરિયા** કરણં, **પયોજનં** રથરથઙ્ગવિભાવનેન તેસં પકારતો યોજનં. કુસેન ઞાણેન લાતબ્બાતિ કુસલાતિ અયમત્થો ઞાણસમ્પયુત્તાનં તાવ હોતુ, ઞાણવિપ્પયુત્તાનં કથન્તિ આહ ''**ઞાણવિપ્પયુત્તાનમ્પી**''તિઆદિ. ઞાણવિપ્પયુત્તાપિ હિ ઞાણેનેવ પવત્તિયન્તિ હિતસુખહેતુભૂતાય પવત્તિયા પઞ્ઞવન્તાનં પટિપત્તિભાવતો. ન હિ અન્તરેન યોનિસોમનસિકારં કુસલુપ્પત્તિ અત્થીતિ. ''યદિ કુસલસ્સ ઉભયભાગગતં સંકિલેસલવનં પાકટં સિયા, કુસા વિય લુનન્તીતિ કુસલાતિ અયમત્થો યુત્તો સિયા''તિ કોચિ વદેય્યાતિ આસઙ્કાય આહ ''**સમ્મપ્પધાનદ્વયં વિયા**''તિ.

ન ચાતિઆદિના ''સભાવં ધારેન્તી''તિ એત્થ પરમત્થતો કત્તુકમ્મસ્સ ચ ભેદો નત્થિ, કપ્પનાસિદ્ધો એવ પન ભેદોતિ દસ્સેતિ. તત્થ **નામવસેન વિઞ્ઞાતાવિઞ્ઞાતે**તિ યેસં ''ધમ્મા''તિ ઇમિના પરિયાયેન અવિઞ્ઞાતા સભાવા, ''સભાવં ધારેન્તી''તિ ઇમિના ચ પરિયાયેન વિઞ્ઞાતા, તેસં વસેન એવં વુત્તં. એત્થ ચ પઠમો અત્થો સઙ્ખતાસઙ્ખતધમ્મવસેન વુત્તો, દુતિયો સઙ્ખતવસેન, તતિયો સઙ્ખતાસઙ્ખતપઞ્ઞત્તિધમ્મવસેનાતિ દટ્ઠબ્બં.

કુસલપટિસેધનં કુસલાભાવો એવ. અભાવો હિ સત્તાપટિસેધોતિ. **ધમ્મો**તિ સભાવધમ્મો. **અકુસલવચનેન ન કોચિ અત્થો** સભાવધમ્મસ્સ અબોધકત્તાતિ અધિપ્પાયો. અથ સિયા અકુસલવચનેન કોચિ અત્થો અસભાવધમ્મબોધકત્તેપિ ''પઞ્ઞત્તિધમ્મા''તિઆદીસુ વિય, એવં સતિ ''અનબ્યાકતા''તિ ચ વત્તબ્બં સિયા, તતો ચાયં ચતુક્કો આપજ્જતિ, ન તિકો. **તસ્મા**તિ યસ્મા દુકચતુક્કભાવો અનબ્યાકતવોહારો ચ નત્થિ, સો ચ વુત્તનયેન અભાવમત્તવચને આપજ્જતિ, તસ્મા. **સભાવધારણાદીતિ આદિ**-સદ્દેન ''ધારીયન્તિ પચ્ચયેહી''તિ અયમત્થો સઙ્ગહિતો. ઞેય્યપરિયાયેન પન **ધમ્મ**-સદ્દેનાયં દોસોતિ નનુ અઞેય્યપરિયાયેપિ **ધમ્મ**-સદ્દે ન કોચિ દોસોતિ? ન, વુત્તદોસાનતિવત્તનતો.

પારિસેસેનાતિ એત્થ નનુ અયમકારો ન-અત્થત્તયસ્સેવ જોતકો, અથ ખો ''અહેતુકા ધમ્મા, અભિક્ખુકો આવાસો''તિ તંયોગનિવત્તિયા, ''અપ્પચ્ચયા ધમ્મા''તિ તંસમ્બન્ધિભાવનિવત્તિયા. પચ્ચયુપ્પન્નઞ્હિ પચ્ચયસમ્બન્ધીતિ અપ્પચ્ચયુપ્પન્નત્તા અસમ્બન્ધિતા એત્થ જોતીયતિ. ''અનિદસ્સના ધમ્મા''તિ તંસભાવનિવત્તિયા. નિદસ્સનઞ્હિ દટ્ઠબ્બતા. અથ ચક્ખુવિઞ્ઞાણં નિદસ્સનં, તગ્ગય્હભાવનિવત્તિયા, તથા ''અનાસવા ધમ્મા''તિ. ''અપ્પટિઘા ધમ્મા અનારમ્મણા ધમ્મા''તિ તંકિચ્ચનિવત્તિયા. ''અરૂપિનો ધમ્મા અચેતસિકા ધમ્મા''તિ તબ્ભાવનિવત્તિયા. તદઞ્ઞતા હિ એત્થ પકાસીયતિ. ''અમનુસ્સો''તિ તબ્ભાવમત્તનિવત્તિયા. મનુસ્સત્તમત્તં નત્થિ અઞ્ઞં સમાનન્તિ સદિસતા હેત્થ સૂચિયતિ. ''અસમણો સમણપટિઞ્ઞો અપુત્તો''તિ તંસમ્ભાવનગુણનિવત્તિયા. ગરહા હિ એત્થ ઞાયતિ. ''કચ્ચિ નુ ભોતો અનામયા, અનુદરા કઞ્ઞા''તિ તદપ્પભાવનિવત્તિયા. ''અનુપ્પન્ના ધમ્મા''તિ તંસદિસભાવનિવત્તિયા. અતીતાનઞ્હિ ઉપ્પન્નપુબ્બત્તા ઉપાદિધમ્માનઞ્ચ પચ્ચયેકદેસનિપ્ફત્તિયા આરદ્ધુપ્પાદભાવતો કાલવિનિમુત્તસ્સ ચ વિજ્જમાનત્તા ઉપ્પન્નાનુકૂલતા, પગેવ પચ્ચુપ્પન્નાનન્તિ તબ્બિધુરભાવો એત્થ વિઞ્ઞાયતિ. ''અસેક્ખા ધમ્મા''તિ તદપરિયોસાનનિવત્તિયા. તંનિટ્ઠાનઞ્હેત્થ પકાસીયતીતિ એવમનેકેસં અત્થાનં જોતકો, તત્થ કિં વુચ્ચતે અત્થદ્વયમેવ વત્વા પારિસેસેનાતિ? ઇતરેસં એત્થ સુવિદૂરભાવતો. ન હિ કુસલવિપ્પયુત્તાદીનં ધમ્માનં અકુસલભાવો યુજ્જતિ.

અકુસલસદ્દસ્સ ઉચ્ચારણાનન્તરં વિનેય્યાનં કુસલપટિપક્ખભૂતે અત્થે પટિપત્તિભાવતો તત્થ **નિરુળ્હતા** દટ્ઠબ્બા. "**વિરુદ્ધસભાવત્તા**"તિ વુત્તં કિચ્ચવિરોધાદીનમ્પિ તદન્તોગધત્તા, વિરુદ્ધસભાવત્તેપિ વિનાસકવિનાસિતબ્બભાવો કુસલાકુસલેસુ નિયતોતિ દસ્સેતું "**તપ્પહેય્યભાવતો**"તિ આહ. ઇતરથા કુસલાનમ્પિ અકુસલેહિ પહાતબ્બભાવે અચ્ચન્તં સમુચ્છિન્નકુસલમૂલત્તા અપાયપૂરકા એવ સત્તા સિયું. યં પન ''ધમ્માપિ વો, ભિક્ખવે, પહાતબ્બા''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૪૦) વુત્તં, તં ''રૂપં, ભિક્ખવે, ન તુમ્હાકં, તં પજહથા''તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૩.૩૩) વિય તદારમ્મણસંકિલેસપ્પહાનવસેન પરિયાયેન વુત્તં. યથાહ ''ન હિ કુસલા અકુસલેહિ પહાતબ્બા''તિ (ધ॰ સ॰ મૂલટી ૧).

ફસ્સાદિવચનેહિ તંનિદ્દેસભૂતેહિ. **તબ્બચનીયભાવેના**તિ તેહિ ''સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા ધમ્મા''તિઆદિવચનેહિ અભિધેય્યભાવેન. યથા અનવજ્જસુખવિપાકાદિઅત્થા કુસલાદિવચનેહિ, એવં અવિપાકત્થા અબ્યાકતવચનેન બોધિતા એવાતિ આહ "**અબ્યાકતવચનેનેવ ચા**"તિ. **કારણં અવત્વા**તિ ઇધ વુત્તભાવેન અનુવત્તમાનત્તાતિ કારણં અવત્વા. **અઞ્ઞા...પે॰... નિવારેતબ્બો**તિ એતેન કુસલાકુસલસદ્દા વિય કુસલાકુસલસભાવાનં તદુભયવિપરીતસભાવાનં ધમ્માનં અબ્યાકતસદ્દો બોધકોતિ દસ્સેતિ. ન હિ અવિપાકવચનં વુત્તં, અકુસલવચનઞ્ચ અવુત્તં. યતો અવિપાકવચનસ્સ અધિકતભાવો અકુસલસ્સ ચ તબ્બચનીયભાવેન અકથિતભાવો સિયા, તસ્મા ન અકુસલાનં અબ્યાકતતાતિ અયં અકુસલાનં અનબ્યાકતભાવે યોજના.

તં પરિહરિતુન્તિ અબ્યાકતનિવત્તનમાહ. યદિ એવં ''સુખવિપાકાનવજ્જા''તિ વત્તબ્બં. અનવજ્જા હિ બ્યભિચારિતાય વિસેસિતબ્બાતિ? ન, સુખવિપાકવચનસ્સ વિસેસનભાવેન અગ્ગહિતત્તા. સુખવિપાકવચનેન હિ કુસલભાવે સમત્તો વિઞ્ઞાયતિ, અનવજ્જવચનં પનેત્થ કુસલાનં અગરહિતબ્બતાસઙ્ખાતં કઞ્ચિ વિસેસમાહ. તેનેવ ચ તસ્સ વિસેસનભાવેન વુત્તસ્સ પવત્તિસુખતાદિદસ્સનભાવં સયમેવ વક્ખતીતિ. મનોસમાચારવિસેસભૂતા ફલધમ્મા વિસેસેન પટિપ્પસ્સદ્ધાવજ્જા નામ હોન્તીતિ સમાચારત્તયવસેન તસ્મિં સુત્તે અનવજ્જધમ્માનં વુત્તત્તા ચ તે અનવસેસતો સઙ્ગહેત્વા દસ્સેતું "**વિરહિતાવજ્જમત્તા**"તિ વુત્તં. **અવજ્જવિનાસનભાવો દસ્સિતો** કણ્હસુક્કધમ્માનં વજ્ઝઘાતકભાવસ્સ નિયતત્તા. **સવિપાકતા** વિપાકધમ્મતા. **સુખો વિપાકો એતેસન્તિ સુખવિપાકા**તિ ઇમિના

સમાસેન કુસલાનં સુખવિપાકવન્તતા વુત્તા. સા ચ નેસં ન તંસમઙ્ગિતાય અસહવત્તનતોતિ તદુપ્પાદનસમત્થતાતિ વિઞ્ઞાયતીતિ વુત્તં "**સુખવિપાકવિપચ્ચનસભાવં દસ્સેતી**"તિ. **યુત્તમેત**ન્તિ પરમત્થતો ભેદાભાવેપિ યથાવુત્તવચનવચનીયભાવસઙ્ખાતો ભેદો તસ્મિં અભિધેય્યત્થભૂતે વત્થુસ્મિં ઉપચારેન હોતીતિ યુત્તમેત્થ લક્ખણલક્ખિતબ્બભાવેન ભેદવચનં. ભવતિ હિ સદ્દત્થવિસેસમત્તેનપિ અભિન્ને વત્થુસ્મિં ભેદવચનં યથા "સિલાપુત્તકસ્સ સરીર"ન્તિ.

વિનાપિ ભાવાભિધાયિના સદ્દેન ભાવપ્પધાનો નિદ્દેસો હોતીતિ વુત્તં "**અનવજ્જવચનેન અનવજ્જત્તં આહા**"તિ. એવઞ્ચેત્થ પદવિગ્ગહો ગહેતબ્બો – ન અવજ્જં અનવજ્જં, અવજ્જપટિપક્ખતાય અગરહિતબ્બસભાવો. સુખો વિપાકો અસ્સાતિ સુખવિપાકં, સુખવિપાકવિપચ્ચનસમત્થતા. અનવજ્જઞ્ચ તં સુખવિપાકઞ્ચાતિ અનવજ્જસુખવિપાકં, તં લક્ખણં એતેસન્તિ **અનવજ્જસુખવિપાકલક્ખણા**. અથ વા પુબ્બે વિય અનવજ્જં, વિપચ્ચનં વિપાકો, સુખસ્સ વિપાકો સુખવિપાકો, અનવજ્જઞ્ચ સુખવિપાકો ચ અનવજ્જસુખવિપાકં એકત્તવસેન. તં લક્ખણં એતેસન્તિ **અનવજ્જસુખવિપાકલક્ખણા**. કિં પનેત્થ કારણં પદદ્વયપરિગ્ગહે, નનુ એકેનેવ પદેન ઇટ્ઠપ્પસિદ્ધિ. યદિપિ "અવજ્જરહિતં અનવજ્જ"ન્તિ ઇમસ્મિં પન પક્ખે અબ્યાકતનિવત્તનત્થં સુખવિપાકગ્ગહણં કત્તબ્બં સિયા, સુખવિપાકગ્ગહણે પન કતે અનવજ્જગ્ગહણં ન કત્તબ્બમેવ. "અવજ્જપટિપક્ખા અનવજ્જા"તિ એતસ્મિં પન પક્ખે સુખવિપાકગ્ગહણઞ્ચાતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ "**તત્થ અનવજ્જવચનેના**"તિઆદિ. તેન પવત્તિસુખસુખવિપાકતાઅત્તસુદ્ધિવિસુદ્ધવિપાકતાઅકુસલઅબ્યાકતસભાવનિવત્તિરસપચ્ચુપટ્ઠાનપદટ્ઠાનવિસેસદીપનતો એવં વિપુલપ્પયોજનત્થો પદદ્વયપરિગ્ગહોતિ દસ્સેતિ. **સુખ**-સદ્દસ્સ ઇટ્ઠપરિયાયતા વિય "નિબ્બાનપરમં સુખં (ધ॰ પ॰ ૨૦૩-૨૦૪), સુખા વિરાગતા લોકે (ઉદા॰ ૧૧), તેસં વૂપસમો સુખો"તિઆદીસુ (દી॰ નિ॰ ૨.૨૨૧, ૨૭૨) સઙ્ખારદુક્ખૂપસમપરિયાયતાપિ વિજ્જતિ, તંઅવિપાકતાય પન ઇધ સુખવિપાકભાવો ન સક્કા વત્તુન્તિ દસ્સેન્તો આહ "**સઙ્ખા...પે॰... નત્થી**"તિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – તેભૂમકકુસલાનમ્પિ વિવટ્ટસન્નિસ્સયભાવેન પવત્તિસભાવત્તા કિઞ્ચાપિ સબ્બે કુસલા સઙ્ખારદુક્ખૂપસમસુખનિપ્ફાદકા સમ્ભવન્તિ, યથાવુત્તસુખસ્સ પન અવિપાકભાવતો ન એતેન પદેન કુસલાનં સુખવિપાકતા સમ્ભવતીતિ. વિપક્કભાવમાપન્નેસુ અરૂપધમ્મેસુ નિરુળ્હત્તા **વિપાક**-સદ્દસ્સ "**યદિ પના**"તિ સાસઙ્કં વદતિ.

યથાસમ્ભવન્તિ સહ અવજ્જેનાતિ સાવજ્જા, ગરહિતબ્બભાવયુત્તા. તેન નેસં ગરહિતબ્બસભાવં દસ્સેતિ. અઞ્ઞેપિ અત્થિ દુક્ખભાવેન ગરહિતબ્બસભાવા અકુસલવિપાકાતિ સાવજ્જવચનમત્તેન તેસમ્પિ અકુસલતાપત્તિદોસં દિસ્વા તં પરિહરિતું **દુક્ખવિપાકવચન**માહ. **અવજ્જ**-સદ્દો વા રાગાદીસુ એકન્તાકુસલેસુ નિરુળ્હોતિ તંસહવત્તિધમ્માનં એવ સાવજ્જભાવે કુસલાબ્યાકતેહિ અકુસલાનં વિસેસો સાવજ્જવચનેનેવ દસ્સિતો. અબ્યાકતેહિ પન વિસિટ્ઠં કુસલાકુસલાનં સાધારણં સવિપાકતાલક્ખણન્તિ તસ્મિં લક્ખણે વિસેસદસ્સનત્થં દુક્ખવિપાકલક્ખણં વુત્તં. ઇતો પરં "દુક્ખો વિપાકો એતેસન્તિ દુક્ખવિપાકા"તિઆદિના સુખવિપાકઅનવજ્જકુસલપદાનં ઠાને દુક્ખવિપાકસાવજ્જઅકુસલપદાનિ ઠપેત્વા યથાવુત્તનયેન અત્થો વેદિતબ્બો . યોજના ચ સાવજ્જવચનેન અકુસલાનં પવત્તિદુક્ખતં દસ્સેતિ, દુક્ખવિપાકવચનેન વિપાકદુક્ખતં. પુરિમઞ્હિ અત્તનો પવત્તિસભાવવસેન લક્ખણવચનં, પચ્છિમં કાલન્તરે વિપાકુપ્પાદનસમત્થતાયાતિ. તથા પુરિમેન અકુસલાનં અવિસુદ્ધસભાવતં દસ્સેતિ, પચ્છિમેન અવિસુદ્ધવિપાકતં. પુરિમેન ચ અકુસલે કુસલસભાવતો નિવત્તેતિ, પચ્છિમેન અબ્યાકતસભાવતો સવિપાકત્તદીપકત્તા પચ્છિમસ્સ. પુરિમેન વા અવજ્જવન્તતાદસ્સનતો કિચ્ચટ્ઠેન રસેન અનત્થજનનરસતં દસ્સેતિ, પચ્છિમેન સમ્પત્તિઅત્થેન અનિટ્ઠવિપાકરસતં. પુરિમેન ચ ઉપટ્ઠાનાકારટ્ઠેન પચ્ચુપટ્ઠાનેન સંકિલેસપચ્ચુપટ્ઠાનતં, પચ્છિમેન ફલટ્ઠેન દુક્ખવિપાકપચ્ચુપટ્ઠાનતં. પુરિમેન ચ અયોનિસોમનસિકારં

અકુસલાનં પદટ્ઠાનં પકાસેતિ. તતો હિ તે સાવજ્જા જાતાતિ. પચ્છિમેન અકુસલાનં અઞ્ઞેસં પદટ્ઠાનભાવં વિભાવેતિ. તે હિ દુક્ખવિપાકસ્સ કારણં હોતીતિ. એત્થ ચ **દુક્ખ**-સદ્દો અનિટ્ઠપરિયાયવચનન્તિ વેદિતબ્બં. અનિટ્ઠચતુક્ખન્ધવિપાકા હિ અકુસલા, ન દુક્ખવેદનાવિપાકાવ. **વિપાક**-સદ્દસ્સ ફલપરિયાયભાવે પન નિસ્સન્દવિપાકેન અનિટ્ઠરૂપેનપિ દુક્ખવિપાકતા યોજેતબ્બા. વિપાકધમ્મતાપટિસેધવસેન અબ્યાકતાનં અવિપાકલક્ખણાતિ લક્ખણં વુત્તન્તિ તદત્થં દસ્સેન્તો "**અવિપાકારહસભાવા**"તિ આહ. **એવંપકારાનન્તિ** અભિઞ્ઞાદિકે સઙ્ગણ્હાતિ.

છહિ પદેહિ તિકેસુ, ચતૂહિ દુકેસુ યથાક્કમં છ ચત્તારો અત્થા વુત્તા. **છક્કભાવો ન ભવિસ્સતી**તિ એતેન ચતુક્કભાવાભાવો દસ્સિતનયત્તા ચોદિતોયેવાતિ દટ્ઠબ્બં. **અત્થભેદો ઉપપજ્જતી**તિ કસ્મા એવં વુત્તં, નનુ તીહિ ધમ્મસદ્દેહિ વુચ્ચમાનો સભાવધારણાદિઅત્થેન અભિન્નો એવ સો અત્થોતિ? ન, જાતિઆદિભેદેન ભેદસબ્ભાવતો. ભેદકા હિ જાતિઆદયો. **માસપદત્થતાયા**તિ માસ-સદ્દાભિધેય્યભાવેન. **તબ્બચનીયભિન્નત્થાનન્તિ** તેહિ કાલસદ્દાદીહિ વત્તબ્બાનં વિસિટ્ઠત્થાનં. ઇદં વુત્તં હોતિ – "યથા કાલસદ્દાદિઅભિધેય્યાનં કાલાદિઅત્થાનં ભિન્નસભાવાનમ્પિ માસ-સદ્દાભિધેય્યભાવેન અભેદો, એવં જાતિઆદિભેદેન ભિન્નાનમ્પિ તેસં તિણ્ણં દ્વિન્નઞ્ચ અત્થાનં ધમ્મ-સદ્દાભિધેય્યભાવેન નત્થિ ભેદો"તિ. **વિનિ…પે॰… માના**તિ ધમ્મ-સદ્દસ્સ રૂપાભેદેપિ ભેદકારણમાહ. ભિન્નજાતિયત્થવચનીયતાય હિ તસ્સેવત્થભેદોતિ.

સાધેતુન્તિ બોધેતું. હોતુ અસમ્બન્ધો, કા નો હાનીતિ કદાચિ વદેય્યાતિ આસઙ્કાય આહ "**પુબ્બા…પે॰… નામ હોન્તી**"તિ. **સો ચા**તિ સભાવધારણપચ્ચયધરિયમાનતાસઙ્ખાતો અત્થો ન સક્કા વત્તુન્તિ યથાવુત્તસ્સ અભાવસ્સ અપેક્ખાવુત્તિતાય વુત્તં. ન હિ અપેક્ખાવુત્તિનો અન્તરેન અપેક્ખિતબ્બં લભન્તિ. સતિપિ સભાવધારણાદિઅત્થસામઞ્ઞે કુસલજાતિઆદિવિસિટ્ઠસ્સેવ તસ્સ ઇધ અધિપ્પેતત્તા એકત્થતા ન અનુઞ્ઞાતાતિ વુત્તં, વચનસિલેસવસેન વા. **અથ વા**તિઆદિના તિણ્ણં ધમ્મસદ્દાનં અભાવત્તં અસમ્પટિચ્છન્તો નાનત્થતાભાવદોસં પરિહરતિ.

ઞાપકહેતુભાવતો ઉપપત્તિ ઇધ કારણન્તિ વુત્તાતિ આહ "**કારણં નામ યુત્તી**"તિ. **પુનરુત્તી**તિઆદિના નનુ "કુસલાદીનમ્પિ એકત્તં આપજ્જતી"તિ વુત્તત્તા એકત્તાપત્તિપિ વત્તબ્બાતિ ? સચ્ચં વત્તબ્બા, સા પન અભાવાપત્તિયં એવ અન્તોગધા નાનત્તાભાવચોદનાસામઞ્ઞેન. ભેદાભેદનિબન્ધનત્તા વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવસ્સ સો અચ્ચન્તમભિન્નેસુ નિયમેન નત્થીતિ વિસેસનવિસેસિતબ્બાભાવેન અચ્ચન્તાભેદં દસ્સેતિ, ન પન અચ્ચન્તં અભિન્નેસુયેવ વિસેસનવિસેસિતબ્બાભાવં. અથ વા અચ્ચન્તં અભિન્નેસુ અવિવટસદ્દત્થવિવરણત્થં પવત્તા. કસ્મા? વિસેસનવિસેસિતબ્બાભાવતોતિ એવં યોજના કાતબ્બા. અમિત્તં અભિભવિતું સક્કુણાતીતિ **સક્કો**, ઇન્દતીતિ **ઇન્દો**, પુરિમે દદાતીતિ **પુરિન્દદો**તિ એવં કિરિયાગુણાદિપરિગ્ગહવિસેસેન.

ભેદાભેદવન્તેસૂતિ વિસેસસામઞ્ઞવન્તેસુ. **નીલ**-સદ્દો હિ ઉપ્પલસદ્દસમાયોગો રત્તુપ્પલસેતુપ્પલાદિઉપ્પલજાતિસામઞ્ઞતો વિનિવત્તેત્વા નીલગુણયુત્તમેવ ઉપ્પલજાતિવિસેસં જોતેતિ. **ઉપ્પલ**-સદ્દોપિ નીલ-સદ્દસમાયુત્તો ભમરઙ્ગારકોકિલાદિગતનીલગુણસામઞ્ઞતો અવચ્છિન્દિત્વા ઉપ્પલવત્થુગતમેવ નીલગુણં પકાસેતીતિ વિસેસત્થસામઞ્ઞત્થયુત્તતા પદદ્વયસ્સ દટ્ઠબ્બા. ઇમિના નયેન ઇતરત્રાપિ ભેદાભેદવન્તતા યોજેતબ્બા. **તાય તાય અનુમતિયા**તિ તેન તેન સઙ્કેતેન. **તે તે વોહારા**તિ અચ્ચન્તં અભિન્ને અત્થે પરિયાયભાવેન અચ્ચન્તં ભિન્ને યથાસકં અત્થવિવરણભાવેન ભેદાભેદવન્તે વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવેન તા તા સમઞ્ઞા પઞ્ઞત્તિયો સિદ્ધાતિ

અત્થો . **સમાનેતિ** એકસ્મિં. **કુસલાદિભાવન્તિ** કુચ્છિતસલનાદિભાવં. અભિધાનત્થોપિ હિ અનવજ્જસુખવિપાકાદિઅભિધેય્યત્થો વિય સભાવધારણાદિસામઞ્ઞત્થં વિસેસેતીતિ.

એત્થાહ ''કિં પન કારણં તિકા એવ પઠમં વુત્તા, ન દુકા, તિકેસુપિ કુસલત્તિકોવ, ન અઞ્ઞો''તિ? વુચ્ચતે – સુખગ્ગહણતો અપ્પભેદતો ચ તિકા એવ પઠમં વુત્તા. યસ્મા તિકેહિ બોધિતે કુસલાદિભેદે તબ્બિભાગભિન્ના હેતુઆદયો વુચ્ચમાના સુવિઞ્ઞેય્યા હોન્તિ. તથા હિ ''તયો કુસલહેતૂ''તિઆદિના કુસલાદિમુખેન હેતુઆદયો વિભત્તા, કતિપયભેદા ચ તિકા દ્વાવીસતિપરિમાણત્તા.

તેસુ પન સબ્બસઙ્ગહઅસઙ્કરઆદિકલ્યાણભાવેન પઠમં કુસલત્તિકં વુત્તં. નિરવસેસા હિ રૂપારૂપધમ્મા કુસલત્તિકેન સઙ્ગહિતા, ન તથા વેદનાત્તિકાદીહિ. નનુ વિપાકત્તિકાદીહિપિ નિરવસેસા ધમ્મા સઙ્ગહિતાતિ? સચ્ચમેતં, તેસુ પન અનવજ્જસાવજ્જધમ્મા ન અસઙ્કરતો વુત્તા યથા કુસલત્તિકે. નનુ ચ સંકિલિટ્ઠસંકિલેસિકત્તિકાદીસુપિ તે અસઙ્કરતો વુત્તાતિ? એવમેતં, તે પન અકલ્યાણભૂતે પાપધમ્મે આદિં કત્વા વુત્તા, ન એવમયં. અયં પન કલ્યાણભૂતે પુજ્જભવપરિનિબ્બુતિનિપ્ફાદકે પુઞ્ઞધમ્મે આદિં કત્વા વુત્તો. ઇતિ ભગવા સણ્હસુખુમં રૂપારૂપદેસનં આરભન્તો સબ્બસઙ્ગહઅસઙ્કરઆદિકલ્યાણગુણયોગતો પઠમં કુસલત્તિકં દેસેતિ, કિઞ્ચ તદઞ્ઞત્તિકાનં સુખગ્ગહણતો. તથા હિ કુસલત્તિકમુખેન ''કામાવચરકુસલતો ચત્તારો સોમનસ્સસહગતચિત્તુપ્પાદા''તિઆદિના વેદનાત્તિકાદયો વિભત્તાતિ.

કુસલત્તિકેપિ ચ પધાનપાસંસઉભયહિતભાવતો કુસલા ધમ્મા પઠમં વુત્તા. કુસલા હિ ધમ્મા સુખવિપાકત્તા સબ્બસઙ્ખતધમ્માનં ઉત્તમા અવજ્જવિધમનતો વિઞ્ઞુપ્પસત્થા ઇધલોકપરલોકેસુ અત્થાવહા નિસ્સરણાવહા ચ, તસ્મા પધાનાદિભાવેન પઠમં વુત્તા, તપ્પટિપક્ખત્તા તદનન્તરં અકુસલા, તદુભયવિપરીતસભાવા તદનન્તરં અબ્યાકતા વુત્તા. કુસલવસેન વા અસ્સાદો, અકુસલવસેન આદીનવો, અબ્યાકતધમ્મેસુ નિબ્બાનવસેન નિસ્સરણન્તિ ઇમિના અસ્સાદાદિક્કમેન, કુસલેસુ પતિટ્ઠાય પણ્ડિતા અકુસલે પજહન્તા અબ્યાકતધમ્મભૂતમગ્ગફલં નિબ્બાનઞ્ચ સચ્છિકરોન્તીતિ ઇમિના વા પટિપત્તિક્કમેન અયમનુપુબ્બી ઠપિતાતિ વેદિતબ્બા.

કસ્મા પનેત્થ સેક્ખત્તિકાદીસુ વિય સરૂપતો પુરિમપદદ્વયપટિક્ખેપવસેન તતિયપદં ન વુત્તં ''નેવકુસલા નાકુસલા''તિ? વિસેસદીપનત્થં. યથા હિ સેક્ખાસેક્ખસભાવેસુ ધમ્મેસુ કોચિપિ ધમ્મો તદુભયસભાવેન કેનચિપિ પરિયાયેન કદાચિ અબ્યાકરણીયો નામ નત્થીતિ સેક્ખત્તિકે પદદ્વયપટિક્ખેપવસેન ''નેવસેક્ખા નાસેક્ખા''ત્વેવ વુત્તં, ન એવં ઇધ. ઇધ પન કુસલસભાવા એવ ધમ્મા અગ્ગફલુપ્પત્તિયા તથા ન બ્યાકરણીયા હોન્તીતિ ઇમસ્સ વિસેસસ્સ દીપનત્થં ''અબ્યાકતા''તિ વુત્તં. વચનમત્તે એવ વા ઇદં નાનાકરણં ''અબ્યાકતા નેવકુસલા નાકુસલા''તિ બ્યાકત-સદ્દેન કુસલાકુસલાનં બોધિતત્તાતિ.

એત્થ ચ અકુસલેસુ તણ્હાય સબ્બાકુસલેહિ, તેભૂમકકુસલાકુસલેહિ વા સમુદયસચ્ચં, તંતંઅવસિટ્ઠતેભૂમકધમ્મેહિ દુક્ખસચ્ચં, લોકુત્તરકુસલેન મગ્ગસચ્ચં, અવસિટ્ઠઅબ્યાકતવિસેસેન નિરોધસચ્ચં દસ્સિતં હોતિ. તત્થ સમુદયેન અસ્સાદો, દુક્ખેન આદીનવો, મગ્ગનિરોધેહિ નિસ્સરણં. કિઞ્ચાપિ નામરૂપપરિચ્છેદભાવતો સભાવધમ્મનિદ્ધારણપધાના અભિધમ્મકથા, તેસં પન કુસલાદિવિસેસે નિદ્ધારિતે તસ્સ ઉપસમ્પાદેતબ્બતાદિપિ અત્થતો વુત્તમેવ હોતિ. અકુસલાનં ધમ્માનં પહાનાય કુસલાનં ધમ્માનં ઉપસમ્પદાય ''સબ્બપાપસ્સ અકરણં, કુસલસ્સ ઉપસમ્પદા''તિ (ધ॰ પ॰ ૧૮૩; દી॰ નિ॰ ૨.૯૦) એવમાદિવચનતો હિ કુસલાદીનં ઉપસમ્પાદનાદિદસ્સનપરં ભગવતો સાસનં, તસ્મા કુસલાનં ઉપસમ્પાદનં અકુસલાનં પહાનઞ્ચ ઉપાયો, અબ્યાકતવિસેસસ્સ સચ્છિકિરિયા ફલં, કુસલાદીનં ઉપસમ્પાદનાદિઅત્થા દેસના આણત્તીતિ અયં **દેસનાહારો**.

આરોગ્યટ્ઠેન અનવજ્જટ્ઠેન કોસલ્લસમ્ભૂતટ્ઠેન ચ કુસલા, તપ્પટિપક્ખતો અકુસલા, તદુભયવિપરીતતો અબ્યાકતા, સભાવધારણાદિઅત્થેન ધમ્માતિ અનુપદવિચિનનં **વિચયો હારો**.

પુઞ્ઞભવફલપરિનિબ્બુતિનિપ્ફત્તિ કુસલેહીતિ યુજ્જતિ સુખવિપાકત્તા, અપાયદુક્ખસંસારદુક્ખુપ્પત્તિ અકુસલેહીતિ યુજ્જતિ અનિટ્ઠફલત્તા, તદુભયફલાનં અનુપ્પત્તિ અબ્યાકતેહીતિ યુજ્જતિ અવિપાકધમ્મત્તાતિ અયં **યુત્તિ હારો**.

કુસલા ધમ્મા સુખવિપાકસ્સ પદટ્ઠાનં, અકુસલા દુક્ખવિપાકસ્સ, અબ્યાકતા કુસલાકુસલાબ્યાકતધમ્માનન્તિ અયં **પદટ્ઠાનો હારો**.

કુસલગ્ગહણેન યે અનવજ્જસુખવિપાકા સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા અદુક્ખમસુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા વિપાકધમ્મધમ્મા અનુપાદિન્નુપાદાનિયા અનુપાદિન્નઅનુપાદાનિયા...પે॰... અરણા ધમ્મા, તે બોધિતા ભવન્તિ કુસલલક્ખણેન એકલક્ખણત્તા. તથા અકુસલગ્ગહણેન યે સાવજ્જદુક્ખવિપાકા સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા દુક્ખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા અદુક્ખમસુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા વિપાકધમ્મધમ્મા અનુપાદિન્નુપાદાનિયા સંકિલિટ્ઠસંકિલેસિકા...પે॰... સરણા ધમ્મા, તે બોધિતા ભવન્તિ અકુસલલક્ખણેન એકલક્ખણત્તા. તથા અબ્યાકતગ્ગહણેન યે અવિપાકારહા સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા દુક્ખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા અદુક્ખમસુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા વિપાકા ધમ્મા નેવવિપાકનવિપાકધમ્મધમ્મા ઉપાદિન્નુપાદાનિયા અનુપાદિન્નુપાદાનિયા અનુપાદિન્નઅનુપાદાનિયા...પે॰... અરણા ધમ્મા, તે બોધિતા ભવન્તિ અબ્યાકતલક્ખણેન એકલક્ખણત્તાતિ અયં **લક્ખણો હારો**.

''કુચ્છિતે પાપધમ્મે સલયન્તી''તિઆદિના નિરુત્તિ વેદિતબ્બા, કુસલાદિમુખેન રૂપારૂપધમ્મે પરિગ્ગહેત્વા વિસુદ્ધિપરમ્પરાય ''કથં નુ ખો સત્તા અનુપાદિસેસનિબ્બાનભાગિનો ભવેય્યુ''ન્તિ અયમેત્થ ભગવતો અધિપ્પાયો, નિદાનં અસાધારણતો કુસલાદિભેદેન બુજ્ઝનકસત્તા. સાધારણતો પન પાકટમેવ. પઠમં કુસલત્તિકસ્સ દેસના વિચારિતાયેવાતિ અયં **ચતુબ્યૂહો હારો**.

કુસલગ્ગહણેન કલ્યાણમિત્તપરિગ્ગહો યોનિસોમનસિકારપરિગ્ગહો ચ. તત્થ પઠમેન સકલં બ્રહ્મચરિયમાવત્તતિ, દુતિયેન ચ યોનિસોમનસિકારમૂલકા ધમ્મા. અકુસલગ્ગહણેન વુત્તવિપરિયાયેન યોજેતબ્બં. અબ્યાકતગ્ગહણેન પન સકલસંકિલેસવોદાનપક્ખો યથારહમાવત્તતીતિ અયં **આવત્તો હારો**.

તત્થ કુસલા ભૂમિતો ચતુધા વિભત્તા, સમ્પયુત્તપવત્તિઆકારાદિતો પન અનેકધા. અકુસલા ભૂમિતો એકધા વિભત્તા, સમ્પયુત્તાદિતો અનેકધા. અબ્યાકતા પન વિપાકકિરિયરૂપનિબ્બાનવસેન ચતુધા ભૂમિસમ્પયુત્તાદિતો અનેકધા ચ વિભત્તાતિ અયં **વિભત્તિ હારો**.

કુસલા ધમ્મા અકુસલાનં તદઙ્ગાદિપ્પહાનાય વીતિક્કમાદિપ્પહાનાય ચ સંવત્તન્તિ, અકુસલા ધમ્મા કુસલાનં અનુપસમ્પજ્જનાય, અબ્યાકતેસુ અસઙ્ખતધાતુ સબ્બસઙ્ખતનિસ્સરણાયાતિ અયં **પરિવત્તો હારો**.

કુસલા અનવજ્જા પુઞ્ઞાનીતિ પરિયાયવચનં, અકુસલા સાવજ્જા અપુઞ્ઞાનીતિ પરિયાય વચનં, અબ્યાકતા અવિપાકારહા નેવઆચયગામી નઅપચયગામીનોતિ પરિયાયવચનન્તિ અયં **વેવચનો હારો**.

કુસલાદયો “યસ્મિં સમયે”તિઆદિના પભવભૂમિવેવચનપઞ્ઞત્તિવસેન યથાસમ્ભવં પરિઞ્ઞાદિપઞ્ઞત્તિવસેન ચ પઞ્ઞત્તાતિ અયં **પઞ્ઞત્તિ હારો**.

અકુસલાનં કુચ્છિતાનં પાપધમ્માનં સલનં કુસાનં વિય કુસાનં વા રાગાદીનં લવનં એવંધમ્મતાતિ અયં પટિચ્ચસમુપ્પાદમુખેન અવતરણં, તથા કુસેન લાતબ્બા કોસલ્લસમ્ભૂતા ચાતિ પચ્ચયપટિબદ્ધવુત્તિતાય પટિચ્ચસમુપ્પાદ...પે॰... અવતરણં, પચ્ચયપટિબદ્ધવુત્તિતાય વા આદિઅન્તવન્તા અનિચ્ચન્તિકા ચાતિ અનિચ્ચતામુખેન અવતરણં, અનિચ્ચતા એવ ઉદયબ્બયપટિપીળિતતાય દુક્ખાતિ દુક્ખતામુખેન અવતરણં, નિસ્સત્તનિજ્જીવટ્ઠેન ધમ્માતિ અબ્યાપારતો સુઞ્ઞતામુખેન અવતરણં, એવં કુસલાતિ ચત્તારો ખન્ધા દ્વાયતનાનિ દ્વે ધાતુયોતિઆદિના ખન્ધાયતનધાતાદિમુખેનપિ અવતરણં વેદિતબ્બં. ઇમિના નયેન અકુસલાબ્યાકતેસુપિ અવતરણં દસ્સેતબ્બન્તિ અયં **અવતરણો હારો**.

કુસલાતિ આરમ્ભો, ધમ્માતિ પદસુદ્ધિ, નો આરમ્ભસુદ્ધિ. તથા અકુસલા ધમ્મા અબ્યાકતાતિ, ધમ્માતિ પન પદસુદ્ધિ આરમ્ભસુદ્ધિ ચાતિ અયં **સોધનો હારો**.

ધમ્માતિ સામઞ્ઞતો અધિટ્ઠાનં, તં અવિકપ્પેત્વા વિસેસવચનં કુસલાકુસલાબ્યાકતાતિ. તથા કુસલા ધમ્માતિ સામઞ્ઞતો અધિટ્ઠાનં, તં અવિકપ્પેત્વા કામાવચરં સોમનસ્સસહગતન્તિઆદિ વિસેસવચનં. અકુસલા ધમ્માતિઆદીસુપિ એસેવ નયોતિ અયં **અધિટ્ઠાનો હારો**.

કુસલાનં ધમ્માનં નવમો ખણો ચત્તારિ ચ સમ્પત્તિચક્કાનિ યોનિસોમનસિકારો એવ વા હેતુ, વુત્તવિપરિયાયેન અકુસલાનં ધમ્માનં હેતુ, કુસલાકુસલા ધમ્મા યથાસમ્ભવં અબ્યાકતાનં ધમ્માનં હેતૂતિ અયં **પરિક્ખારો હારો**.

કુસલાતિ પરિઞ્ઞેય્યગ્ગહણઞ્ચેવ ભાવેતબ્બગ્ગહણઞ્ચ. અકુસલાતિ પરિઞ્ઞેય્યગ્ગહણઞ્ચેવ પહાતબ્બગ્ગહણઞ્ચ. અબ્યાકતાતિ પરિઞ્ઞેય્યગ્ગહણઞ્ચેવ સચ્છિકાતબ્બગ્ગહણઞ્ચ. ધમ્માતિ પરિઞ્ઞાદીનં પવત્તનાકારગ્ગહણં. તેન પરિઞ્ઞેય્યપ્પહાનભાવનાસચ્છિકરણાનિ દીપિતાનીતિ તદઙ્ગાદિવીતિક્કમાદિપ્પહાનાનિ લોકિયલોકુત્તરા ચ ભાવના દસ્સિતાતિ અયં **સમારોપનો હારો**.

કામઞ્ચેતં અવિસેસતો સભાવધમ્મકથનં, વિસેસવન્તો પન ધમ્મા વિસેસતો નિદ્ધારિતા. તથા હિ ચિત્તેનેવ સમયો નિયમિતો, તસ્મા કુસલગ્ગહણેન વિસેસતો સાધિટ્ઠાનો સમથો વિપસ્સના ચ દસ્સિતાતિ. તથા તપ્પટિપક્ખતો અકુસલગ્ગહણેન સાધિટ્ઠાના તણ્હા અવિજ્જા ચ , અબ્યાકતગ્ગહણેન સપરિવારા ચેતોવિમુત્તિ પઞ્ઞાવિમુત્તિ ચાતિ અયં **નન્દિયાવત્તસ્સ નયસ્સ ભૂમિ**.

તથા કુસલગ્ગહણેન મૂલભાવવિસેસતો તીણિ કુસલમૂલાનિ, તેસુ ચ અદોસેન સીલક્ખન્ધો, અલોભેન સમાધિક્ખન્ધો, અમોહેન પઞ્ઞાક્ખન્ધો નીયતિ. તથા અકુસલગ્ગહણેન તીણિ અકુસલમૂલાનિ, તેસુ ચ લોભેન તદેકટ્ઠા અકુસલા ધમ્મા. તથા દોસમોહેહિ તંતદેકટ્ઠા. અબ્યાકતગ્ગહણેન અપ્પણિહિતાનિમિત્તસુઞ્ઞતા નીયન્તીતિ અયં **તિપુક્ખલસ્સ નયસ્સ ભૂમિ**.

તથા કુસલગ્ગહણેન યતો કોસલ્લતો સમ્ભૂતા કુસલા, તં પઞ્ઞિન્દ્રિયં. તંસહજાતા તદુપનિસ્સયા ચ સદ્દહનુસ્સહનાપિલાપાવિક્ખેપા સદ્ધિન્દ્રિયાદીનિ. તેહિ ચ સબ્બે સદ્ધમ્મા બોધિતા ભવન્તિ. અકુસલગ્ગહણેન અકોસલ્લપટિચ્છાદિતાદીનવેસુ કાયવેદનાચિત્તધમ્મેસુ સુભસુખનિચ્ચઅત્તાભિનિવેસભૂતા ચત્તારો વિપલ્લાસા.

અબ્યાકતગ્ગહણેન યથાવુત્તઇન્દ્રિયપચ્ચયાનિ યથાવુત્તવિપલ્લાસપ્પહાનભૂતાનિ ચ ચત્તારિ સામઞ્ઞફલાનિ બોધિતાનીતિ અયં **સીહવિક્કીળિતસ્સ નયસ્સ ભૂમી**તિ ઇમે તયો અત્થનયા.

તેહિ ચ સિદ્ધેહિ દ્વે કમ્મનયાપિ સિદ્ધા હોન્તીતિ. અયં તિકો સબ્બધમ્મસઙ્ગહિતસબ્બભાગિયો વેદિતબ્બોતિ ઇદં **સાસનપટ્ઠાનં**.

અયં તાવ નેત્તિનયેન કુસલત્તિકવણ્ણના.

એવં વેદનાત્તિકાદીસુપિ યથાસમ્ભવં ચતુસચ્ચનિદ્ધારણાદિવિધિના સોળસ હારા પઞ્ચ નયા નિદ્દિસિતબ્બા, અતિવિત્થારભયેન પન ન વિત્થારયામ. સક્કા હિ ઇમિના નયેન તેસુ તેસુ તિકદુકેસુ તંતંહારનયયોજનાનુરૂપધમ્મનિદ્ધારણવસેન તે તે હારનયા વિઞ્ઞુના નિદ્દિસિતુન્તિ.

૨. તત્થ સુખિન્દ્રિયં **સુખવેદના એવ હોતિ** સામઞ્ઞસ્સ ભેદપરિયાદાનતો, ભેદસ્સ ચ સામઞ્ઞપરિચ્ચાગતોતિ અધિપ્પાયો. યસ્મા પન વિસેસસામઞ્ઞાનિ અવયવસમુદાયા વિય અઞ્ઞમઞ્ઞતો ભિન્નાનિ, તસ્મા ‘‘**ન પન...પે॰... સમાનત્થત્તા**’’તિ વુત્તં. ઇદાનિ તમેવ નેસં ભિન્નતત્તં ‘‘**અયઞ્હી**’’તિઆદિના વિવરતિ. **તન્તિ** સુખહેતૂનં કારણં. તેન સુખસ્સ કારણં સુખહેતુ, સુખસ્સ કારણકારણં સુખમૂલન્તિ દસ્સેતિ. **સુખહેતૂનન્તિ** એત્થ **હેતુ**-સદ્દેન કારણભાવસામઞ્ઞતો હેતુપચ્ચયા સઙ્ગહિતાતિ આહ ‘‘**પુઞ્ઞપસ્સદ્ધિઆદીન**’’ન્તિ. એત્થ ચ સુખમૂલસુખહેતૂસુ ફલૂપચારેન, સુખારમ્મણસુખપચ્ચયટ્ઠાનેસુ સુખસહચરિયાય, અબ્યાપજ્જનિબ્બાનેસુ દુક્ખાપગમભાવેન સુખપરિયાયો વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બો. **ઇટ્ઠાસૂ**તિ સુખુપેક્ખાનં વિપરિણામાઞ્ઞાણસઙ્ખારદુક્ખતાય અનિટ્ઠભાવોપિ અત્થીતિ વિસેસેતિ. ઉપેક્ખમેવ વા અપેક્ખિત્વા વિસેસનં કતં. સા હિ અકુસલવિપાકભૂતા અનિટ્ઠાપિ અત્થીતિ. **એવમાદીસૂ**તિ **આદિ**-સદ્દેન ‘‘સોવગ્ગિકં સુખવિપાક’’ન્તિ (દી॰ નિ॰ ૧.૧૬૩) એવમાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. ઇટ્ઠપરિયાયો હિ એત્થ સુખ-સદ્દોતિ.

સઙ્ખારદુક્ખાદીસૂતિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન ‘‘ઠિતિસુખં વિપરિણામદુક્ખં, અકુસલં કાયકમ્મં દુક્ખુદ્રયં દુક્ખવિપાક’’ન્તિઆદિકે સઙ્ગણ્હાતિ. યથાક્કમં સુખવેદના દુક્ખઅનિટ્ઠપરિયાયો હિ એત્થ દુક્ખ-સદ્દોતિ. દુક્ખવેદનાદુક્ખવત્થુઆદીસુ દુક્ખસદ્દપ્પવત્તિ વુત્તનયેનેવ યોજેતબ્બા. વિપાકાવિપાકભેદાય સબ્બાયપિ સુખવેદનાય વસેન લક્ખણસ્સ વુત્તત્તા તદુભયાનુકૂલમત્થં વિવરન્તો ‘‘**સભાવતો**’’તિઆદિમાહ. તત્થ વિપાકા સભાવતો ઇટ્ઠસ્સ અનુભવનલક્ખણા. ઇતરા સભાવતો સઙ્કપ્પતો ચ ઇટ્ઠસ્સ ઇટ્ઠાકારસ્સ વા અનુભવનલક્ખણાતિ દટ્ઠબ્બં.

અસમાનપચ્ચયેહિ એકજ્ઝં ઉપ્પત્તિતો સમાનપચ્ચયેહિ એકજ્ઝં ઉપ્પત્તિ સાતિસયાતિ ઉક્કંસગતિવિજાનનવસેન ‘‘**સમાનપચ્ચયેહિ સહુપ્પત્તિકાતિ અત્થો**’’તિ વુત્તં. અથ વા ઉપ્પજ્જનં ઉપ્પાદો, ઉપ્પજ્જતિ એતસ્માતિ ઉપ્પાદોતિ દુવિધોપિ ઉપ્પાદો એકુપ્પાદાતિ એત્થ એકસેસનયેન સઙ્ગહિતોતિ ઇમિના અધિપ્પાયેન ‘‘**સમા...પે॰... અત્થો**’’તિ વુત્તં સિયા. **તેન તાનિ એકવત્થુકાની**તિ એતસ્સ ચ ‘‘કપ્પેન્તસ્સા’’તિઆદિના સમ્બન્ધો. તત્થ પુરિમવિકપ્પે એકં વત્થુ નિસ્સયો એતેસન્તિ યોજના, ન એકંયેવ વત્થૂતિ. એકેકભૂતસ્સ ભૂતત્તયનિસ્સિતત્તા ચતુભૂતનિસ્સિતત્તા ચ ઉપાદારૂપાનં. દુતિયવિકપ્પે પન એકંયેવ વત્થુ એતેસુ નિસ્સિતન્તિ યોજના. નિસ્સયનિસ્સિતતાસઙ્ખાતઉપકારોપકત્તબ્બભાવદીપનં એકવત્થુકવચનન્તિ દુતિયવિકપ્પે મહાભૂતવસેન યોજના કતા. ઇતરથા **એકં વત્થુ એતેસૂ**તિ સમાસત્થભાવેન ઉપાદારૂપાનમ્પિ પરિગ્ગહો વત્તબ્બો સિયા.

પઞ્ચવિઞ્ઞાણસમ્પટિચ્છનાનન્તિ ઇદં નિદસ્સનન્તિ દટ્ઠબ્બં. કિરિયમનોધાતુચક્ખુવિઞ્ઞાણાદયોપિ હિ એકારમ્મણાભિન્નવત્થુકા ચાતિ પાકટોયમત્થોતિ. **સન્તીરણાદીનન્તિ આદિ**-સદ્દેન વોટ્ઠબ્બનજવનતદારમ્મણાનિ સઙ્ગય્હન્તિ, એતાનિ ચ સમ્પટિચ્છનાદીનિ ચુતિઆસન્નાનિ ઇધાધિપ્પેતાનીતિ દટ્ઠબ્બં. તાનિ હિ તદુદ્ધં કમ્મજરૂપસ્સ અનુપ્પત્તિતો એકસ્મિંયેવ હદયવત્થુસ્મિં વત્તન્તિ, ઇતરાનિ પન પુરિમપુરિમચિત્તક્ખણુપ્પન્ને હદયવત્થુસ્મિં ઉત્તરુત્તરાનિ પવત્તન્તીતિ. છસુ વા વત્થૂસુ એકં હદયવત્થુયેવ વત્થુ એતેસન્તિ એવં પન અત્થે સતિ ચુતિઆસન્નતો ઇતરેસં સમ્પટિચ્છનાદીનં ગહણં સિયાતિ ઞાતબ્બં.

એત્થાહ – ''કસ્મા પનેત્થ કુસલત્તિકાનન્તરં વેદનાત્તિકોવ વુત્તો''તિ? કિસ્મિં પન વુચ્ચમાને અયમનુયોગો ન સિયા, અપિચ અવયવાનં અનેકભેદતાદસ્સનત્થા તિકન્તરદેસના. સમ્માસમ્બુદ્ધેન હિ કુસલત્તિકેન સબ્બધમ્માનં તિધા વિભાગં દસ્સેત્વા પુન તદવયવાનં કુસલાદીનમ્પિ અનેકભેદભિન્નતં દસ્સેન્તેન તેસં વેદનાસમ્પયોગવિભાગવિભાવનત્થં ''સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા''તિ વુત્તં. કુસલા હિ ધમ્મા સિયા સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા, સિયા અદુક્ખમસુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા. અકુસલા ધમ્મા સિયા સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા, સિયા દુક્ખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા, સિયા અદુક્ખમસુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તા, તથા અબ્યાકતા સમ્પયોગારહાતિ. એવં કુસલાદિધમ્માનં પચ્ચેકં વેદનાભેદેન વિભાગદસ્સનત્થં કુસલત્તિકાનન્તરં વેદનાત્તિકં વત્વા ઇદાનિ સુખસમ્પયુત્તાદીનં પચ્ચેકં વિપાકાદિભેદભિન્નતં દસ્સેતું વેદનાત્તિકાનન્તરં વિપાકત્તિકો વુત્તો. સુખસમ્પયુત્તા હિ ધમ્મા સિયા વિપાકા, સિયા વિપાકધમ્મધમ્મા, સિયા નેવવિપાકનવિપાકધમ્મધમ્મા. તથા અદુક્ખમસુખસમ્પયુત્તા, દુક્ખસમ્પયુત્તા પન સિયા વિપાકા, સિયા વિપાકધમ્મધમ્માતિ ઇમિના નયેન અવસેસત્તિકાનં દુકાનઞ્ચ તસ્સ તસ્સ અનન્તરવચને પયોજનં વિભાવેતબ્બં.

૩. **વિપાકનિરુત્તિઞ્ચ લભન્તી**તિ તેસુ વિપાકસદ્દસ્સ નિરુળ્હતં દસ્સેતિ. **સુક્કકણ્હાદી**તિ **આદિ**-સદ્દેન અકણ્હઅસુક્કફસ્સાદિભાવો પરિગ્ગહિતો. સતિ પન પાક-સદ્દસ્સ ફલપરિયાયભાવે રૂપં વિય ન નિહીનો પક્કં વિય વિસિટ્ઠો પાકોતિ **વિપાકો**તિ એવં વા એત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. **સબ્યાપારતા**તિ સઉસ્સાહતા. **સન્તાને સબ્યાપારતા**તિ એતેન ચિત્તપ્પયોગસઙ્ખાતેન કિરિયાભાવેન વિપાકધમ્માનં સન્તાનવિસેસમાહ ''યતો યસ્મિં ચિત્તુપ્પાદે કુસલાકુસલા ચેતના, તંસન્તાને એવ તસ્સા વિપાકુપ્પત્તી''તિ. એત્થ ચ ''સબ્યાપારતા''તિ એતેન આવજ્જનદ્વયં વિપાકઞ્ચ નિવત્તેતિ, ''અનુપચ્છિન્નાવિજ્જાતણ્હામાને''તિ ઇમિના અવસિટ્ઠં કિરિયં નિવત્તેતિ. ઉભયેનપિ અનુસયસહાયસઉસ્સાહતાલક્ખણા વિપાકધમ્મધમ્માતિ દસ્સેતિ. લોકુત્તરકુસલાનમ્પિ હિ અનુસયા ઉપનિસ્સયા હોન્તિ, યતો ''કતમે ધમ્મા કુસલા? યસ્મિં સમયે લોકુત્તરં...પે॰... તસ્મિં સમયે અવિજ્જાપચ્ચયા સઙ્ખારા''તિઆદિના (વિભ॰ ૩૪૨) અરિયમગ્ગચેતનાય અવિજ્જાઉપનિસ્સયતા પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગે પકાસિતા. નિરુસ્સાહસન્તભાવલક્ખણા વિપાકા, ઉભયવિપરીતલક્ખણા નેવવિપાકનવિપાકધમ્મધમ્માતિ.

અભિઞ્ઞાદિકુસલાનન્તિ આદિ-સદ્દેન ''અહોસિ કમ્મં નાહોસિ કમ્મવિપાકો''તિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૨૩૪) ઇમિના તિકેન સઙ્ગહિતં ગતિઉપધિકાલપયોગાભાવેન અવિપાકં દિટ્ઠધમ્મવેદનીયં ઉપપજ્જવેદનીયઞ્ચ સઙ્ગણ્હાતિ. અપરાપરિયવેદનીયં પન સંસારપ્પવત્તિયં અહોસિકમ્માદિભાવં ન ભજતિ. **ભાવનાય પહાતબ્બાદીતિ આદિ**-સદ્દેન દસ્સનેન પહાતબ્બં સઙ્ગણ્હાતિ. ઉભયમ્પિ ''વિપાકાનુપ્પાદને''તિ વચનતો ગતિઉપધિકાલપયોગાભાવેન અનુપ્પન્નવિપાકમેવ અધિપ્પેતં ભાવનાય પહાતબ્બસ્સપિ પવત્તિવિપાકસ્સ અનુજાનનતો. યેસં પન ભાવનાય પહાતબ્બા અવિપાકા, તેસં મતેન **આદિ**-સદ્દેન દસ્સનેન પહાતબ્બસ્સ અહોસિકમ્મન્તિ એવંપકારસ્સેવ પરિગ્ગહોતિ વેદિતબ્બં.

४. ‘‘કથમાદિન્ના’’તિ અયમ્પિ પઞ્હો લબ્ભતિ. ‘‘ફલભાવેના’’તિ હિ આદાનપ્પકારવચનં. કેસઞ્ચિ ગોત્રભુપચ્ચવેક્ખણાદીનં ઉપેતકિરિયભૂતાનં તંકત્તુભૂતાનઞ્ચ અત્થાનં ઉપેતબ્બસમ્બન્ધભાવતો તદભિધાયિનોપિ સદ્દા સમ્બન્ધા એવાતિ “**ઉપેતસદ્દસમ્બન્ધિના**”તિ વુત્તં. **ઉપેતન્તિ** હિ ઉપેતબ્બત્થે વુચ્ચમાને અવસ્સં ઉપેતકિરિયા ઉપેતા ચ ઞાયતીતિ. ‘‘રૂપધાતુયા ખો પન, ગહપતિ, યો છન્દો યો રાગો યા નન્દી યા તણ્હા યે ઉપયુપાદાના, ચેતસો અધિટ્ઠાના અભિનિવેસા અનુસયા’’તિઆદીસુ ‘‘ઉપયો’’તિ તણ્હાદિટ્ઠિયો અધિપ્પેતાતિ આહ “**ઉપય...પે॰... દિટ્ઠીહી**”તિ. **યથાસમ્ભવન્તિ** ‘‘આરમ્મણકરણવસેના’’તિઆદિના અટ્ઠકથાયં વુત્તઅત્થેસુ યો યો સમ્ભવતિ યોજેતું, સો સોતિ અત્થો. **ન વચનાનુપુબ્બેનાતિ** ‘‘કિં પન તં ઉપેત’’ન્તિઆદિના વુત્તવચનાનુપુબ્બેન ન યોજેતબ્બો. **સબ્બપચ્ચયુપ્પન્નાનન્તિ** સબ્બતેભૂમકપચ્ચયુપ્પન્નાનં. **નાપજ્જતિ** સામઞ્ઞજોતનાય વિસેસે અવટ્ઠાનતો વિસેસત્થિના ચ વિસેસો અનુપયુજ્જતીતિ તં પન વિસેસં વુત્તપ્પકારં નિયમેત્વા દસ્સેતું “**બોધનેય્યા**”તિઆદિ વુત્તં.

ઉપેતં દીપેતીતિ યથા ‘‘પાચરિયો’’તિ એત્થ પગતો આચરિયો પાચરિયોતિ **પ**-સદ્દો પગતં દીપેતિ, એવં **ઉપ**-સદ્દો ઉપેતં દીપેતિ એવ, ન ચેત્થ ગતાદિઅત્થાનં એકન્તેન પચ્ચત્તવચનયોગો ઇચ્છિતોતિ. **અતિસદ્દો વિયાતિ** ચ ઇદં સસાધનકિરિયાદીપનસામઞ્ઞેન વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. **પચ્ચયભાવેનાતિ** એતેન પુરિમનિબ્બત્તિં વિસેસેતિ. તેન સહજાતસ્સપિ ઉપાદાનસ્સ સઙ્ગહો કતો હોતિ. સહજાતોપિ હિ ધમ્મો પચ્ચયભૂતો પુરિમનિપ્ફન્નો વિય વોહરીયતિ યથા ‘‘એકં મહાભૂતં પટિચ્ચ તયો મહાભૂતા’’તિ, ‘‘એકં ખન્ધં પટિચ્ચ તયો ખન્ધા’’તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૫૩) ચ. **ધાતુકથાયં પકાસિતન્તિ** ‘‘ઉપપત્તિભવો પઞ્ચહિ ખન્ધેહિ એકાદસહાયતનેહિ સત્તરસહિ ધાતૂહિ સઙ્ગહિતો. કતિહિ અસઙ્ગહિતો. ન કેહિચિ ખન્ધેહિ એકેનાયતનેન એકાય ધાતુયા અસઙ્ગહિતો’’તિ (ધાતુ॰ ૬૭) એવમાદિં સન્ધાયાહ. **તસ્મા એવાતિ** ઉપાદિન્નસદ્દાનપેક્ખત્તા એવ. **અવિસેસેત્વાતિ** ઉપાદિન્નાનુપાદિન્નવિસેસં અકત્વા. ઉપાદાનાનં આરમ્મણભાવાનતિવત્તનતો ઉપાદાનેહિ ઉપાદાતબ્બાતિ વા **ઉપાદાનિયા**, ઉપાદાતું વા અરહન્તીતિ **ઉપાદાનિયા**, ઉપાદાને નિયુત્તાતિ વા **ઉપાદાનિયા ક**-કારસ્સ **ય**-કારં કત્વાતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બોતિ.

૫. **વિબાધનં** પીળનં કિલમનં **ઉપતાપો** પરિળાહો અપ્પસ્સદ્ધિભાવો. **વિદૂસિતા મલીના** ચ યતો કેચિ અકિલેસસભાવાપિ અનિટ્ઠફલા ગારય્હા ચ જાતા.

૬. ‘‘સીલમત્તકં, પરં વિય મત્તાયા’’તિઆદીસુ મત્તા-સદ્દસ્સ પમાણવાચકતા દટ્ઠબ્બા. મરિયાદવાચકો વા મત્તા-સદ્દો. વિચારો હેત્થ ઝાનઙ્ગેસુ હેટ્ઠિમમરિયાદો, ન પઠમજ્ઝાનઉપચારજ્ઝાનેસુ વિય વિતક્કો. સા પન વિચારમરિયાદતા વિતક્કાભાવેન એતેસં જાતાતિ અવિતક્કગ્ગહણં કતં. ઇદં વુત્તં હોતિ – અવિતક્કા હુત્વા વિચારમરિયાદઝાનઙ્ગેસુ વિચારહેટ્ઠિમકોટિકાતિ. અથ વા ઈસદત્થો **મત્તા**-સદ્દો ‘‘મત્તાસુખપરિચ્ચાગા’’તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૨૯૦) વિય. અયઞ્હેત્થ અત્થો – વિતક્કરહિતા ભાવનાય અતિસુખુમભૂતવિચારત્તા ઈસં વિચારા ચ અવિતક્કવિચારમત્તાતિ. ન હિ ઇતો પરં વિચારો અત્થીતિ. યદિ વિતક્કવિસેસરહિતા વિચારમત્તા, એવં સન્તે અવિતક્કવચનં કિમત્થિયન્તિ આહ “**વિચારમત્તવચનેના**”તિઆદિ. યદિ વિચારમત્તતો અઞ્ઞેસમ્પિ અવિતક્કાનં અત્થિભાવજોતનત્થં અવિતક્કવચનં, અવિતક્કા ચ વિચારમત્તા અવિચારાતિ નિવત્તેતબ્બા ગહેતબ્બા ચ, એવં સતિ વિચારમત્તા વિસેસનં, અવિતક્કા વિસેસિતબ્બાતિ વિચારમત્તાવિતક્કાતિ વત્તબ્બન્તિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ “**વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવો**”તિઆદિ. **યથાકામન્તિ** વત્તુઇચ્છાનુરૂપં . યેન યેન હિ પકારેન ધમ્મેસુ નિવત્તેતબ્બગહેતબ્બભાવા લબ્ભન્તિ, તેન તેન પકારેન વિસેસનવિસેસિતબ્બભાવો સમ્ભવતીતિ. પદાનં અનુક્કમો **પદાનુક્કમો**.

અવિતક્કા સવિતક્કા ચ સવિચારા અવિચારા ચાતિ અવિતક્કાસવિચારા સવિતક્કા અવિચારાતિ યોજેતબ્બં. ઉભયેકદેસદસ્સનમ્પિ ઉભયદસ્સનન્તિ અધિપ્પાયેન "**યદિ સવિતક્કસવિચારા**"તિઆદિ વુત્તં. **ઇતરમ્પિ પકાસેતુ**ન્તિ ઇદં યથા સવિતક્કસવિચારેસુ ચિત્તુપ્પાદેસુ વિતક્કો અવિતક્કસવિચારતાય ''અવિતક્કવિચારમત્તો''તિ વુત્તો, એવં યથાવુત્તચિત્તુપ્પાદેસુ વિચારો ''સવિતક્કઅવિચારો''તિ સક્કા વિઞ્ઞાતુન્તિ ઇમમત્થં સન્ધાય વુત્તં. **વિતક્કાભાવેન એતે વિચારમત્તા**તિ અયમ્પિ અત્થો વિસેસનિવત્તિઅત્થંયેવ **મત્તા**-સદ્દં ગહેત્વા વુત્તો. **વિચારમત્તા**તિ હિ વિચારમત્તવન્તોતિ વિઞ્ઞાયમાનત્તા તદઞ્ઞવિસેસવિરહસામઞ્ઞતો નિવત્તેત્વા વિતક્કવિસેસવિરહસઙ્ખાતે **અવિતક્ક**-સદ્દો સન્નિધાપિતો વિસેસેતિ દુતિયજ્ઝાનધમ્મેતિ. યથાહ "**ન વિચારતો**"તિઆદિ.

૭. **વેદયમાના**તિ અનુભવમાના. **સુખાકારે**તિ ઇટ્ઠાકારે, ઇટ્ઠાનુભવનાકારે વા. **ઉદાસિના**તિ નતિઅપનતિરહિતા. **સુખદુક્ખાનં અવિરુદ્ધા** તેસં બ્યવધાયિકાભાવતો. સુખદુક્ખાનિ વિય હિ સુખદુક્ખાનં અનન્તરં પવત્તનતો બ્યવધાયિકાભૂતા ન તેહિ વિરુજ્ઝતિ, ન પન સુખદુક્ખાનિ અનન્તરાપવત્તિતો. ''ઉપપત્તિતો ઇક્ખતીતિ ઉપેક્ખા''તિ અયં પનત્થો ઇધ **ઉપેક્ખા**-સદ્દસ્સ સબ્બુપેક્ખાપરિયાદાનતો ન વુત્તો. ન હિ લોભસમ્પયુત્તાદિઉપેક્ખા ઉપપત્તિતો ઇક્ખતીતિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા પીતિસહગતાયેવ ન સુખસહગતા, સુખસહગતાપિ ન પીતિસહગતા એવાતિ પીતિસહગતા સુખસહગતા ચ અઞ્ઞમઞ્ઞં ભિન્ના, તસ્મા. સતિપિ સુખસહગતાનં યેભુય્યેન પીતિસહગતભાવે યેન સુખેન સમન્નાગતા સુખસહગતા એવ હોન્તિ, ન પીતિસહગતા, તં સુખં નિપ્પીતિકસુખન્તિ અયં વિસેસો ઇમિના તિકેન દસ્સિતોતિ ઇમમત્થં વિભાવેન્તો "**પીતિસહગતાતિ વત્વા**"તિઆદિમાહ.

સિદ્ધોતિ સાવસેસં નિરવસેસઞ્ચ સુખપીતિયો સઙ્ગહેત્વા પવત્તેહિ પઠમદુતિયપદેહિ યો પીતિસહગતો ધમ્મવિસેસો, તં સુખં, યો ચ સુખસહગતો ધમ્મવિસેસો, સા પીતીતિ સતિપિ અઞ્ઞમઞ્ઞં સંસટ્ઠભાવે પદન્તરસઙ્ગહિતભાવદીપનતોસિદ્ધો ઞાતો વિદિતોતિ અત્થો. ''ચતુત્થજ્ઝાનસુખં અતિપણીતસુખન્તિ ઓળારિકઙ્ગતો નીહરિત્વા તસ્સ પણીતભાવં દસ્સેતું અયં તિકો વુત્તો''તિ કેચિ વદન્તિ, તદેતં સબ્બેસં સુખવેદનાસમ્પયુત્તધમ્માનં ઇધ "**સુખસહગતા**"તિ વુત્તત્તા વિચારેતબ્બં. તથા હિ ''સુખભૂમિયં કામાવચરે''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૨૮૩) ''કામાવચરકુસલતો ચત્તારો સોમનસ્સસહગતચિત્તુપ્પાદા''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૫૯૮) ચ નિદ્દેસો પવત્તોતિ.

૮. **નિબ્બાનારમ્મણતં સન્ધાયાહ**, ન નિબ્બાનપટિવિજ્ઝનં, ઇતરથા ગોત્રભુસ્સ દસ્સનભાવાપત્તિ અચોદનીયા સિયાતિ અધિપ્પાયો. નનુ ચ દિસ્વા કત્તબ્બકિચ્ચકરણેન સોતાપત્તિમગ્ગોવ દસ્સનન્તિ ઉક્કંસગતિવિજાનનેન નિબ્બાનસ્સ પટિવિજ્ઝનમેવ દસ્સનન્તિ ગોત્રભુસ્સ દસ્સનભાવાપત્તિ ન ચોદેતબ્બાવાતિ? ન, દસ્સનસામઞ્ઞસ્સેવ સુચ્ચમાનત્તા દસ્સનકત્તબ્બકિચ્ચકરણાનઞ્ચ ભેદેન વુત્તત્તા. તત્થ યદિપિ ''પઞ્ઞાય ચસ્સ દિસ્વા આસવા પરિક્ખીણા હોન્તી''તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૨.૧૮૨) વિય અભિન્નકાલસ્સપિ ભિન્નકાલસ્સ વિય ભેદોપચારદસ્સનતો ભેદવચનં યુત્તં, દસ્સનવિસેસે પન અધિપ્પેતે દસ્સનસામઞ્ઞવચનં ન કત્તબ્બન્તિ દસ્સનસામઞ્ઞમત્તં ગહેત્વા ચોદના કતાતિ "**નિબ્બાનારમ્મણતં સન્ધાયાહા**"તિ વુત્તં. દુતિયતતિયમગ્ગાનમ્પિ ધમ્મચક્ખુપરિયાયસબ્ભાવતો "**ભાવનાભાવં અપ્પત્ત**"ન્તિ વુત્તં. તત્થ **ભાવના** વડ્ઢના. સા ચ બહુલં ઉપ્પત્તિયા હોતીતિ આહ "**પુનપ્પુનં નિબ્બત્તનેના**"તિ. **તથા હિ સતી**તિ ''ઉભયપટિક્ખેપવસેના''તિ પદસ્સ દસ્સનભાવનાપટિક્ખેપવસેનાતિ અત્થે સતિ. નનુ લોકિયસમથવિપસ્સનાપિ યથાબલં કામચ્છન્દાદીનં પહાયકા, તત્ર કથમિદં વુત્તં, ન ચ અઞ્ઞો પહાયકો અત્થીતિ ચોદનં સન્ધાયાહ "**અઞ્ઞેહી**"તિઆદિ.

૯. **અપ્પહાતબ્બહેતુમત્તેસૂ**તિ અપ્પહાતબ્બહેતુકમત્તેસુ. સબ્બો કુસલાબ્યાકતધમ્મો **યથાધિપ્પેતત્થો. સમાસો ન ઉપપજ્જતિ** અસમત્થભાવતો. **યેસ**ન્તિ યે તતિયરાસિભાવેન વુત્તા ધમ્મા, અત્થો તેસં. **ઉભિન્ન**ન્તિ વિસું વિસું

યોજેતબ્બતાય દ્વે પહાતબ્બહેતુસદ્દાતિ કત્વા વુત્તં. **એતન્તિ** ‘‘નેવદસ્સનેન નભાવનાય પહાતબ્બો હેતુ એતેસં અત્થી’’તિ એતં વચનં. **તેહિ** દસ્સનભાવનાપદેહિ **યુત્તેન** પહાતબ્બહેતુકપદેન. **એવઞ્ચ કત્વાતિ** એવં દસ્સનભાવનાપદેહિ પહાતબ્બહેતુકપદસ્સ વિસું વિસું યોજનતો. એવઞ્હિ પુરિમપદદ્વય...પે॰... દસ્સનમેતં હોતીતિ. **એવન્તિ** દસ્સનભાવનાહિ નપહાતબ્બો હેતુ એતેસન્તિ એવં અત્થે સતિ. ‘‘હેતુ...પે॰... સિયા’’તિ એતસ્સ ‘‘પુરિમસ્મિઞ્હિ અત્થે’’તિઆદિના અહેતુકાનં અગ્ગહિતભાવદસ્સનવસેન અત્થં વત્વા ઇદાનિ ‘‘અથ વા’’તિઆદિના દુતિયસ્સેવ અત્થસ્સ યુત્તભાવં વિભાવેન્તો ‘‘**ગહેતબ્બત્થસ્સેવા**’’તિઆદિમાહ. સો હિ ‘‘એવમત્થો ગહેતબ્બો’’તિ વુત્તત્તા ગહેતબ્બત્થો.

૧૦. **અઞ્ઞથાતિ** આરમ્મણકરણમત્તે અધિપ્પેતે. કથં પનેતં જાનિતબ્બં ‘‘**આરમ્મણં કત્વાતિ** એતેન ચતુકિચ્ચસાધકં આરમ્મણકરણં વુચ્ચતી’’તિ? સામઞ્ઞજોતનાય વિસેસે અવટ્ઠાનતો અરિયમગ્ગધમ્માનંયેવ ચ અપચયગામિભાવતો. ‘‘ચત્તારો મગ્ગા અપરિયાપન્ના અપચયગામિનો’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૨૧) હિ વુત્તં. તેનેવાહ ‘‘અરિયમગ્ગાનં એતં અધિવચન’’ન્તિ. એતેનેવ વા વિસેસુપલક્ખણહેતુભૂતેન વચનેન યથાવુત્તો આરમ્મણકરણવિસેસો વિઞ્ઞાયતિ. ઉક્કંસગતિવિજાનનેન વા અયમત્થો વેદિતબ્બો. **પચ્ચવેક્ખણાદીનન્તિ** વોદાનાદયો સઙ્ગણ્હાતિ. **હેતુભાવેનાતિ** સમ્પાપકહેતુભાવેન. ઞાપકો કારકો સમ્પાપકોતિ તિવિધો હિ હેતુ, તથા ઞાપેતબ્બાદિભાવેન ફલં. યથા નિરયાદિમનુસ્સભાવાદિગામિપટિપદાભાવતો અકુસલલોકિયકુસલચિત્તુપ્પાદા ‘‘આચયગામિનો ધમ્મા’’તિ વુત્તા, ન મિચ્છાદિટ્ઠિઆદિલોકિયસમ્માદિટ્ઠિઆદિધમ્મા એવ, એવં નિબ્બાનગામિપટિપદાભાવતો લોકુત્તરકુસલચિત્તુપ્પાદા ‘‘અપચયગામિનો’’તિ દટ્ઠબ્બા, ન અરિયમગ્ગધમ્મા એવાતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો આહ ‘‘**પુરિમપચ્છિમાન**’’ન્તિઆદિ. તત્થ અરિયમગ્ગસ્સેવ નિબ્બાનગામિપટિપદાભાવો પરિબ્યત્તોતિ તસ્સેવ અપચયગામિભાવો યુત્તો, તદનુવત્તકત્તા પન સેસધમ્મે સઙ્ગહેત્વા વુત્તં. અપચયે દુક્ખપરિજાનનાદિના સાતિસયં ગમનં યેસન્તે અપચયગામિનોતિ ‘‘મગ્ગા એવ અપચયગામિનો’’તિ વુત્તં. **પુરિમપચ્છિમાનન્તિ** ચ ઇમસ્મિં તિકે પઠમપદદુતિયપદસઙ્ગહિતાનં અત્થાનન્તિ અત્થો. ‘‘જયં વેરં પસવતિ (ધ॰ પ॰ ૨૦૧), ચરં વા યદિ વા તિટ્ઠ’’ન્તિઆદીસુ (ઇતિવુ॰ ૮૬, ૧૧૦; સુ॰ નિ॰ ૧૯૫) વિય સાનુનાસિકો આચય-સદ્દોતિ ‘‘**અનુનાસિકલોપો કતો**’’તિ વુત્તં. એત્થ ચ ‘‘આચિન’’ન્તિ વત્તબ્બે ‘‘આચય’’ન્તિ બ્યત્તયવસેન વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. **આચયા હુત્વા ગચ્છન્તીતિ** એતેન અપચિનન્તીતિ અપચયા, અપચયા હુત્વા ગચ્છન્તિ પવત્તન્તીતિ અયમત્થો નયતો દસ્સિતોતિ દટ્ઠબ્બં.

૧૧. **લોકિયેસુ અસેક્ખભાવાનાપત્તિ દટ્ઠબ્બાતિ** કસ્મા એવં વુત્તં, નનુ –

> ‘‘સિક્ખતીતિ ખો ભિક્ખુ તસ્મા સેક્ખોતિ વુચ્ચતિ. કિઞ્ચ સિક્ખતિ, અધિસીલમ્પિ સિક્ખતિ અધિચિત્તમ્પિ સિક્ખતિ અધિપઞ્ઞમ્પિ સિક્ખતિ. સિક્ખતીતિ ખો ભિક્ખુ તસ્મા સેક્ખોતિ વુચ્ચતિ (અ॰ નિ॰ ૩.૮૬). યોપિ કલ્યાણપુથુજ્જનો અનુલોમપટિપદાય પરિપૂરકારી સીલસમ્પન્નો ઇન્દ્રિયેસુ ગુત્તદ્વારો ભોજને મત્તઞ્ઞૂ જાગરિયાનુયોગમનુયુત્તો પુબ્બરત્તાપરરત્તં બોધિપક્ખિયાનં ધમ્માનં ભાવનાનુયોગમનુયુત્તો વિહરતિ ‘અજ્જ વા સ્વે વા અઞ્ઞતરં સામઞ્ઞફલં અધિગમિસ્સામી’તિ, સોપિ સિક્ખતીતિ સેક્ખો’’તિ –

વચનતો યથાવુત્તકલ્યાણપુથુજ્જનસ્સપિ સીલાદિધમ્મા સેક્ખાતિ વુચ્ચન્તીતિ? ન, પરિયાયભાવતો. નિપ્પરિયાયેન હિ સેક્ખાસેક્ખભાવો યથાસમ્ભવં મગ્ગફલધમ્મેસુ એવાતિ લોકિયેસુ સેક્ખભાવાસઙ્ગાભાવતો અસેક્ખભાવાનાપત્તિ વુત્તા. તેનેવાહ ‘‘**સીલસમાધી**’’તિઆદિ. અરહત્તફલધમ્માપિ સિક્ખાફલભાવેન પવત્તનતો હેટ્ઠિમફલધમ્મા વિય સિક્ખાસુ જાતાતિઆદિઅત્થેહિ સેક્ખા સિયું, હેટ્ઠિમફલધમ્માપિ વા સિક્ખાફલભાવેન પવત્તનતો અરહત્તફલધમ્મા

વિય અસેક્ખાતિ ચોદનં મનસિકત્વા "**પરિનિટ્ઠિતસિક્ખાકિચ્ચત્તા**"તિ વુત્તં, તથા "**હેટ્ઠિમફલેસુ પના**"તિઆદિ. "તં એવ સાલિં ભુઞ્જામિ, સા એવ તિત્તિરી, તાનિ એવ ઓસધાની"તિઆદીસુ તંસદિસેસુ તબ્બોહારો દટ્ઠબ્બો. એતેન ચ સેક્ખસદિસા અસેક્ખા યથા "અમનુસ્સો"તિ વુત્તં હોતીતિ અઞ્ઞે. અઞ્ઞત્થ "અરિટ્ઠ"ન્તિઆદીસુ વુદ્ધિઅત્થેપિ અ-કારો દિસ્સતીતિ વુદ્ધિપ્પત્તા સેક્ખા અસેક્ખાતિ અયમ્પિ અત્થો વુત્તો.

૧૨. **કિલેસવિક્ખમ્ભનસમત્થતાયા**તિ ઇદં નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં. વિતક્કાદિવિક્ખમ્ભનસમત્થતાપિ હેત્થ લબ્ભતીતિ. અકુસલવિદ્ધંસનરસત્તા વા કુસલાનં તત્થ સાતિસયકિચ્ચયુત્તતં પરિત્તધમ્મેહિ મહગ્ગતાનં પકાસેતું "કિલેસવિક્ખમ્ભનસમત્થતાયા"તિ વુત્તં. **વિપાકકિરિયેસુ દીઘસન્તાનતાવ**, ન કિલેસવિક્ખમ્ભનસમત્થતા વિપુલફલતા ચાતિ અત્થો. "વિપુલં ફલં વિપુલફલ"ન્તિ એવં પન અત્થે ગય્હમાને વિપાકેસુપિ વિપુલફલતા લબ્ભતેવ. સોપિ એકસેસનયેન અટ્ઠકથાયં વુત્તોતિ વેદિતબ્બો. **મહન્તેહિ ગતા પટિપન્ના**તિ અયં પનત્થો તિણ્ણમ્પિ સાધારણોતિ. ગુણતો અયં એત્તકોતિ સત્તાનં પમાણં કરોન્તા વિય પવત્તન્તીતિ ઓળારિકા કિલેસા "**પમાણકરા**"તિ વુત્તા. તેહિ પરિતો ખણ્ડિતા પરિચ્છિન્નાતિ **પરિત્તા**. સતિપિ કેહિચિ પરિચ્છિન્નત્તે મહાપમાણભાવેન ગતા પવત્તાતિ **મહગ્ગતા** . પરિચ્છેદકરાનં કિલેસાનં સુખુમાનમ્પિ અગોચરભાવતો તેહિ ન કથઞ્ચિપિ પરિચ્છિન્ના વીતિક્કન્તાતિ **અપરિચ્છિન્ના અપ્પમાણા**, યતો તે "અપરિયાપન્ના"તિપિ વુચ્ચન્તિ.

૧૪. **તિત્તિં ન જનેન્તિ** સન્તતરતાય અસેચનકભાવતો. એત્થ ચ "પમાણકરેહી"તિઆદિકો અત્થવિકપ્પો "અતપ્પકત્થેના"તિઆદિકાય હીનત્તિકપદવણ્ણનાય પરતો બહૂસુ પોત્થકેસુ લિખીયતિ, યથાઠાને એવ પન આનેત્વા વત્તબ્બો.

૧૫. લોકિયસાધુજનેહિપિ અતિજિગુચ્છનીયેસુ આનન્તરિયકમ્મનત્થિકવાદાદીસુ પવત્તિ વિના વિપલ્લાસબલવભાવેન ન હોતીતિ "**વિપરિયાસદળ્હતાયા**"તિ વુત્તં. **એતેના**તિ "વિપાકદાને સતી"તિઆદિના સતિપિ કાલનિયમે વિપાકુપ્પાદને સાસઙ્કવચનેન. **તસ્મા**તિ યસ્મા યથાવુત્તનયેન નિયતતાય અતિપ્પસઙ્ગો દુન્નિવારો, તસ્મા. **બલવતા...પે॰... પવત્તી**તિ એતેન અસમાનજાતિકેન અનિવત્તનીયવિપાકતં, સમાનજાતિકેન ચ વિપાકાનુપ્પાદનેપિ અનન્તરં વિપાકુપ્પાદનસમત્થતાય અવિહન્તબ્બતં અનન્તરિકાનં દસ્સેતિ. યતો તેસં વિપાકધમ્મતા વિય સભાવસિદ્ધા **નિયતાનન્તરિયતા. અઞ્ઞસ્સ...પે॰... દાનતો**તિ ઇમિનાપિ અસમાનજાતિકાદીહિ અનિવત્તનીયફલતં એવ વિભાવેતિ.

ચોદકો અધિપ્પાયં અજાનન્તો "નનૂ"તિઆદિના અતિપ્પસઙ્ગમેવ ચોદેતિ. ઇતરો "નાપજ્જતી"તિઆદિના અત્તનો અધિપ્પાયં વિવરતિ. **એકન્તે**તિ અવસ્સમ્ભાવિનિ. **સન્નિયતત્તા**તિ સમ્પાદને જનને નિયતભાવતો. ઉપરતા અવિપચ્ચનસભાવાસઙ્કા યેસુ તાનિ ઉપરતાવિપચ્ચ...પે॰... સઙ્કાનિ, તબ્ભાવો **ઉપ...પે॰... સઙ્કત્તં**, તસ્મા. "**ન સમત્થતાવિઘાતત્તા**તિ બલવતાપિ આનન્તરિયેન અનુપહન્તબ્બતં આહ. **ઉપત્થમ્ભકાનિ** અનુબલપ્પદાયકાનિ હોન્તિ ઉપ્પત્તિયા સન્તાનસ્સ વિસેસિતત્તા. તેન નેસં વિપાકાનુપ્પાદનેપિ અમોઘવુત્તિતં આહ.

૧૬. **મગ્ગકિચ્ચં** પરિઞ્ઞાદિ. અટ્ઠઙ્ગિકમગ્ગસમ્માદિટ્ઠિમગ્ગસમ્પયુત્તાલોભાદોસસઙ્ખાતેહિ મગ્ગહેતૂહિ મગ્ગસમ્પયુત્તખન્ધસેસમગ્ગઙ્ગસમ્માદિટ્ઠીનં સહેતુકભાવદસ્સનતો તિણ્ણં નયાનં **અસઙ્ગહિતસઙ્ગણ્હનવસેના**તિ વુત્તં. **હેતુબહુતાવસેના**તિ બહુહેતુકસ્સ પઠમનયસ્સ અનન્તરં બહુહેતુકતાસામઞ્ઞેન **નિક્ખેપકણ્ડપાળિયં** તતિયં વુત્તનયો ઇધ **અટ્ઠકથાયં** દુતિયં વુત્તો. યથાસકં પચ્ચયેહિ પવત્તમાનેસુ નિરીહકેસુ ધમ્મેસુ કેસઞ્ચિ અનુવત્તનીયભાવો ન કેવલં ધમ્મસભાવતોયેવ, અથ ખો પુરિમધમ્માનં પવત્તિવિસેસેનપિ હોતીતિ આહ "**પુબ્બાભિસઙ્ખારવસેના**"તિ.

પવત્તિવિસેસો હિ પુરિમપુરિમાનં ચિત્તચેતસિકાનં ઉત્તરુત્તરેસુ વિસેસાધાનં ભાવનાપુબ્બાભિસઙ્ખારોતિ. **અનુવત્તયમાનો**તિ ગરુકારયમાનો. **ઉદાહરણવસેના**તિ નિદસ્સનવસેન, ન નિરવસેસદસ્સનવસેન. **યસ્મા પના**તિઆદિના યથાવુત્તં અત્થં પાઠન્તરેન સાધેતિ. તત્થ હિ અધિપતિપચ્ચયસ્સ પચ્ચનીયે ઠિતત્તા મગ્ગો અધિપતિ મગ્ગાધિપતીતિ અયમત્થો લબ્ભતીતિ. **સમાનસદ્દત્થવસેના**તિ સતિપિ અઞ્ઞપદત્થસમાનાધિકરણસમાસત્થભેદે મગ્ગાધિપતિસદ્દત્થભેદાભાવં સન્ધાય વુત્તં.

૧૭. **ઉપ્પન્ન**-સદ્દો ઉપ્પાદાદિં પટિપજ્જમાનો, પત્વા વિગતો ચાતિ દુવિધેસુ અત્થેસુ ઉભયેસમ્પિ વાચકો, ન પુરિમાનંયેવાતિ તમત્થં દસ્સેતું "**અનુપ્પન્ના**"તિઆદિમાહ. તત્થ **ઉપ્પન્નભાવો** ઉપ્પાદાદિપ્પત્તતા. તેન અતીતાપિ સઙ્ગહિતા હોન્તિ. તેનેવાહ "**સબ્બો ઉપ્પન્નભાવો**"તિ. **ઉપ્પન્નધમ્મભાવો** ''ઉપ્પન્ના ધમ્મા''તિ પદેન ગહિતધમ્મભાવો, વત્તમાનધમ્મભાવોતિ અત્થો. યો વા ઉપ્પાદાદિપ્પત્તો અત્તનો ચ સભાવં ધારેતિ પચ્ચયેહિ ચ ધારીયતિ, સો ઉપ્પન્નધમ્મોતિ પચ્ચુપ્પન્નભાવો **ઉપ્પન્નધમ્મભાવો**તિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. ઉપ્પન્નધમ્મે વત્વા ''અનુપ્પન્ના''તિ વચનં ન યથાધિગતપટિસેધનન્તિ કથમિદં પચ્ચેતબ્બન્તિ આહ "**યદિ હી**"તિઆદિ. કેચિ પનેત્થ ''ઉપ્પન્નાતિ પદેન અતીતાપિ સઙ્ગહિતા. યદિ ન સઙ્ગહિતા, નિબ્બાનં વિય તેપિ નવત્તબ્બાતિ વત્તબ્બં સિયા , ન ચ તથા વુત્ત''ન્તિ વદન્તિ, તં પન તેસં મતિમત્તમેવ. અયં પન તિકો દ્વિન્નં અદ્ધાનં વસેન પૂરેત્વા દસ્સિતોતિ અટ્ઠકથાયં વક્ખતીતિ. એવં સન્તે કસ્મા અતીતા નવત્તબ્બાતિ ન વુત્તાતિ? ધમ્મવસેન અસઙ્ગહિતત્તાભાવતો. ધમ્મવસેન હિ અસઙ્ગહિતં નિબ્બાનં તત્થ નવત્તબ્બં જાતં, ન ચ નિયોગતો અતીતા નામ ધમ્મા કેચિ અત્થિ, યે ઇધ અસઙ્ગહિતત્તા નવત્તબ્બા સિયુન્તિ. ફલનિબ્બત્તિતો કારણસ્સ પુરેતરં નિબ્બત્તિ ઇધ પરિનિટ્ઠિતસદ્દેન વુચ્ચતિ, ન તસ્સ હુત્વા વિગતભાવોતિ આહ "**અનાગતે વા**"તિ. યતો મેત્તેય્યસ્સ ભગવતો ઉપ્પજ્જનકફલમ્પિ ''ઉપ્પાદી''તિ વુચ્ચતિ.

૨૦. **યસ્સ ઝાના વુટ્ઠહિત્વા**તિઆદિના ''તેનાનન્દા''તિઆદિપાળિયા હેટ્ઠાપાળિં અત્થવસેન દસ્સેતિ. અયઞ્હિ તત્થ પાળિ –

> ''કથઞ્ચાનન્દ , ભિક્ખુ અજ્ઝત્તમેવ ચિત્તં સણ્ઠપેતિ સન્નિસાદેતિ એકોદિં કરોતિ સમાદહતિ. ઇધાનન્દ, ભિક્ખુ વિવિચ્ચેવ...પે॰... ચતુત્થં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ. એવં ખો...પે॰... સમાદહતિ. સો અજ્ઝત્તં સુઞ્ઞતં મનસિ કરોતિ, તસ્સ અજ્ઝત્તં સુઞ્ઞતં મનસિકરોતો સુઞ્ઞતાય ચિત્તં ન પક્ખન્દતિ...પે॰... મુચ્ચતિ. એવં સન્તમેતં, આનન્દ, ભિક્ખુ એવં સમ્પજાનાતિ અજ્ઝત્તં ખો મે સુઞ્ઞતં મનસિકરોતો અજ્ઝત્તં સુઞ્ઞતાય ચિત્તં ન પક્ખન્દતિ...પે॰... મુચ્ચતીતિ, ઇતિહ તત્થ સમ્પજાનો હોતિ. સો બહિદ્ધા સુઞ્ઞતં...પે॰... અજ્ઝત્તબહિદ્ધા સુઞ્ઞતં...પે॰... સો આનેઞ્જં મનસિ કરોતિ, તસ્સ આનેઞ્જં મનસિકરોતો આનેઞ્જાય ચિત્તં ન પક્ખન્દતિ...પે॰... મુચ્ચતીતિ, ઇતિહ તત્થ સમ્પજાનો હોતિ. તેનાનન્દ, ભિક્ખુના''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૮૮).

તત્થ **અજ્ઝત્તસુઞ્ઞતાદીસૂ**તિ અજ્ઝત્તં બહિદ્ધા અજ્ઝત્તબહિદ્ધા ચ સુઞ્ઞતાય આનેઞ્જે ચ. **પઠમજ્ઝાનાદિસમાધિનિમિત્તે**તિ પાદકભૂતપઠમજ્ઝાનાદિસમાધિનિમિત્તે. અપગુણપાદકજ્ઝાનતો વુટ્ઠિતસ્સ હિ અજ્ઝત્તં સુઞ્ઞતં મનસિકરોતો તત્થ ચિત્તં ન પક્ખન્દતિ. તતો ''પરસ્સ સન્તાને નુ ખો કથ''ન્તિ બહિદ્ધા મનસિ કરોતિ, તત્થપિ ન પક્ખન્દતિ. તતો ''કાલેન અત્તનો સન્તાને, કાલેન પરસ્સ સન્તાને નુ ખો કથ''ન્તિ અજ્ઝત્તબહિદ્ધા મનસિ કરોતિ, તત્થપિ ન પક્ખન્દતિ. તતો ઉભતોભાગવિમુત્તો હોતુકામો ''અરૂપસમાપત્તિયં નુ ખો કથ''ન્તિ આનેઞ્જં મનસિ કરોતિ, તત્થપિ ન પક્ખન્દતિ. ''ઇદાનિ મે ચિત્તં ન પક્ખન્દતી''તિ વિસ્સટ્ઠવીરિયેન ન ભવિતબ્બં, પાદકજ્ઝાનમેવ પન સાધુકં પુનપ્પુનં મનસિ કાતબ્બં, એવમસ્સ રુક્ખં છિન્દતો ફરસુમ્હિ અવહન્તે

પુનપ્પુનં નિસિતનિસિતં કારેત્વા છિન્દન્તસ્સ છિજ્જે ફરસુ વિય કમ્મટ્ઠાને મનસિકારો વહતીતિ દસ્સેતું "**તસ્મિંયેવા**"તિઆદિ વુત્તન્તિ.

અત્થતો ચ અસમાનત્તાતિ ઇદં કસ્મા વુત્તં. નનુ યેસુ અત્થેસુ અજ્ઝત્ત-સદ્દો વત્તતિ, તે સબ્બે દસ્સેત્વા ઇધાધિપ્પેતત્થનિદ્ધારણત્થં અત્થુદ્ધારવસેનેતં વુત્તં. ચક્ખાદીસુ ચ અજ્ઝત્તિક-સદ્દો અજ્ઝત્તાનં અબ્ભન્તરતાવિસેસમુપાદાય પવત્તતિ, યતો તે અજ્ઝત્તઅજ્ઝત્તાતિ વુચ્ચન્તિ. અપિચ "છ અજ્ઝત્તિકાની"તિ ઇદં અજ્ઝત્તિક-સદ્દસ્સ ચક્ખાદીનં અજ્ઝત્તભાવવિભાવનસબ્ભાવતો ઇધ ઉદાહરણવસેન વુત્તં. તેનેવ હિ અટ્ઠકથાયં અજ્ઝત્તિકદુકે "અજ્ઝત્તાવ અજ્ઝત્તિકા"તિ વુત્તં. એવઞ્ચ સતિ ન એત્થ સદ્દતો અસમાનતાપિ સિયા, તસ્માયેવ યથાવુત્તચોદનં વિસોધેન્તો "**અયં પનેત્થા**"તિઆદિમાહ. **તેના**તિ તસ્મા. **તંવાચકસ્સા**તિ અજ્ઝત્તજ્ઝત્તવાચકસ્સ **સક્કા વત્તું** તદત્થસ્સ અજ્ઝત્તભાવસબ્ભાવતો.

"ન ખો, આનન્દ, ભિક્ખુ સોભતિ સઙ્ગણિકારામો સઙ્ગણિકારતો સઙ્ગણિકારામતં અનુયુત્તો"તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૩.૧૮૬) પબ્બજિતાસારુપ્પસ્સ નેક્ખમ્મસુખાદિનિકામલાભિતાય અભાવસ્સ ચ દસ્સનેન સઙ્ગણિકારામતાય, "નાહં, આનન્દ, એકં રૂપમ્પિ સમનુપસ્સામિ, યત્થ રત્તસ્સ યથાભિરતસ્સ રૂપસ્સ વિપરિણામઞ્ઞથાભાવા ન ઉપ્પજ્જેય્યું સોકપરિ...પે॰... ઉપાયાસા"તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૮૬) એવં રૂપાદિરતિયા ચ આદીનવં વત્વા સચે કોચિ દુપ્પઞ્ઞજાતિકો પબ્બજિતો વદેય્ય "સમ્માસમ્બુદ્ધો ખેત્તે પવિટ્ઠ ગાવિયો વિય અમ્હેયેવ ગણતો નીહરતિ, એકીભાવે નિયોજેતિ, સયં પન રાજરાજમહામત્તાદીહિ પરિવુતો વિહરતી"તિ, તસ્સ વચનોકાસુપચ્છેદનત્થં ચક્કવાળપરિયન્તાય પરિસાય મજ્ઝે નિસિન્નોપિ તથાગતો એકકોવાતિ દસ્સનત્થં "અયં ખો પના"તિ દેસના આરદ્ધાતિ આહ "**તપ્પટિપક્ખવિહારદસ્સનત્થ**"ન્તિ. તત્થ **સબ્બનિમિત્તાન**ન્તિ રૂપાદીનં સઙ્ખતનિમિત્તાનં . **અજ્ઝત્ત**ન્તિ વિસયજ્ઝત્તં. **સુઞ્ઞત**ન્તિ અનત્તાનુપસ્સનાનુભાવનિબ્બત્તફલસમાપત્તિં. તેનેવાહ "**અજ્ઝત્ત**"ન્તિઆદિ. તત્થ દુતિયે વિકપ્પે **ઠાન**-સદ્દો કારણપરિયાયો દટ્ઠબ્બો. **સચ્ચકસુત્તેના**તિ મહાસચ્ચકસુત્તેન. તત્થ હિ –

> "અભિજાનામિ ખો પનાહં, અગ્ગિવેસ્સન, અનેકસતાય પરિસાય ધમ્મં દેસેતા, અપિસ્સુ મં એકમેકો એવં મઞ્ઞતિ 'મમેવારબ્ભ સમણો ગોતમો ધમ્મં દેસેતી'તિ. ન ખો પનેતં, અગ્ગિવેસ્સન, એવં દટ્ઠબ્બં. યાવદેવ વિઞ્ઞાપનત્થાય તથાગતો પરેસં ધમ્મં દેસેતીતિ. સો ખો અહં, અગ્ગિવેસ્સન, તસ્સાયેવ કથાય પરિયોસાને તસ્મિંયેવ પુરિમસ્મિં સમાધિનિમિત્તે અજ્ઝત્તમેવ ચિત્તં સણ્ઠપેમિ સન્નિસાદેમિ, એકોદિં કરોમિ, સમાદહામિ 'યેન સુદં નિચ્ચકપ્પં વિહરામી"તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૩૮૭) –

આગતન્તિ.

૨૨. અઞ્ઞેહિ અનિદસ્સનેહિ અઞ્ઞં વિય કત્વા યથા "સિલાપુત્તકસ્સ સરીર"ન્તિ. **ધમ્મસભાવસામઞ્ઞેના**તિઆદિના કિઞ્ચાપિ રૂપાયતનતો અઞ્ઞો નિદસ્સનભાવો નામ નત્થિ, ધમ્મસભાવો પન અત્થિ. તતો ચ રૂપાયતનસ્સ વિસેસો નિદસ્સનભાવેન કતોતિ તદઞ્ઞધમ્મવિસેસકરો નિદસ્સનભાવો રૂપાયતનતો અનઞ્ઞોપિ અઞ્ઞો વિય કત્વા ઉપચરિતોતિ દસ્સેતિ. **અત્થવિસેસો** સામઞ્ઞવિસેસત્થભેદો. **સયં સમ્પત્તાનં** ફોટ્ઠબ્બધમ્માનં, **નિસ્સયવસેન સમ્પત્તાનં** ઘાનજિવ્હાકાયાનં ગન્ધરસાનઞ્ચ, ઇતરેસં અસમ્પત્તાનં. **અઞ્ઞમઞ્ઞપતનં** અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ યોગ્યદેસે અવટ્ઠાનં, **યેન** પટિહનનભાવેન. **બ્યાપારાદી**તિ ચિત્તકિરિયાવાયોધાતુવિપ્ફારવસેન અક્ખિપટલાદીનં હેટ્ઠા ઉપરિ ચ સંસીદનલઙ્ઘનાદિપ્પવત્તિમાહ. **વિકારુપ્પત્તિ** વિસદિસુપ્પત્તિ, વિસયસ્સ ઇટ્ઠાનિટ્ઠભાવેન અનુગ્ગહો ઉપઘાતો ચાતિ અત્થો.

તિકમાતિકાપદવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુકમાતિકાપદવણ્ણના

૧-૬. સમાનદેસગ્ગહણાનં એકસ્મિંયેવ વત્થુસ્મિં ગહેતબ્બાનં, એકવત્થુવિસયાનં વા. અથ વા સમાનદેસાનં એકવત્થુકત્તા સમાનગહેતબ્બભાવાનં એકુપ્પાદિતોતિ અત્થો. યે ધમ્મા હેતુસહગતા, તે હેતૂહિ સહ સઙ્ગય્હન્તિ. યો ચ તેસં સહેતુકભાવો, સો સહજાતાદીહિ હેતૂહિ કતોતિ કત્વા વુત્તં "**સમા...પે॰... સબ્ભાવ**"ન્તિ. **આદિ**-સદ્દેન ચેત્થ સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનાદિહેતુબ્યાપારે પરિગ્ગણ્હાતિ. **એકીભાવૂપગમન**ન્તિ એકકલાપભાવેન પવત્તમાનાનં ચિત્તચેતસિકાનં સંસટ્ઠતાય સમૂહઘનભાવેન દુવિઞ્ઞેય્યનાનાકરણતંયેવ સન્ધાય વુત્તં. **ધમ્મનાનત્તાભાવેપી**તિ સભાવત્થભેદાભાવેપિ. **પદત્થનાનત્તેના**તિ નાનાપદાભિધેય્યતાભેદેન. એતેન પકારન્તરાપેક્ખં દુકન્તરવચનન્તિ દસ્સેતિ. અનેકપ્પકારા હિ ધમ્મા. તેનેવ ''સબ્બે ધમ્મા સબ્બાકારેન બુદ્ધસ્સ ભગવતો ઞાણમુખે આપાથં આગચ્છન્તી''તિ (મહાનિ॰ ૧૫૬; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫) વુત્તં. અયઞ્ચ અત્થો તિકેસુપિ દટ્ઠબ્બો. યેસં વિનેય્યાનં યેહિ પકારવિસેસેહિ ધમ્માનં વિભાવને કતે પટિવેધો હોતિ, તેસં તપ્પકારભેદેહિ ધમ્માનં વિભાવનં. યેસં પન યેન એકેનેવ પકારેન વિભાવને પટિવેધો હોતિ, તેસમ્પિ તં વત્વા ધમ્મિસ્સરત્તા તદઞ્ઞનિરવસેસપ્પકારવિભાવનઞ્ચ દેસનાવિલાસોતિ આહ "**દેસેતબ્બપ્પકારજાનન**"ન્તિઆદિ. નનુ એકેન પકારેન જાનન્તસ્સ તદઞ્ઞપ્પકારવિભાવનં અફલં હોતીતિ? ન હોતિ પટિસમ્ભિદાપ્પભેદસ્સ ઉપનિસ્સયત્તા. તે પકારા એતેસન્તિ તપ્પકારા, તબ્ભાવો **તપ્પકારતા**. ઇમિના ધમ્માનં વિજ્જમાનસ્સેવ પકારવિસેસસ્સ વિભાવનં દેસનાવિલાસોતિ દસ્સેતિ.

અઞ્ઞત્થાપીતિ ''અહેતુકા ચેવ ધમ્મા ન ચ હેતૂ''તિઆદીસુ. યથા પઠમદુકેકદેસે ગહેત્વા દુતિયતતિયદુકેહિ સદ્ધિં છટ્ઠદુકનયે યોજના ''હેતૂ ધમ્મા સહેતુકાપિ અહેતુકાપી''તિઆદયો તયો દુકા લબ્ભન્તિ, એવં દુતિયતતિયદુકેકદેસે ગહેત્વા પઠમદુકેન સદ્ધિં યોજનાય ''સહેતુકા ધમ્મા હેતૂપિ ન હેતૂપિ, અહેતુકા ધમ્મા હેતૂપિ ન હેતૂપિ, હેતુસમ્પયુત્તા ધમ્મા હેતૂપિ ન હેતૂપિ, હેતુવિપ્પયુત્તા ધમ્મા હેતૂપિ ન હેતૂપી''તિ ચત્તારો દુકા લબ્ભન્તિ, તે પન વુત્તનયેનેવ સક્કા દસ્સેતુન્તિ ન દસ્સિતાતિ દટ્ઠબ્બા. અથ વા પાળિયં વુત્તેહિ ચતુત્થપઞ્ચમેહિ અટ્ઠકથાયં દસ્સિતેહિ પુરિમેહિ દ્વીહિ નિન્નાનાકરણતો એતે ન વુત્તા. સન્નિવેસવિસેસમત્તમેવ હેત્થ વિસેસોતિ. તેનેવ હિ નિન્નાનત્થત્તા પાળિયં આગતદુકેસુ યથાનિદ્ધારિતદુકાનં યથાસમ્ભવં અવરોધનેન અવુત્તતં દસ્સેતું "**એતેસુ પના**"તિઆદિમાહ.

અથ વા ''એતેન વા ગતિદસ્સનેના''તિઆદિના વક્ખમાનનયેન ''હેતૂ ચેવ ધમ્મા અહેતુકા ચા''તિઆદીનં સમ્ભવન્તાનં દુકાનં સઙ્ગહે સતિ એતેસમ્પિ સઙ્ગહો સિયા. યતો વા દુકતો પદં નિદ્ધારેત્વા દુકન્તરં વુચ્ચતિ, તેન સતિ ચ નાનત્તે દુકન્તરં લબ્ભતિ, ન ચેત્થ કોચિ વિસેસો યથાવુત્તદુકેહીતિ સંવણ્ણનાસુ ન દસ્સિતન્તિ દટ્ઠબ્બં. એત્થ ચ યથા સહેતુકદુકતો હેતુસમ્પયુત્તદુકસ્સ, હેતુસહેતુકદુકતો ચ હેતુહેતુસમ્પયુત્તદુકસ્સ પદત્થમત્તતો નાનત્તં, ન સભાવત્થતો. એવં સન્તેપિ સહેતુકહેતુસહેતુકદુકે વત્વા ઇતરેપિ વુત્તા, એવં હેતુસમ્પયુત્તહેતુહેતુસમ્પયુત્તદુકાદીહિ સભાવત્થનાનત્તાભાવેપિ પદત્થનાનત્તસમ્ભવતો ધમ્મનાનત્તાભાવેપિ પદત્થનાનત્તેન દુકન્તરં વુચ્ચતીતિ વુત્તત્તા ''હેતુસહગતા ધમ્મા, ન હેતુસહગતા ધમ્મા, હેતુસહજાતા ધમ્મા, ન હેતુસહજાતા ધમ્મા. હેતુસંસટ્ઠા ધમ્મા, હેતુવિસંસટ્ઠા ધમ્મા. હેતુસમુટ્ઠાના ધમ્મા, ન હેતુસમુટ્ઠાના ધમ્મા. હેતુસહભુનો ધમ્મા, ન હેતુસહભુનો ધમ્મા''તિઆદીનં, તથા ''હેતૂ ચેવ ધમ્મા હેતુસહગતા ચા''તિઆદીનં, ''ન હેતૂ ખો પન ધમ્મા હેતુસહગતાપિ, ન હેતુસહગતાપી''તિઆદીનઞ્ચ સમ્ભવન્તાનં અનેકેસં દુકાનં સઙ્ગહો અનુઞ્ઞાતો વિય

દિસ્સતિ. તથા હિ વક્ખતિ ‘‘એતેન વા ગતિદસ્સનેના’’તિઆદિ. એવં આસવગોચ્છકાદીસુપિ અયમત્થો યથાસમ્ભવં વત્તબ્બો. ધમ્માનં વા સભાવકિચ્ચાદિં બોધેતબ્બાકારઞ્ચ યાથાવતો જાનન્તેન ધમ્મસામિના યત્તકા દુકા વુત્તા, તત્તકેસુ ઠાતબ્બં. અદ્ધા હિ તે દુકા ન વત્તબ્બા, યે ભગવતા ન વુત્તાતિ વેદિતબ્બં. ન હેતુહેતુસમ્પયુત્તદુકો છટ્ઠદુકેન નિન્નાનત્થોતિ અધિપ્પાયો. **તેસૂ**તિ પઠમદુકતતિયદુકેસુ. યદિ દુકન્તરેહિ દુકન્તરપદેહિ ચ સમાનત્થત્તા એતેસં દુકાનં દુકન્તરપદાનઞ્ચ અવચનં , એવં સતિ છટ્ઠદુકે પઠમપદમ્પિ ન વત્તબ્બં ચતુત્થદુકે દુતિયપદેન સમાનત્થત્તા. તથા ચ છટ્ઠદુકોયેવ ન હોતીતિ ચોદનં સન્ધાયાહ ‘‘**ચતુત્થદુકે**’’તિઆદિ. **દુકપૂરણત્થ**ન્તિ ઇદં સમાનત્થતંયેવ સન્ધાય વુત્તં, દેસનાવિસેસો પન વિજ્જતિયેવ. અત્થન્તરતાભાવેપિ પકારભેદહેતુકં દુકન્તરવચનન્તિ દસ્સિતો હિ અયમત્થોતિ. **એતેન ગતિદસ્સનેના**તિ અત્થવિસેસાભાવેપિ છટ્ઠદુકપૂરણસઙ્ખાતેન નયદસ્સનેન. **પઠમદુકે…પે॰… દસ્સિતો** પાળિયં વુત્તેહિ ચતુત્થપઞ્ચમેહિ, અટ્ઠકથાયં દસ્સિતેહિ પુરિમેહિ દ્વીહિ, ઇધ દસ્સિતેહિ ચતૂહિ. **તેસૂ**તિ દુતિયતતિયદુકેસુ. **પઠમદુકપક્ખેપેન દસ્સિતો** પાળિયં છટ્ઠદુકેન ઇતરત્ર ચ ઇતરદુકેહીતિ વેદિતબ્બં.

૭-૧૩. પચ્ચયભાવમત્તેન…પે॰… અત્થિતન્તિ એતેન ન પટિલદ્ધત્તતાસઙ્ખાતા સસભાવતાવ અત્થિતા, અથ ખો પટિપક્ખેન અનિરોધો અપ્પહીનતા અનિપ્ફાદિતફલતા કારણાસમુગ્ઘાતેન ફલનિબ્બત્તનારહતા ચાતિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ. તથા હિ ‘‘ઇમસ્મિં સતિ ઇદં હોતી’’તિ એત્થ ‘‘સતી’’તિ ઇમિના વચનેન યેન વિના યં ન હોતિ, તં અતીતાદિપિ કારણં સઙ્ગહિતમેવાતિ. તેનેવાહ ‘‘**ન સહેતુ…પે॰… કાલાનમેવા**’’તિ. **સમે…પે॰… દીપેતિ** સમેચ્ચ સમ્ભૂય પચ્ચયેહિ કતન્તિ **સઙ્ખત**ન્તિ. **અયમેતેસં વિસેસો**તિ અયં પચ્ચયનિબ્બત્તાનં પચ્ચયવન્તતા અનેકપચ્ચયનિપ્ફાદિતતા ચ દુકદ્વયે પુરિમપદત્થાનં ભેદો, ઇતરેસં પન પુરિમપદસઙ્ગહિતધમ્મવિધુરસભાવતાયાતિ. **અવિનિ…પે॰… ઠપનતો**તિ ‘‘એત્તકા’’તિ પભેદપરિચ્છેદનિદ્ધારણવસેન અભિધમ્મમાતિકાયં ધમ્માનં અવુત્તત્તા વુત્તં. સુત્તન્તમાતિકાયં પન નિદ્ધારિતસરૂપસઙ્ખાવિસેસત્તા વિનિચ્છિતત્થપરિચ્છેદાયેવ અવિજ્જાદયો વુત્તાતિ. ‘‘**પથવીઆદિ રૂપ**’’ન્તિ એતસ્મિં અત્થવિકપ્પે અનેકહેતુકેસુ ચિત્તુપ્પાદેસુ હેતૂનં સહેતુકભાવો વિય સબ્બેસં પથવીઆદીનં રૂપિભાવો સિદ્ધોતિ આહ ‘‘**પુરિમ…પે॰… પજ્જતી**’’તિ. ન હિ તેસુ નિયતો કત્થચિ સંસામિભાવોતિ. અનિચ્ચાનુપસ્સનાય વા લુજ્જતિ છિજ્જતિ વિનસ્સતીતિ ગહેતબ્બો લોકોતિ તંગહણરહિતાનં લોકુત્તરાનં નત્થિ લોકતા. **તેનેવા**તિ દુક્ખસચ્ચભાવેન પરિઞ્ઞેય્યભાવેનાતિ અત્થો.

દુકબહુતા આપજ્જતીતિ કસ્મા વુત્તં, નનુ વીસતિ દુકા વિભત્તા, ‘‘અવુત્તોપિ યથાલાભવસેન વેદિતબ્બો’’તિ ચ વક્ખતીતિ દુકબહુતા ઇચ્છિતા એવાતિ? સચ્ચમેતં, તંયેવ પન દુકબહુતં અનિચ્છન્તો એવમાહ. અપિચ દુકબહુતા આપજ્જતિ, સા ચ ખો વિઞ્ઞાણભેદાનુસારિની, તત્રાપિ કામાવચરકુસલતો ઞાણસમ્પયુત્તાનિ, તથા મહાકિરિયતો મનોદ્વારાવજ્જનન્તિ એવંપકારાનં સબ્બધમ્મારમ્મણવિઞ્ઞાણાનં અનામસનતો ન બ્યાપિનીતિ દસ્સેતિ ‘‘**દુકબહુતા**’’તિઆદિના. અબ્યાપિભાવે પન દોસં દસ્સેન્તો ‘‘**તથા ચ…પે॰… સિયા**’’તિ આહ. **નિદ્દેસેન ચ વિરુદ્ધ**ન્તિ ‘‘યે તે ધમ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા, ન તે ધમ્મા સોતવિઞ્ઞેય્યા’’તિઆદિના રૂપાયતનાદીનં પચ્ચેકચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિના કેનચિ વિઞ્ઞેય્યતં, સોતવિઞ્ઞાણાદિના કેનચિ નવિઞ્ઞેય્યતઞ્ચ દસ્સેન્તેન નિક્ખેપરાસિનિદ્દેસેન ‘‘દ્વિન્નમ્પિ પદાનં અત્થનાનત્તતો દુકો હોતી’’તિ ઇદં વચનં વિરુદ્ધં, તથા અત્થુદ્ધારનિદ્દેસેનપિ અત્થતો ન સમેતીતિ અત્થો. **તત્થા**તિ તસ્સં નિક્ખેપરાસિસંવણ્ણનાયં. યો ચ પટિસેધો કતો અત્થનાનત્તતો દુકં દસ્સેતુન્તિ અધિપ્પાયો. **ન હિ સમ…પે॰… સેધેતુ**ન્તિ એતેન ‘‘યે તે ધમ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા, ન તે ધમ્મા સોતવિઞ્ઞેય્યા’’તિ એત્તકેસુ નિદ્દેસપદેસુ દુકપદદ્વયપ્પવત્તિ પાળિતો એવ વિઞ્ઞાયતીતિ દસ્સેતિ.

તથેવાતિ ઉભિન્નં કેચિન-સદ્દાનં અનિયમતો ચક્ખુસોતાદિનિસ્સયવોહારેન ચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણાદિકો ભિન્નસભાવોયેવ ધમ્મો અત્થીતિ દસ્સનવસેન. રૂપાયતનમેવ હિ ચક્ખુસોતવિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યાવિઞ્ઞેય્યભાવતો ''કેનચિ વિઞ્ઞેય્યં કેનચિ નવિઞ્ઞેય્य''ન્તિ ચ વુચ્ચતીતિ. યદિ એવં ઇમસ્મિમ્પિ પક્ખે દુકબહુતા આપજ્જતીતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ ''**ન ચેત્થા**''તિઆદિ. **વિઞ્ઞાતબ્બભેદેના**તિ વિઞ્ઞાતબ્બવિસેસેન, વિઞ્ઞેય્યેકદેસેનાતિ અત્થો. **દુકભેદો**તિ દુકવિસેસો, કેનચિ વિઞ્ઞેય્યદુકો, તપ્પભેદોયેવ વા. **સમત્તો** પરિયત્તો પરિપુણ્ણોતિ અત્થો. **યત્તકા વિઞ્ઞાતબ્બા તત્તકા દુકા**તિ દુકભેદાપજ્જનપ્પકારદસ્સનં. **એવઞ્ચ સતી**તિઆદિના ઇમિસ્સા સંવણ્ણનાય લદ્ધગુણં દસ્સેતિ. ''યે તે ધમ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા, ન તે ધમ્મા સોતવિઞ્ઞેય્યા''તિ રૂપાયતનસ્સેવ વુત્તત્તા અત્થભેદાભાવતો કથમયં દુકો હોતીતિ આહ ''**વિઞ્ઞાણનાનત્તેના**''તિઆદિ. યદિ પન સબ્બવિઞ્ઞાતબ્બસઙ્ગહે દુકોસમત્તો હોતિ, નિક્ખેપરાસિનિદ્દેસો કથં નીયતીતિ આહ ''**એતસ્સ પના**''તિઆદિ.

એત્થ પન યથા વિઞ્ઞાણનાનત્તેન વિઞ્ઞાતબ્બં ભિન્દિત્વા દુકે વુચ્ચમાને સતિપિ વિઞ્ઞાતબ્બાનં બહુભાવે યત્તકા વિઞ્ઞાતબ્બા, તત્તકા દુકાતિ નત્થિ દુકબહુતા દુકસઙ્ગહિતધમ્મેકદેસેસુ દુકપદદ્વયપ્પવત્તિદસ્સનભાવતો. એવં દ્વિન્નમ્પિ પદાનં અત્થનાનત્તેન દુકે વુચ્ચમાનેપિ યત્તકાનિ વિઞ્ઞાણાનિ, તત્તકા દુકાતિ નત્થિ દુકબહુતા દુકસઙ્...પે॰... ભાવતો એવ. ન હિ એકંયેવ વિઞ્ઞાણં ''કેનચિ કેનચી''તિ વુત્તં, કિન્તુ અપરમ્પીતિ સબ્બવિઞ્ઞાણસઙ્ગહે દુકો સમત્તો હોતિ, ન ચ કત્થચિ દુકસ્સ પચ્છેદો અત્થિ ઇન્દ્રિયવિઞ્ઞાણાનં વિય મનોવિઞ્ઞાણસ્સપિ વિસયસ્સ ભિન્નત્તા. ન હિ અતીતારમ્મણં વિઞ્ઞાણં અનાગતાદિઆરમ્મણં હોતિ, અનાગતારમ્મણં વા અતીતાદિઆરમ્મણં, તસ્મા યથાલદ્ધવિસેસેન વિસિટ્ઠેસુ મનોવિઞ્ઞાણભેદેસુ તસ્સ તસ્સ વિસયસ્સ આલમ્બનાનાલમ્બનવસેન દુકપદદ્વયપ્પવત્તિ ન સક્કા નિવારેતું. તેનેવ ચ અટ્ઠકથાયં ''મનોવિઞ્ઞાણેન પન કેનચિ વિઞ્ઞેય્યઞ્ચેવ અવિઞ્ઞેય્યઞ્ચાતિ અયમત્થો અત્થિ, તસ્મા સો અવુત્તોપિ યથાલાભવસેન વેદિતબ્બો''તિ ભૂમિભેદવસેન યથાલાભં દસ્સેસ્સતિ. ''વવત્થાનાભાવતો''તિ ઇદમ્પિ અનામટ્ઠવિસેસં મનોવિઞ્ઞાણસામઞ્ઞમેવ ગહેત્વા વુત્તં. પાળિ પન ઇન્દ્રિયવિઞ્ઞાણેહિ નયદસ્સનવસેન આગતાતિ દટ્ઠબ્બં. એવઞ્ચ કત્વા ઇમિસ્સાપિ અત્થવણ્ણનાય ''કેનચી''તિ પદં અનિયમેન સબ્બવિઞ્ઞાણસઙ્ગાહકન્તિ સિદ્ધં હોતિ, નિદ્દેસેન ચ ન કોચિ વિરોધો. ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યનસોતવિઞ્ઞેય્યભાવેહિ દુકપદદ્વયપ્પવત્તિ દસ્સિતા, ન પન ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યાચક્ખુવિઞ્ઞેય્યભાવેહિ વિસેસકારણાભાવતો. કિઞ્ચ ''યે વા પના''તિ પદન્તરસમ્પિણ્ડનતોપિ ''યે તે ધમ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા...પે॰... ન તે ધમ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૧૦૧) એત્તાવતા દુકપદદ્વયપ્પવત્તિ દસ્સિતાતિ વિઞ્ઞાયતિ. પદન્તરભાવદસ્સનત્થો હિ યેવાપન-સદ્દો યથા ''યે કેચિ કુસલા ધમ્મા, સબ્બે તે કુસલમૂલા. યે વા પન કુસલમૂલા, સબ્બે તે ધમ્મા કુસલા''તિઆદીસુ (યમ॰ ૧.મૂલયમક.૧). અઞ્ઞથા ''યે તે ધમ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા, ન તે ધમ્મા સોતવિઞ્ઞેય્યા. યે તે ધમ્મા સોતવિઞ્ઞેય્યા, ન તે ધમ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા''તિ પાળિ અભવિસ્સ. યં પન વદન્તિ ''યે તે ધમ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યા...પે॰... ન તે ધમ્મા ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યાતિ ઇમિના અત્થતો દ્વે દુકા વુત્તા હોન્તી''તિ, તદપિ ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યાચક્ખુવિઞ્ઞેય્યતં સોતવિઞ્ઞેય્યાસોતવિઞ્ઞેય્યતઞ્ચ સન્ધાય વુત્તં, ન પન ''ચક્ખુવિઞ્ઞેય્યનસોતવિઞ્ઞેય્યતં સોતવિઞ્ઞેય્યનચક્ખુવિઞ્ઞેય્યતઞ્ચા''તિ દટ્ઠબ્બં. એતેન પાળિપટિસેધનઞ્ચ નિવારિતં દટ્ઠબ્બં પટિસેધનસ્સેવ અભાવતો. તથા યસ્સ આરમ્મણસ્સ વિજાનનભાવેન યો અત્થો વુચ્ચમાનો અનિયમદસ્સનત્થં ''કેનચી''તિ વુત્તો, સોયેવ તતો અઞ્ઞસ્સ અવિજાનનભાવેન વુચ્ચમાનો અનિયમદસ્સનત્થં પુન ''કેનચી''તિ વુત્તોતિ તદત્થદસ્સને તેનેવાતિ અયં પદત્થો ન સમ્ભવતીતિ ન સક્કા વત્તુન્તિ. એવમેત્થ યથા અટ્ઠકથા અવટ્ઠિતા, તથા અત્થો યુજ્જતીતિ વેદિતબ્બં.

૧૪-૧૯. સન્તાનસ્સ અજ્ઝમલીનભાવકરણતો કણ્હકમ્મવિપાકહેતુતો ચ અપરિસુદ્ધત્તા "**અસુચિભાવેન સન્દન્તી**"તિ વુત્તં. **તત્થા**તિ વણે. **પગ્ઘરણક...પે॰... સદ્ધો**તિ એતેન આસવો વિય આસવોતિ અયમ્પિ અત્થો દસ્સિતોતિ દટ્ઠબ્બં. **ગોત્રભુ...પે॰... વુત્તાની**તિ એતેન ગોત્રભુગ્ગહણં ઉપલક્ખણં યથા ''કાકેહિ સપ્પિ રક્ખિતબ્બ''ન્તિ દસ્સેતિ. ગોત્રભુસદિસા ગોત્રભૂતિ પન અત્થે સતિ ગુણપ્પધાનત્થાનં એકેન સદ્દેન અવચનીયત્તા વોદાનાદયોવ વુત્તા ભવેય્યું. અથ વા **ગોત્રભૂ**તિ એકસેસેન સામઞ્ઞેન વા અયં નિદ્દેસોતિ વેદિતબ્બં. અભિવિધિવિસયં અવધિન્તિ વિભત્તિં પરિણામેત્વા વત્તબ્બં.

સમ્પયુત્તેહિ આસવેહિ **તંસહિતતા** આસવસહિતતા. ઇદં વુત્તં હોતિ – યથા સહેતુકાનં સમ્પયુત્તેહિ હેતૂહિ સહેતુકતા, ન એવં સાસવાતિ વુત્તધમ્માનં સમ્પયુત્તેહિ આસવેહિ સાસવતા, અથ ખો વિપ્પયુત્તેહીતિ. દુકન્તરે અવુત્તપદભાવોયેવેત્થ દુકયોજનાય આયાગતતા. યદિ એવં હેતુગોચ્છકે કથન્તિ આહ "**હેતુગોચ્છકે પના**"તિઆદિ. **પઠમે દુકે દુતિયસ્સ પક્ખેપે એકો**તિ ચતુત્થદુકમાહ. **પઠમે દુકે તતિયસ્સ પક્ખેપે દ્વે**તિ ''આસવા ચેવ ધમ્મા આસવવિપ્પયુત્તા ચ, આસવવિપ્પયુત્તા ચેવ ધમ્મા નો ચ આસવા''તિ ઇમિના સદ્ધિં પઞ્ચમદુકમાહ. **પઠમસ્સ દુતિયે દુકે પક્ખેપે એકો**તિ ''નો આસવા ધમ્મા સાસવાપિ અનાસવાપી''તિ અયમેકો. **તતિયે પઠમસ્સ પક્ખેપે દ્વે**તિ ''આસવા ધમ્મા આસવસમ્પયુત્તાપિ આસવવિપ્પયુત્તાપિ, નો આસવાધમ્મા આસવસમ્પયુત્તાપિ આસવવિપ્પયુત્તાપી''તિ ઇમે દ્વે. **તતિયે દુતિયસ્સ પક્ખેપે એકો**તિ ''સાસવા ધમ્મા આસવસમ્પયુત્તાપિ આસવવિપ્પયુત્તાપી''તિ એકો. **દુતિયે તતિયસ્સ પક્ખેપે એકો**તિ છટ્ઠદુકમાહ. **તીહી**તિ ચતુત્થપઞ્ચમછટ્ઠેહિ. **ઇતરે**તિ તદવસિટ્ઠા પઞ્ચ. તે પન પઠમે તતિયદુકદુતિયપદપક્ખેપે એકો, દુતિયે પઠમદુકદુતિયપદપક્ખેપે એકો, તતિયે પઠમસ્સ એકેકપદપક્ખેપે દ્વે, તતિયે દુતિયદુકપઠમપદપક્ખેપે એકોતિ એવં વેદિતબ્બા. ''સાસવા ધમ્મા આસવાપિ નો આસવાપિ. આસવસમ્પયુત્તા ધમ્મા આસવાપિ નો આસવાપિ. આસવવિપ્પયુત્તા ધમ્મા આસવાપિ નો આસવાપી''તિ એતેસમ્પિ, ''આસવસહગતા ધમ્મા નો આસવસહગતા ધમ્મા''તિ એવમાદીનઞ્ચ અગ્ગહણે કારણં ગહણનયો ચ પુબ્બે વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બં.

એસ નયોતિ યો એસ પઠમદુકે દુતિયદુકપક્ખેપાદિકો ઉપાયો ઇધ આસવગોચ્છકે વુત્તો, એસ નયો સંયોજનગોચ્છકાદીસુ દુકન્તરનિદ્ધારણેતિ અત્થો. તત્થ પાળિયં અનાગતદુકા સંયોજનગોચ્છકે તાવ ''સંયોજના ચેવ ધમ્મા સંયોજનવિપ્પયુત્તા ચ, સંયોજનવિપ્પયુત્તા ચેવ ધમ્મા નો ચ સંયોજના, સંયોજના ધમ્મા સંયોજનસમ્પયુત્તાપિ સંયોજનવિપ્પયુત્તાપિ, નો સંયોજના ધમ્મા સંયોજનસમ્પયુત્તાપિ સંયોજનવિપ્પયુત્તાપિ, નો સંયોજના ધમ્મા સંયોજનિયાપિ અસંયોજનિયાપિ, સંયોજનિયા ધમ્મા સંયોજનસમ્પયુત્તાપિ સંયોજનવિપ્પયુત્તાપી''તિ પઞ્ચ. એવં ગન્થઓઘયોગઉપાદાનગોચ્છકેસુ પચ્ચેકં પઞ્ચ. નીવરણગોચ્છકે પન નીવરણાનં નીવરણવિપ્પયુત્તભાવાભાવતો ''નો નીવરણા ધમ્મા નીવરણિયાપિ અનીવરણિયાપિ, નો નીવરણા ધમ્મા નીવરણસમ્પયુત્તાપિ નીવરણવિપ્પયુત્તાપિ, નીવરણિયા ધમ્મા નીવરણસમ્પયુત્તાપિ નીવરણવિપ્પયુત્તાપી''તિ તયો. તથા પરામાસગોચ્છકે ''નો પરામાસા ધમ્મા પરામટ્ઠાપિ અપરામટ્ઠાપિ, નો પરામાસા ધમ્મા પરામાસસમ્પયુત્તાપિ પરામાસવિપ્પયુત્તાપિ, પરામટ્ઠા ધમ્મા પરામાસસમ્પયુત્તાપિ પરામાસવિપ્પયુત્તાપી''તિ. કિલેસગોચ્છકે ''નો કિલેસા ધમ્મા સંકિલેસિકાપિ અસંકિલેસિકાપિ, નો કિલેસા ધમ્મા સંકિલિટ્ઠાપિ અસંકિલિટ્ઠાપિ, નો કિલેસા ધમ્મા કિલેસસમ્પયુત્તાપિ કિલેસવિપ્પયુત્તાપિ, સંકિલેસિકા ધમ્મા સંકિલિટ્ઠાપિ અસંકિલિટ્ઠાપિ, સંકિલેસિકા ધમ્મા કિલેસસમ્પયુત્તાપિ કિલેસવિપ્પયુત્તાપિ, અસંકિલિટ્ઠા ધમ્મા સંકિલેસિકાપિ અસંકિલેસિકાપી''તિ છ દુકાતિ એવં વેદિતબ્બા. સેસં વુત્તનયમેવ.

૨૦-૨૫. પચ્ચયભાવેનાતિ સંયોજનત્થં દસ્સેતિ. યથાસકં પચ્ચયભાવો એવ હિ કામરાગાદીનં વટ્ટસંયોજનન્તિ. યદિ એવં કથં કામરાગાદીનંયેવ સંયોજનભાવોતિ આહ "**સતિપી**"તિઆદિ. **અઞ્ઞેસ**ન્તિ સંયોજનેહિ અઞ્ઞેસં કિલેસાભિસઙ્ખારાદીનં. **તપ્પચ્ચયભાવે**તિ તેસં કિલેસકમ્મવિપાકવટ્ટાનં પચ્ચયભાવે. ઓરમ્ભાગિયુદ્ધંભાગિયભાવેન સઙ્ગહિતા પરિચ્છિન્ના **ઓર...પે॰... સઙ્ગહિતા**, તેહિ કામરાગાદીહિ વિસેસપચ્ચયભૂતેહિ. કામકમ્મભવાદીનં કામૂપપત્તિભવાદિનિપ્ફાદનેપિ નિયમોતિ કત્વા આહ "**તંતં...પે॰... હોતી**"તિ. તેન સંયોજનાનં ભાવે યથાવુત્તનિયમાનં કમ્મૂપપત્તિભવાનં ભાવં દસ્સેત્વા તદભાવે અભાવં દસ્સેન્તો "**ન ચા**"તિઆદિમાહ. **બન્ધનં** અસેરિભાવકરણં અન્દુબન્ધનાદયો વિય. **ગન્થકરણં** અવચ્છિન્નતાકરણં. **ચક્કલકં** પાદપુઞ્છનરજ્જુમણ્ડલં. **ન ચોદેતબ્બ**ન્તિ પઞ્ઞાચક્ખુના પચુરજનસ્સ પસ્સિતું અસક્કુણેય્યત્તા યથાવુત્તવિસેસસ્સ સદ્ધેય્યતં આહ. તિવિધો હિ અત્થો કોચિ પચ્ચક્ખસિદ્ધો યો રૂપાદિધમ્માનં પચ્ચત્તવેદનીયો અનિદ્દિસિતબ્બાકારો, સબ્બધમ્માનં સભાવલક્ખણન્તિ વુત્તં હોતિ. કોચિ અનુમાનસિદ્ધો યો ઘટાદીસુ પટાદીસુ ચ પસિદ્ધેન પચ્ચયાયત્તભાવેન ઘટપટ-સદ્દાદીનં અનિચ્ચતાદિઆકારો, કોચિ ઓકપ્પનસિદ્ધો યો પચુરજનસ્સ અચ્ચન્તમદિટ્ઠો સદ્ધાવિસયો સગ્ગનિબ્બાનાદિ. તત્થ યસ્સ સત્થુનો વચનં પચ્ચક્ખસિદ્ધે અનુમાનસિદ્ધે ચ અત્થે ન વિસંવાદેતિ અવિપરીતપ્પવત્તિયા, તસ્સ વચનેન સદ્ધેય્યત્થસિદ્ધીતિ તથારૂપો ચ ભગવાતિ "**ધમ્માનં સભાવ...પે॰... ન ચોદેતબ્બ**"ન્તિ વુત્તં. એસ નયો ઇતો પરેસુપિ એવરૂપેસુ.

૨૬-૩૭. યથા સરભેહિ અતિક્કમિતબ્બા પબ્બતરાજિ સરભનિયા, એવં ઓઘનિયાતિ સદ્દસિદ્ધીતિ આહ "**તેના**"તિઆદિ.

૫૦-૫૪. વિપરિયેસગ્ગાહો પરામસનન્તિ ''પરતો''તિ એત્થ ન ધમ્મસભાવતો અઞ્ઞથામત્તં પરન્તિ અધિપ્પેતં, અથ ખો તબ્બિપરિયાયોતિ આહ "**પરતોતિ નિચ્ચાદિતો**"તિ.

૫૫-૬૮. યદિ સભાવતો અવિજ્જમાનં, કથમારમ્મણભાવોતિ આહ "**વિચિત્તસઞ્ઞાય સઞ્ઞિત**"ન્તિ, પરિકપ્પનામત્તસિદ્ધન્તિ અત્થો. દુવિઞ્ઞેય્યનાનત્તતાય નિરન્તરભાવૂપગમનં સંસટ્ઠભાવોતિ "**સુવિઞ્ઞેય્યનાનત્તત્તા ન સંસટ્ઠતા**"તિ વુત્તં. **તેસં** અરૂપક્ખન્ધાનં. **ઇતરેહિ** રૂપનિબ્બાનેહિ. કિં પન કારણં સમાનુપ્પાદનિરોધાનં એકકલાપભૂતાનં અરૂપધમ્માનમેવ અઞ્ઞમઞ્ઞં સંસટ્ઠતા વુચ્ચતિ, ન પન તથાભૂતાનમ્પિ રૂપધમ્માનન્તિ આહ "**એસ હિ તેસં સભાવો**"તિ. તેન યદિપિ કેચિ અરૂપધમ્મા વિસું આરમ્મણં હોન્તિ, દન્ધપ્પવત્તિકત્તા પન રૂપધમ્માનંયેવ સુવિઞ્ઞેય્યનાનત્તં, ન અરૂપધમ્માનન્તિ તેસં સંસટ્ઠભાવો તદભાવો ચ ઇતરેસં સભાવસિદ્ધોતિ દસ્સેતિ. સમૂહઘનતાય વા દુબ્બિભાગતરત્તા નત્થિ અરૂપધમ્માનં વિસું આરમ્મણભાવોતિ દુવિઞ્ઞેય્યનાનત્તત્તા તેસંયેવ સંસટ્ઠતા. **અમુઞ્ચિત્વા** તદધીનવુત્તિતાય **ગહેતબ્બતો** બુદ્ધિયા.

૮૩-૧૦૦. કામતણ્હા **કામો** ઉત્તરપદલોપેન યથા રૂપભવો રૂપં. એવં સેસેસુપિ. **આરમ્મણકરણવસેના**તિ એતેન કામરૂપારૂપતણ્હાનં વિસયભાવો યથાક્કમં કામરૂપારૂપાવચરતાય કારણન્તિ દસ્સેતિ. અવસ્સઞ્ચેતમેવં સમ્પટિચ્છિતબ્બં, અઞ્ઞથા કામાવચરાદિભાવો અપરિપુણ્ણવિસયો સિયા. યદિ હિ આલમ્બિતબ્બધમ્મવસેન ભૂમિપરિચ્છેદો, એવં સતિ અનારમ્મણાનં સઙ્ગહો ન સિયા. અથ વિપાકદાનવસેન, એવમ્પિ અવિપાકાનં સઙ્ગહો ન સિયા, તસ્મા આરમ્મણકરણવસેન પરિયાપન્નાનં ભૂમિપરિચ્છેદો કાતબ્બો. એવઞ્હિ સતિ કામાવચરાદિભાવો પરિપુણ્ણવિસયો સિયા. તેનેવાહ "**એવઞ્હિ સતી**"તિઆદિ. અપરિયાપન્નાનં પન લોકતો ઉત્તિણ્ણભાવેન અનુત્તરભૂમિતા. **અકામાવચરાદિતા નાપજ્જતી**તિ અબ્યાપિતદોસં પરિહરતિ, **કામાવચરાદિતા નાપજ્જતી**તિ

અતિબ્યાપિતદોસં. નનુ ચ ઇમસ્મિં પક્ખે કામતણ્હા કતમા, કામાવચરધમ્મારમ્મણા તણ્હા, કામાવચરધમ્મા કતમે, કામતણ્હાવિસયાતિ ઇતરીતરનિસ્સયતા દોસોતિ? ન, અવીચિઆદિએકાદસોકાસનિન્નતાય કિઞ્ચિ તણ્હં કામતણ્હાભાવેન ગહેત્વા તંસભાવાય વિસયભાવેન કામાવચરધમ્માનં ઉપલક્ખેતબ્બત્તા.

ઇદાનિ યથાવુત્તમત્થં પાઠેન સમત્થેન્તો "**નિક્ખેપકણ્ડેપી**"તિઆદિમાહ. તત્થ હિ કામતણ્હાય આલમ્બિતબ્બત્તા કામધાતુપરિયાપન્નધમ્મા ચ કામભવસઙ્ખાતે કામે ઓગાળ્હા હુત્વા ચરન્તિ, નાઞ્ઞત્થાતિ **એત્થાવચરા**તિ વુત્તન્તિ. વિસેસત્થિના વિસેસો અનુપયુજ્જતીતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો આહ "**લોકસ્સ વસેન પરિયાપન્નનિચ્છયતો**"તિ. તેન લોકિયધમ્મેસુ પરિયાપન્ન-સદ્દસ્સ નિરુળ્હતં દસ્સેતિ ભગવતો તદુચ્ચારણાનન્તરં વિનેય્યાનં તદત્થપટિપત્તિતો. પરિચ્છેદકાપેક્ખા પરિચ્છિન્નતાતિ "**પરિચ્છેદકારિકાય તણ્હાયા**"તિ વુત્તં. સા હિ ધમ્માનં કામાવચરાદિભાવં પરિચ્છિન્દતિ. **પરિ**-સદ્દો ચેત્થ ''ઉપાદિન્ના''તિઆદીસુ ઉપ-સદ્દો વિય સસાધનં કિરિયં દીપેતીતિ અયમત્થો વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બં.

નિય્યાનકરણસીલા **નિય્યાનિકા** યથા ''અપૂપભક્ખનસીલો આપૂપિકો''તિ, નિય્યાનસીલા એવ વા. રાગદોસમોહાવ ગહિતાતિ ઞાયતિ, ઇતરથા પહાનેકટ્ઠતાવચનં નિપ્પયોજનં સિયા. ''રણોહતા ન જોતન્તિ, ચન્દસૂરિયા સતારકા''તિઆદીસુ રણ-સદ્દસ્સ રેણુપરિયાયતા દટ્ઠબ્બા. સમ્પહારપરિયાયત્તા યુદ્ધ-સદ્દસ્સ સમ્પહારો ચ પહરિતબ્બાધારોતિ અકુસલસેનાવ ''સરણા''તિ વુત્તા. **દુક્ખાદીનન્તિ** ફલભૂતાનં દુક્ખવિઘાતઉપાયાસપરિળાહાનં સભાગભૂતાય ચ મિચ્છાપટિપદાય. **તન્નિબ્બત્તકસભાવાનં અકુસલાનન્તિ** એતેન સબ્બેસમ્પિ અકુસલાનં સરણતં દસ્સેતિ.

અભિધમ્મદુકમાતિકાપદવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુત્તન્તિકદુકમાતિકાપદવણ્ણના

૧૦૧-૧૦૮. વિજ્જાસભાગતાય , ન સઙ્કપ્પાદયો વિય વિજ્જાય ઉપકારકભાવતો. "**અભેજ્જં...પે૰... રુહતી**"તિ ઉભયમ્પિ અનવસેસપ્પહાનમેવ સન્ધાય વુત્તં. કિઞ્ચાપિ હિ હેટ્ઠિમમગ્ગેહિપિ પહીયમાના કિલેસા તેન તેન ઓધિના અનવસેસમેવ પહીયન્તિ, યે પન અવસિટ્ઠા ભિન્દિતબ્બા, તે લોભાદિકિલેસભાવસામઞ્ઞતો પુન વિરુળ્હા વિય હોન્તિ. અરહત્તમગ્ગે પન ઉપ્પન્ને ન એવં અવસિટ્ઠાભાવતો. **તદુપચારેન** નિસ્સયવોહારેન. કુસલેહિ તાપેતબ્બાતિ વા **તપનિયા**, તદઙ્ગાદિવસેન બાધિતબ્બા પહાતબ્બાતિ અત્થો. **સમાનત્થાનિ** અધિવચનાદીનં સઙ્ખાદિભાવતો. ''સબ્બેવ ધમ્મા અધિવચનપથા''તિઆદિના અધિવચનાદીનં વિસયભાવે ન કોચિ ધમ્મો વજ્જિતો, વચનભાવો એવ ચ અધિવચનાદીનં વક્ખમાનેન નયેન યુજ્જતીતિ અધિપ્પાયેનાહ "**સબ્બઞ્ચ વચનં અધિવચનાદિભાવં ભજતી**"તિ.

૧૦૯-૧૧૮. અઞ્ઞં અનપેક્ખિત્વા સયમેવ અત્તનો નામકરણસભાવો નામકરણટ્ઠોતિ, તેન અરૂપધમ્માનં વિય ઓપપાતિકનામતાય પથવીઆદીનમ્પિ નામભાવો સિયાતિ આસઙ્કાય નિવત્તનત્થં "**નામન્તરાનાપજ્જનતો**"તિ આહ. ન હિ વિના પથવીઆદિનામેનપિ રૂપધમ્મા વિય કેસાદિનામેહિ વિના વેદનાદિનામેહિ અઞ્ઞેન નામેન અરૂપધમ્મા પિણ્ડાકારતો વોહરીયન્તીતિ. યં પન પરસ્સ નામં કરોતિ, તસ્સ અઞ્ઞાપેક્ખં નામકરણન્તિ નામકરણસભાવતા નત્થીતિ સામઞ્ઞનામાદિકરણાનં નામભાવો નાપજ્જતિ. યસ્સ ચઞ્ઞેહિ નામં કરીયતિ, તસ્સ નામકરણસભાવતાય અભાવોયેવાતિ નત્થિ નામભાવો. યે પન અનાપન્નનામન્તરા સભાવસિદ્ધનામા ચ, તે

વેદનાદયોવ નામં નામાતિ દસ્સેન્તો "**અત્તનાવા**"તિઆદિમાહ. ફસ્સાદીનં આરમ્મણાભિમુખતા તં અગ્ગહેત્વા અપ્પવત્તિયેવાતિ દસ્સેતું "**અવિનાભાવતો**"તિ વુત્તં. **અધિવચનસમ્ફસ્સો** મનોસમ્ફસ્સો, સો નામમન્તરેન ગહેતું અસક્કુણેય્યતાય પાકટોતિ નિદસ્સનભાવેન વુત્તો. **રુપ્પનસભાવેના**તિ નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં. પકાસકપકાસિતબ્બભાવેનપિ હિ વિનાપિ નામેન રૂપધમ્મા પાકટા હોન્તીતિ. અથ વા પકાસકપકાસિતબ્બભાવો વિસયિવિસયભાવો ચક્ખુરૂપાદીનં સભાવો, સો રુપ્પનસભાવે સામઞ્ઞે અન્તોગધોતિ દટ્ઠબ્બં.

૧૧૯-૧૨૩. ઇતો પુબ્બે પરિકમ્મન્તિઆદિના સમાપત્તિવુટ્ઠાનકુસલતા વિય સમાપત્તિકુસલતાપિ ઝાનલાભીનંયેવ હોતીતિ વુત્તં વિય દિસ્સતિ. ''ઇતરેસમ્પિ અનુસ્સવવસેન સમાપત્તીનં અપ્પનાપરિચ્છેદપઞ્ઞા લબ્ભતી''તિ વદન્તિ. ''એવં સીલવિસોધનાદિના સમાપત્તિં અપ્પેતીતિ જાનનકપઞ્ઞા સહ પરિકમ્મેન અપ્પનાપરિચ્છેદજાનનકપઞ્ઞા''તિ કેચિ. **વુટ્ઠાને કુસલભાવો** વુટ્ઠાનવસિતા. **પુબ્બે**તિ સમાપજ્જનતો પુબ્બે.

૧૨૪-૧૩૪. સોભને રતો સુરતો, તસ્સ ભાવો સોરચ્ચન્તિ આહ "**સોભનકમ્મરતતા**"તિ. સુટ્ઠુ વા ઓરતો વિરતો સોરતો , તસ્સ ભાવો સોરચ્ચન્તિ. અયં પનત્થો અટ્ઠકથાયં વુત્તો એવ. **અપ્પટિસઙ્ખાનં** મોહો. **કુસલભાવના** બોધિપક્ખિયધમ્માનં વડ્ઢના. **સઞ્ઞાણં** ઉપલક્ખણં. **સવિગ્ગહં** સબિમ્બકં. **ઉપલક્ખેતબ્બાકારં** ધમ્મજાતં, આરમ્મણં વા. **અવિક્ખેપો**તિ ચિત્તવિક્ખેપપટિપક્ખો. ઉજુવિપચ્ચનીકતાય હિ પહાનવુટ્ઠાનેન ચ અવિક્ખેપો વિક્ખેપં પટિક્ખિપતિ, પવત્તિતું ન દેતીતિ.

૧૩૫-૧૪૨. કારણસીલં લોકિયં. **ફલસીલં** લોકુત્તરં તેન સિજ્ઝતીતિ કત્વા, લોકિયસ્સપિ વા સીલસ્સ કારણફલભાવો પુબ્બાપરભાવેન દટ્ઠબ્બો. **સમ્પન્નસમુદાયસ્સ** પરિપુણ્ણસમૂહસ્સ. **અકુસલા સીલા** અકુસલા સમાચારા. **સીલસમ્પદા** સીલસમ્પત્તિ સીલગુણાતિ અત્થો. **સહોત્તપ્પં ઞાણ**ન્તિ ઓત્તપ્પસ્સ ઞાણપ્પધાનતં આહ, ન પન ઞાણસ્સ ઓત્તપ્પસહિતતામત્તં. ન હિ ઓત્તપ્પરહિતં ઞાણં અત્થીતિ. **અધિમુત્તતા** અભિરતિવસેન નિરાસઙ્કપવત્તિ. **નિસ્સટતા** વિસંયુત્તતા. એત્થ ચ અધિમુત્તતાનિસ્સટતાવચનેહિ તદુભયપરિયાયા દ્વે વિમુત્તિયો એકસેસનયેન ઇધ ''વિમુત્તી''તિ વુત્તાતિ દસ્સેતિ. તથા હિ વુત્તં ''ચિત્તસ્સ ચ અધિમુત્તિ નિબ્બાનઞ્ચા''તિ. ઉપ્પજ્જતિ એતેનાતિ ઉપ્પાદો, ન ઉપ્પાદોતિ **અનુપ્પાદો**, તબ્ભૂતે અનુપ્પાદપરિયોસાને વિમોક્ખન્તે અનુપ્પાદસ્સ અરિયમગ્ગસ્સ કિલેસાનં વા અનુપ્પજ્જનસ્સ પરિયોસાનેતિ ઠાનફલેહિ અરિયફલમેવ ઉપલક્ખીયતીતિ દટ્ઠબ્બં.

માતિકાપદવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કામાવચરકુસલપદભાજનીયવણ્ણના

૧. અપ્પેતુન્તિ નિગમેતું. ‘‘પદભાજનીયં ન વુત્ત’’ન્તિ પદભાજનીયાવચનેન અપ્પનાવરોધં સાધેત્વા પદભાજનીયાવચનસ્સ કારણં વદન્તો **‘‘સરૂપેના’’**તિઆદિમાહ. તત્થ ‘‘ફસ્સો હોતી’’તિઆદીસુ હોતિ-સદ્દો અત્થિ-સદ્દેન અનાનત્થોતિ અધિપ્પાયેન વુત્તં **‘‘દુતિયેન હોતિ-સદ્દેના’’**તિ. પુબ્બે અટ્ઠકથાધિપ્પાયેન વત્વા યથાવુત્તસ્સ પાળિપ્પદેસસ્સ અપ્પનાવરોધો સમત્થિતોતિ અત્તનો અધિપ્પાયં દસ્સેન્તો **‘‘સઙ્ખેપેના’’**તિઆદિમાહ.

ઞાતું ઇચ્છિતોતિ લક્ખણસ્સ પુચ્છાવિસયતં દસ્સેતું વુત્તં. **યેન કેનચીતિ** દસ્સનાદિવિસેસયુત્તેન, ઇતરેન વા. અવત્થાવિસેસો હિ ઞાણસ્સ દસ્સનતુલનતીરણાનિ. **‘‘અદિટ્ઠ’’**ન્તિઆદીસુ આહાતિ યોજેતબ્બં, સબ્બત્થ ચ લક્ખણસ્સાતિ. તઞ્હેત્થ અધિકતન્તિ. **અદિટ્ઠં જોતીયતિ એતાયાતિ** એતેન દિટ્ઠં સંસન્દતિ એતાયાતિ દિટ્ઠસંસન્દના. વિમતિં છિન્દતિ એતાયાતિ વિમતિચ્છેદનાતિ એતાસમ્પિ સદ્દત્થો નયતો દસ્સિતો, અત્થતો પન સબ્બાપિ તથાપવત્તં વચનં, તદુપ્પાદકો વા ચિત્તુપ્પાદોતિ વેદિતબ્બં.

અઞ્ઞમઞ્ઞતો પભિજ્જતીતિ પભેદો, વિસેસો, તેન **પભેદેન. ધમ્માનં દેસનન્તિ** કિઞ્ચાપિ સમયભૂમિજાતિઆરમ્મણસભાવાદિવસેન અનવસેસપ્પભેદપરિગ્ગહતો નિદ્દેસદેસનાવ વત્તું યુત્તા, તથાપિ કુસલાદિમાતિકાપદસઙ્ગહિતવિસેસોયેવ ઇધ પભેદોતિ અધિપ્પેતોતિ વુત્તં **‘‘પભેદ...પે॰... દેસનં આહા’’**તિ. તેનેવાહ **અટ્ઠકથાયં** ‘‘કુસલ...પે॰... દીપેત્વાતિ ફસ્સો હોતિ...પે॰... અવિક્ખેપો હોતી’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ધમ્મુદ્દેસવાર ફસ્સપઞ્ચમકરાસિવણ્ણના). ‘‘ફસ્સો કુસના’’તિઆદિના ચ પભેદવન્તોવ સાતિસયં નિદ્દિટ્ઠા, ન પન માતિકાયં વુત્તપ્પભેદોતિ પભેદવન્તદસ્સનં નિદ્દેસો. **ઇદં વુત્તં હોતીતિ**આદિના ‘‘પભેદે...પે॰... દસ્સનત્થ’’ન્તિ ઇમસ્સ વાક્યસ્સ પિણ્ડત્થમાહ. યદિ ધમ્મા એવ પુચ્છિતબ્બા વિસ્સજ્જેતબ્બા ચ, કસ્મા કુસલાતિ પભેદવચનન્તિ આહ **‘‘તે પના’’**તિઆદિ. ન હિ પભેદેહિ વિના પભેદવન્તો અત્થીતિ. ‘‘ઇમે ધમ્મા કુસલા’’તિ એતેન ‘‘ફસ્સો હોતી’’તિ, ‘‘ફસ્સો કુસના’’તિ ચ આદિના ઉદ્દિટ્ઠનિદ્દિટ્ઠાનં ધમ્માનં કુસલભાવો વિસ્સજ્જિતો હોતીતિ ઇમિના અધિપ્પાયેન **‘‘ઇમે ધમ્મા કુસલાતિ વિસ્સજ્જનેપી’’**તિ આહ. **ઇમસ્મિઞ્હીતિ હિ**-સદ્દો કારણત્થો. તેન યસ્મા ધમ્માવ દેસેતબ્બા, તે ચ કુસલા...પે॰... ભેદા દેસેતબ્બા , તસ્માતિ એવં વા યોજના. **ધમ્માનમેવાતિ** અવધારણફલં દસ્સેતિ **‘‘અવોહારદેસનાતો’’**તિ. **અત્થાનઞ્ચાતિ ચ**-સદ્દેન ‘‘ફસ્સો કુસના’’તિ એવમાદિસભાવનિરુત્તિં યથાવુત્તધમ્માદિઞાણઞ્ચ સઙ્ગણ્હાતિ. ‘‘ઇતિ એવં અયં પવત્તેતબ્બો નિવત્તેતબ્બો ચા’’તિ તથા તથા વિધેતબ્બભાવો ઇતિકત્તબ્બતા, તાય યુત્તો **ઇતિ...પે॰... યુત્તો** , તસ્સ વિધેતબ્બસ્સાતિ અત્થો, **વિસેસનત્તા** પભેદસ્સાતિ અધિપ્પાયો.

ઇતિકત્તબ્બતાયુત્તસ્સ વિસેસિતબ્બત્તા **ઉદ્દેસો ધમ્મપ્પધાનો**, તસ્મા તત્થ ધમ્મસ્સ વિસેસિતબ્બત્તા ‘‘કુસલા ધમ્મા’’તિ અયં પદાનુક્કમો કતો. **પુચ્છા સંસયિતપ્પધાના** અનિચ્છિતનિચ્છયનાય પવત્તેતબ્બત્તા. તેન સબ્બધમ્મેસુ સમુગ્ઘાટિતવિચિકિચ્છાનુસયાનમ્પિ પુચ્છા દેસેતબ્બપુગ્ગલગતસંસયાપત્તિં અત્તનિ આરોપેત્વા સંસયાપન્નેહિ વિય પવત્તીયતીતિ દસ્સેતિ. કામાવચરાદિભેદો વિય કુસલાદિભાવેન કુસલાદિભેદો ધમ્મભાવેન નિયતોતિ ધમ્માતિ વુત્તે નિચ્છયાભાવતો ‘‘કુસલા નુ ખો અકુસલા નુ ખો’’તિઆદિના સંસયો હોતીતિ આહ **‘‘કુસલાદિભેદો પન સંસયિતો’’**તિ. ધમ્મભાવો પન કુસલાદીસુ એકન્તિકત્તા નિચ્છિતોયેવાતિ વુત્તં **‘‘ન ચ ધમ્મભાવો સંસયિતો’’**તિ. તેન સંસયિતો નિચ્છેતબ્બભાવેન પધાનો એત્થ કુસલભાવો, ન તથા ધમ્મભાવોતિ ધમ્મા કુસલાતિ વુત્તન્તિ દસ્સેતિ.

ચિત્તુપ્પાદસમયેતિ ચિત્તસ્સ ઉપ્પજ્જનસમયે. ''અથ વિજ્જમાને''તિ એત્થ અથ-સદ્દસ્સ અત્થમાહ "**પચ્છા**"તિ. ભોજનગમનાદીહિ સમયેકદેસનાનત્તં દસ્સેત્વા અવસેસનાનત્તં દસ્સેતું "**સમવાયાદી**"તિ વુત્તં. **વિસેસિતા**તિ એતેન ''નિયમિતા''તિ પદસ્સ અત્થં વિવરતિ, તસ્મા યથાવુત્તચિત્તવિસેસિતબ્બતો સમયતોતિ અત્થો. **યથાધિપ્પેતાન**ન્તિ કામાવચરાદિવિસેસયુત્તાનં. ''તસ્મિં સમયે''તિ ચિત્તુપ્પત્તિયા વિસેસિતબ્બોપિ સમયો યેન ચિત્તેન ઉપ્પજ્જમાનેન વિસેસીયતિ, તસ્સેવ ચિત્તસ્સ ''યસ્મિં સમયે''તિ એત્થ સયં વિસેસનભાવં આપજ્જતિ. તથા ''તસ્મિં સમયે''તિ એત્થ વિસેસનભૂતં ચિત્તં અત્તના વિસેસિતબ્બસમયસ્સ ઉપકારત્થં ''યસ્મિં સમયે...પે॰... ચિત્ત''ન્તિ વિસેસિતબ્બભાવં આપજ્જતિ. ઉપકારોતિ ચ અઞ્ઞમઞ્ઞં અવચ્છેદકાવચ્છિન્દિતબ્બભાવોતિ દટ્ઠબ્બં. પુરિમધમ્માનં ભઙ્ગસમકાલં, ભઙ્ગાનન્તરમેવ વા પચ્છિમધમ્માનં ઉપ્પત્તિ **પુરિમપચ્છિમાનં નિરન્તરતા** કેનચિ અનન્તરિતતા. યાય ભાવપક્ખસ્સ બલવભાવેન પટિચ્છાદિતો વિય હુત્વા અભાવપક્ખો ન પઞ્ઞાયતીતિ તદેવેતન્તિ ગહણવસેન પચુરજનો વિપરિયેસિતો, સોયમત્થો અલાતચક્કેન સુપાકટો હોતિ. તેનેવાહ "**એકીભૂતાનમિવા**"તિ . એકસમૂહવસેન એકીભૂતાનમિવ પવત્તિ **સમૂહઘનતા**, દુબ્બિઞ્ઞેય્યકિચ્ચભેદવસેન એકીભૂતાનમિવ પવત્તિ **કિચ્ચઘનતા**તિ યોજના. એત્થ ચ પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નભાવેન પવત્તમાનાનં અનેકેસં ધમ્માનં કાલસભાવબ્યાપારારમ્મણેહિ દુબ્બિઞ્ઞેય્યભેદતાય એકીભૂતાનમિવ ગહેતબ્બતા યથાક્કમં સન્તતિઘનતાદયોતિ દટ્ઠબ્બં.

સહકારીકારણસન્નિજ્ઝં સમેતીતિ **સમયો**, સમવેતીતિ અત્થોતિ **સમય**-સદ્દસ્સ સમવાયત્થતં દસ્સેન્તો "**પચ્ચયસામગ્ગિ**"ન્તિ આહ. સમેતિ સમાગચ્છતિ એત્થ મગ્ગબ્રહ્મચરિયં તદાધારપુગ્ગલેહીતિ **સમયો**, ખણો. સમેન્તિ એત્થ, એતેન વા, સમાગચ્છન્તિ ધમ્મા સહજાતધમ્મેહિ ઉપ્પાદાદીહિ વાતિ **સમયો**, કાલો. ધમ્મપ્પવત્તિમત્તતાય અત્થતો અભૂતોપિ હિ કાલો ધમ્મપ્પવત્તિયા અધિકરણં કરણં વિય ચ પરિકપ્પનામત્તસિદ્ધેન રૂપેન વોહરીયતીતિ. સમં, સહ વા અવયવાનં અયનં પવત્તિ અવટ્ઠાનન્તિ **સમયો**, સમૂહો યથા ''સમુદાયો''તિ. અવયવસહાવટ્ઠાનમેવ હિ સમૂહો. પચ્ચયન્તરસમાગમે એતિ ફલં એતસ્મા ઉપ્પજ્જતિ પવત્તતિ ચાતિ **સમયો**, હેતુ યથા ''સમુદયો''તિ. સમેતિ સમ્બન્ધો એતિ સવિસયે પવત્તતિ, સમ્બન્ધા વા અયન્તિ એતેનાતિ **સમયો**, દિટ્ઠિ. દિટ્ઠિસંયોજનેન હિ સત્તા અતિવિય બજ્ઝન્તીતિ. સમયનં સઙ્ગતિ સમોધાનન્તિ **સમયો**, પટિલાભો. સમસ્સ નિરોધસ્સ યાનં, સમ્મા વા યાનં અપગમો અપ્પવત્તીતિ **સમયો**, પહાનં. અભિમુખભાવેન સમ્મા એતબ્બો અભિસમેતબ્બો અધિગન્તબ્બોતિ અવિપરીતો સભાવો **અભિસમયો**. અભિમુખભાવેન સમ્મા વા એતિ ગચ્છતિ બુજ્ઝતીતિ **અભિસમયો**, અવિરાધેત્વા ધમ્માનં અવિપરીતસભાવાવબોધો. એત્થ ચ ઉપસગ્ગાનં જોતકમત્તત્તા તસ્સ તસ્સ અત્થસ્સ વાચકો **સમય**-સદ્દો એવાતિ સઉપસગ્ગોપિ વુત્તો. **તાનેવા**તિ પીળનાદીનેવ. **વિપ્ફારિકતા** સેરિભાવેન કિરિયાસુ ઉસ્સાહનપરિનિપ્ફન્નો.

કેસુચીતિ અકુસલવિપાકાદીસુ. ખણસ્સ અસમ્ભવો તેન વિનાભાવોતિ આહ "**નનૂ**"તિઆદિ. **ધમ્મેનેવા**તિ વિસેસન્તરરહિતેન. તંયેવ હિ અવધારણેન નિવત્તિતં વિસેસં દસ્સેતિ "**ન તસ્સ પવત્તિત્થા**"તિઆદિના. **યથા વા તથા વા**તિ કાલેન લોકો પવત્તતિ નિવત્તતીતિ વા કાલો નામ ભાવો વત્તનલક્ખણો ભાવાનં પવત્તિઓકાસદાયકોતિ વા યેન તેન પકારેન. ઇધ ઉત્તમહેતુનો સમ્ભવો એવ નત્થીતિ હેતુહેતુસાધારણહેતૂયેવ પટિસેધેતિ. **તપ્પચ્ચયતં** અનેકપચ્ચયતં.

પકતિસ્સરવાદગ્ગહણં નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં. પજાપતિપુરિસકાલવાદાદયોપિ "**એકકારણવાદો**"તિ. **વા**-સદ્દેન વા તેસમ્પિ સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **અવયવ...પે॰... દાયો વુત્તો** અવયવધમ્મેન સમુદાયસ્સ અપદિસિતબ્બત્તા, યથા ''સમં

ચુણ્ણં, અલઙ્કતો દેવદત્તો’’તિ ચ. **અનિપ્ફાદનં** નિપ્ફાદનાભાવો અહેતુભાવો. નિપ્ફાદેતું અસમત્થસ્સ પન પચ્ચયન્તરાનં સહસ્સેપિ સમાગતે નત્થેવ સમત્થતાતિ આહ ‘‘**નિપ્ફાદનસમત્થસ્સા**’’તિ. એત્થ ચ સહકારીકારણાયત્તા ફલુપ્પાદના પચ્ચયધમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞાપેક્ખાતિ વુત્તાતિ અપેક્ખા વિયાતિ અપેક્ખા દટ્ઠબ્બા.

નિબ્યાપારેસુ અબ્યાવટેસુ. **એકેકસ્મિન્તિ** અટ્ઠકથાયં આમેડિતવચનસ્સ લુત્તનિદ્દિટ્ઠતં દસ્સેતિ. સતિ ચ આમેડિતે સિદ્ધો બહુભાવોતિ. અન્ધસતં પસ્સતીતિ ચ પચ્ચત્તવચનં નિદ્ધારણે ભુમ્મવસેન પરિણામેત્વા ‘‘**અન્ધસતે**’’તિ આહ. તથા એકેકસ્મિન્તિ ઇમિના વિસું અસમત્થતા જોतितાતિ અન્ધસતં પસ્સતીતિ સમુદિતં પસ્સતીતિ અત્થતો અયમત્થો આપન્નોતિ આહ ‘‘**અન્ધસતં સહિતં પસ્સતીતિ અધિપ્પાયો**’’તિ. **અઞ્ઞથા**તિ યથારુતવસેન અત્થે ગય્હમાને. યસ્મા **અસા...પે॰... સિદ્ધો** સિવિકુબ્બહનાદીસુ, તસ્મા નાયમત્થો સાધેતબ્બો. ઇદાનિ તસ્સત્થસ્સ સુપાકટભાવેન અસાધેતબ્બતં દસ્સેન્તો ‘‘**વિસુ**’’ન્તિઆદિમાહ.

એતેનુપાયેનાતિ યોયં ખણસઙ્ખાતો સમયો કુસલુપ્પત્તિયા દુલ્લભભાવં દીપેતિ. **અત્તનો દુલ્લભતાયા**તિ એત્થ ખણત્થો વા સમય-સદ્દો ખણસઙ્ખાતો સમયોતિ અત્થો વુત્તો. એતેન ઉપાયભૂતેન નયભૂતેન. **યોજના કાતબ્બા**તિ એત્થાયં યોજના – **સમવાય...પે॰... વુત્તિં દીપેતિ** સયં પચ્ચયસામગ્ગિભાવતો, સમવાયત્થો વા સમય-સદ્દો સમવાયસઙ્ખાતો સમયો. સો યાય પચ્ચયસામગ્ગિયા સતીતિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ પકાસનવસેન ધમ્માનં અનેકહેતુતો વુત્તિં દીપેતિ. **કાલ...પે॰... પરિત્તતં દીપેતિ** અત્તનો અતિપરિત્તતાય. **સમૂહ...પે॰... સહુપ્પત્તિં દીપેતિ** સયં ધમ્માનં સમુદાયભાવતો. **હેતુ...પે॰... વુત્તિતં દીપેતિ** સતિ એવ અત્તનિ અત્તનો ફલાનં સમ્ભવતોતિ. અત્થપક્ખે ચ સદ્દપક્ખે ચ યસ્મિં અતિપરિત્તે કાલે યસ્મિં ધમ્મસમુદાયે યમ્હિ હેતુમ્હિ સતીતિ એતસ્સ અત્થસ્સ ઞાપનવસેન તદાધારાય તદધીનાય ચ કુસલધમ્મપ્પવત્તિયા દુપ્પટિવિજ્ઝતં અનેકેસં સહુપ્પત્તિં પરાધીનપ્પત્તિઞ્ચ દીપેતીતિ.

દળ્હધમ્મા ધનુગ્ગહાતિ દળ્હધનુનો ઇસ્સાસા. **દળ્હધનુ** નામ દ્વિસહસ્સથામં વુચ્ચતિ. **દ્વિસહસ્સથામ**ન્તિ ચ યસ્સ આરોપિતસ્સ જિયાબદ્ધો લોહસીસાદીનં ભારો દણ્ડે ગહેત્વા યાવ કણ્ડપ્પમાણા ઉક્ખિત્તસ્સ પથવિતો મુચ્ચતિ. **સિક્ખિતા**તિ દસદ્વાદસવસ્સાનિ આચરિયકુલે ઉગ્ગહિતસિપ્પા. **કતહત્થા**તિ ધનુસ્મિં ચિણ્ણવસીભાવા. કોચિ સિપ્પમેવ ઉગ્ગણ્હાતિ, કતહત્થો ન હોતિ, ઇમે પન ન તથાતિ દસ્સેતિ. **કતુપાસના**તિ રાજકુલાદીસુ દસ્સિતસિપ્પા. **ચતુદ્દિસા ઠિતા અસ્સૂ**તિ એકસ્મિંયેવ પદેસે થમ્ભં વા રુક્ખં વા યં કિઞ્ચિ એકંયેવ નિસ્સાય ચતુદ્દિસાભિમુખા ઠિતા સિયુન્તિ અત્થો. **એવં વુત્તજવનપુરિસસ્સા**તિ ન એવરૂપો પુરિસો કોચિ ભૂતપુબ્બો અઞ્ઞત્ર બોધિસત્તેન. સો હિ જવનહંસકાલે એવરૂપમકાસિ. સુત્તે પન અભૂતપરિકપ્પનવસેન ઉપમામત્તં આહટં. **તપ્પરભાવા**તિ તપ્પરભાવતો હેતુસઙ્ખાતસ્સ સમયસ્સ પરાયત્તવુત્તિદીપને એકન્તબ્યાવટસભાવતોતિ અત્થો. યે પન ‘‘તપ્પરભાવો’’તિ પઠન્તિ, તેસં પચ્ચયાયત્તવુત્તિદીપનતો તપ્પરભાવો હેતુસઙ્ખાતસ્સ સમયસ્સ, તસ્મા તસ્સ પરાયત્તવુત્તિદીપનતા વુત્તાતિ યોજના. સમુદાયાયત્તતાદીપને તપ્પરો, તદેકદેસાયત્તતાદીપને તપ્પરો ન હોતીતિ આહ ‘‘**અતપ્પરભાવતો**’’તિ.

નનુ ચ તં તં ઉપાદાય પઞ્ઞત્તો કાલો વોહારમત્તકો, સો કથં આધારો તત્થ વુત્તધમ્માનન્તિ આહ ‘‘**કાલોપિ હી**’’તિઆદિ. યદિ કિરિયાય કિરિયન્તરલક્ખણં ભાવેનભાવલક્ખણં, કા પનેત્થ લક્ખણકિરિયાતિ આહ ‘‘**ઇધાપી**’’તિઆદિ. **લક્ખણભૂતભાવયુત્તોતિ ઇતિ**-સદ્દો હેતુઅત્થો. ઇદં વુત્તં હોતિ – યસ્મા સત્તાસઙ્ખાતાય લક્ખણકિરિયાય યુત્તો સમયો, તસ્મા તત્થ ભૂમિનિદ્દેસોતિ.

ઉદ્દાનતોતિ યદિ સઙ્ખેપતોતિ અત્થો. નનુ ચ અવસિટ્ઠકિલેસાદયો વિય કિલેસકામોપિ અસ્સાદેતબ્બતાય વત્થુકામે સમવરુદ્ધો ઞાણં વિય ઞેય્યેતિ સઙ્ખેપતો એકોયેવ કામો સિયાતિ અનુયોગં સન્ધાયાહ "**કિલેસકામો**"તિઆદિ. **સહિતસ્સા**તિ વિસયવિસયિભાવેન અવટ્ઠિતસ્સ. "ઉદ્દાનતો દ્વે કામા"તિ કિઞ્ચાપિ સબ્બે કામા ઉદ્દિટ્ઠા, "ચતુન્નં અપાયાન"ન્તિઆદિના પન વિસયસ્સ વિસેસિતત્તા ઓરમ્ભાગિયકિલેસભૂતો કામરાગો ઇધ કિલેસકામોતિ ગહિતોતિ "**તેના**"તિઆદિમાહ. ચોદકો તસ્સ અધિપ્પાયં અજાનન્તો "**નનુ ચા**"તિઆદિના અનુયુઞ્જતિ. ઇતરો પન "**બહલકિલેસસ્સા**"તિઆદિના અત્તનો અધિપ્પાયં વિવરતિ.

કામાવચરધમ્મેસુ વિમાનકપ્પરુક્ખાદિપ્પકારેસુ પરિત્તકુસલાદીસુ વા. નનુ ચ "ચતુન્નં અપાયાન"ન્તિ વિસયસ્સ વિસેસિતત્તા રૂપારૂપધાતુગ્ગહણસ્સ અસમ્ભવોયેવાતિ? ન, "ઉદ્દાનતો દ્વે કામા"તિ નિરવસેસતો કામાનં ઉદ્દિટ્ઠત્તા. ઉદ્દિટ્ઠેપિ હિ કામસમુદાયે યથા તદેકદેસોવ ગય્હતિ, તં દસ્સેતું "**દુવિધો**"તિઆદિમાહ. **કામરાગો** પઞ્ચકામગુણિકો રાગો. **કામતણ્હા** કામાવચરધમ્મવિસયા તણ્હા. **નિરોધતણ્હા** ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતો રાગો. **ઇધા**તિ એકાદસવિધે પદેસે. યદિ અનવસેસપ્પવત્તિ અધિપ્પેતા, "દુવિધોપેસો"તિ ન વત્તબ્બં વત્થુકામેકદેસસ્સ ઇધ અપ્પવત્તનતોતિ અનુયોગેન યેભુય્યભાવતો અનવસેસો વિય અનવસેસોતિ વા અત્થો ગહેતબ્બોતિ દસ્સેન્તો "**વત્થુકામોપી**"તિઆદિમાહ. અનવસેસસદિસતા ચેત્થ સભાવભિન્નસ્સ કસ્સચિ અનવસેસતો. **એવઞ્ચ કત્વા**તિ કિલેસકામવત્થુકામાનં અનવસેસપરિપુણ્ણભાવેન અભિલક્ખિતત્તાતિ અત્થો. **ચાસદ્દસ્સ રસ્સત્તં કત**ન્તિ કામાવચરસદ્દે હેતુકત્તુઅત્થો અન્તોનીતોતિ દસ્સેતિ.

વિસયેતિ વત્થુસ્મિં અભિધેય્યત્થેતિ અત્થો. **નિમિત્તવિરહે**તિ એતેન રુળ્હીસુ કિરિયા વિભાગકરણાય, ન અત્તકિરિયાયાતિ દસ્સેતિ. **કુસલભાવ**ન્તિ જાતકબાહિતિકસુત્તઅભિધમ્મપરિયાયેન કથિતં કુસલત્તં. **તસ્સા**તિ સુખવિપાકભાવસ્સ. **તસ્સ પચ્ચુપટ્ઠાનતં વત્તુકામતાયા**તિ એતેન "અનવજ્જસુખવિપાકલક્ખણ"ન્તિ એત્થ સુખસદ્દો ઇટ્ઠપરિયાયો વુત્તોતિ દસ્સેતિ. સઞ્ઞાપઞ્ઞાકિચ્ચં સઞ્ઞાણકરણપટિવિજ્ઝનાનિ, તદુભયવિધુરા આરમ્મણૂપલદ્ધિ "વિજાનાતી"તિ ઇમિના વુચ્ચતીતિ આહ "**સઞ્ઞા...પે॰... ગહણ**"ન્તિ. નનુ ચ ફસ્સાદિકિચ્ચતોપિ વિસિટ્ઠકિચ્ચં ચિત્તન્તિ? સચ્ચમેતં, સો પન વિસેસો ન તથા દુરવબોધો, યથા સઞ્ઞાપઞ્ઞાવિઞ્ઞાણાનન્તિ સઞ્ઞાપઞ્ઞાકિચ્ચવિસિટ્ઠલક્ખણતાય વિઞ્ઞાણલક્ખણમાહ. અનન્તરધમ્માનં પગુણબલવભાવસ્સ કારણભાવેન પવત્તમાનો સન્તાનં ચિનોતિ નામ. તથાપવત્તિ ચ આસેવનપચ્ચયભાવોતિ આહ "**આસેવનપચ્ચયભાવેન ચિનોતી**"તિ.

ચિત્તકતમેવાતિ અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણકતમેવ. **નાનત્તાદીનં વવત્થાન**ન્તિ એત્થ વવત્થાનં પચ્ચેકં યોજેતબ્બં. **વવત્થાનં** પરિચ્છેદો અસઙ્કરભાવો. તેન ચ ધમ્મો નિચ્છિતો નામ હોતીતિ આહ "**નિચ્છિતતા**"તિ. **લિઙ્ગનાનત્તાદીની**તિ એત્થ ઇત્થિપુરિસસણ્ઠાનવસેન લિઙ્ગનાનત્તં. દેવમનુસ્સતિરચ્છાનાદિવસેન ઇત્થિલિઙ્ગસ્સ પુથુત્તં, તથા પુરિસલિઙ્ગસ્સ. દેવાદિભેદે ઇત્થિલિઙ્ગે પચ્ચેકં નાનત્તકાયતાસઙ્ખાતસ્સ અઞ્ઞમઞ્ઞવિસદિસસભાવસ્સ દેસાદિભેદભિન્નસ્સ ચ વિસેસસ્સ વસેન પભેદો વેદિતબ્બો. તથા પુરિસલિઙ્ગે. લિઙ્ગનિબ્બત્તકસ્સ વા કમ્મસ્સ યથાવુત્તનાનત્તાદિવસેન લિઙ્ગસ્સ નાનત્તાદીનિ યોજેતબ્બાનિ. લિઙ્ગનાનત્તાદીસુ પવત્તત્તા સઞ્ઞાદીનં નાનત્તાદીનિ. તેનેવાહ "કમ્મનાનત્તાદીહિ નિબ્બત્તાનિ હિ તાની"તિ. અપદાદિનાનાકરણદસ્સનેન લિઙ્ગનાનત્તં દસ્સિતં. તસ્મિઞ્ચ દસ્સિતે સઞ્ઞાનાનત્તાદયો દસ્સિતા એવાતિ આવત્તતિ ભવચક્કન્તિ દસ્સેન્તો આહ "**અનાગ...પે॰... ઘટેન્તો**"તિ. ઇત્થિલિઙ્ગપુરિસલિઙ્ગાદિ વિઞ્ઞાણાધિટ્ઠિતસ્સ રૂપક્ખન્ધસ્સ સન્નિવેસવિસેસો. સઞ્ઞાસીસેન ચત્તારો ખન્ધા વુત્તા.

વોહારવચનેન ચ પઞ્ચન્નં ખન્ધાનં વોહરિતબ્બભાવેન પવત્તિ દીપિતા, યા સા તણ્હાદિટ્ઠિઅભિનિવેસહેતૂતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો "**લિઙ્ગાદિ...પે॰... યોસાનાની**"તિ આહ.

"યે કેચિ, ભિક્ખવે, ધમ્મા અકુસલા અકુસલભાગિયા, સબ્બેતે મનોપુબ્બઙ્ગમા"તિ (અ॰ નિ॰ ૧.૫૬-૫૭), "મનોપુબ્બઙ્ગમા ધમ્મા"તિ (ધ॰ પ॰ ૧, ૨) ચ એવમાદિવચનતો ચિત્તહેતુકં કમ્મન્તિ આહ "**કમ્મઞ્હિ ચિત્તતો નિબ્બત્ત**"ન્તિ. **યથાસઙ્ખ્યન્તિ** કમ્મતો લિઙ્ગં લિઙ્ગતો સઞ્ઞાતિ અત્થો. ન પુરિમવિકપ્પે વિય કમ્મતો લિઙ્ગસઞ્ઞા લિઙ્ગતો લિઙ્ગસઞ્ઞાતિ ઉભયતો ઉભયપ્પવત્તિદસ્સનવસેન. "ભેદં ગચ્છન્તિ ઇત્થાયં પુરિસોતિ વા"તિ ભેદસ્સ વિસેસિતત્તા ઇત્થાદિભાવેન વોહરિતબ્બભાવો ઇધ ભેદોતિ "**ઇત્થિપુરિસાદિવોહારં ગચ્છન્તી**"તિ વુત્તં. **અદ્ધદ્વયવસેના**તિ અતીતપચ્ચુપ્પન્નદ્ધદ્વયવસેન. ગુણાભિબ્યાપનં કિત્તીતિ આહ "**પત્થટયસત**"ન્તિ. કમ્મનાનાકરણેન વિના કમ્મનિબ્બત્તનાનાકારણાભાવતો "**કમ્મજેહિ...પે॰... નાનાકરણ**"ન્તિ વુત્તં. **અવિપચ્ચનોકાસો** અટ્ઠાનભૂતા, ગતિકાલોપિ વા. કામાવચરં અભિસઙ્ખારવિઞ્ઞાણં રૂપધાતુયા ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિં જનેત્વા અનોકાસતાય તદારમ્મણં અજનેન્તં એત્થ નિદસ્સેતબ્બં. એકચ્ચચિત્તકરણસ્સ અધિપ્પેતત્તા ચક્ખાદિવેકલ્લેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં અજનકં કમ્મવિઞ્ઞાણં અવસેસપચ્ચયવિકલે અનોગધં દટ્ઠબ્બં. તદપિ **કાલગતિપયોગાદીતિ આદિ**-સદ્દેન સઙ્ગહિતન્તિ. એત્થ ચ "સહકારીકારણવિકલં વિપાકસ્સ અચ્ચન્તં ઓકાસમેવ ન લભતિ, ઇતરં વિપાકેકદેસસ્સ લદ્ધોકાસન્તિ, ઇદમેતેસં નાનત્ત"ન્તિ વદન્તિ, તં વિપાકસ્સ ઓકાસલાભે સતિ સહાયકારણવિકલતાવ નત્થીતિ અધિપ્પાયેન વુત્તં.

ભવતુ તાવ ભવિત્વા અપગતં ભૂતાપગતં, અનુભવિત્વા અપગતં પન કથન્તિ આહ "**અનુભૂતભૂતા**"તિઆદિ. તેન **અનુભૂત**-સદ્દેન યો અત્થો વુચ્ચતિ, તસ્સ **ભૂત**-સદ્દોયેવ વાચકો, ન **અનુ**-સદ્દો, **અનુ**-સદ્દો પન જોતકોતિ દસ્સેતિ. સાખાભઙ્ગસદિસા હિ નિપાતોપસગ્ગાતિ. કિરિયાવિસેસકત્તઞ્ચ ઉપસગ્ગાનં અનેકત્થત્તા ધાતુસદ્દાનં તેહિ વત્તબ્બવિસેસસ્સ જોતનભાવેનેવ અવચ્છિન્દનન્તિ યત્તકા ધાતુસદ્દેન અભિધાતબ્બા અત્થવિસેસા, તેસં યં સામઞ્ઞં અવિસેસો, તસ્સ વિસેસે અવટ્ઠાપનં તસ્સ તસ્સ વિસેસસ્સ જોતનમેવાતિ આહ "**સામઞ્ઞ...પે॰... વિસેસીયતી**"તિ. **અનુભૂત**-સદ્દો બહુલં કમ્મત્થે એવ દિસ્સતીતિ તસ્સ ઇધ કત્તુઅત્થવાચિતં દસ્સેતું "**અનુભૂતસદ્દો ચા**"તિઆદિમાહ. સતિપિ સબ્બેસં ચિત્તુપ્પાદાનં સવેદયિતભાવતો આરમ્મણાનુભવને, સવિપલ્લાસે પન સન્તાને ચિત્તાભિસઙ્ખારવસેન પવત્તિતો અબ્યાકતેહિ વિસિટ્ઠો કુસલાકુસલાનં સાતિસયો વિસયાનુભવનાકારોતિ અયમત્થો ઇધાધિપ્પેતોતિ દસ્સેન્તો "**વત્તું અધિપ્પાયવસેના**"તિ આહ. **ભૂતાપગતભાવાભિધાનાધિપ્પાયેના**તિ કુસલાકુસલસ્સ આકઙ્ખનુપાયમાહ.

ઉપ્પતિતકિચ્ચનિપ્ફાદનતો ઉપ્પતિતસદિસત્તા "**ઉપ્પતિત**"ન્તિ વુત્તં. **ઉપ્પજ્જિતું આરદ્ધો**તિ અનાગતસ્સપિ તસ્સેવ ઉપ્પન્ન-સદ્દેન વુત્તતાય કારણમાહ. એત્થ ચ રજ્જનાદિવસેન આરમ્મણરસાનુભવનં સાતિસયન્તિ અકુસલઞ્ચ કુસલઞ્ચ ઉપ્પજ્જિત્વા નિરુદ્ધતાસામઞ્ઞેન "સબ્બસઙ્ખતં ભૂતાપગત"ન્તિ વુત્તં. સમ્મોહવિનોદનિયં પન "વિપાકાનુભવનવસેન તદારમ્મણં. અવિપક્કવિપાકસ્સ સબ્બથા અવિગતત્તા ભવિત્વા વિગતતામત્તવસેનકમ્મઞ્ચ ભૂતાપગત"ન્તિ વુત્તં. તેનેવ તત્થ ઓકાસકતુપ્પન્નન્તિ વિપાકમેવાહ. ઇધ પન કમ્મમ્પીતિ. આરમ્મણકરણવસેન ભવતિ એત્થ કિલેસજાતન્તિ **ભૂમી**તિ વુત્તા ઉપાદાનક્ખન્ધા. **અગ્ગિઆહિતો વિયા**તિ ભૂમિલદ્ધન્તિ વત્તબ્બતાય ઉપાયં દસ્સેતિ. **એતેના**તિ કમ્મં. **એતસ્સા**તિ વિપાકો વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બં.

અવિક્ખમ્ભિતત્તાતિ અવિનોદિતત્તા. **સભૂમિય**ન્તિ સકભૂમિયં. **વિચ્છિન્દિત્વા**તિ પુન ઉપ્પજ્જિતું અદત્વા. **ખણત્તયેકદેસગતં ખણત્તયગતન્તિ વુત્ત**ન્તિ યથાવુત્તસ્સ ઉદાહરણસ્સ ઉપચારભાવમાહ. તેન ઉપ્પન્ના ધમ્મા પચ્ચુપ્પન્ના ધમ્માતિ ઇદમેત્થ ઉદાહરણં યુત્તન્તિ દસ્સેતિ. **પધાનેના**તિ પધાનભાવેન. **દેસનાય ચિત્તં પુબ્બઙ્ગમ**ન્તિ લોકિયધમ્મે દેસેતબ્બે ચિત્તં પુબ્બઙ્ગમં કત્વા દેસના ભગવતા ઉચિતાતિ દસ્સેતિ. **ધમ્મસભાવં વા સન્ધાયા**તિ લોકિયધમ્માનં અયં સભાવો યદિદં તે ચિત્તજેટ્ઠકા ચિત્તપુબ્બઙ્ગમા પવત્તન્તીતિ દસ્સેતિ. તેન તેસં તથાદેસનાય કારણમાહ, સબ્બે અકુસલા ધમ્મા ચિત્તવજ્જાતિ અત્થો. **કેચી**તિ પદકારા. **ફસ્સાદયોપી**તિ **પિ**-સદ્દેન રાગાદયો સમ્પિણ્ડેતિ. કાલભેદાભાવેપિ પચ્ચયભાવેન અપેક્ખિતો ધમ્મો પુરિમનિપ્ફન્નો વિય વોહરીયતીતિ આહ "**પઠમં ઉપ્પન્નો વિયા**"તિ. અનુપચરિતમેવસ્સ પુબ્બઙ્ગમભાવં દસ્સેતું "**અનન્તરપચ્ચયમન**"ન્તિઆદિ વુત્તં. ''ખીણા ભવનેત્તી''તિઆદિવચનતો (દી॰ નિ॰ ૨.૧૫૫; નેત્તિ॰ ૧૧૪) નેત્તિભૂતાય તણ્હાય યુત્તં ચિત્તં નાયકન્તિ આહ "**તણ્હાસમ્પયુત્તં વા**"તિ.

''યં તસ્મિં સમયે ચેતસિકં સાત''ન્તિ નિદ્દિટ્ઠત્તા સોમનસ્સવેદના સાતસભાવાતિ આહ "**સભાવવસેન વુત્ત**"ન્તિ. નિપ્પરિયાયેન **મધુર**-સદ્દો રસવિસેસપરિયાયો, ઇટ્ઠભાવસામઞ્ઞેન ઇધ ઉપચારેન વુત્તોતિઆહ "**મધુરં વિયા**"તિ. પરમત્થતો તણ્હાવિનિમુત્તો નન્દિરાગો નન્દિરાગભાવો વા નત્થીતિ "**ન એત્થ સમ્પયોગવસેન સહગતભાવો અત્થી**"તિ, "**નન્દિરાગસહગતા**"તિ ચ વુચ્ચતિ. તેન વિઞ્ઞાયતિ ''સહગતસદ્દો તણ્હાય નન્દિરાગભાવં જોતેતી''તિ. અવત્થાવિસેસવાચકો વા સહ-સદ્દો ''સનિદસ્સના''તિઆદીસુ વિય, સબ્બાસુપિ અવત્થાસુ નન્દિરાગસભાવાવિજહનદીપનવસેન નન્દિરાગભાવં ગતા નન્દિરાગસહગતાતિ તણ્હા વુત્તા. ગત-સદ્દસ્સ વા ''દિટ્ઠિગત''ન્તિઆદીસુ વિય અત્થન્તરાભાવતો નન્દિરાગસભાવા તણ્હા "**નન્દિરાગસહગતા**"તિ વુત્તા, નન્દિરાગસભાવાતિ અત્થો. **ઇધાપી**તિ ઇમિસ્સં અટ્ઠકથાયં. **ઇમસ્મિમ્પિ પદે**તિ ''સોમનસ્સસહગત''ન્તિ એતસ્મિમ્પિ પદે. **અયમેવત્થો**તિ સંસટ્ઠો એવ. **યથાદસ્સિતસંસટ્ઠસદ્દો**તિ અત્થુદ્ધારપ્પસઙ્ગેન પાળિતો અટ્ઠકથાય આગતસંસટ્ઠસદ્દો. **સહજાતે**તિ સહજાતત્થે.

કાલવિસેસાનપેક્ખો કમ્મસાધનો **આભટ્ઠ**-સદ્દો ભાસિતપરિયાયોતિ દસ્સેન્તો આહ "**અભાસિતબ્બતા અનાભટ્ઠતા**"તિ. **પાળિય**ન્તિ ઇમિસ્સા પઠમચિત્તુપ્પાદપાળિયં. **અભાસિતત્તા એવા**તિ અસઙ્ખારિકભાવસ્સ અવુત્તત્તા એવ. કારણપરિયાયત્તા વત્થુસદ્દસ્સ પચ્ચયભાવસામઞ્ઞતો દ્વારભૂતધમ્માનમ્પિ સિયા વત્થુપરિયાયોતિ આહ "**દ્વારં વત્થૂતિ વુત્ત**"ન્તિ. તેન વત્થુ વિય વત્થૂતિ દસ્સેતિ. મનોદ્વારભૂતા ધમ્મા યેભુય્યેન હદયવત્થુના સહ ચરન્તીતિ **દ્વારેન...પે॰... હદયવત્થુ વુત્ત**ન્તિ આહ યથા ''કુન્તા પચરન્તી''તિ. **સકિચ્ચભાવેના**તિ અત્તનો કિચ્ચભાવેન, કિચ્ચસહિતતાય વા. **અઞ્ઞાસાધારણો**તિ **સ**-સદ્દસ્સ અત્થમાહ. સકો હિ રસો સરસોતિ.

અનન્તરચિત્તહેતુકત્તા ચિત્તસ્સ એકસમુટ્ઠાનતા વુત્તા, સહજાતચિત્તફસ્સહેતુકત્તા ચેતસિકાનં દ્વિસમુટ્ઠાનતા. ''ચિત્તસમુટ્ઠાના ધમ્મા, કુટ્ઠો ભિક્ખવે વેદેતિ, કુટ્ઠો સઞ્જાનાતિ, કુટ્ઠો ચેતેતી''તિ (સં॰ નિ॰ ૪.૯૩) હિ વુત્તં.

સુખુમરજાદિરૂપન્તિ અણુતજ્જારિરૂપમાહ. પરમાણુરૂપે પન વત્તબ્બમેવ નત્થિ. **વત્થુપરિત્તતાયા**તિ એતેન અનેકકલાપગતાનિ બહૂનિયેવ રૂપાયતનાનિ સમુદિતાનિ સંહચ્ચકારિતાય સિવિકુબ્બહનઞાયેન ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયો, ન એકં કતિપયાનિ વાતિ દસ્સેતિ. નનુ ચ એવં સન્તે ચક્ખુવિઞ્ઞાણં સમુદાયારમ્મણં આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ સમુદાયસ્સેવ અભાવતો. ન હિ પરમત્થતો સમુદાયો નામ કોચિ અત્થિ. વણ્ણાયતનમેવ હિ યત્તકં યોગ્યદેસે અવટ્ઠિતં, સતિ પચ્ચયન્તરસમાયોગે તત્તકં યથાવુત્તેન ઞાયેન

ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયો હોતિ અવિકપ્પકત્તા તસ્સ. તદભિનિહટં પન મનોવિઞ્ઞાણં અનેકક્ખત્તું ઉપ્પજ્જમાનં પુરિમસિદ્ધકપ્પનાવસેન સમૂહાકારેન સણ્ઠાનાદિઆકારેન ચ પવત્તતીતિ કિં ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ એકં વણ્ણાયતનં આરમ્મણં, ઉદાહુ અનેકાનીતિ ન ચોદેતબ્બમેતં. ન હિ પચ્ચક્ખવિસયે યુત્તિમગ્ગના યુત્તા. કિઞ્ચ ભિય્યો અચ્છરાસઙ્ઘાતક્ખણેન અનેકકોટિસઙ્ખાય ચિત્તુપ્પત્તિયા પવત્તનતો ચિત્તસ્સ લહુપરિવત્તિતાય સમાનેપિ ઘટસરાવાદિવણ્ણાનં યોગ્યદેસાવટ્ઠાને પુરિમમનસિકારાનુરૂપં ''ઘટો''તિ વા ''સરાવો''તિ વા પઠમં તાવ એકો મનોવિઞ્ઞાણસન્તાનેન પરિચ્છિજ્જતિ, પચ્છા ઇતરો ચક્ખુવિઞ્ઞાણવીથિયા બ્યવહિતેનાતિ અવિસેસવિદુતાય પન ઘટસરાવાદિબુદ્ધિયા અભેદાપત્તિપરિકપ્પનાતિ. ઈદિસીપેત્થ ચોદના અચોદનાતિ દટ્ઠબ્બા. **ખણપરિત્તતાયા**તિ પબન્ધક્ખણસ્સ ઇત્તરતાય. પબન્ધવસેન હિ પચ્ચેકં રૂપારૂપધમ્મા વિરોધિઅવિરોધિપચ્ચયસમાયોગે લહું દન્ધઞ્ચ નિરુજ્ઝનતો પરિત્તકાલા દીઘકાલા ચ હોન્તિ, સભાવલક્ખણવસેન પન એકપરિચ્છેદા એવાતિ. યથા ચ રૂપાયતનં, એવં ઇતરાનિપિ. સદ્દાદયોપિ હિ વત્થુપરિત્તતાદિભાવેન લબ્ભન્તીતિ. **અચ્ચાસન્નાદિતાયા**તિ **આદિ**-સદ્દેન અનાવજ્જનં કેનચિ પટિચ્છન્નતાતિ એવમાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. વિસયિધમ્મં વિસેસતો સિનોતિ બન્ધતીતિ વિસયોતિ અનઞ્ઞત્થભાવાપેક્ખો વિસયોતિ આહ ''**વિસયો અનઞ્ઞત્થભાવેના**''તિ. ન હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદયો રૂપાયતનાદિતો અઞ્ઞસ્મિં આરમ્મણે પવત્તન્તીતિ. ગાવો ચરન્તિ એત્થાતિ ગોચરો, ગોચરો વિયાતિ ગોચરોતિ સમ્બહુલચારિતાપેક્ખો ગોચરોતિ આહ ''**ગોચરો તત્થ ચરણેના**''તિ. બહુલઞ્હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ રૂપાદયો ગય્હન્તિ, ન તથા મનોવિઞ્ઞાણેનાતિ. **તેસ**ન્તિ મનોવિઞ્ઞાણેન ગય્હમાનાનં રૂપાયતનાદીનં. ''વચનસ્સ અનુપપત્તિતો''તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ પઞ્ચદ્વારે પવત્તમનોવિઞ્ઞાણધાતું સન્ધાય તેસં ગોચરવિસયં પચ્ચનુભોતીતિ વચનં ઉપપજ્જતિયેવાતિ? ન, નિયમાભાવતો. ન હિ પઞ્ચદ્વારાભિનિહટંયેવ મનો ઇધ ''મનો''તિ વુત્તન્તિ નિયમહેતુ અત્થીતિ, એતંયેવ વા ચોદનં મનસિ કત્વા દિબ્બચક્ખુઞાણાદિગ્ગહણં કતં. **એવંવણ્ણો**તિઆદિવચનતો પુબ્બેનિવાસઅતીતાનાગતંસઞાણાદયોપિ ઇધ સમ્ભવન્તિ. **ઇતરથા**તિ રૂપં સદ્દન્તિઆદિના.

ભોજન ...પે॰... **ઉસ્સાહાદીહી**તિ ઇદં યાય કમ્મઞ્ઞતાય રૂપકાયસ્સ કલ્લતા હોતિ, તસ્સા પચ્ચયનિદસ્સનં. ભોજને હિ સમ્માપરિણતે સપ્પાયે ચ ઉતુભોજને સમ્મુપયુત્તે સમ્માપયોગસઙ્ઘાતે કાયિકચેતસિકવીરિયે ચ સમારદ્ધે લહુતાદિસબ્ભાવેન કાયો કમ્મક્ખમો હોતિ સબ્બકિરિયાનુકૂલોતિ. અથ વા **ભોજન**...**પે॰**... **ઉસ્સાહાદીહી**તિ ઇદં કાયસ્સ કલ્યતાય વિય ઉપદ્દુતતાયપિ કારણવચનં. વિસમભોજનાપરિણામાદિતો હિ કાયસ્સ ઉપદ્દવકરા વાતાદયો ઉપ્પજ્જન્તીતિ. **અનુવત્તન્તસ્સા**તિ પદં ''જયં વેરં પસવતી''તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૨૦૧) વિય હેતુઅત્થવસેન વેદિતબ્બં. જાગરણનિમિત્તઞ્હિ ઇધ અનુવત્તનં અધિપ્પેતન્તિ. અથ વા **અનુવત્તન્તસ્સા**તિ ઇદં પકતિયા દિટ્ઠાદિવસેન આપાથગમનુપનિસ્સયાનં કલ્યતાદિનિબ્બત્તાનં કાયિકસુખાદીનં સમ્ભવદસ્સનં. કાયકલ્યતાદિં અનનુવત્તન્તસ્સ હિ યથાવુત્તઉપનિસ્સયાભોગાભાવેન વુત્તપ્પકારં આપાથગમનં ન સિયાતિ. યથાનુભૂતે રૂપાદિવિસયે ચિત્તસ્સ ઠપનં આવજ્જનં ચિત્તપણિદહનં. યથાનુભૂતેન રૂપાદિના સદિસં અસદિસં સમ્બન્ધઞ્ચ સદિસાસદિસસમ્બન્ધં, તસ્સ દસ્સનાદિ સદિસાસદિસસમ્બન્ધદસ્સનાદિ, ચિત્તપણિદહનઞ્ચ સદિસાસદિસ...પે॰... દસ્સનાદિ ચ **ચિત્ત**...**પે॰**... **દસ્સનાદયો** તે પચ્ચયાતિ યોજેતબ્બં. **ધાતુક્ખોભાદી**તિ **આદિ**-સદ્દેન દેવતૂપસંહારાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. **તંસદિસતા** દિટ્ઠસુતસદિસતા. **તંસમ્પયુત્તતા** દિટ્ઠસુતપટિબદ્ધતા. **કેનચિ વુત્તે**તિ ઇમિના સદ્ધાય અનુસ્સવનિબ્બત્તતં આહ. **આકારવિચારણ**ન્તિ તેસં તેસં અત્થાનં ઉપટ્ઠાનાકારવિચારણં. **કત્થચિ** અત્થે.

નિયમિતસ્સાતિ કુસલમેવ મયા ઉપ્પાદેતબ્બન્તિ એવં નિયમિતસ્સ. પસાદસિનેહાભાવો દોસબહુલતાય હોતીતિ **લૂખપુગ્ગલા દોસબહુલા**તિ આહ.

આયતનભાવતોતિ કારણભાવતો.

વિજ્જમાનવત્થુસ્મિન્તિ એતેન ''વિનાપિ દેય્યધમ્મપરિચ્ચાગેન ચિત્તુપ્પાદમત્તેનેવ દાનમયં કુસલં ઉપચિતં હોતી''તિ કેસઞ્ચિ અતિધાવનં નિવત્તિતં હોતીતિ.

ધમ્મસવનસ્સ ઘોસનં **ધમ્મસવનઘોસનં. તસ્સા**તિ ''સદ્દાનં દસ્સામી''તિ સદ્દવત્થૂનં ઠાનકરણભેરિઆદીનં સસદ્દપ્પવત્તિકરણસ્સ. **ચિન્તનં** તથા તથા ચિત્તુપ્પાદનં. **અઞ્ઞત્થા**તિ સુત્તેસુ. **અપરત્થા**તિ અભિધમ્મપદેસુ. **અપરિયાપન્ના**તિ પદસ્સ અત્થવણ્ણના ''પરિભોગરસો''તિઆદિકાય અત્થવણ્ણનાય પરતો બહૂસુ પોત્થકેસુ લિખીયતિ, યથાઠાનેયેવ પન આનેત્વા વત્તબ્બા. તત્થ પરમત્થતો અવિજ્જમાનત્તા લક્ખણપઞ્ઞત્તિયો અઞ્ઞાયતનત્તા છ અજ્ઝત્તિકાયતનાનિ અસઙ્ગહિતા ધમ્માયતનેનાતિ યોજેતબ્બં.

''એકદ્વારિકકમ્મં અઞ્ઞસ્મિં દ્વારે ઉપ્પજ્જતી''તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ રૂપાદીસુ એકારમ્મણં ચિત્તં યથા ન અઞ્ઞારમ્મણં હોતિ ચિત્તવિસેસસ્સ અધિપ્પેતત્તા, એવં કમ્મવિસેસે અધિપ્પેતે કાયદ્વારાદીસુ એકદ્વારિકકમ્મં અઞ્ઞસ્મિં દ્વારે ન ઉપ્પજ્જતિ તત્થેવ પરિયોસિતત્તા, અથ કમ્મસામઞ્ઞં અધિપ્પેતં, રૂપાદીસુ એકારમ્મણન્તિ ઇદં ઉદાહરણં ન સિયાતિ? ન, અસદિસભાવવિભાવનવસેન ઉદાહટત્તા, ઇતરથા મનોવિઞ્ઞાણભૂતં ઇદં ચિત્તં છસુપિ વિસયેસુ પવત્તનતો અનિબદ્ધારમ્મણન્તિ આરમ્મણં સદિસૂદાહરણભાવેન વુચ્ચેય્ય આરમ્મણં વિય દ્વારમ્પિ અનિબદ્ધન્તિ. યસ્મા પન સતિપિ કમ્માનં દ્વારન્તરચરણે યેભુય્યેન વુત્તિયા તબ્બહુલવુત્તિયા ચ દ્વારકમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞં વવત્થાનં વક્ખતિ, તસ્મા પાણાતિપાતાદિભાવસામઞ્ઞેન કમ્મં એકત્તનયવસેન ગહેત્વા તસ્સ વચીદ્વારાદીસુ પવત્તિસબ્ભાવતો કમ્મસ્સ અનિબદ્ધત્તાતિ વુત્તન્તિ આહ **''કાયદ્વારાદીસુ એકદ્વારિકકમ્મં અઞ્ઞસ્મિં દ્વારે ન નુપ્પજ્જતી''**તિ. રૂપાદીસુ પન એકારમ્મણં ચિત્તં તેનેવારમ્મણેન પરિચ્છિન્નન્તિ વિસિટ્ઠમેવ ગહિતન્તિ આરમ્મણમેવ નિબદ્ધન્તિ વુત્તન્તિ ચિત્તવિસેસો એવ ગહિતો, ન ચિત્તસામઞ્ઞં. ''નનુ ચ રૂપારમ્મણં વા…પે॰… ધમ્મારમ્મણં વા યં યં વા પના''તિ આરમ્મણમ્પિ અનિયમેનેવ વુત્તન્તિ? સચ્ચમેતં, તત્થ પન યં રૂપાદીસુ એકારમ્મણં ચિત્તં, તં તેન વિના નપ્પવત્તતિ, કમ્મં પન કાયદ્વારિકાદિભેદં વચીદ્વારાદીસુ ન નપ્પવત્તતીતિ ઇમસ્સ વિસેસસ્સ જોતનત્થં પાળિયં આરમ્મણમેવ ગહિતં, દ્વારં ન ગહિતન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેતિ **''આરમ્મણમેવ નિબદ્ધ''**ન્તિઆદિના. **વચીદ્વારે ઉપ્પજ્જમાનમ્પિ** પાણાતિપાતાદીતિ અત્થો.

કામાવચરકુસલં

કાયકમ્મદ્વારકથાવણ્ણના

કમ્મદ્વારાનન્તિઆદિના પકાસેતબ્બસ્સ સરૂપં પકાસનુપાયઞ્ચ દસ્સેતિ. **નિયતરૂપરૂપવસેના**તિ ધમ્મસઙ્ગહે નિદ્દિટ્ઠનિયતરૂપરૂપવસેન. અઞ્ઞથા કમ્મસમુટ્ઠાનિકકાયે હદયવત્થુપિ ગહેતબ્બં સિયા. એકસન્તતિપરિયાપન્નો ઉપાદિન્નકકાયો ઇધ ગહિતોતિ ચક્ખાયતનાદીતિ વુત્તેસુ એકો ભાવો હદયવત્થુ ચ ગહિતન્તિ ન સક્કા વત્તું ''ચક્ખાયતનાદીનિ જીવિતપરિયન્તાની''તિ સન્નિવેસસ્સ વિભાવિતત્તા.

વિપ્ફન્દમાનવણ્ણગ્ગહણાનન્તરં વિઞ્ઞત્તિગ્ગહણસ્સ ઇચ્છિતત્તા ચલનાકારાવ વાયોધાતુ વિઞ્ઞત્તિવિકારસહિતાતિ કદાચિ આસઙ્કેય્યાતિ તન્નિવત્તનત્થં "**પઠમજવનસમુટ્ઠિતા**"તિ આહ. **દેસન્તરુપ્પત્તિહેતુભાવેન ચાલેતુન્તિ** એતેન દેસન્તરુપ્પત્તિ ચલનં, તંનિમિત્તે ચ કત્તુભાવો ઉપચરિતોતિ દસ્સેતિ, અઞ્ઞથા ખણિકતા અબ્યાપારતા ચ ધમ્માનં ન સમ્ભવેય્યાતિ. **તદભિમુખભાવવિકારવતી**તિ તંદિસમભિમુખો તદભિમુખો, તસ્સ ભાવો તદભિમુખભાવો, સો એવ વિકારો, તંસમઙ્ગિની વાયોધાતુ તદભિમુખભાવવિકારવતી. ઇદાનિ તદભિમુખભાવવિકા રસ્સ વિઞ્ઞત્તિભાવં દસ્સેન્તો આહ "**અધિપ્પાયસહભાવી**"તિઆદિ. **એવઞ્ચ કત્વા**તિઆદિના ઇમિસ્સા અત્થવણ્ણનાય લદ્ધગુણં દસ્સેતિ. તત્થ **આવજ્જનસ્સા**તિ મનોદ્વારાવજ્જનસ્સ. **યતો બાત્તિંસા**તિઆદિના તસ્સ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકતા ન સક્કા પટિસેધેતુન્તિ દસ્સેતિ.

પચ્ચયો ભવિતું સમત્થોતિ એતેન યથાવુત્તવાયોધાતુયા થમ્ભનચલનસઙ્ખાતકિચ્ચનિપ્ફાદને તસ્સ આકારવિસેસસ્સ સહકારીકારણભાવમાહ. અનિદસ્સનસપ્પટિઘતાદયો વિય મહાભૂતાનં અવત્થાવિસેસમત્તં સો આકારવિસેસોતિ પરમત્થતો ન કિઞ્ચિ હોતીતિ "**પરમત્થતો અભાવં દસ્સેતી**"તિ આહ. પરમત્થતો ચિત્તસમુટ્ઠાનભાવો પટિસેધિતો. કમ્મસમુટ્ઠાનાદિભાવસ્સ પન સમ્ભવોયેવ નત્થીતિ યથાવુત્તવિકારસ્સ પરમત્થતો સબ્ભાવે નકુતોચિસમુટ્ઠિતત્તા અપ્પચ્ચયત્તં આપન્નં. ન હિ રૂપં અપ્પચ્ચયં અત્થિ, અપ્પચ્ચયત્તે ચ સતિ નિચ્ચભાવો આપજ્જતિ, ન ચ નિબ્બાનવજ્જો અત્થો સભાવધમ્મો નિચ્ચો અત્થિ. **ચિત્તસમુટ્ઠાનભાવો વિયા**તિ વિઞ્ઞત્તિયા ચિત્તસમુટ્ઠાનઉપાદારૂપભાવો ઉપચારસિદ્ધોતિ દસ્સેતિ.

વિઞ્ઞત્તિયા કરણભૂતાય. **યં કરણન્તિ** યં ચિત્તકિરિયં ચિત્તબ્યાપારં. **વિઞ્ઞત્તિયા વિઞ્ઞાતત્તન્તિ** ઇદમેસ કારેતીતિ યદેતં અધિપ્પાયવિભાવનં, એતં વિઞ્ઞત્તિવિકારરહિતેસુ રુક્ખચલનાદીસુ ન દિટ્ઠં, હત્થચલનાદીસુ પન દિટ્ઠં, તસ્મા વિપ્ફન્દમાનવણ્ણવિનિમુત્તો કોચિ વિકારો અત્થિ કાયિકકરણસઙ્ખાતસ્સ અધિપ્પાયસ્સ ઞાપકોતિ વિઞ્ઞાયતિ. ઞાપકો ચ હેતુ ઞાપેતબ્બમત્થં સયં ઞાતોયેવ ઞાપેતિ, ન સબ્ભાવમત્તેનાતિ વણ્ણગ્ગહણાનન્તરં વિકારગ્ગહણમ્પિ વિઞ્ઞાયતિ. તથા હિ વિસયભાવમાપન્નો એવ સદ્દો અત્થં પકાસેતિ, નેતરો. તેનેવાહ "**ન હિ વિઞ્ઞત્તી**"તિઆદિ. યદિ પન ચિત્તજરૂપાનં ચલનાકારો વિઞ્ઞત્તિ, ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ વિપ્ફન્દમાનવણ્ણારમ્મણત્તા તેનપિ સા ગહિતા સિયાતિ આસઙ્કાય નિવત્તનત્થં આહ "**ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સા**"તિઆદિ.

તાલપણ્ણાદિરૂપાનીતિઆદિનાપિ વિઞ્ઞત્તિયા વિઞ્ઞાતબ્બતં મનોવિઞ્ઞાણેનેવ ચ વિઞ્ઞાતબ્બતં દસ્સેતિ. સઞ્જાનાતિ એતેનાતિ સઞ્ઞાણં, તસ્સ ઉદકાદિનો સઞ્ઞાણં તંસઞ્ઞાણં, તસ્સ આકારો તંસઞ્ઞાણાકારો, ઉદકાદિસહચારિપ્પકારો ચ સો તંસઞ્ઞાણાકારો ચાતિ **ઉદકા...પે॰... કારો**, તં **ગહેત્વા** જાનિત્વા. **તદાકારસ્સા**તિ ઉદકાદિઞાપનાકારસ્સ. યદિ યથાવુત્તવિકારગ્ગહણંયેવ કારણં અધિપ્પાયગ્ગહણસ્સ, અથ કસ્મા અગ્ગહિતસઙ્કેતસ્સ અધિપ્પાયગ્ગહણં ન હોતીતિ? ન કેવલં વિકારગ્ગહણમેવ અધિપ્પાયગ્ગહણસ્સ કારણં, કિઞ્ચરહીતિ આહ "**એતસ્સ પના**"તિઆદિ.

અથ પનાતિઆદિના વિઞ્ઞત્તિયા અનુમાનેન ગહેતબ્બતં દસ્સેતિ. **સાધિપ્પાય...પે॰... નન્તરન્તિ** અધિપ્પાયસહિતવિકારેન સહજાતવણ્ણાયતનગ્ગહણસઙ્ખાતસ્સ ચક્ખુદ્વારિકવિઞ્ઞાણસન્તાનસ્સ અનન્તરં. **અધિપ્પાયગ્ગહણસ્સા**તિ અધિપ્પાયવવત્થાપકસ્સ તતિયવારે જવનસ્સ. **અધિપ્પાયસહભૂ વિકારાભાવે અભાવતો**તિ એતેન યથાવુત્તવિકારં અધિપ્પાયગ્ગહણેન અનુમિનોતિ. **એવં સતી**તિઆદિના યથાનુમિતમત્થં નિગમનવસેન દસ્સેતિ. તત્થ **ઉદકાદિગ્ગહણેનેવા**તિ તાલપણ્ણાદીનં વણ્ણગ્ગહણાનન્તરેન

પુરિમસિદ્ધસમ્બન્ધાનુગ્ગહિતેન ઉદકાદીનં તત્થ અત્થિભાવવિજાનનેનેવ. યથા તાલપણ્ણાદીનં ઉદકાદિસહચારિપ્પકારતં સઞ્ઞાણાકારો વિઞ્ઞાતોયેવ હોતિ નાનન્તરિયકત્તા, એવં વિપ્ફન્દમાનવણ્ણગ્ગહણાનન્તરેન પુરિમસિદ્ધસમ્બન્ધાનુગ્ગહિતેન ગન્તુકામતાદિઅધિપ્પાયવિજાનનેનેવ વિઞ્ઞત્તિ વિઞ્ઞાતા હોતિ તદભાવે અભાવતોતિ ઉપમાયોજના.

સભાવભૂતન્તિ અન્વત્થભૂતં. **દ્વિધા**તિ વિઞ્ઞાપનતો વિઞ્ઞેય્યતો ચ. કાયવિઞ્ઞત્તિયા તથાપવત્તમાનાય ચેતનાસઙ્ખાતસ્સ કમ્મસ્સ કાયકમ્મભાવો નિપ્ફજ્જતિ તાય ઉપલક્ખિતબ્બત્તા, ન પન ચતુવીસતિયા પચ્ચયેસુ કેનચિ પચ્ચયભાવતોતિ દસ્સેન્તો "**તસ્મિં દ્વારે સિદ્ધા**"તિઆદિમાહ. તેન વચીદ્વારુપ્પન્નાપિ પાણાતિપાતાદયો સઙ્ગહિતાતિ તેસં સઙ્ગહિતભાવં દસ્સેતિ. અથ વા કાયદ્વારુપ્પન્નાય કાયકમ્મભૂતાય ચેતનાય વસેન "**તેન દ્વારેન વિઞ્ઞાતબ્બભાવતો**"તિ વુત્તં, તસ્સાયેવ દ્વારન્તરુપ્પન્નાય વસેન "**તેન દ્વારેન નામલાભતો**"તિ. મનોદ્વારાવજ્જનસ્સપિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકભાવો નિચ્છિતોતિ "**એકાદસન્નં કિરિયચિત્તાન**"ન્તિ આહ.

દ્વારન્તરચારિનોતિ દ્વારન્તરભાવેન પવત્તનકા. **દ્વારસમ્ભેદા**તિ દ્વારાનં સઙ્કરણતો. દ્વારાનઞ્હિ દ્વારન્તરભાવપ્પત્તિયા સતિ કાયદ્વારસ્સ વચીદ્વારાદિભાવો, વચીદ્વારસ્સ ચ કાયદ્વારાદિભાવો આપજ્જતીતિ તંતંદ્વારુપ્પન્નકમ્માનમ્પિ સઙ્કરો સિયા. તેનાહ "**કમ્મસમ્ભેદોપી**"તિ. એવં સતિ કાયકમ્મં...પે॰... વવત્થાનં ન સિયા. યદિ કમ્માનિ કમ્મન્તરચારીનિ હોન્તિ, કાયકમ્માદિકસ્સ વચીકમ્માદિકભાવાપત્તિતો ''કમ્મસમ્ભેદા દ્વારસમ્ભેદોપી''તિ કાયકમ્મં કાયકમ્મદ્વારન્તિ અઞ્ઞમઞ્ઞવવત્થાનં ન સિયાતિ ઇમમત્થમાહ "**કમ્માનમ્પિ કમ્મન્તરચરણે એસેવ નયો**"તિ. કમ્મન્તરચરણં કમ્મન્તરૂપલક્ખણતા. તેનેવાહ "**દ્વારભાવેના**"તિ. **દ્વારન્તરચરણં** દ્વારન્તરુપ્પત્તિ. **દ્વારે**તિ અત્તનો દ્વારે. **અઞ્ઞસ્મિ**ન્તિ દ્વારન્તરે. **કમ્માની**તિ તંતંદ્વારિકકમ્માનિ. **અઞ્ઞાની**તિ અઞ્ઞદ્વારિકકમ્માનિ. **દ્વારે દ્વારાનિ ન ચરન્તી**તિ દ્વારન્તરભાવેન નપ્પવત્તન્તિ, દ્વારન્તરં વા ન સઙ્કમન્તિ. કિઞ્ચાપિ વિઞ્ઞત્તિયા ચતુવીસતિયા પચ્ચયેસુ યેન કેનચિ પચ્ચયેન ચેતનાય પચ્ચયભાવો નત્થિ, તથા પન વિઞ્ઞત્તિયા પવત્તમાનાય એવ પાણાતિપાતાદિ હોતિ, નાઞ્ઞથાતિ સિયા વિઞ્ઞત્તિયા હેતુભાવો ચેતનાયાતિ વુત્તં "**દ્વારેહિ કારણભૂતેહી**"તિ. કાયકમ્મં વચીકમ્મન્તિ કમ્મવવત્થાનસ્સેવ વા કારણભાવં સન્ધાય "**દ્વારેહિ કારણભૂતેહી**"તિ વુત્તં. યદિપિ ''દ્વારેહિ કમ્માની''તિ વુત્તં, ''અઞ્ઞમઞ્ઞં વવત્થિતા''તિ પન વુત્તત્તા કમ્મેહિપિ દ્વારાનિ વવત્થિતાનીતિ અયમત્થોપિ સિદ્ધોયેવાતિ દસ્સેતું "**ન કેવલ**"ન્તિઆદિ વુત્તં. **અદ્વારચારીહી**તિ દ્વારાનં સયં વવત્થિતભાવમાહ, ન પન અવવત્થાનં, વવત્થાનમેવાતિ અધિપ્પાયો. ઇદાનિ તં વવત્થાનં વિભાવેતિ **કમ્માનપેક્ખા**તિઆદિના. તત્થ સમયનિયમિતેન ચિત્તેન સમયો વિય દ્વારનિયમિતેહિ કમ્મેહિ દ્વારાનિ નિયમિતાનીતિ અયં સઙ્ખેપત્થો.

એવંસભાવત્તાતિ દ્વારભૂતેહિ કાયાદીહિ ઉપલક્ખણીયસભાવત્તા. **આણત્તિ**...પે॰... **માનસ્સા**તિ કાયવચીકમ્માનં વચીકાયવિઞ્ઞત્તીહિ પકાસેતબ્બતં આહ. **કાયાદીહી**તિ કાયવચીવિઞ્ઞત્તીહિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા દ્વારન્તરે ચરન્તાનિપિ કમ્માનિ સકેન દ્વારેન ઉપલક્ખિતાનેવ ચરન્તિ, તસ્મા. **નાપિ કમ્મં દ્વારસ્સા**તિ યસ્મિં દ્વારન્તરે કમ્મં ચરતિ, તસ્સ દ્વારસ્સ અનત્તનિયસ્સ. **તંતંદ્વારમેવા**તિ સકદ્વારમેવ. **કમ્મસ્સા**તિ સકસકકમ્મસ્સ. યદિ કમ્મેહિ દ્વારાનિ વવત્થિતાનિ, ''કમ્મસ્સ અનિબદ્ધત્તા''તિ ઇદં કથં નીયતીતિ આહ "**પુબ્બે પના**"તિઆદિ.

સાતિ વિઞ્ઞત્તિ. **તસ્સા**તિ કમ્મસ્સ. **કેનચિ પકારેના**તિ ચતુવીસતિયા પચ્ચયપ્પકારેસુ કેનચિ પકારેન. **તંસહજાતા**તિ એતેન કાયવિઞ્ઞત્તિયા સબ્ભાવેયેવ કાયકમ્મસ્સ સબ્ભાવો, નાઞ્ઞથાતિ પરિયાયેન વિઞ્ઞત્તિયા કમ્મસ્સ કારણભાવં વિભાવેતિ. તેનેવાહ "**ઉપ્પત્તિટ્ઠાનભાવેન વુત્તા**"તિ. **યથાવુત્તનિયમેના**તિઆદિના કમ્મસ્સ

ઉપ્પત્તિટ્ઠાનભાવે બ્યભિચારાભાવમાહ. તત્થ **યથાવુત્તનિયમેના**તિ અટ્ઠકથાયં વુત્તપ્પકારેન વવત્થાનયુત્તિસઙ્ખાતેન નિયમેન. **દ્વારચરણે**તિ અઞ્ઞદ્વારચરણે.

કાયકમ્મદ્વારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વચીકમ્મદ્વારકથાવણ્ણના

ચતૂહિ અઙ્ગેહીતિ એત્થ ''સુભાસિતંયેવ ભાસતિ, નો દુબ્ભાસિતં. ધમ્મંયેવ, પિયંયેવ, સચ્ચંયેવ ભાસતિ, નો અલિક''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૧૩; સુ॰ નિ॰ સુભાસિતસુત્ત) યાનિ અઙ્ગાનિ સુત્તે વુત્તાનિ, તેસં ચેતનાસભાવં દસ્સેતું ''**સુભાસિતભાસના**''તિઆદિ વુત્તં. **તથાપવત્તા**તિ સુભાસિતભાસનાદિભાવેન પવત્તા. **સહ સમ્ભૂતત્તા**તિ સહેવ ઉપ્પન્નત્તા. ન હિ વચીવિઞ્ઞત્તિ સદ્દરહિતા અત્થિ. તથા હિ ''**યા તાય વાચાય વિઞ્ઞત્તી**''તિ વુત્તં. ''વાચાગિરા બ્યપથો''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૬૩૬) નાતિસુખુમંયેવ સદ્દવાચં વત્વા ''યા તાય વાચાય વિઞ્ઞત્તી''તિ, તાય સદ્ધિં યોજેત્વા વચીવિઞ્ઞત્તિયા વુત્તત્તા રૂપાયતનં વિય વત્થુપરિત્તતાદિના સદ્દાયતનમ્પિ અનિન્દ્રિયગોચરો અત્થીતિ ચ અધિપ્પાયેન ''**યા તાય...પે॰... વિઞ્ઞાયતી**''તિ આહ.

ઇદાનિ અવિસેસેન ચિત્તસમુટ્ઠાનસદ્દસ્સ સોતવિઞ્ઞાણારમ્મણતા પાળિયં વુત્તાતિ વિતક્કવિપ્ફારસદ્દો ન સોતવિઞ્ઞેય્યોતિ મહાઅટ્ઠકથાવાદસ્સ પાળિયા વિરોધં દસ્સેતું ''**ચિત્તસમુટ્ઠાન**''ન્તિઆદિ વુત્તં. એવં સઙ્ગહકારસ્સ અધિપ્પાયે ઠત્વા મહાઅટ્ઠકથાવાદસ્સ પટિસેધેતબ્બતં દસ્સેત્વા ઇદાનિ અત્તનો અધિપ્પાયે ઠત્વા તં પરિહરિતું ''**મહાઅટ્ઠકથાયં પના**''તિઆદિમાહ. સઙ્ઘટ્ટનાકારેન પવત્તાનં ભૂતાનં સદ્દસ્સ નિસ્સયભાવતો સઙ્ઘટ્ટનેન સહેવ સદ્દો ઉપ્પજ્જતિ. **તપ્પચ્ચયભાવો**તિ ઉપાદિન્નકઘટ્ટનસ્સ પચ્ચયભાવો. ચિત્તજપથવીધાતુયા ઉપાદિન્નકઘટ્ટને પચ્ચયો ભવિતું સમત્થો ચિત્તસમુટ્ઠાનમહાભૂતાનં એકો આકારવિસેસો અત્થિ. તદાકારત્તા હિ તેસં પથવીધાતુ ઉપાદિન્નકં ઘટ્ટેતીતિ ઇમમત્થં વુત્તાનુસારેન વેદિતબ્બત્તા ''વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બો''તિ વત્વા તમેવ વુત્તનયં ''**તબ્બિકારાન**''ન્તિઆદિના વિભાવેતિ. તત્થ અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ પચ્ચયભાવો તપ્પચ્ચયભાવો વુત્તોતિ અત્થો. **અઞ્ઞમ્પિ સબ્બં વિધાન**ન્તિ ''ન ચિત્તસમુટ્ઠાનાતિ એતેન પરમત્થતો અભાવં દસ્સેતી''તિઆદિના અત્તના વુત્તવિધાનં. અટ્ઠકથાયં પન વુત્તવિધાનં ''હેટ્ઠા વુત્તનયેનેવ વેદિતબ્બ''ન્તિ અટ્ઠકથાયં વુત્તમેવાતિ.

અત્તનો અત્તનો પચ્ચયુપ્પન્નસ્સ દેસન્તરે પારમ્પરિયેન ઉપ્પાદનં **દેસન્તરુપ્પાદનપરમ્પરતા**. **લદ્ધાસેવનેના**તિ લદ્ધપુબ્બાભિસઙ્ખારેન. **ચિત્તેનેવા**તિ પઠમચિત્તેનેવ. ''સત્ત જવનાનિ સત્ત અક્ખરાનિ નિબ્બત્તેન્તીતિ વાદં પટિક્ખિપિત્વા એકજવનવારપરિયાપન્નાનિ ચિત્તાનિ એકમક્ખરં નિબ્બત્તેન્તી''તિ વદન્તિ. કિઞ્ચાપિ પઠમચિત્તેનપિ ઘટ્ટના નિપ્ફજ્જતિ, એકસ્સેવ પન બહુસો પવત્તનેન અત્થિ કોચિ વિસેસોતિ પુરિમજવનસમુટ્ઠિતાહિ ઘટ્ટનાહિ પટિલદ્ધાસેવનેન સત્તમજવનેન સમુટ્ઠિતા ઘટ્ટના પરિબ્યત્તમક્ખરં નિબ્બત્તેતીતિ ઉપત્થમ્ભનં નત્થીતિ ન સક્કા વત્તું. લદ્ધાભિસઙ્ખારેન પન પઠમચિત્તેનપિ ઘટ્ટના બલવતી હોતીતિ અટ્ઠકથાયં ''ઉપત્થમ્ભનકિચ્ચં નત્થી''તિ વુત્તં સિયા, સબ્બમેતં વીમંસિત્વા ગહેતબ્બં.

વચીકમ્મદ્વારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

મનોકમ્મદ્વારકથાવણ્ણના

‘‘સબ્બાયપિ કાયવચીવિઞ્ઞત્તિયા કાયવચીદ્વારભાવો વિય સબ્બસ્સપિ ચિત્તસ્સ મનોદ્વારભાવો સમ્ભવતી’’તિ દસ્સનત્થં અટ્ઠકથાયં ‘‘અયં નામ મનો મનોદ્વારં ન હોતીતિ ન વત્તબ્બો’’તિ વત્વા તંદ્વારવન્તધમ્મદસ્સનત્થં ‘‘અયં નામ ચેતના’’તિઆદિ વુત્તન્તિ આહ **‘‘યસ્સ દ્વારં મનો, તં દસ્સનત્થં વુત્ત’’**ન્તિ. યથા પન તિવિધચતુબ્બિધકાયવચીકમ્માનં દ્વારભાવતો કાયકમ્મદ્વારવચીકમ્મદ્વારાનિ વુત્તાનિ, એવં મનોકમ્મન્તિ વુત્તઅભિજ્ઝાદીનં દ્વારભાવતો વટ્ટહેતુભૂતલોકિયકુસલાકુસલસમ્પયુત્તમનો એવ મનોકમ્મદ્વારન્તિ સન્નિટ્ઠાનં કતન્તિ દટ્ઠબ્બં. ચેતનાય અત્તનો કિચ્ચં આરદ્ધાય સમ્પયુત્તાપિ તં તં સકિચ્ચં આરભન્તીતિ સા ને સકિચ્ચે પવત્તેતિ નામ, તથા પવત્તેન્તી ચ સમ્પયુત્તે એકસ્મિં આરમ્મણે અવિપ્પકિણ્ણે કરોતિ બ્યાપારેતિ ચાતિ વુચ્ચતિ, તથા સમ્પયુત્તાનં યથાવુત્તં અવિપ્પકિણ્ણકરણં સમ્પિણ્ડનં આયૂહનં બ્યાપારાપાદનં બ્યાપારણં ચેતયનન્તિ આયૂહનચેતયનાનં નાનત્તં દસ્સેન્તો **‘‘ફસ્સાદિધમ્મેહી’’**તિઆદિમાહ. **તથાકરણ**ન્તિ યથા ફસ્સાદયો સકસકકિચ્ચે પસુતા ભવન્તિ, તથા કરણં. તેનેવ યથાવુત્તેન અવિપ્પકિણ્ણબ્યાપારણાકારેન સમ્પયુત્તાનં કરણં પવત્તનન્તિ દટ્ઠબ્બં. **કમ્મક્ખયકરત્તા**તિ કમ્મક્ખયકરમનસ્સ કમ્મદ્વારભાવો ન યુજ્જતીતિ અધિપ્પાયો. યતો ‘‘કમ્મપથકથા લોકિયા એવા’’તિ વદન્તિ.

મનોકમ્મદ્વારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કમ્મકથાવણ્ણના

સમાનકાલાપિ કારણફલકિરિયા પુબ્બાપરકાલા વિય વત્તું યુત્તાયેવ. સેય્યથાપિ પટિચ્ચસમુપ્પાદે ‘‘ચક્ખુઞ્ચ પટિચ્ચ રૂપે ચ ઉપ્પજ્જતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણ’’ન્તિ દસ્સેતું **‘‘અથ વા’’**તિઆદિમાહ. **ચોપનકિરિય**ન્તિ વિઞ્ઞત્તિદ્વયં આહ. તસ્સા હિ ચિત્તસમુટ્ઠાનકાયસદ્દવાચાહિ કાયવચીવિઞ્ઞત્તીહિ એવ વા પુરિમપુરિમાહિ પવત્તેતબ્બત્તા ‘‘કાયવાચાહિ ચોપનકિરિયં કરોતી’’તિ વુત્તં તબ્બિકારાનં ભૂતાનં તથાપવત્તનતો. અથ વા **કાયવાચાહી**તિ કાયવચીવિઞ્ઞત્તીહિ . **ચોપનકિરિય**ન્તિ રૂપકાયસ્સ થમ્ભનચલનકિરિયં ઉપાદિન્નકઘટ્ટનકિરિયઞ્ચ. એસા હિ કિરિયા ‘‘રૂપકાયં થમ્ભેતું ચાલેતું પચ્ચયો ભવિતું સમત્થો’’તિ, ‘‘ઉપાદિન્નકઘટ્ટનસ્સ પચ્ચયભૂતો’’તિ ચ વુત્તત્તા કાયવચીવિઞ્ઞત્તીહિ નિપ્ફજ્જતીતિ. એવઞ્ચ કત્વા ‘‘ચોપનકિરિયાનિસ્સયભૂતા કાયવાચા’’તિ, ‘‘કાયાદીહિ કરણભૂતેહિ ચોપનાભિજ્ઝાદિકિરિયં કરોન્તિ વાસિઆદીહિ વિય છેદનાદિ’’ન્તિ ચ ઇદમ્પિ વચનં સમત્થિતં ભવતિ. ન કેવલં ધરમાનતાવ સબ્ભાવો, અથ ખો મગ્ગેન અસમુચ્છિન્નતાપીતિ દસ્સેન્તો **‘‘અનિરોધિતેવા’’**તિ આહ. અસમુચ્છિન્નતા ચ કાયાદીનં તદુપનિસ્સયકિલેસાસમુચ્છેદેનેવાતિ દટ્ઠબ્બં. ‘‘કાયાદીહિ કરણભૂતેહિ ચોપનાભિજ્ઝાદિકિરિયં કરોન્તી’’તિ એતેન ચોપનાભિજ્ઝાદિકિરિયાનિબ્બત્તિદ્વારેન ચેતનાનિબ્બત્તિયેવ વુત્તાતિ ઇમિના અધિપ્પાયેન **‘‘એવઞ્ચ…પે॰… યુજ્જન્તી’’**તિ આહ. એવઞ્ચ કત્વા **કાયે સતિ વાચાય સતી**તિઆદિવચનં અનુલોમિતં હોતિ. **યાય ચેતનાયા**તિ કરણનિદ્દેસો પન કાયાદીનં ચોપનાભિજ્ઝાદિકિરિયાય ચ ચેતનાહેતુકત્તદસ્સનત્થં વુત્તોતિ.

સભાવતો ઉપકારકતો મગ્ગે સતિ સબ્ભાવતો ચ બોજ્ઝઙ્ગા મગ્ગે અન્તોગધાતિ આહ **‘‘ન ચ ન સક્કા’’**તિઆદિ.

કમ્મપથં અપ્પત્તાનમ્પિ તંતંદ્વારે સંસન્દનન્તિ યથા કમ્મપથં પત્તાનં, એવં કમ્મપથં અપ્પત્તાનમ્પિ સતિપિ દ્વારન્તરુપ્પત્તિયં યથાસકં દ્વારેહેવ નામગ્ગહણન્તિ વદન્તિ, એવં સતિ અટ્ઠકથાય વિરોધો. દુતિયત્થસ્સ ચ અભાવો

સિયા, તસ્મા **તંતંદ્વારે સંસન્દનન્તિ** યસ્મિં યસ્મિં દ્વારે કમ્મપથં અપ્પત્તા અકુસલચેતનાદયો પવત્તા, તાસં તેન તેનેવ દ્વારેન નામગ્ગહણં. તં પન તંતંદ્વારપક્ખિકભાવકરણતો તત્થ અવરોધનન્તિ વુત્તં. યથા હિ કમ્મપથં પત્તા કાયકમ્માદિસઞ્ઞાતા ચેતના દ્વારન્તરે ઉપ્પન્નાપિ કાયકમ્માદિનામમેવ લભન્તિ, ન એવં કમ્મપથં અપ્પત્તા. તા પન યત્થ યત્થ દ્વારે ઉપ્પજ્જન્તિ, તેન તેનેવ દ્વારેન કાયદુચ્ચરિતં વચીદુચ્ચરિતન્તિઆદિનામં લભન્તિ. એવં નામગ્ગહણમેવ હિ તેસં તંતંદ્વારપક્ખિકકરણં વુત્તં. તેનેવ હિ **અટ્ઠકથાયં** ‘‘કિઞ્ચાપિ વચીદ્વારે ચોપનપ્પત્તં કમ્મપથં, અપ્પત્તતાય પન કાયકમ્મં ન હોતિ, કેવલં વચીદુચ્ચરિતં નામ હોતી’’તિ વુત્તં.

સતિપિ પાણાતિપાતાદિચેતનાય વચીદ્વારાદીસુ પવત્તિયં યથાવુત્તયેભુય્યતબ્બહુલવુત્તિયા કાયકમ્માદિભાવવવત્થાપનં કાયાદિકસ્સ તંતંદ્વારભાવવવત્થાપનઞ્ચ **કમ્મદ્વારાભેદનં**. તઞ્હિ કમ્મદ્વારાનં અસંકિણ્ણભાવેન પતિટ્ઠાપનં. યં સન્ધાય ‘‘આણત્તિસમુટ્ઠિતેસૂ’’તિ **અટ્ઠકથાયં** વક્ખતિ. કેચિ પન ‘‘એકેકસ્મિં દ્વારે અનેકેસં કમ્માનં પવત્તિદસ્સનમ્પિ દ્વારસંસન્દન’’ન્તિ વદન્તિ. યથા પવત્તો બ્યાપાદો કમ્મપથો હોતિ, તં દસ્સેતું ‘‘**ઇમે સત્તા હઞ્ઞન્તૂ**’’તિ પવત્તિ બ્યાપાદસ્સ દસ્સિતા. કાયદ્વારિકચેતનાય સહકારીકારણભાવતો **કાયકમ્મવોહારલાભા**, અભિજ્ઝાદીનં પરસન્તકસ્સ અત્તનો પરિણામનવસેન ‘‘ઇમે સત્તા હઞ્ઞન્તૂ’’તિઆદિના ચ અપ્પવત્તત્તા **મનોકમ્મવોહારવિરહા**, અચેતનાસભાવતો વા પાણાતિપાતાદિવસેન અબ્બોહારિકા, પાણાતિપાતાદિભાવેન ન વત્તબ્બાતિ અત્થો. **એત્થા**તિ અબ્બોહારિકભાવે.

દસવિધા ઇદ્ધિ…પે॰… તબ્બા વિત્થારેનાતિ અધિપ્પાયો.

તેનાધિપ્પેતન્તિ ‘‘અકુસલં વચીકમ્મં મનોદ્વારે સમુટ્ઠાતી’’તિ વદન્તેન અધિપ્પેતં. ‘‘**ન ઉપોસથક્ખન્ધકે વુત્ત**’’ન્તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ તેન ઉપોસથક્ખન્ધકતો સુત્તં આહટન્તિ? કિઞ્ચાપિ આહટં, તત્થ અવુત્તોયેવ પન સો તેન વુત્તોતિ ગહિતોતિ દસ્સેન્તો ‘‘**તત્થ અવુત્તમેવા**’’તિઆદિમાહ.

‘‘સુગતિદુગ્ગતીસુ ઉપપજ્જનં સુકતદુક્કટકમ્મતો ન હોતિ, ખન્ધસિવાદીહિ પન હોતીતિ ગહેત્વા ‘નત્થિ દિન્ન’ન્તિઆદિના પરામસન્તસ્સ વસેન ‘**મિચ્છાદિટ્ઠિ…પે॰… પરિભણ્ડાદીનિ કરોતી**’તિ વુત્ત’’ન્તિ વદન્તિ. **અભિજ્ઝાદિપધાનત્તા**તિ એતેન વિજ્જમાનેસુપિ બ્યાપાદાદીસુ યદા કાયવચીદ્વારેસુ ચેતના બલવતી હોતિ, ન તથા ઇતરે, તદા પધાનભાવતો ચેતના કાયકમ્મં વચીકમ્મન્તિ ચ વોહારં લભતિ. સો ખો પનસ્સા પધાનભાવો પાણાતિપાતાદિસિદ્ધિયા વિઞ્ઞાયતિ. યદા પન તેસુયેવ દ્વારેસુ અભિજ્ઝાદયો બલવન્તો હોન્તિ, ન તથા ચેતના, તદા તત્થ વિજ્જમાનાપિ ચેતના અપધાનભાવતો કાયકમ્મં વચીકમ્મન્તિ ચ વોહારં ન લભતિ. અભિજ્ઝાદયો પન પધાનભાવતો સતિપિ કાયઙ્ગવાચઙ્ગચોપને સકેન વવત્થાનેન મનોકમ્મન્ત્વેવ વુચ્ચન્તીતિ દસ્સેતિ. યે પન ‘‘તીસુપિ દ્વારેસુ કમ્મપથભાવેન અપ્પત્તિયા દ્વારત્તયેપિ કમ્મપથપ્પત્તમનોકમ્મેન સહ પવત્તિયા ચ ચેતના એત્થ કમ્મન્તિ ન વુચ્ચતી’’તિ વદન્તિ, તેહિ અભિજ્ઝાદીનં પધાનસભાવંયેવ સન્ધાય વુત્તં સિયા. અથ વા ચેતનાય નિપ્પરિયાયકમ્મભાવતો પરિયાયકમ્મે અનવરોધેતબ્બત્તા ‘‘**અબ્બોહારિકા**’’તિ વુત્તં. અત્તનો સભાવેનેવ પન સા એત્થાપિ કમ્મન્તિ વુચ્ચતિ. યથાહ ‘‘ચેતનાહં, ભિક્ખવે, કમ્મં વદામી’’તિઆદિ (કથા॰ ૫૩૯). **અટ્ઠકથાયઞ્ચ** ‘‘તસ્મિં દ્વારે સિદ્ધા ચેતના’’તિઆદિના ચેતનાયેવ પધાનં કત્વા વુત્તં. તેનેવાહ ‘‘**સભાવેનેવ સા મનોકમ્મ**’’ન્તિઆદિ. અથ વા કમ્મપથપ્પત્તઅભિજ્ઝાદીહિ કાયવચીદ્વારે સહજાતા ચેતના કાયવચીકમ્મવસેન અબ્બોહારિકા ચેતનાસઞ્ઞાતમનોકમ્મત્તાતિ. યદિ અભિજ્ઝાદયો પધાના, ન ચેતના, એવં સતિ અભિજ્ઝાદયો ચેત્થ કમ્મં, ન ચેતના, અભિજ્ઝાદિપક્ખિકા વા સા સિયાતિ અનુયોગં મનસિ કત્વા આહ ‘‘**તિવિધા, ભિક્ખવે**’’તિઆદિ.

‘‘ચેતનાપિ…પે॰… મનોદ્વારે એવ સમુટ્ઠહન્તી’’તિ ઇદં મનોદ્વારે ચેતનાય અભિજ્ઝાદીહિ મનોકમ્મભાવે નિબ્બિસેસભાવદસ્સનન્તિ કત્વા “**ચેતના…પે॰… અધિપ્પાયો**”તિ આહ. ચેતના ચેતનાકમ્મં, અભિજ્ઝાદયો ચેતનાસમ્પયુત્તકમ્મન્તિ એત્તકમેવ હિ એત્થ વિસેસોતિ. એત્થ ચ ચેતનાય કાયવચીકમ્મભાવો સિયાતિ આસઙ્કાય અભાવતો મનોદ્વારે અકુસલકાયવચીકમ્માનં અનુપ્પત્તિતો ચ અબ્બોહારિકાતિ ન વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

વિરતિવિસિટ્ઠાતિ વિરતિતો ચેતનાય પધાનભાવમાહ. તત્થ ‘‘તિવિધા, ભિક્ખવે, કાયસઞ્ચેતના’’તિઆદિના (કથા॰ ૫૩૯) આગમમ્હિ “**પાણાતિપાતાદિપટિપક્ખભૂતા**”તિ યુત્તિં દસ્સેતિ. યસ્મા ચ પટ્ઠાને ચેતનાવ ‘‘કમ્મપચ્ચયો’’તિ વુત્તા, ન વિરતિ, અભિજ્ઝાદયો વા, તસ્મા નિપ્પરિયાયેન કમ્મં ‘‘ચેતના’’તિ અનભિજ્ઝાદયો ‘‘ચેતનાપક્ખિકા વા’’તિ વુત્તાતિ વેદિતબ્બં. અસઙ્કરતો કમ્મદ્વારાનિ વવત્થપેન્તો “**રક્ખતી**”તિ, વિપરિયાયેન “**ભિન્દતી**”તિ વુત્તોતિ રક્ખણભિન્દનાનિ અનાસેત્વા નાસેત્વા ચ કથનન્તિ વુત્તાનીતિ.

કમ્મકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તતિયો વિકપ્પો પઠમચતુત્થવિઞ્ઞાણદ્વારેસુયેવ લબ્ભતિ, ન ઇતરત્થ ‘‘સોતં ઘાન’’ન્તિઆદિના અવુત્તત્તા, ઇતરથાપિ વા અવિભત્તિકે નિદ્દેસે લબ્ભતિ. યતો સંવરવસેન પાતિમોક્ખસીલં પવત્તતિ, તં દુસ્સીલ્યન્તિ આહ “**દુસ્સીલ્યં પાણાતિપાતાદિચેતના**”તિ. ઇતરા સંવરવિનિમુત્તા અભિજ્ઝાદોમનસ્સયુત્તા તપ્પધાના વા અકુસલધમ્મા **સતિપટિપક્ખા અકુસલા ધમ્મા** . આરમ્મણે ચિત્તવોસ્સગ્ગવસેન પવત્તો અકુસલચિત્તુપ્પાદો **પમાદો**. વીરિયપનોદનભાવતો થિનમિદ્ધં “**કોસજ્જ**”ન્તિ વુત્તં, થિનમિદ્ધપ્પધાનો વા ચિત્તુપ્પાદો.

અસુદ્ધતાતિ અકેવલતા અઞ્ઞેન સમ્મિસ્સતા. દ્વારઞ્હિ દ્વારન્તરિકકમ્મસ્સ દ્વારં હોન્તં તેન મિસ્સિતં વિય હોતિ. તેનેવાહ “**મુસાવાદાદિનોપિ કાયદ્વારે પવત્તિસબ્ભાવા**”તિ. કેચિ પન ‘‘અવિઞ્ઞેય્યમાનન્તરાનં દ્વારન્તરચિત્તાનં અન્તરન્તરા અપ્પવત્તિતો સુદ્ધન્તિ વુત્ત’’ન્તિ વદન્તિ, તં અનેકસ્સપિ જવનવારસ્સ કાયકમ્માદિભાવેન પબન્ધનવસેન પવત્તિ અત્થીતિ કત્વા વુત્તં. **અવિરુદ્ધં હોતી**તિ અકુસલકાયકમ્માદિભાવેન અવધારેત્વા અસંવરં વત્વા પુન તસ્સેવ વાચાઅસંવરદ્વારાદીસુ ઉપ્પત્તિવચનં કાયદ્વારૂપલક્ખિતો અસંવરો દ્વારન્તરે પવત્તોપિ કાયદ્વારિકો એવાતિ એવં સંવણ્ણનાય સતિ ન વિરુજ્ઝતીતિ અત્થો. ઇદાનિ તં અવિરુજ્ઝનાકારં “**અસંવરો હી**”તિઆદિના વિભાવેતિ. **સદ્વારે**તિ અત્તનો દ્વારે. **અસંવરો દ્વારન્તરે ઉપ્પજ્જમાનોપિ સદ્વારવસેન ઉપ્પન્નોતિ વુચ્ચતી**તિ એતેન વાચાઅસંવરદ્વારે ઉપ્પન્નોપિ કાયિકો અસંવરો ચોપનકાયઅસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પન્નોત્વેવ વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બં. એસ નયો ઇતરત્થાપિ. **કમ્મં અઞ્ઞદ્વારે**તિ કમ્મસ્સ દ્વારન્તરચરણં પાકટન્તિ કત્વા વુત્તં.

એવં સતીતિ ચોપનસઙ્ખાતે કાયઅસંવરદ્વારે અસંવરોતિ એત્તકે એવ ગહિતે. કમ્મપથભાવપ્પત્તસ્સેવ કમ્મભાવો અટ્ઠકથાયં વુત્તોતિ આહ “**કમ્મપથભાવપ્પત્તતાય વચીમનોકમ્મ**”ન્તિ. **સેસ**ન્તિ દ્વારન્તરાનુપલક્ખિતં. **તથા ન વુચ્ચતી**તિ કાયકમ્મન્તિ ન વુચ્ચતીતિ અત્થો. **તત્થેવ વક્ખામા**તિ કમ્મપથસંસન્દને વક્ખામ. ‘‘સો હિ કાયદ્વારે ચોપનપ્પત્તો અકુસલં કાયકમ્મં હોતી’’તિઆદિના (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ કમ્મપથસંસન્દનકથા) ‘‘ચોપનકાયઅસંવરદ્વારવસેન ઉપ્પન્નો અકુસલં કાયકમ્મમેવ હોતી’’તિઆદિના ચ વચીકમ્માદીનઞ્ચ કમ્મપથપ્પત્તાનં અસંવરભૂતાનં કાયકમ્માદિભાવે આપન્ને ‘‘ચતુબ્બિધં વચીદુચ્ચરિતં અકુસલં વચીકમ્મમેવ હોતી’’તિઆદિના અપવાદેન નિવત્તિ દટ્ઠબ્બાતિ એવં વક્ખમાનતં સન્ધાયાહ. **અન્તોગધતા દટ્ઠબ્બા** પચ્ચયસન્નિસ્સિતઆજીવપારિસુદ્ધિસીલાનં ઞાણવીરિયેહિ સાધેતબ્બત્તાતિ અધિપ્પાયો.

અકુસલકમ્મપથકથાવણ્ણના

સરસેન અત્તનો સભાવેન. યાય ચેતનાય પવત્તમાનસ્સ જીવિતિન્દ્રિયસ્સ પચ્ચયભૂતેસુ મહાભૂતેસુ ઉપક્કમકરણહેતુ તંમહાભૂતપચ્ચયા ઉપ્પજ્જનકમહાભૂતા નુપ્પજ્જિસ્સન્તિ, સા તાદિસપયોગસમુટ્ઠાપિકા ચેતના પાણાતિપાતો નામ. લદ્ધુપક્કમાનિ હિ ભૂતાનિ ન પુરિમભૂતાનિ વિય વિસદાનીતિ સમાનજાતિયાનં ભૂતાનં કારણં ન હોન્તીતિ. એકસ્સપિ પયોગસ્સ સહસા નિપ્ફાદનવસેન કિચ્ચસાધિકાય બહુક્ખત્તું પવત્તજવનેહિ લદ્ધાસેવનાય ચ સન્નિટ્ઠાપકચેતનાય વસેન પયોગસ્સ મહન્તભાવો. સતિપિ કદાચિ ખુદ્દકે ચેવ મહન્તે ચ પાણે પયોગસ્સ સમભાવે મહન્તં હનન્તસ્સ ચેતના તિબ્બતરા ઉપ્પજ્જતીતિ વત્થુસ્સ મહન્તભાવોતિ તદુભયં ચેતનાય બલવભાવેનેવ હોતીતિ આહ “**પયોગ…પે॰… ભાવતો**”તિ. **યથાવુત્તપચ્ચયવિપરિયાયેપી**તિ પયોગવત્થુઆદિપચ્ચયાનં અમહત્તેપિ. **તંતંપચ્ચયેહી**તિ ગુણવન્તતાદિપચ્ચયેહિ. એત્થ ચ હન્તબ્બસ્સ ગુણવન્તતાય મહાસાવજ્જતા વત્થુમહન્તતાય વિય દટ્ઠબ્બા. કિલેસાનં ઉપક્કમાનં દ્વિન્નઞ્ચ મુદુતાય તિબ્બતાય ચ અપ્પસાવજ્જતા મહાસાવજ્જતા ચ યોજેતબ્બા. પાણો પાણસઞ્ઞિતા વધકચિત્તઞ્ચ પુબ્બભાગસમ્ભારા, ઉપક્કમો વધકચેતનાસમુટ્ઠાપિતો, પઞ્ચસમ્ભારવતી પાણાતિપાતચેતનાતિ સા પઞ્ચસમ્ભારવિનિમુત્તા દટ્ઠબ્બા. એસ નયો અદિન્નાદાનાદીસુપિ.

મન્તપરિજપ્પનેન પરસ્સ સન્તકહરણં **વિજ્જામયો**, વિના મન્તેન પરસન્તકસ્સ કાયવચીપયોગેહિ આકડ્ઢનં તાદિસઇદ્ધિયોગેન **ઇદ્ધિમયો** પયોગોતિ અદિન્નાદાનસ્સપિ છ પયોગા સાહત્થિકાદયો વેદિતબ્બા.

અભિભવિત્વા વીતિક્કમને મિચ્છાચારો મહાસાવજ્જો, ન તથા ઉભિન્નં સમાનચ્છન્દભાવે. “**ચત્તારો સમ્ભારા**તિ વુત્તત્તા અભિભવિત્વા વીતિક્કમને સતિપિ મગ્ગેનમગ્ગપટિપત્તિઅધિવાસને પુરિમુપ્પન્નસેવનાભિસન્ધિપયોગાભાવતો મિચ્છાચારો ન હોતિ અભિભુય્યમાનસ્સા”તિ વદન્તિ. સેવનચિત્તે સતિ પયોગાભાવો ન પમાણં ઇત્થિયા સેવનપ્પયોગસ્સ યેભુય્યેન અભાવતો. પુરિસસ્સેવ હિ યેભુય્યેન સેવનપ્પયોગો હોતીતિ ઇત્થિયા પુરેતરં સેવનચિત્તં ઉપટ્ઠાપેત્વા નિપન્નાયપિ મિચ્છાચારો ન સિયાતિ આપજ્જતિ, તસ્મા પુરિસસ્સ વસેન ઉક્કંસતો ચત્તારો સમ્ભારા વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બં. અઞ્ઞથા ઇત્થિયા પુરિસકિચ્ચકરણકાલે પુરિસસ્સપિ સેવનપ્પયોગાભાવતો મિચ્છાચારો ન સિયાતિ. કેચિ પન ‘‘અત્તનો રુચિયા પવત્તિતસ્સ તીણિ અઙ્ગાનિ, બલક્કારેન પવત્તિતસ્સ તીણીતિ સબ્બાનિ અગ્ગહિતગ્ગહણેન ચત્તારી’’તિ વદન્તિ, વીમંસિત્વા ગહેતબ્બં.

દુટ્ઠચિત્તસ્સ અમરણાધિપ્પાયસ્સ ફરુસકાયવચીપયોગસમુટ્ઠાપિકા ફરુસચેતના **ફરુસવાચા**. મરણાધિપ્પાયે પન સતિ અત્થસિદ્ધિતદભાવેસુ પાણાતિપાતા બ્યાપાદા ચ હોન્તીતિ. યં પતિ ફરુસવાચા પયુજ્જતિ, તસ્સ સમ્મુખાવ સીસં એતિ. ‘‘પરમ્મુખેપિ ફરુસવાચા હોતી’’તિ વદન્તિ.

યદિ ચેતનાય સબ્બદા કમ્મપથભાવાભાવતો અનિયતો કમ્મપથભાવોતિ કમ્મપથરાસિમ્હિ અવચનં, નનુ અભિજ્ઝાદીનમ્પિ કમ્મપથં અપ્પત્તાનં અત્થિતાય અનિયતો કમ્મપથભાવોતિ તેસમ્પિ કમ્મપથરાસિયં અવચનં આપજ્જતીતિ? નાપજ્જતિ, કમ્મપથતાતંસભાગતાહિ તેસં તત્થ વુત્તત્તા. યદિ એવં ચેતનાપિ તત્થ વત્તબ્બા સિયાતિ? સચ્ચમેતં, સા પન પાણાતિપાતાદિકાતિ પાકટો તસ્સા કમ્મપથભાવોતિ ન વુત્તં સિયા. ચેતનાય હિ ‘‘ચેતનાહં, ભિક્ખવે, કમ્મં વદામિ,’’‘‘તિવિધા, ભિક્ખવે, કાયસઞ્ચેતના અકુસલં કાયકમ્મ’’ન્તિઆદિવચનેહિ કમ્મભાવો દીપિતો. કમ્મંયેવ ચ સુગતિદુગ્ગતીનં તદુપ્પજ્જનસુખદુક્ખાનઞ્ચ પથભાવેન પવત્તં કમ્મપથોતિ

વુચ્ચતીતિ પાકટો તસ્સા કમ્મપથભાવો. અભિજ્ઝાદીનં પન ચેતનાસમીહનભાવેન સુચરિતદુચ્ચરિતભાવો, ચેતનાજનિતતંબન્ધતિભાવેન સુગતિદુગ્ગતિતદુપ્પજ્જનસુખદુક્ખાનં પથભાવો ચાતિ ન તથા પાકટો કમ્મપથભાવોતિ તે એવ કમ્મપથરાસિભાવેન વુત્તા. અતથાજાતિયત્તા વા ચેતના તેહિ સદ્ધિં ન વુત્તા સિયા. વિચારેત્વા ગહેતબ્બં.

પાણાતિપાતાદીનં આરમ્મણાનેવ તબ્બિરતિઆરમ્મણાનીતિ **પઞ્ચ સિક્ખાપદા પરિત્તારમ્મણા એવા**તિ વચનેન અદિન્નાદાનાદીનં સત્તારમ્મણતાવચનસ્સ વિરોધં ચોદેતિ. તથા હિ વક્ખતિ ''વીતિક્કમિતબ્બતોયેવ હિ વેરમણી નામ હોતી''તિ. **સયમેવ પરિહરિસ્સતી**તિ **સિક્ખાપદવિભઙ્ગે** પઞ્હપુચ્છકવણ્ણનં સન્ધાય વદતિ. તત્થ હિ ''યસ્મા સત્તોતિ સઙ્ખ્યં ગતે સઙ્ખારેયેવ આરમ્મણં કરોતિ, તસ્મા પરિત્તારમ્મણાતિ વુચ્ચન્તી''તિ વુત્તં.

દુગ્ગતતાદીનીતિ **આદિ**-સદ્દેન ''અલદ્ધાલાભો લદ્ધવિનાસો ઇચ્છિતાનં ભોગાનં કિચ્છપટિલાભો રાજાદીહિ સાધારણભોગતા દુક્ખવિહારો સાસઙ્કવિહારો''તિ એવમાદયો સઙ્ગહિતા. કેચિ પન ''દિટ્ઠેવ ધમ્મે ભોગજાનિઆદયો નિસ્સન્દફલ''ન્તિ વદન્તિ.

કુસલકમ્મપથકથાવણ્ણના

તાસઞ્ચ વિરતીનં ચેતનાસમ્પયુત્તત્તા ચેતનાદ્વારેન સુગતિદુગ્ગતિતદુપ્પજ્જનસુખદુક્ખાનં પથભાવો યુત્તોતિ અધિપ્પાયો.

કમ્મપથસંસન્દનકથાવણ્ણના

તથાતિ કમ્મપથપ્પત્તાનં. **કેચી**તિ ધમ્મસિરિત્થેરં સન્ધાયાહ. સો હિ કમ્મપથપ્પત્તાનમેવ દુસ્સીલ્યાદીનં સુસીલ્યાદીનઞ્ચ કમ્મપથેહિ અત્થતો નાનત્તાભાવદસ્સનં, તેસં વા ફસ્સદ્વારાદીહિ અવિરોધભાવેન દીપનં કમ્મપથસંસન્દનન્તિ વદતિ. **કમ્મપથતા નત્થી**તિ એતેન યથાવુત્તાનં અસંવરસંવરાનં તેસં વાદે કમ્મપથસંસન્દને અસઙ્ગહિતતં દસ્સેતિ. યે પન સઙ્ગહં લભન્તિ, તેસં ગહણે પયોજનાભાવં દસ્સેતું "**તિવિધ**...**પે**॰... **દસ્સનેના**"તિ વુત્તં. એવં પુરિમપક્ખે સઙ્ખેપતો દોસં વત્વા દુતિયપક્ખેપિ વત્તું "**ન ચ દુચ્ચરિતાન**"ન્તિઆદિમાહ. તેન યે દુચ્ચરિતસુચરિતઅસંવરસંવરા અનુચરીયન્તિ, તેસં કાયકમ્માદિતા વિધીયતીતિ દસ્સેતિ. ''પઞ્ચફસ્સદ્વારવસેન ઉપ્પન્નો અસંવરો અકુસલં મનોકમ્મમેવ હોતી''તિઆદિના હિ વુત્તન્તિ. **યદિ ચા**તિઆદિના અનવસેસપરિયાદાનાભાવમાહ. **ઉપ્પત્તિ ન વત્તબ્બા**તિ કમ્મપથ...પે॰... વદન્તેહિ ''મનોકમ્મં છફસ્સદ્વારવસેન ઉપ્પજ્જતી''તિ ન વત્તબ્બન્તિ અત્થો. અથ વા યદિ કમ્મપથપ્પત્તાનેવ દુસ્સીલ્યાદીનિ કાયકમ્માદિનામેહિ અટ્ઠકથાયં વુત્તાનીતિ એવં વદન્તેહિ અટ્ઠકથાચરિયેહિ મનોકમ્મસ્સ છફસ્સદ્વારવસેન ઉપ્પત્તિ ન વત્તબ્બાતિ અત્થો. **તંતંકમ્મભાવસ્સ વુત્તત્તા**તિ ''તિવિધં કાયદુચ્ચરિતં અકુસલં કાયકમ્મમેવ હોતી''તિઆદિં (વિભ॰ ૯૧૩) સન્ધાયાહ.

કમ્મન્તરમ્પિ તંદ્વારિકકમ્મમેવ સિયાતિ પાણાતિપાતાદિકસ્સ વચીકમ્માદિભાવમાસઙ્કતિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા કેસઞ્ચિ અસંવરાનં સંવરાનઞ્ચ કમ્મપથતા નત્થિ, કાયદુચ્ચરિતાદીનઞ્ચ કમ્મપથેહિ નાનત્તાભાવદસ્સનેન પયોજનં નત્થિ, ન ચ દુચ્ચરિતાદીનં ફસ્સદ્વારાનં વસેન ઉપ્પત્તિ દીપિતા, ન ચાયં વિધિ નિરવસેસસઙ્ગાહિકા, કમ્માનઞ્ચ સઙ્કરો આપજ્જતિ, અટ્ઠકથાયઞ્ચ પુબ્બાપરવિરોધો, તસ્માતિ અત્થો. **સમાનનામતા** કાયકમ્માદિતા.

સામઞ્ઞનામાવિજહનં કાયકમ્માદિભાવાવિજહનં. **ઉભયેસ**ન્તિ કમ્મપથાકમ્મપથાનં. **ઉપ્પત્તિપરિયાયવચનાભાવતો**તિ એતેન ફસ્સદ્વારઅસંવરદ્વારાદીનં તંદ્વારિકકમ્માનઞ્ચ અત્થતો નાનત્તાભાવેપિ તથા તથા પવત્તદેસનાવસેન તે વિચારિતાતિ દસ્સેતિ. ''અકુસલં કાયકમ્મં પઞ્ચફસ્સદ્વારવસેન ન ઉપ્પજ્જતી''તિઆદિકો દુતિયવિનિચ્છયો.

કાયે વાચાય ચ…પે॰… સિદ્ધિતોતિ એતેન ચોપનપ્પત્તં અકુસલં મનોકમ્મં ચોપનં અપ્પત્તતો વિસેસેત્વા દસ્સેતું ''**કાયવચીકમ્મ**''ન્તિ વુત્તં, ન પન કાયવચીકમ્મભાવતોતિ દસ્સેતિ. તેન કાયવચીગહણં યથાવુત્તચોપનપ્પત્તં એવ વિભાવેતીતિ દટ્ઠબ્બં. તેનેવાહ – ''ચોપનપ્પત્તં અકુસલં કાયદ્વારે વચીદ્વારે ચ મનોકમ્મં હોતી''તિ. **તં**-સદ્દે વુત્તે **યં**-સદ્દો અબ્યભિચારિતસમ્બન્ધતાય વુત્તોયેવ હોતીતિ કત્વા ''**યં ઉપ્પજ્જતી**''તિ વુત્તં. **ઉપ્પાદમત્તપરિચ્છિન્નેના**તિ છફસ્સદ્વારિકકમ્મેનાતિ અત્થો. **મત્ત**-સદ્દેન વિસેસનિવત્તિઅત્થેન મનોકમ્મતાવિસેસં નિવત્તેતિ. **નિયમસ્સ એવ**-સદ્દસ્સ **અકતત્તા** ''કાયવચીકમ્મમેવ હોતી''તિ અવુત્તત્તા. ઇદાનિ નિયમાકરણેન લદ્ધગુણં દસ્સેન્તો ''**ન પન સબ્બમ્પી**''તિઆદિમાહ.

''નિયમસ્સ અકતત્તા''તિઆદિ **પુરિમનયો**તિ અધિપ્પેતો. વત્તુઅધિપ્પાયાનુરોધિની સદ્દપ્પવત્તીતિ સમાસપદે એકદેસોપિ આકડ્ઢીયતિ અધિકારવસેનાતિ અધિપ્પાયેન ''**કમ્મ-સદ્દમત્તેન સમ્બન્ધં કત્વા**''તિ વુત્તં. **યં પન વદન્તી**તિઆદિના એત્થ પદકારમતસ્સ અયુત્તતં દસ્સેતિ. તત્થ **ચેતનાપક્ખિકાન**ન્તિ કાયવચીકમ્મભૂતચેતનાપક્ખિકાનં. **સત**ન્તિ સમાનાનં. **તંતંદ્વારકમ્મપથાનઞ્ચા**તિ ઇદં ઇમસ્સ ચિત્તસ્સ કમ્મપથભાવેન પવત્તં કાલં સન્ધાય વુત્તં, ન સબ્બદા, કમ્મપથભાવેનેવ પવત્તનતો. **ચ**-સદ્દેન વા અકમ્મપથસઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. અથ વા તંતંદ્વારા ચ તંતંદ્વારકમ્મપથા ચ તંતંદ્વારકમ્મપથાતિ ''તંતંદ્વારા''તિ પદેન અકમ્મપથાનં સંવરાનં સઙ્ગહો દટ્ઠબ્બો. **તેન સભાવેના**તિ મનોકમ્મસ્સ દ્વારભાવેન, ન અત્તનોતિ અધિપ્પાયો. **એવમિધાપી**તિ ચિત્તજનિતો ચિત્તસમ્પયુત્તસ્સ કમ્મસ્સ દ્વારભાવો ચિત્તેપિ ઉપચરિતોતિ અત્થો. **વત્તબ્બમેવ નત્થિ** અનન્તરપચ્ચયભૂતમનોરહિતસ્સ ચિત્તસ્સ અભાવતોતિ.

દ્વારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કમાભાવનિયમાભાવે **સબ્બારમ્મણતાદી**તિ **આદિ**-સદ્દેન સઙ્ગણ્હાતિ. **ન હિ…પે॰… અત્થી**તિ પધાને અસમ્ભવતો અપ્પધાનં અધિકરીયતીતિ દસ્સેતિ.

ધમ્મુદ્દેસવારકથા

ફસ્સપઞ્ચમકરાસિવણ્ણના

''તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતી''તિઆદિકાય પાળિયા ફસ્સાદીનં કામાવચરતાદિદસ્સને ન તપ્પરભાવો, સભાવદસ્સને એવ પન તપ્પરભાવોતિ દસ્સેતિ ''**ન હિ ફસ્સાદીન**''ન્તિઆદિના.

ચિત્તકિરિયાભાવેનાતિ ચિત્તબ્યાપારભાવેન. ફસ્સસ્સ સમ્પજ્જનમુપ્પજ્જનમેવ. **સન્નિપતિતપ્પવત્તિયા પચ્ચયો હોતી**તિ એતેન ચિત્તારમ્મણસન્નિપાતકારણં ફસ્સો ચિત્તારમ્મણસન્નિપાતોતિ વુત્તોતિ દસ્સેતિ. ફસ્સો હિ ચિત્તસ્સ આરમ્મણે કુસનાકારેનેવ પવત્તિતો તસ્સ આરમ્મણે સન્નિપતિતપ્પવત્તિયા પચ્ચયોતિ ચ વુચ્ચતિ. સા

યસ્સ કુસનાકારપ્પવત્તિ સાખગ્ગે ઠિતં દિસ્વા ભૂમિસણ્ઠિતસ્સ અવીરકપુરિસસ્સ જઙ્ઘચલનં, અમ્બિલઅમ્બપક્કાદિં ખાદન્તં દિસ્વા મુખે ખેળુપ્પત્તિ, દયાલુકસ્સ પરં હઞ્ઞમાનં દિસ્વા સરીરકમ્પનન્તિ એવમાદીસુ પરિબ્યત્તા હોતિ. **તબ્બિસેસભૂતા રૂપધમ્મા**તિ યથા પટિહનનવસેન અઞ્ઞમઞ્ઞં આસન્નતરં ઉપ્પજ્જમાનેસુ રૂપધમ્મવિસેસેસુ સઙ્ઘટ્ટનપરિયાયો, એવં ચિત્તારમ્મણાનં વિસયકરણવિસયભાવપ્પત્તિ પટિહનનાકારેન હોતિ. સો ચ ચિત્તનિસ્સિતો ધમ્મવિસેસો સઙ્ઘટ્ટનપરિયાયેન વુત્તો, યદાહ "**એવ**"ન્તિઆદિ. કેચિ પન ''સઙ્ઘટ્ટનરસો ફસ્સો પઞ્ચદ્વારિકોવ, ન ઇતરો વત્થારમ્મણસઙ્ઘટ્ટનાભાવતો''તિ વદન્તિ, તં ન યુજ્જતિ ઉપચારસિદ્ધત્તા સઙ્ઘટ્ટનસ્સ. ઇતરથા પઞ્ચદ્વારિકસ્સપિ તં ન સમ્ભવેય્યાતિ. ઇન્દ્રિયમનસિકારેસુ યથાપવત્તમાનેસુ તંતંઆરમ્મણે વિઞ્ઞાણં ઉપ્પજ્જતિ, તેસં તથાપવત્તિયેવ **વિઞ્ઞાણસ્સ વિસયભાવકરણં**.

''યં ખો, ભિક્ખવે, ઇમે પઞ્ચ કામગુણે પટિચ્ચ ઉપ્પજ્જતિ સુખં સોમનસ્સં, અયં વુચ્ચતિ કામાનં અસ્સાદો''તિઆદિવચનતો (અ॰ નિ॰ ૯.૩૪) સુખવેદનાવ અસ્સાદોતિ આહ "**અસ્સાદભાવતો**"તિ. **કુસનાદિભાવેન આરમ્મણગ્ગહણં એકદેસાનુભવનન્તિ** અનુપચરિતમેવ ફસ્સાદીનં અનુભવનકિચ્ચમાહ.

નિમિત્તેનાતિ નીલાદિના દીઘાદિના ચ નિમિત્તેન. **એતેનુપાયેના**તિ યથા ઞાણપ્પધાને ચિત્તુપ્પાદે સઞ્ઞા ઞાણમનુવત્તતિ, એવં સમાધિપ્પધાને સમાધિન્તિ દસ્સેતિ.

પબન્ધતીતિ પટ્ઠપેતિ સમ્પયુત્તધમ્મે સકસકકિચ્ચે પટ્ઠપેતિ. તેનેવ હિ તદત્થં વિવરન્તો "**પવત્તેતી**"તિ આહ.

વિજ્જમાનતાવાચી **હોતિ**-સદ્દો, વિજ્જમાનતા ચ સઙ્ખતધમ્માનં ઉપ્પજ્જનેન વિના નત્થીતિ ''ચિત્તં ન તથા અત્થતો નુપ્પજ્જતી''તિ વુત્તં. તેન યસ્મા ચિત્તં ન નુપ્પજ્જતિ ઉપ્પજ્જતિ એવ, તસ્મા ચિત્તં હોતીતિ વુત્તન્તિ અયમેત્થ અટ્ઠકથાય અત્થો. એવમવટ્ઠિતે **હોતિ-ઉપ્પજ્જતિ**-સદ્દાનં સમાનત્થત્તેન ન કિઞ્ચિ પયોજનં દિસ્સતિ. અથ વા ભવનં નામ સત્તા, સત્તા ચ ઉપ્પાદાદિના સમઙ્ગિતાતિ ફસ્સાદીનં ખણત્તયપરિયાપન્નતા ''ફસ્સો હોતી''તિઆદીસુ **હોતિ**-સદ્દેન વુત્તા. તત્થ યો ભાવો ઉપ્પાદસમઙ્ગી, ન સો ન હોતિ નામ, તસ્મા **ઉપ્પજ્જતિ**-સદ્દેન વુચ્ચમાનસ્સ અત્થસ્સ **હોતિ**-સદ્દવચનીયતા ન ન સમ્ભવતિ. **ઉપ્પન્નં હોતી**તિ એત્થ પન કિઞ્ચાપિ **ઉપ્પન્ન**-સદ્દેનેવ ઉપ્પાદાદિસમઙ્ગિતા વુચ્ચતિ, તબ્ભાવાનતિવત્તિ પન **હોતિ**-સદ્દેન વુત્તા ખણત્તયવીતિવત્તેપિ **ઉપ્પન્ન**-સદ્દસ્સ વત્તનતો, તસ્મા ન એત્થ **ઉપ્પજ્જતિ**-સદ્દેન સમાનત્થતાસબ્ભાવદસ્સનં વિય ઉપ્પજ્જતિદસ્સનમ્પિ વિરુજ્ઝતિ પાકટકરણભાવતો. ઇતરથા ''ચિત્તં ઉપ્પન્નં હોતી''તિ ઇમિનાવ ચિત્તસ્સ વિજ્જમાનભાવો દસ્સિતોતિ કિં પુન વિજ્જમાનભાવદસ્સનેનાતિ ન ન સક્કા વત્તું, સમયવવત્થાનવસેન સવિસેસં વુત્તમ્પિ ચિત્તં ફસ્સાદીહિ સહુપ્પત્તિયા સુટ્ઠુતરં નિબ્બિસેસન્તિ દસ્સેતું ચિત્તસ્સ પુન વચનં. ઉદ્દિટ્ઠધમ્માનંયેવ ચેત્થ નિદ્દેસવારે વિભજનં, ન વિભઙ્ગે વિય પાળિયા આરુળ્હસબ્બપદાનન્તિ ''ઉદ્દેસવારે સઙ્ગણ્હનત્થં નિદ્દેસવારે વિભજનત્થ''ન્તિ અયમ્પિ અત્થો નિચ્ચલો. તથા હિ ''યસ્મિં સમયે રૂપૂપપત્તિયા મગ્ગં ભાવેતી''તિઆદીસુ મગ્ગાદયો ન વિભત્તા. અપિચ અધિપતિભાવેન ઇન્દ્રિયેસુ વિય ફસ્સવેદનાસઞ્ઞાચેતનાહિ સહ સબ્બચિત્તુપ્પાદસાધારણરાસિયં ગહેતબ્બત્તા સમયવવત્થાને વુત્તમ્પિ ચિત્તં ફસ્સપઞ્ચમકે વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

ઝાનઙ્ગરાસિવણ્ણના

વિતક્કનન્તિ વિતક્કનકિરિયા, સા ચ વિતક્કસ્સ અત્તનો પચ્ચયેહિ પવત્તિમત્તમેવાતિ ભાવનિદ્દેસો વસવત્તિભાવનિવારણાય હોતિ. યસ્મિં આરમ્મણે ચિત્તં અભિનિરોપેતિ, તં તસ્સ ગહણયોગ્યં કરોન્તો વિતક્કો

આકોટેન્તો વિય પરિવત્તેન્તો વિય ચ હોતીતિ તસ્સ આકોટનલક્ખણતા પરિયાહનનરસતા ચ વુત્તા. ઇદઞ્ચ લક્ખણં કિચ્ચસન્નિસ્સિતં કત્વા વુત્તં. ધમ્માનઞ્હિ સભાવવિનિમુત્તા કાચિ કિરિયા નામ નત્થિ, તથા ગહેતબ્બાકારો. બોધનેય્યજનાનુરોધેન પન પરમત્થતો એકસભાવોપિ સભાવધમ્મો પરિયાયવચનેહિ વિય સમારોપિતરૂપેહિ બહૂહિ પકારેહિ પકાસીયતિ. એવઞ્હિ સો સુટ્ઠુ પકાસિતો હોતીતિ.

વિપ્ફારો નામ વિતક્કસ્સ થિનમિદ્ધપટિપક્ખો આરમ્મણે અનોલીનતા અસઙ્કોચો, સો પન અભિનિરોપનભાવતો ચલનં વિય હોતીતિ અધિપ્પાયેન "**વિપ્ફારવાતિ વિચલનયુત્તો**"તિ વુત્તં. **ઉપચારપ્પનાસુ સન્તાનેન પવત્તિયન્તિ** એતેન યથા અપુબ્બારમ્મણે પઠમાભિનિપાતભૂતો વિતક્કો વિપ્ફારવા હોતિ, ન તથા એકસ્મિંયેવ આરમ્મણે નિરન્તરં અનુપ્પબન્ધવસેન પવત્તિયં, નાતિવિપ્ફારવા પન તત્થ હોતિ સન્નિસિન્નભાવતોતિ દસ્સેતિ. તેનેવાહ "**નિચ્ચલો હુત્વા**"તિઆદિ.

''પીતિસુખેન અભિસન્દેતી''તિઆદિવચનતો (દી॰ નિ॰ ૧.૨૨૬; મ॰ નિ॰ ૧.૪૨૭) પીતિયા ફરણં કાયવિસયન્તિ યથા તં હોતિ, તં દસ્સેતું "**પણીતરૂપેહી**"તિ વુત્તં.

વિસારસ્સ બ્યગ્ગભાવસ્સ પટિપક્ખો સભાવો અવિસારો, ન વિસારાભાવમત્તં. અવિસારાવિક્ખેપાનં સમાધાનભાવતો અત્થતો વિસેસાભાવેપિ સમુખેન સમ્પયુત્તમુખેન ચ ઉભયં વુત્તન્તિ દસ્સેતું "**અવિસા...પે॰... વિક્ખેપો**"તિ વુત્તં. **વિસેસતો**તિ અતિસયેનાતિ વા અત્થો ગહેતબ્બો. સુખઞ્હિ સમાધિસ્સ વિસેસકારણં ''સુખિનો ચિત્તં સમાધિયતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૫૯; અ॰ નિ॰ ૩.૯૬; ૬.૧૦; ૧૧.૧૨) વચનતો.

ઇન્દ્રિયરાસિવણ્ણના

તત્થાતિ સદ્દહનસઙ્ખાતે અધિમોક્ખલક્ખણે. **પુગ્ગલો સદ્દહતી**તિ ઇમિનાપિ સદ્ધાય આહિતવિસેસાનં તંસમ્પયુત્તધમ્માનં સદ્દહનકિરિયાય કત્તુભાવમેવ વિભાવેતિ. અવયવબ્યાપારો હિ સમુદાયે વોહરીયતીતિ. ન કેવલં પસાદનીયવત્થુસ્મિં અપ્પસાદનાકારપ્પવત્તમેવ અકુસલં અસ્સદ્ધિયં, અથ ખો અપ્પસાદનીયવત્થુસ્મિં પસાદનાકારપ્પવત્તમ્પીતિ દસ્સેતું "**મિચ્છાધિમોક્ખો**"તિ વુત્તં. તેન પૂરણાદીસુ પસાદસ્સ અસ્સદ્ધિયતમાહ. **પસાદભૂતો**તિ એતેન અપ્પસાદભૂતં અસ્સદ્ધિયં નિવત્તેતિ. **વત્થુગતો**તિ ઇમિના મિચ્છાધિમોક્ખં. ''પસાદભૂતો નિચ્છયો''તિ ઇમિના પન વિભાવિતમેવત્થં પાકટં કરોન્તો "**ન ચેવાપનકાધિમોક્ખો**"તિ આહ. અકાલુસ્સિયં પસાદો, તં પન અસઙ્ખોભભાવતો "**અનાવિલભાવો**"તિ વુત્તં. તઞ્હિ સમ્પયુત્તેસુ વિદહન્તી સદ્ધા અકાલુસ્સિયપચ્ચુપટ્ઠાના. **એવમેતન્તિ** અધિમુચ્ચનાકારેન પન ગહેતબ્બત્તા અધિમુત્તિપચ્ચુપટ્ઠાના. **બુદ્ધાદિવત્થૂની**તિ એત્થ ઇધલોકપરલોકકમ્મફલસમ્બન્ધાપિ સઙ્ગહિતાતિ દટ્ઠબ્બં. ''સદ્ધાહત્થો, મહાનામ, અરિયસાવકો''તિ, ''સદ્ધીધ વિત્તં પુરિસસ્સ સેટ્ઠ''ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૨૪૬; સુ॰ નિ॰ ૧૮૪), ''સદ્ધા બીજં તપો વુટ્ઠી''તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૯૭; સુ॰ નિ॰ ૭૭) એવમાદિવચનતો કુસલધમ્માનં આદાનાદીસુ હત્થાદયો વિય સદ્ધા દટ્ઠબ્બા.

> ''ઇધ ભિક્ખુના કમ્મં કત્તબ્બં હોતિ. તસ્સ એવં હોતિ 'કમ્મં ખો મે કત્તબ્બં ભવિસ્સતિ, કમ્મં ખો પન મે કરોન્તસ્સ ન સુકરં બુદ્ધાનં સાસનં મનસિ કાતું, હન્દાહં વીરિયં આરભામિ અપ્પત્તસ્સ પત્તિયા અનધિગતસ્સ અધિગમાય અસચ્છિકતસ્સ સચ્છિકિરિયાયા'''તિ (દી॰ નિ॰ ૩.૩૩૫) –

આદિકા અનુરૂપપચ્ચવેક્ખણા.

તંમૂલકાનીતિ ગન્તબ્બમગ્ગાદિમૂલકાનિ. એત્થ ચ **મગ્ગો ગન્તબ્બો હોતી**તિઆદયો અટ્ઠકથાયં દસ્સનવસેનેવ વુત્તા, ન પાળિયં આગતાનુક્કમેનાતિ દટ્ઠબ્બં.

કરણાદિકાલે વિય ચિરકતાદિઆરમ્મણં વિભૂતં કત્વા પવત્તન્તી સતિ તં ઉપગન્ત્વા તિટ્ઠન્તી અનિસ્સજ્જન્તી ચ હોતિ. યં આરમ્મણં સમ્મુટ્ઠં, તં પિલવિત્વા ગતં વિય ચલિતં વિય ચ હોતિ, તપ્પટિપક્ખભાવેન પન અસમ્મુટ્ઠન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો "**ઉદકે અલાબુ વિયા**"તિઆદિમાહ. તત્થ **સારણ**ન્તિ એતેન ''સરન્તિ તાયા''તિ ઇમમેવત્થં વિભાવેતિ. સરણકિરિયાય હિ પવત્તમાનાનં ધમ્માનં તત્થ આધિપચ્ચભાવેન સતિ પચ્ચયો. તસ્સા હિ તથા પચ્ચયભાવે સતિ તે ધમ્મા સારિતા અસમ્મુટ્ઠકતા અપિલાવિતાહોન્તીતિ. ''ઇમેહિ નામ હેતૂહિ પચ્ચયેહિ ચ એતે ધમ્મા સમ્ભવન્તી''તિ **સમ્ભવતો**. ''ઇમં નામ ફલં નિબ્બત્તેન્તી''તિ **ફલતો** ધમ્મા ઉપ્પજ્જનેન વિપચ્ચનેન ચ નિપ્ફન્ના નામ હોન્તીતિ. **વત્થુભૂતા**તિ આરમ્મણભૂતા.

સતિપિ સબ્બેસં સારમ્મણધમ્માનં આરમ્મણગ્ગહણે ન ચિત્તં વિય પરે પરિચ્છિજ્જગાહિનોતિ "**પરિચ્છિન્નોપલદ્ધિવસેન જાનાતી**"તિ ચિત્તં વુત્તં. ચેતસિકેસુ હિ કેચિ વિસયં પરિચ્છિજ્જ ગહેતું ન સક્કોન્તિ, કેચિ પન પરિચ્છેદમત્તેયેવ તિટ્ઠન્તિ, ન વિઞ્ઞાણં વિય વિસયં ગણ્હન્તીતિ યે આસઙ્કિતબ્બા, તેસુ તદભાવં દસ્સેન્તો "**ન સઞ્ઞા...પે॰... વિજ્ઝનવસેના**"તિ આહ.

પીતિયા ચ સોમનસ્સભાવો આપજ્જતીતિ ઇદં પીતિ ચ સોમનસ્સઞ્ચ પીતિસોમનસ્સન્તિ પીતિસોમનસ્સાનં તુલ્યયોગં સન્ધાય વુત્તં. સોમનસ્સસ્સેવ પન ''આજઞ્ઞરથો''તિ વિય પીતિયુત્તં સોમનસ્સં પીતિસોમનસ્સન્તિ પધાનભાવો ઇચ્છિતોતિ ન પીતિયા સોમનસ્સભાવપ્પત્તિ. ન હિ પધાને વિજ્જમાને અપ્પધાનં ઉપયુજ્જતિ, પીતિગ્ગહણઞ્ચેત્થ પીતિયુત્તસ્સ સોમનસ્સસ્સ યેભુય્યેન ભાવતો પરિબ્યત્તકિચ્ચતો ચ કતં, ન ચ નિપ્પીતિકસોમનસ્સસ્સ અસઙ્ગહો. રુળ્હીસદ્દેસુ કિરિયાય અનચ્ચન્તિકભાવતો. પીતિયા પન ઉપલક્ખણભાવેન અયમત્થો સુટ્ઠુ યુજ્જતીતિ દસ્સેન્તો આહ "**પીતિઉપલક્ખિતં વા**"તિઆદિ.

પવત્તં ઉપાદિન્નક્ખન્ધં. **ચિરટ્ઠિતિકં હોતી**તિ એતેન ન કેવલં અનુપાલેતબ્બધમ્માનં ખણટ્ઠિતિયાયેવ, અથ ખો પબન્ધાનુપચ્છેદસ્સપિ જીવિતં કારણન્તિ દસ્સેતિ. અઞ્ઞથા હિ આયુક્ખયમરણં ન યુજ્જેય્યાતિ. **અવિસેસેના**તિ કારણવિસેસાનપેક્ખેન જીવિતિન્દ્રિયતાસામઞ્ઞેન. યદિપિ અરૂપાસઞ્ઞભવેસુ રૂપારૂપધમ્મા નપ્પવત્તન્તિ, તેહિ પન પુરિમપચ્છિમભવેસુ ચરિમપઠમધમ્મા સમાનજાતિયેન અબ્યવહિતતાય નિરન્તરાયેવ નામ હોન્તીતિ "**યાવ પરિનિબ્બાનં અવિચ્છિન્નં પવત્તતી**"તિ વુત્તં. **અનુપાલનાદિકસ્સા**તિ અનુપાલનપવત્તનટ્ઠપનાનિયેવ વદતિ. **જીવમાનવિસેસપ્પચ્ચયભાવતો**તિ સહજાતાનં જીવમાનતાવિસેસસ્સ પચ્ચયભાવતો. ઇન્દ્રિયબદ્ધસ્સ હિ મતરૂપતો કમ્મજસ્સ ચ ઉતુજાદિતો વિસેસો જીવિતિન્દ્રિયકતોતિ.

મગ્ગઙ્ગરાસિવણ્ણના

અવિપરીતનિય્યાનિકભાવેનાતિ ઇદં **સમ્મા**-સદ્દસ્સ **દિટ્ઠિ**-આદિસદ્દાનઞ્ચ સમાનાધિકરણતાવસેન દિટ્ઠિઆદીનં અવિસેસભૂતસ્સ નિય્યાનિકભાવસ્સ સમ્મા-સદ્દેન વિસેસિતબ્બત્તા વુત્તં. અવિપરીતત્થો હિ સમ્મા-સદ્દો, ન નિય્યાનિકત્થોતિ. અવિપરીતનિય્યાનિકત્થો એવ વા સમ્મા-સદ્દો. અનેકત્થા હિ નિપાતાતિ. **એવમેવા**તિ અવિપરીતનિય્યાનિકભાવેન.

બલરાસિવણ્ણના

પતિસ્સવો વચનસમ્પટિચ્છહોતિ અધિપ્પાયેન "**સપ્પતિસ્સવં પતિસ્સવભૂતં તંસભાગઞ્ચ યં કિઞ્ચિ ગારવ**"ન્તિ આહ. **તત્થ તત્થ પાકટભાવેના**તિ અજ્ઝત્તભૂતેસુ જાતિયાદીસુ બહિદ્ધાભૂતેસુ ભિક્ખુઆદીસુ હિરોત્તપ્પાનં અનુરૂપપચ્ચવેક્ખણવસેન સસમ્ભારપથવીઆદીસુ પથવીધાતુઆદીનં વિય વિભૂતકિચ્ચભાવેનાતિ અત્થો.

મૂલરાસિવણ્ણના

એવઞ્હિ ઉપમાય સમેતીતિ યથા અસુચિમ્હિ પતિતપુરિસસ્સ સતિપિ કાયેન અલ્લીયને ભાવો અનલ્લીનો, એવં અલોભોપિ આરમ્મણકરણવસેન ગહિતેપિ આરમ્મણે અલગ્ગભાવેન અનલ્લીનભાવો અનલ્લીનાકારો એવ પવત્તતિ. એવંસભાવો હિ સો ધમ્મોતિ. કિઞ્ચિ દુસ્સીલ્યં દોસસમુટ્ઠાનં સબ્બમ્પિ દુસ્સીલ્યં દોસૂપનિસ્સયન્તિ "**દોસસમુટ્ઠાનતં દોસૂપનિસ્સયતઞ્ચા**"તિ વુત્તં. તેન અદોસો દોસસ્સેવ ઉજુવિપચ્ચનીકો, તંમુખેન દુસ્સીલ્યસ્સાતિ દસ્સેતિ.

તત્થ જાતાનં ધમ્માનં અનતિવત્તનટ્ઠેન...પે॰... આસેવનટ્ઠેન ભાવનાતિ યો સો એકત્તુપગતો પઠમજ્ઝાનાદિઅપ્પનાચિત્તુપ્પાદો આસન્નૂપચારાહિતવિસેસો નીવરણાદિપરિપન્થવિસુદ્ધિયા વિસુદ્ધો, તદાવરણવિસયવિરહેન ચ સમપ્પવત્તઅપ્પનાસમાધિસઙ્ખાતં મજ્ઝિમં સમથનિમિત્તં પટિપન્નો, એવં પટિપન્નત્તા એવ તત્થુપગમનેન તત્થ ચ પક્ખન્દો, વિસોધેતબ્બસ્સ વિક્ખેપસ્સ કિલેસસંસગ્ગસ્સ ચ અભાવતો વિસોધનસમાધાનએકત્તુપટ્ઠાનબ્યાપારવિરહેન વિસુદ્ધિસમથપટિપત્તિએકત્તુપટ્ઠાનાકારે અજ્ઝુપેક્ખન્તો અભિબ્યત્તરૂપાય સહજાતતત્રમજ્ઝત્તુપેક્ખાય કિચ્ચવસેન ઉપેક્ખાનુબ્રૂહિતો, તસ્મિંયેવ જાતા સમાધિપઞ્ઞાસઙ્ખાતા યુગનદ્ધધમ્મા. તે યથા અઞ્ઞં અનતિવત્તમાના હુત્વા પવત્તન્તિ, એવં ભાવના બ્રૂહના. તથા યાનિ તત્થ સદ્ધાદીનિ ઇન્દ્રિયાનિ નાનાકિલેસેહિ વિમુત્તત્તા વિમુત્તિરસેન એકરસાનિ હુત્વા પવત્તાનિ. યઞ્ચ તત્થ તદુપગં, તેસં અનતિવત્તનએકરસભાવાનં અનુચ્છવિકં વીરિયં વાહીયતિ પવત્તીયતિ, યા ચસ્સ તસ્મિં ખણે પવત્તા પગુણબલવભાવાપત્તિસઙ્ખાતા આસેવના. સબ્બેસં એતેસં આકારાનં ભાવના ઉપ્પાદના વડ્ઢના, અયં **તત્થ જાતાનં...પે॰... આસેવનટ્ઠેન ભાવના** નામ.

યસ્મા પનાયં ભાવનાકારો ''પઠમસ્સ ઝાનસ્સ પટિપદાવિસુદ્ધિ આદી''તિઆદિનાપિ (પટિ॰ મ॰ ૧.૧૫૮) **પાળિયં** આગતો એવ, ઞાણેન ચ સંકિલેસવોદાનેસુ તં તં આદીનવં આનિસંસઞ્ચ દિસ્વા તથા તથા નિપ્ફાદેતબ્બો, તસ્મા "**એવં વુત્તાય પઞ્ઞાસાધનાય ભાવનાયા**"તિ વુત્તં. **અપ્પવત્તી**તિ યસ્મિં ધમ્મે સતિ યથાવુત્તા ભાવના નપ્પવત્તતિ, સો ધમ્મો પટિપક્ખભાવનાપરામસનેન અભાવનાતિ વુત્તોતિ અધિપ્પાયો. ન હિ અભાવમત્તસ્સ અમોહો પટિપક્ખોતિ યુજ્જતીતિ. **તપ્પટિપક્ખભૂતા અકુસલા** કામચ્છન્દાદયો દટ્ઠબ્બા. પમાદવિસેસો વા **અભાવના**. સો હિ ''કુસલાનં વા ધમ્માનં અનાસેવના અભાવના અબહુલીકમ્મ''ન્તિઆદિના નિદ્દિટ્ઠોતિ.

એકન્તેન અલબ્ભનેય્યદસ્સનત્થં "**જરાધમ્મો**"તિ વુત્તં. તથા હિ પાળિયં ''જાતિધમ્માનં, ભિક્ખવે, સત્તાનં એવં ઇચ્છા ઉપ્પજ્જતી''તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૩.૩૭૩) ઇચ્છિતાલાભો વિભત્તો. અલોભાનુભાવેન કાયાનુપસ્સનાય, અમોહાનુભાવેન ચિત્તધમ્માનુપસ્સનાય સિદ્ધિ પાકટાયેવાતિ અપાકટં અદોસાનુભાવેન વેદનાનુપસ્સનાસિદ્ધિં વિભાવેન્તો "**સુખવિપરિણામે**"તિઆદિમાહ. અયઞ્ચ યોજના અલોભાદીનં વિસેસપચ્ચયતં સન્ધાય કતા,

અવિસેસેન પન સબ્બે સબ્બેસં પચ્ચયા. સભાવતો સઙ્કપ્પતો ચ ઉપ્પન્નસ્સ દુક્ખસ્સ અસહનવસેનેવ ઉપ્પજ્જતીતિ દોસો તંદસ્સનસ્સ **આસન્નપટિપક્ખો**, ન રાગો વિય દૂરપટિપક્ખો.

કમ્મપથરાસિવણ્ણના

અભિજ્ઝાદયો વિય અનભિજ્ઝાદયોપિ ન એકન્તં કમ્મપથભૂતાયેવાતિ આહ "**કમ્મપથતાતંસભાગતાહી**"તિ. મનોકમ્મપથભાવેન પવત્તનકમ્મભાવતો હિ એતેસં કમ્મપથરાસિભાવેન સઙ્ગહો, ન સબ્બદા કમ્મપથાયેવાતિ. તેન યો અઞ્ઞોપિ ધમ્મો અનિયતો કમ્મપથભાવેન પાકટો ચ, તસ્સપિ કમ્મપથતાવચનં ન વિરુજ્ઝતીતિ દસ્સેતિ.

પસ્સદ્ધાદિયુગલવણ્ણના

સમન્તિ સમ્મા. **ચેતિયવન્દનાદિઅત્થન્તિ** ચેતિયવન્દનાદિહેતુ. સમથચતુસચ્ચકમ્મટ્ઠાનવસેન તબ્ભેદવસેન ચ સબ્બકમ્મટ્ઠાનભાવનાભિયુત્તાનં મુદુમજ્ઝિમતિક્ખિન્દ્રિયતાદિભેદવસેન સબ્બયોગીનં ચિત્તસ્સ લીનુદ્ધચ્ચાદિકાલવસેન સબ્બદા હિતાહિતધમ્મૂપલક્ખણભાવતો યથાસભાવં પટિવેધભાવતો ચ સતિસમ્પજઞ્ઞાનં પારિબન્ધકહરણભાવનાવડ્ઢનાનિ અવિસેસતો દટ્ઠબ્બાનિ. યથા અપ્પનાકોસલ્લેન વિના સમથો સમથમન્તરેન યથાભૂતાવબોધો ચ નત્થીતિ નાનાક્ખણિકા સમાધિપઞ્ઞા અઞ્ઞમઞ્ઞસ્સ વિસેસકારણં, એવં પટિવેધે એકક્ખણિકાપીતિ દસ્સેન્તો આહ "**અઞ્ઞમઞ્ઞં નિમિત્તભાવેના**"તિ. પઞ્ઞાય હિ સાતિસયં અવભાસિયમાને વિસયે સમાધિ એકત્તવસેન અપ્પેતું સક્કોતિ, સમાધિમ્હિ ચ મજ્ઝિમં સમથનિમિત્તં પટિપન્ને પઞ્ઞા આરમ્મણેસુ વિસદા વહતીતિ. **સમં પવત્તા**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞાનતિવત્તનેન સમં અવિસમં એકરસભાવેન પવત્તા. અઞ્ઞમઞ્ઞસહાયભાવૂપગમનેન યોગિનો મનોરથધુરાકડ્ઢને રથધુરાકડ્ઢને વિય આજાનેય્યયુગો યુગલકો હુત્વા અઞ્ઞમઞ્ઞાનતિવત્તમાનેન નદ્ધા બદ્ધા વિયાતિ વા **યુગનદ્ધા**. અધિચિત્તમનુયુત્તેહિ વીરિયસમાધયો સમં યોજેતબ્બાતિ ઇમસ્સ વિસેસસ્સ દસ્સનત્થં પુબ્બે ગહિતાપિ તે પુન ગહિતાતિ દસ્સેતું વીરિયસમાધિયોજનત્થાયાતિ અટ્ઠકથાયં વુત્તં. તં પન સમાધિવીરિયયોગસ્સ વિભાવનં હોતીતિ "**યોગવચનત્થાયાતિ અત્થો**"તિ આહ.

યેવાપનકવણ્ણના

યથા તથા વાતિ સમ્મા મિચ્છા વા. **અનધિમુચ્ચન્તો**તિ "ઇદં કરિસ્સામિ, એતં કરિસ્સામી"તિ એવં પવત્તપુબ્બભાગસન્નિટ્ઠાનહેતુકેન પયોગકાલસન્નિટ્ઠાનેન અનિચ્છિનન્તો. યત્થ હિ અનિચ્છયો, તત્થ અપ્પટિપત્તિ એવાતિ. **સંસપ્પનં** સંસયો. સો હિ "આસપ્પના પરિસપ્પના"તિ વુત્તો. અસતિપિ બ્યાપારે તત્રમજ્ઝત્તતાય સતિ તંસમ્પયુત્તધમ્મા સકસકકિચ્ચવસેન અનૂનાનધિકતાય અલીનઅનુદ્ધતતાય ચ સંવત્તન્તીતિ સા તેસં તથાપવત્તિયા પચ્ચયભૂતા ઊનાધિકભાવં નિવારેતિ વિયાતિ **ઊનાધિકનિવારણરસા** વુત્તા. તથા પવત્તિપચ્ચયત્તાયેવ તેસુ ધમ્મેસુ મજ્ઝત્તતાતિ ચ વુત્તા.

ઝાનપદસ્સાતિ ઝાનસદ્દસ્સ. **તેસૂ**તિ પઞ્ચસુ. **પઞ્ચ હિ અઙ્ગાનિ ઝાનપદસ્સ અત્થો**તિ ઇદં સંવણ્ણિયમાનત્તાયેવ ઇમં ચિત્તુપ્પાદં સન્ધાય વુત્તં. ન હિ સબ્બસ્મિં ચિત્તુપ્પાદે પઞ્ચેવ ઝાનઙ્ગાનિ. **પદસમૂહો** વાક્યં, **પદકોટ્ઠાસો વા** ફસ્સપઞ્ચમકાદિ ધમ્મરાસિ. **વુત્તં પૂરિતન્તિ** છપણ્ણાસાદિતાય પૂરણવસેન. ફસ્સપચ્ચયા વેદના "ફુટ્ઠો વેદેતિ, ફુટ્ઠો સઞ્જાનાતી"તિઆદિવચનતો (સં॰ નિ॰ ૪.૯૩) ફસ્સો વેદનાદીનં પચ્ચયો. યદિપિ છન્દાદયો

યથાવુત્તરાસિકિચ્ચાભાવતો તેસુ ન વત્તબ્બા, વિસું રાસિઅન્તરભાવેન પન સરૂપતો વત્તબ્બાતિ ચોદનં મનસિ કત્વા ''**વુત્તાનમ્પી**''તિઆદિમાહ.

ધમ્મુદ્દેસવારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કામાવચરકુસલં

નિદ્દેસવારકથાવણ્ણના

૨. સન્તેતિ સભાવતો વિજ્જમાને. ફસ્સસ્સ વિસયવિસયીનં સન્નિપતનાકારેન ગહેતબ્બત્તા ફુસનં વિસયે ચિત્તસ્સ સન્નિપતનં વુત્તં. ''ચિન્તનટ્ઠેન ચિત્તં, મનનટ્ઠેન મનો''તિઆદિના ચિત્તાદિસદ્દા ચિન્તનાદિબ્યાપારમુખેન અત્તનો અત્થં વિભાવેન્તીતિ આહ ''**ચિત્તં મનોતિઆદીસુ વિય કિચ્ચવિસેસં અનપેક્ખિત્વા**''તિ. યથા લોકે વિકતમેવ વેકતં, વિસયો એવ વેસયન્તિ વુચ્ચતિ, એવં મનો એવ માનસન્તિ સદ્દમત્તવિસેસો. **નીલાદિ**-સદ્દા વિય વત્થાદીસુ ચિત્તેસુ પરિસુદ્ધભાવનિબન્ધના **પણ્ડર**સદ્દસ્સ પવત્તીતિ તસ્સ **ગુણવિસેસા**પેક્ખતા વુત્તા. યથા કાયિકં સાતન્તિ એત્થ કાયપ્પસાદનિસ્સિતન્તિ અત્થો, એવં **ચેતસિકં સાત**ન્તિ એત્થ ચેતોનિસ્સિતં સાતન્તિ **નિસ્સયવિસેસા**પેક્ખતા વુત્તા. એકક્ખણિકા નાનાક્ખણિકા ચ ચિત્તસ્સ ઠિતિ નામ, તસ્સ અવત્થાવિસેસોતિ **અવત્થાવિસેસા**પેક્ખો ચિત્તસ્સ ઠિતીતિ એવંપકારો નિદ્દેસો. ''ન લુબ્ભતી''તિ વુત્તસ્સ ચિત્તસ્સ, પુગ્ગલસ્સ વા પવત્તિઆકારભાવેન અલુબ્ભનાતિ અલોભો વુત્તોતિ **અઞ્ઞસ્સ કિરિયાભાવવિસેસા**પેક્ખો **અલુબ્ભના**તિ નિદ્દેસો. વુત્તનયેનેવ અલુબ્ભિતસ્સ ભાવો **અલુબ્ભિતત્ત**ન્તિ અયં નિદ્દેસો **અઞ્ઞસ્સ ભાવભૂતતાવિસેસા**પેક્ખો વુત્તો. કત્તુકરણભાવાદયો સભાવધમ્માનં અજ્ઝારોપનવસેનેવ સિજ્ઝન્તિ , ભાવનિદ્દેસો પન અજ્ઝારોપનાનપેક્ખો, તતોયેવ ચ વિસેસન્તરવિનિમુત્તો વિનિવત્તો વિસેસતો નિજ્જીવભાવગિભાવતો સભાવનિદ્દેસો નામ હોતીતિ ફસ્સોતિ ઇદં ફુસનટ્ઠેન ''**ધમ્મમત્તદીપનં સભાવપદ**''ન્તિ વુત્તં. આરમ્મણં ફુસન્તસ્સ ચિત્તસ્સ પવત્તિઆકારો ફુસનબ્યાપારો હોતીતિ ''**ફુસનકિરિયા ફુસનાકારો**''તિ વુત્તં. સમ્ફુસનાતિ સં-સદ્દો ''સમુદયો''તિઆદીસુ વિય સમાગમત્થદીપકોતિ આહ ''**સમાગમફુસના**''તિ. ''ફુસામિ નેક્ખમ્મસુખ''ન્તિઆદીસુ (ધ॰ પ॰ ૨૭૨) પટિલાભોપિ ફુસના સમ્ફુસનાતિ ચ વુચ્ચતીતિ આહ ''**ન પટિલાભસમ્ફુસના**''તિ.

અપરેન વેવચનેન. બહુસ્સુતભાવસમ્પાદિકાય પઞ્ઞાય **પણ્ડિચ્ચ**પરિયાયો. સિપ્પાયતનાદીસુ દક્ખતાભૂતાય **કોસલ્લ**પરિયાયો, યત્થ કત્થચિ તિક્ખસુખુમાય **નેપુઞ્ઞ**પરિયાયો, સમ્મા ધમ્મે પઞ્ઞપેન્તિયા **વેભબ્યા**પરિયાયોતિ એવમાદિના તેસુ તેસુ પઞ્ઞાવિસેસેસુ તે તે પરિયાયવિસેસા વિસેસેન પવત્તાતિ તેસં પઞ્ઞાવિસેસાનં નાનાકાલે લબ્ભમાનતા વુત્તા, **ઇતરેપિ અનુગતા હોન્તિ** યેભુય્યેનાતિ અધિપ્પાયો. **અત્થનાનત્તેન** પઞ્ઞાદિઅત્થવિસેસેન. **કોધો કુજ્ઝના કુજ્ઝિતત્ત**ન્તિ એવંપકારા નિદ્દેસા સભાવાકારભાવદીપનવસેન બ્યઞ્જનવસેનેવ વિભાગવચનં. પણ્ડિચ્ચન્તિઆદયો પઞ્ઞાવિસેસનિબન્ધનત્તા અત્થવસેન વિભાગવચનન્તિ ઇમમત્થમાહ ''**અથ વા**''તિઆદિના. **એવમાકારો પના**તિ પુરિમાકારતો વિસેસો અત્થતો વિભત્તિગમનસ્સ કારણં વુત્તં.

પટિક્ખિપનં પટિસેધનં પટિક્ખેપો, તસ્સ નાનત્તં વિસેસો પટિક્ખેપનાનત્તં, સદ્ધમ્મગરુતાય પટિક્ખેપો સદ્ધમ્મગરુતાપટિક્ખેપો, તેન સદ્ધમ્મગરુતાપટિક્ખેપેન નાનત્તં **સદ્ધમ્મગરુતાપટિક્ખેપનાનત્તં**. તં સદ્ધમ્મગરુતાપટિક્ખેપનાનત્તં પન કોધગરુતાદિભેદભિન્નન્તિ ''**કોધગરુતાદિવિસિટ્ઠેના**''તિ વુત્તં. કોધાદીહિ વિસિટ્ઠો ભિન્નો સદ્ધમ્મગરુતાય પટિક્ખેપો પટિસેધનં કોધાદિવિસિટ્ઠપટિક્ખેપો. કોધગરુતાદિયેવ, તસ્સ નાનત્તેન

સદ્ધમ્મગરુતાપટિપક્ખનાનત્તેનાતિ કોધગરુતા સદ્ધમ્મગરુતાય પટિપક્ખો. મક્ખલાભસક્કારગરુતા સદ્ધમ્મગરુતાય પટિપક્ખોતિ સદ્ધમ્મગરુતાય પટિપક્ખભાવવિસેસેન અસદ્ધમ્મગરુતા તબ્ભાવેન એકીભૂતાપિ નાનત્તં ગતા. યસ્મા પન **કોધો** અત્થતો દોસોયેવ. **મક્ખો** દોસપ્પધાના પરગુણવિદ્ધંસનાકારપ્પવત્તા અકુસલા ખન્ધા. તગ્ગરુતા ચ તેસં સાદરઅભિસઙ્ખરણવસેન પવત્તનમેવ. **લાભગરુતા** ચતુન્નં પચ્ચયાનં સક્કારગરુતા, તેસંયેવ સુસઙ્ખતાનં લદ્ધકામતા. તદુભયેસુ ચ આદરકિરિયા તથાપવત્તા ઇચ્છાયેવ, તસ્મા ''સદ્ધમ્મગરુતાપટિપક્ખનાનત્તેન અસદ્ધમ્મા નાનત્તં ગતા''તિ વુત્તં. તથા હિ ચત્તારો અસદ્ધમ્મા ઇચ્ચેવ ઉદ્દિટ્ઠા. **અસદ્ધમ્મગરુતા**તિ એત્થ ચ પુરિમસ્મિં વિકપ્પે ''ન સદ્ધમ્મગરુતા''તિ સદ્ધમ્મગરુતા ન હોતીતિ અત્થો. દુતિયસ્મિં સદ્ધમ્મગરુતાય પટિપક્ખોતિ સદ્ધમ્મગરુતા એવ વા પટિપક્ખો, તસ્સ નાનત્તેન **સદ્ધમ્મગરુતાપટિપક્ખનાનત્તેના**તિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. કોધમક્ખગરુતાનઞ્હિ સદ્ધમ્મવિસેસા પવત્તિભેદભિન્ના મેત્તા પટિપક્ખો. લાભસક્કારગરુતાનં અપ્પિચ્છતા સન્તોસા. તેન કોધગરુતા ન સદ્ધમ્મગરુતાતિ કોધગરુતા કાયચિ સદ્ધમ્મગરુતાય પટિપક્ખોતિ અયમત્થો વુત્તો હોતિ. તથા મક્ખગરુતાદીસુપિ. એવઞ્ચ કત્વા ''ચત્તારો સદ્ધમ્મા સદ્ધમ્મગરુતા ન કોધગરુતા...પે॰... સદ્ધમ્મગરુતા ન સક્કારગરુતા''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૪૪) આગતતન્તિપિ સમત્થિતા ભવતિ. લોભો ન હોતીતિ **અલોભો** લુબ્ભના ન હોતીતિ **અલુબ્ભના**તિ એવમાદિકો અલોભોતિઆદીનં લોભાદિવિસિટ્ઠો પટિક્ખેપો ''ફસ્સો કુસના''તિઆદિકેહિ વિસદિસભાવતો "**ફસ્સાદીહિ નાનત્ત**"ન્તિ વુત્તો. **ફસ્સાદીહી**તિ ચેત્થ અલુબ્ભનાદયોપિ **આદિ**-સદ્દેન સઙ્ગહિતાતિ દટ્ઠબ્બં. **લોભાદિપટિપક્ખેના**તિ ''લોભપટિપક્ખો અલોભો''તિઆદિના યોજેતબ્બં. સેસં પુરિમસદિસમેવ. અલોભાદોસામોહાનં વિધુરતાય પટિપક્ખભાવેન ચ લબ્ભમાનો અઞ્ઞમઞ્ઞવિસદિસો લોભાદિવિસિટ્ઠપટિક્ખેપભાવેન લોભાદિપટિપક્ખભાવેન ચ વિઞ્ઞાયતીતિ આહ "**અલોભા...પે॰... યોજેતબ્બ**"ન્તિ. બહૂહિ પકારેહિ દીપેતબ્બત્થતા **મહત્થતા. આદરવસેન** સોતૂનં.

૩. યદિપિ એકસ્મિં ખણે એકંયેવ આરમ્મણં હોતિ, છસુપિ પન આરમ્મણેસુ ઉપ્પત્તિરહત્તા "**તેહિ વા**"તિઆદિ વુત્તં. **તસ્સા**તિ સાતસ્સ સુખસ્સ. **જાતા**તિ એતસ્સ અત્થં દસ્સેતું "**કારણભાવેન ફસ્સત્થં પવત્તા**"તિ વુત્તં. ઇદં વુત્તં હોતિ – યથા ચેતસિકસાતસઙ્ખાતા સોમનસ્સવેદના સહેવ ઉપ્પજ્જતિ, એવં તદનુરૂપફસ્સસહિતા હુત્વા પવત્તા તજ્જાતિ વુત્તા. **સાદયતી**તિ અધિગમાસીસાય અનઞ્ઞનિન્નં કરોતિ.

૫. ન તસ્સા તજ્જતાતિ તસ્સા મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા તસ્સારુપ્પા ''તસ્સ જાતા''તિ વા ઉભયથાપિ તજ્જતા ન યુજ્જતિ. યદિપિ ફસ્સો વિઞ્ઞાણસ્સ વિસેસપચ્ચયો ન હોતિ, તથાપિ સો તસ્સ પચ્ચયો હોતિયેવાતિ તસ્સ તજ્જામનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજતા વત્તબ્બાતિ ચોદનં સન્ધાયાહ "**ન ચ તદેવા**"તિઆદિ. **તેહિ આરમ્મણેહિ જાતા તજ્જા**તિ ઇમિનાપિ અત્થેન તજ્જા મનોવિઞ્ઞાણધાતુસમ્ફસ્સજાતિ વત્તું ન સક્કા. વિઞ્ઞાણસ્સ પન તજ્જતાપઞ્ઞત્તિ લબ્ભતેવ. તથા હિ ''કિં વા એતેના''તિઆદિના ફસ્સાદીનં તથા દેસેતબ્બતં આહ.

૭. ચિત્તસ્સ આરમ્મણે આનયનાકારપ્પવત્તો વિતક્કો અત્થતો આરમ્મણં તત્થ આકડ્ઢન્તો વિય હોતીતિ "**આરમ્મણસ્સ આકડ્ઢનં વિતક્કન**"ન્તિ વુત્તં.

૮. આરમ્મણસ્સ અનુમજ્જનાકારપ્પવત્તો વિચારો તત્થ પરિબ્ભમન્તો વિય સમન્તતો ચરન્તો વિય ચ હોતીતિ "**સમન્તતો ચરણં વિચરણ**"ન્તિ વુત્તં.

૧૧. તથા અવટ્ઠાનમત્તભાવતોતિ પાણવધાદિસાધનઅવટ્ઠાનમત્તભાવતો, ન બલવભાવતોતિ અધિપ્પાયો.

१४. યેન ધમ્મેન ચિત્તે આરમ્મણં ઉપતિટ્ઠતિ જોતતિ ચ, સો ધમ્મો ઉપટ્ઠાનં જોતનન્તિ ચ વુત્તોતિ આહ "**ઉપટ્ઠાનં જોતનઞ્ચ સતિયેવા**"તિ.

१६. **સણ્હટ્ઠેના**તિ સુખુમટ્ઠેન.

३०. **ભાવો**તિ હિરિયનં વદતિ.

३३. **ન બ્યાપાદેતબ્બો**તિ **અબ્યાપજ્જ**-સદ્દસ્સ કમ્મત્થતં આહ.

४२-४३. યદિ અનવજ્જધમ્માનં સીઘસીઘપરિવત્તનસમત્થતા લહુતા, સાવજ્જધમ્માનં કથન્તિ આહ "**અવિજ્જાનીવરણાન**"ન્તિઆદિ. **તેસં ભાવો ગરુતા**તિ એતેન સતિપિ સબ્બેસં અરૂપધમ્માનં સમાનખણત્તે મોહસમ્પયુત્તાનં સાતિસયો દન્ધો પવત્તિઆકારોતિ દસ્સેતિ. સો પન તેસં દન્ધાકારો સન્તાને પાકટો હોતિ.

४४-४५. અપ્પટિઘાતો અવિલોમનં.

४६-४७. **કિલિન્ન**ન્તિ અવસ્સુતં.

५०-५१. **પચ્ચોસક્કનં** માયા યા અચ્ચસરાતિપિ વુચ્ચતિ. **અરુમક્ખનં** વણાલેપનં. વેળુ એવ દાતબ્બભાવેન પરિગ્ગહિતો **વેળુદાનં** નામ.

નિદ્દેસવારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કોટ્ઠાસવારકથાવણ્ણના

५८-१२०. **તે**તિ ફસ્સપઞ્ચમકાદયો. **સઙ્ગહગમનેનેવા**તિ સાધારણતાદિના કેનચિ સદિસતાલેસેન, ન ફસ્સાદયો વિય વિસું ધમ્મભાવેનેવાતિ અત્થો. **તથા અવિપ્પકિણ્ણત્તા**તિ ફસ્સાદયો વિય સરૂપેન વિસું વિસું અવુત્તત્તા. યદિપિ છન્દાદયો સઙ્ગહસુઞ્ઞતવારેસુપિ સરૂપેન ન વુત્તા, ખન્ધાયતનધાતુરાસીસુ પન સઙ્ગહિતાયેવાતિ દસ્સેતું "**યસ્મા પના**"તિઆદિમાહ. **તંનિદ્દેસે**તિ સઙ્ખારક્ખન્ધનિદ્દેસે. ખન્ધાનં ધાતાયતનભાવે બ્યભિચારાભાવતો અખન્ધભાવનિવારણેન અનાયતનાધાતુભાવનિવારણમ્પિ દટ્ઠબ્બં. **ન યેવાપનકા ઠપેતબ્બા**તિ ખન્ધાદિરાસિઅન્તોગધતં સન્ધાય વુત્તં. ઉદ્દેસાદીસુ પન ''યેવાપનાત્વેવ વુત્તાનં તેસં તથાયેવ સઙ્ગહો યુત્તો''તિ અટ્ઠકથાયં ''ઠપેત્વા યેવાપનકે''તિ વુત્તં. સરૂપેન અવુત્તાનમ્પિ ચિત્તુપ્પાદપરિયાપન્નાનં ખન્ધાદિભાવો ન વારેતબ્બોતિ ન યેવાપનકા ઠપેતબ્બાતિ વુત્તન્તિ ઉભયેસમ્પિ અધિપ્પાયો વેદિતબ્બો.

આહારપચ્ચયસઙ્ખાતેનાતિ ઉપત્થમ્ભકપચ્ચયસઙ્ખાતેન. સો ચ આહારાનં ઉપત્થમ્ભકભાવો પાકટોતિ કત્વા વુત્તો, ન જનકત્તાભાવતો. ઓજટ્ઠમકરૂપસ્સ હિ વેદનાદીનઞ્ચ આહારણતો તેસં જનકત્તં લબ્ભતીતિ. યદિ ઉપત્થમ્ભકો ઇધ પચ્ચયોતિ અધિપ્પેતો, કબળીકારાહારસ્સ તાવ હોતુ, ઇતરેસં કથન્તિ આહ "**યથા હી**"તિઆદિ . **સહજાતાદિપચ્ચયે**તિ સહજાતઅઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયસમ્પયુત્તઅત્થિઅવિગતપચ્ચયે વદતિ, મહાચતુક્કં વા, **એકેનાકારેના**તિ રૂપારૂપાનં ઉપત્થમ્ભકત્તેન ઉપકારકભાવમાહ. સો એવ ચ નેસં આહરણકિચ્ચં. ''સઙ્ખારપચ્ચયા વિઞ્ઞાણ''ન્તિ વચનતો ચેતનાય વિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયભાવો સાતિસયોતિ આહ "**વિઞ્ઞાણં વિસેસેના**"તિ.

યથાગતમગ્ગોતિ વુત્તો કારણફલાનં અભેદૂપચારેનાતિ દટ્ઠબ્બં, નાનાક્ખણિકો અટ્ઠઙ્ગિકમગ્ગો ઉપનિસ્સયો એતસ્સાતિ **અટ્ઠઙ્ગિકમગ્ગૂપનિસ્સયો**. અરિયમગ્ગસ્સ યથાગતમગ્ગપરિયાયો વુચ્ચમાનો તસ્સ યા પુરિમકાલભૂતા અભેદોપચારસિદ્ધા આગમનાવત્થા તતો નાતિવિલક્ખણાતિ ઇમમત્થં વિભાવેતીતિ આહ "**પુબ્બભાગ...પે॰... દીપિતા**"તિ. વિઞ્ઞાણસ્સ ચિત્તવિચિત્તતા વિજાનનભાવવિસેસા એવાતિ આહ "**વિજાનનમેવ ચિત્તવિચિત્તતા**"તિ. **વેદનાક્ખન્ધાદીનન્તિ આદિ**-સદ્દેન ''દ્વાયતનાનિ હોન્તી''તિઆદીસુ વુત્તમનાયતનાદયોપિ સઙ્ગણ્હાતિ. **તપ્પટિક્ખેપોતિ** તસ્સ જાતિનિદ્દેસભાવસ્સ પટિક્ખેપો. **કતો હોતીતિ** એતેન આહારિન્દ્રિયઝાનમગ્ગફલહેતુયો યત્તકા ઇમસ્મિં ચિત્તે લબ્ભન્તિ, તે સબ્બેપિ ''એકો વિઞ્ઞાણાહારો હોતી''તિઆદિના અવુત્તાપિ અત્થતો વુત્તાયેવાતિ દસ્સેતિ. એસ નયો અઞ્ઞત્થાપિ.

કોટ્ઠાસવારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

સુઞ્ઞતવારાદિવણ્ણના

૧૨૧-૧૪૫. યથાવુત્તે સમયેતિ વુત્તપ્પકારસમૂહે.

૧૪૬. ઉસ્સાહનં પેસનં નિયોજનં.

૧૫૬-૧૫૯. નાતિસમાહિતાયાતિ નાનાવજ્જનૂપચારં સન્ધાય વદતિ. **યેવાપનકેહિપિ નિબ્બિસેસતં દસ્સેતિ** કરુણામુદિતાનમ્પિ ઉપ્પજ્જનતો.

કાયવચીકિરિયા કાયવચીપવત્તિ, વિઞ્ઞત્તિ એવ વા. **અસમત્તભાવનન્તિ** પુબ્બભાગભાવનમાહ.

કામાવચરકુસલવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

રૂપાવચરકુસલં

ચતુક્કનયો

પઠમજ્ઝાનકથાવણ્ણના

૧૬૦. ઉત્તરપદલોપં કત્વા "રૂપભવો રૂપ"ન્તિ વુત્તો, ''રૂપી રૂપાનિ પસ્સતિ (મ॰ નિ॰ ૨.૨૪૮; ૩.૩૧૨; ધ॰ સ॰ ૨૪૮; પટિ॰ મ॰ ૧.૨૦૯), રૂપરાગો''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૩૬૩) વિયાતિ દટ્ઠબ્બં. પયોગસમ્પાદિતસ્સ રૂપજ્ઝાનસ્સ રૂપભવાતિક્કમસ્સપિ ઉપાયભાવતો યથા રૂપૂપપત્તિયા એવ મગ્ગોતિ અયં નિયમો ન યુજ્જતિ, એવં પચ્ચયન્તરવિકલતાદીહિ રૂપૂપપત્તિયા અનભિનિપ્ફાદકસ્સપિ અત્થિભાવતો રૂપૂપપત્તિયા મગ્ગો એવાતિ અયમ્પિ નિયમો ન યુજ્જતિ. એવઞ્ચ સતિ યદેવ રૂપૂપપત્તિયા નિપ્ફાદકં, તસ્સેવ સમ્પયુત્તસ્સ રૂપાવચરકુસલભાવો, ન અનભિનિપ્ફાદકસ્સાતિ અયમત્થો આપન્નોતિ ચોદનં સમુટ્ઠાપેતિ **ન સબ્બસ્સ કુસલજ્ઝાનસ્સાતિ**આદિના. તત્થ સામઞ્ઞસદ્દોપિ અધિકારવસેન વિસેસનિદ્દિટ્ઠો હોતીતિ "**કુસલજ્ઝાનસ્સ મગ્ગભાવો**"તિ વુત્તં.

રૂપૂપપત્તિજનકસભાવો રૂપભવવિપચ્ચનસભાવોતિ તસ્સપિ વિપાકધમ્મભાવે સતિપિ સબ્બકુસલાકુસલસાધારણં વિપાકધમ્મભાવસામઞ્ઞં ''વિપાકધમ્મભાવો વિયા''તિ ઉદાહરણભાવેન વુત્તં.

સામઞ્ઞમ્પિ હિ વિસેસતો ભિન્નં કત્વા વોહરીયતીતિ. **સબ્બસમાનો**તિ રૂપૂપપત્તિયા નિપ્ફાદકસ્સ પચ્ચયન્તરવિકલતાદીહિ અનિપ્ફાદકસ્સ ચ સબ્બસ્સ યથાધિગતસ્સ ઝાનસ્સ સાધારણો. એતેન ઉત્તરપદાવધારણસ્સ પરિગ્ગહિતતં દસ્સેતિ. ''ઇતો અઞ્ઞો મગ્ગો નામ નત્થી''તિ ઇમિનાપિ સજાતિયા સાધારણો અઞ્ઞજાતિવિનિવત્તિયા અનઞ્ઞસાધારણો ઇમસ્સ ઝાનસ્સ રૂપૂપપત્તિયા ઉપાયભાવો વુત્તોતિ દટ્ઠબ્બં. **ઇતરે દ્વે** સદ્ધા હિરી ચ. યદિ પટિપદાય સાધેતબ્બતો પુગ્ગલપુબ્બઙ્ગમાય દેસનાય ભાવેન્તેન સમયવવત્થાનં કતં. પટિપદારહિતેસુ કથન્તિ આહ ''**કેસઞ્ચી**''તિઆદિ. તત્થ **કેસઞ્ચી**તિ સમથભાવનાય કતાધિકારાનં. તેસઞ્હિ મગ્ગાધિગમનતો પુબ્બે અનધિગતજ્ઝાનાનં પટિસમ્ભિદાદયો વિય મગ્ગાધિગમેનેવ તાનિ સમિજ્ઝન્તિ.

અઞ્ઞાનીતિ અરિયમગ્ગસિદ્ધિતો અઞ્ઞાનિ. **તેસુપી**તિ અરિયમગ્ગેન સિદ્ધત્તા પટિપદારહિતેસુપિ. નનુ ચ અરિયમગ્ગસિદ્ધસ્સપિ આગમનવસેન પટિપદા ઉપલબ્ભતિયેવ. ઇતરથા ''ન કામાવચરં વિય વિના પટિપદાય ઉપ્પજ્જતી''તિ , ''બહુતરં લોકિયજ્ઝાનમ્પિ ન વિના પટિપદાય ઇજ્ઝતી''તિ ચ વચનં વિરુજ્ઝેય્યાતિ? ન, યેભુય્યેન ગહણતો પુગ્ગલવિસેસાપેક્ખત્તા ચ. અરિયમગ્ગસમિજ્ઝનકઞ્હિ ઝાનં કસ્સચિદેવ હોતિ, તસ્મા ઇતરં બહુતરં લોકિયજ્ઝાનં પુથુજ્જનસ્સ અરિયસ્સ ચ અકતાધિકારસ્સ ન વિના પટિપદાય સિજ્ઝતીતિ તેસં વસેન વુત્તં. અરિયમગ્ગસિદ્ધસ્સપિ ઝાનસ્સ વિપાકાનં વિય કુસલેન અરિયમગ્ગેન સદિસત્તાભાવતો અતબ્બિપાકત્તા ચ ન મગ્ગાગમનવસેન પટિપદા યુજ્જતિ, એવમસ્સ પટિપદાવિરહો સિદ્ધો. એવઞ્ચ કત્વા સુદ્ધિકનવકદેસનાપિ સુટ્ઠુ નીતા હોતિ. તથા ચ વક્ખતિ લોકુત્તરકથાયં ''લોકિયજ્ઝાનમ્પી''તિઆદિ (ધ॰ સ॰ મૂલટી॰ ૨૭૭).

વટ્ટાસયસ્સ વિસેસપચ્ચયભૂતાય તણ્હાય તનુકરણવસેન વિવટ્ટાસયસ્સ વડ્ઢનન્તિ આહ ''**તણ્હાસંકિલેસસોધનેન આસયપોસન**''ન્તિ. આસયપોસનન્તિ ચ ઝાનભાવનાય પચ્ચયભૂતા પુબ્બયોગાદિવસેન સિદ્ધા અજ્ઝાસયસમ્પદા. સા પન તણ્હુપતાપવિગમેન હોતીતિ આહ ''**તણ્હાસંકિલેસસોધનેના**''તિ.

થિનમિદ્ધાદીનન્તિ થિનમિદ્ધઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચવિચિકિચ્છાનં. **પહાન**ન્તિ પહાયકં.

તંસદિસેસૂતિ મહગ્ગતભાવાદિના પઠમજ્ઝાનસમાધિસદિસેસુ.

પીતિસુખવન્તં ઝાનં પીતિસુખન્તિ વુત્તં યથા અરિસસોતિ દસ્સેન્તો ''**પીતિસુખ...પે॰... અકારો વુત્તો**''તિ આહ. મગ્ગસ્સપિ વા નિબ્બાનારમ્મણતો તથલક્ખણૂપનિજ્ઝાનતા યોજેતબ્બા. **અસમ્મોસધમ્મ**ન્તિ અવિનાસભાવં.

દુતિયજ્ઝાનકથાવણ્ણના

૧૬૧-૧૬૨. દિટ્ઠાદીનવસ્સ તંતંઝાનક્ખણે અનુપ્પજ્જનધમ્મતાપાદનં વૂપસમનં વિરજ્જનં પહાનઞ્ચાતિ ઇધાધિપ્પેતવિતક્કાદયોયેવ ઝાનઙ્ગભૂતા તથા કરીયન્તિ, ન તંસમ્પયુત્તફસ્સાદયોતિ વિતક્કાદીનંયેવ વૂપસમાદિવચનં ઞાયાગતં. યસ્મા પન વિતક્કાદયો વિય તંસમ્પયુત્તધમ્માપિ એતેન એતં ઓળારિકન્તિ દિટ્ઠાદીનવા એવ, તસ્મા અવિસેસેન વિતક્કાદીનં તંસહજાતાનઞ્ચ વૂપસમાદિકે વત્તબ્બે વિતક્કવિચારાદીનંયેવ વૂપસમાદિકં વુચ્ચમાનં ''અધિકવચનમઞ્ઞમત્થં બોધેતી''તિ કિઞ્ચિ વિસેસં દીપેતીતિ તં દસ્સેન્તો ''**યેહિ વિતક્કવિચારેહી**''તિઆદિમાહ. વિસું વિસું ઠિતાનિપિ વિતક્કવિચારસમતિક્કમવચનાદીનિ પહેય્યઙ્ગનિદ્દેસતાસામઞ્ઞેન ચિત્તેન સમૂહતો ગહેત્વા અવયવેન સમુદાયોપલક્ખણં કતન્તિ દસ્સેન્તો ''**તેસં...પે॰...**

તં દીપકન્તિ વુત્ત''ન્તિ આહ. ઇદાનિ અવયવેન સમુદાયોપલક્ખણં વિના વિતક્કવિચારવૂપસમવચનેન પીતિવિરાગાદિવચનાનં સવિસયે સમાનબ્યાપારતં દસ્સેન્તો ''**અથ વા**''તિઆદિમાહ.

તસ્મિં દસ્સિતેતિ ''યા સદ્ધા સદ્દહના''તિઆદિના ઝાનવિભઙ્ગે સમ્પસાદને દસ્સિતે. **સમાનાધિકરણનિદ્દેસેનેવા**તિ તત્થેવ વિભઙ્ગે ઉદ્દેસપદુદ્ધારાદીસુ સદ્ધાઝાનાનં ''સમ્પસાદન''ન્તિ એકાધિકરણતાવચનેનેવ.

ઓળારિકઙ્ગમુખેન ''**તદનુધમ્મતા સતી**''તિ વુત્તાય તંતંઝાનનિકન્તિયા વિક્ખમ્ભનં વિતક્કવિચારવૂપસમવચનાદીહિ પકાસિતન્તિ આહ ''**તણ્હાપ્પહાનં એતેસં વૂપસમન**''ન્તિ (વિભ॰ ૭૯૯). યતો વિતક્કવિચારેસુ વિરત્તભાવદીપકં વિતક્કવિચારવૂપસમવચનન્તિ તદુભયાભાવદીપનં પુન કતન્તિ દસ્સેતું ''**યે ચા**''તિઆદિ વુત્તં.

તતિયજ્ઝાનકથાવણ્ણના

૧૬૩. વીરિયં ઉપેક્ખાતિ વુત્તં ''પગ્ગહનિગ્ગહેસુ બ્યાપારાકરણેન ઉપેક્ખિયતી''તિ. ગહણે મજ્ઝત્તભાવેન સઙ્ખારે ઉપેક્ખતીતિ સઙ્ખારુપેક્ખા, તથાપવત્તા વિપસ્સના પઞ્ઞા. તસ્સા પન વિસયતો પભેદો ''અટ્ઠ સઙ્ખારુપેક્ખા''તિઆદિના (પટિ॰ મ॰ ૧.૫૭) યસ્સં **પાળિયં** વુત્તો, તં પાળિસેસં દસ્સેન્તો ''**પઠમજ્ઝાન**''ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **ઉપ્પાદ**ન્તિ પુરિમકમ્મપચ્ચયા ઇધ ઉપ્પત્તિં. **પવત્ત**ન્તિ તથા ઉપ્પન્નસ્સ પવત્તિં. **નિમિત્ત**ન્તિ સબ્બમ્પિ સઙ્ખારગતં નિમિત્તભાવેન ઉપટ્ઠાનતો. **આયૂહન**ન્તિ આયતિં પટિસન્ધિહેતુભૂતં કમ્મં. **પટિસન્ધિ**ન્તિ આયતિં ઉપપત્તિં. **ગતિ**ન્તિ યાય ગતિયા સા પટિસન્ધિ હોતિ. **નિબ્બત્તિ**ન્તિ ખન્ધાનં નિબ્બત્તનં. **ઉપપત્તિ**ન્તિ ''સમાપન્નસ્સ વા ઉપપન્નસ્સ વા''તિ એવં વુત્તં વિપાકપ્પવત્તિં. **જાતિ**ન્તિ જરાદીનં પચ્ચયભૂતં ભવપચ્ચયા જાતિં. **જરામરણાદયો** પાકટા એવ. એત્થ ચ ઉપ્પાદાદયો પઞ્ચેવ સઙ્ખારુપેક્ખાઞાણસ્સ વિસયવસેન વુત્તા, સેસા તેસં વેવચનવસેન. ''નિબ્બત્તિ જાતી''તિ ઇદઞ્હિ દ્વયં ઉપ્પાદસ્સ ચેવ પટિસન્ધિયા ચ વેવચનં. ''ગતિ ઉપપત્તિ ચા''તિ ઇદં દ્વયં પવત્તસ્સ. જરાદયો નિમિત્તસ્સાતિ.

ભૂતસ્સાતિ ખન્ધપઞ્ચકસ્સ. **એતેહી**તિ ઝાનચિત્તસમુટ્ઠિતરૂપેહિ.

ચતુક્કનયવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઞ્ચકનયવણ્ણના

૧૬૭. આકારભેદન્તિ આકારવિસેસં. અનેકાકારા હિ ધમ્મા, તે ચ નિરવસેસં યાથાવતો ભગવતા અભિસમ્બુદ્ધા. યથાહ – ''સબ્બે ધમ્મા સબ્બાકારેન બુદ્ધસ્સ ભગવતો ઞાણમુખે આપાથં આગચ્છન્તી''તિ (મહાનિ॰ ૧૫૬; ચૂળનિ॰ મોઘરાજમાણવપુચ્છાનિદ્દેસ ૮૫; પટિ॰ ૩.૫). **દુતિયજ્ઝાનપક્ખિકં** ન પઠમજ્ઝાનપક્ખિકન્તિ અધિપ્પાયો. તેનેવાહ ''**પઠમજ્ઝાનમેવ હી**''તિઆદિ. અત્થતો હિ ચતુક્કપઞ્ચકનયા અઞ્ઞમઞ્ઞાનુપ્પવેસિનો. પઞ્ચકનયે દુતિયજ્ઝાનં કિં સવિચારતાય પઠમજ્ઝાનપક્ખિકં ઉદાહુ અવિતક્કતાય દુતિયજ્ઝાનપક્ખિકન્તિ સિયા આસઙ્કાતિ તદાસઙ્કાનિવત્તનત્થમિદં વુત્તં. **કસ્મા**તિઆદિના તત્થ કારણમાહ. સુત્તન્તદેસનાસુ ચ દુતિયજ્ઝાનમેવ ભજન્તીતિ સમ્બન્ધો. ચ-સદ્દેન ન કેવલં ઇધેવ, અથ ખો સુત્તન્તદેસનાસુપીતિ દેસનન્તરેપિ યથાવુત્તજ્ઝાનસ્સ

પઠમજ્ઝાનપક્ખિકત્તાભાવં દસ્સેતિ. ઇદાનિ ભજનમ્પિ દસ્સેતું "**વિતક્કવૂપસમા**"તિઆદિ વુત્તં. તેન સુત્તન્તેપિ પઞ્ચકનયસ્સ લબ્ભમાનતં દસ્સેતિ.

નનુ ચ સુત્તન્તે ચત્તારિયેવ ઝાનાનિ વિભત્તાનીતિ પઞ્ચકનયો નત્થિયેવાતિ? ન, ''સવિતક્કસવિચારો સમાધી''તિઆદિના સમાધિત્તયાપદેસેન પઞ્ચકનયસ્સ લબ્ભમાનત્તા. ચતુક્કનયનિસ્સિતો પન કત્વા પઞ્ચકનયો વિભત્તોતિ તત્થાપિ પઞ્ચકનયો નિદ્ધારેતબ્બો. વિતક્કવિચારાનં વૂપસમાતિ હિ વિતક્કસ્સ વિચારસ્સ વિતક્કવિચારાનઞ્ચ વિતક્કવિચારાનન્તિ સક્કા વત્તું. તથા અવિતક્કઅવિચારાનન્તિ ચ વિના સહ ચ વિચારેન વિતક્કપ્પહાનેન અવિતક્કં સહ વિના ચ વિતક્કેન વિચારપ્પહાનેન અવિચારન્તિ અવિતક્કં અવિચારં અવિતક્કઅવિચારઞ્ચાતિ વા તિવિધમ્પિ સક્કા સઙ્ગણ્હિતું.

દુતિયન્તિ ચ વિતક્કરહિતે વિતક્કવિચારદ્વયરહિતે ચ આયાગતા દેસના. દુતિયં અધિગન્તબ્બત્તા વિચારમત્તરહિતેપિ દ્વયપ્પહાનાધિગતસમાનધમ્મત્તા. એવઞ્ચ કત્વા પઞ્ચકનયનિદ્દેસે દુતિયે વૂપસન્તોપિ વિતક્કો તંસહાયવિચારાવૂપસમેન ન સમ્માવૂપસન્તોતિ વિતક્કવિચારદ્વયરહિતે વિય વિચારવૂપસમેનેવ તદુપસમં સેસધમ્મસમાનતઞ્ચ દસ્સેન્તેન ''વિતક્કવિચારાનં વૂપસમા અજ્ઝત્તં સમ્પસાદનં ચેતસો એકોદિભાવં અવિતક્કં અવિચારં સમાધિજં પીતિસુખં તતિયં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી''તિ તતિયં ચતુક્કનયે દુતિયેન નિબ્બિસેસં વિભત્તં. દુવિધસ્સપિ સહાયવિરહેન અઞ્ઞથા ચ વિતક્કપ્પહાનેન અવિતક્કત્તં સમાધિજં પીતિસુખત્તઞ્ચ સમાનન્તિ સમાનધમ્મત્તાપિ દુતિયન્તિ નિદ્દેસો. વિચારમત્તમ્પિ હિ વિતક્કવિચારદ્વયરહિતં વિય ''યસ્મિં સમયે રૂપૂપપત્તિયા મગ્ગં ભાવેતિ અવિતક્કવિચારમત્તં સમાધિજં પીતિસુખં દુતિયં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતી''તિ અવિતક્કં સમાધિજં પીતિસુખન્તિ વિભત્તં. પઠમજ્ઝાને વા સહચારીસુ વિતક્કવિચારેસુ એકં અતિક્કમિત્વા દુતિયમ્પિ તત્રટ્ઠમેવ દોસતો દિસ્વા ઉભયમ્પિ સહાતિક્કમન્તસ્સ પઞ્ચકનયે તતિયં વુત્તં તતિયં અધિગન્તબ્બત્તા. પઠમતો અનન્તરભાવેન પનસ્સ દુતિયભાવો ચ ઉપ્પજ્જતિ. કસ્મા પનેત્થ સરૂપતો પઞ્ચકનયો ન વિભત્તોતિ? વિનેય્યજ્ઝાસયતો. યથાનુલોમદેસના હિ સુત્તન્તદેસનાતિ.

પટિપદાચતુક્કાદિવણ્ણના

૧૭૬-૧૮૦. તદનુરૂપતાતિ તસ્સ પઠમાદિજ્ઝાનસ્સ અનુરૂપસભાવા. યથાલદ્ધજ્ઝાનં સન્તતો પણીતતો દિસ્વા અસ્સાદયમાના નિકન્તિ તંસમ્પયુત્તા ખન્ધા વા તદારક્ખભૂતા સતિયેવ વા તસ્સ ઝાનસ્સ અનુચ્છવિકતાય ''તદનુધમ્મતા સતી''તિ વુત્તાતિ. **કદાચી**તિ યદા પઠમં અધિગન્ત્વા યથાનિસિન્નોયેવ વિના પયોગન્તરં દુતિયાદીનિ અધિગચ્છતિ, ઈદિસે કાલેતિ અત્થો.

૧૮૬. કુસલજ્ઝાનસ્સ અધિગતત્તા ''સેક્ખા''તિ વુત્તં. **ન હિ તે ઉપ્પાદેન્તિ નામા**તિ અરિયમગ્ગક્ખણે રૂપાવચરજ્ઝાનાનં અનુપ્પજ્જમાનતં સન્ધાયાહ.

કસિણકથાવણ્ણના

૨૦૩. આરુપ્પપાદકતા ચ દસ્સિતા વિના અભાવતો. ન હિ તેસં આરુપ્પપાદકતાય વિના નિરોધપાદકતા અત્થીતિ. નિમ્મિનિતું ઇચ્છિતસ્સ વત્થુનો નિમ્માનવસેન ખિપ્પં નિસન્તિ નિસામનં આલોચનં અધિગમો એતસ્સાતિ ખિપ્પનિસન્તિ. તબ્ભાવો ''ખિપ્પનિસન્તિભાવો''તિ આહ "**ખિપ્પદસ્સનં ખિપ્પાભિઞ્ઞતા**"તિ.

કસિણકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અભિભાયતનકથાવણ્ણના

૨૦૪. પટિભાગનિમિત્તભૂતં કસિણારમ્મણસઙ્ખાતં આયતનં કારણં એતસ્સાતિ **કસિણાયતનં**, ઝાનં. અથ વા આરમ્મણસ્સ અનવસેસફરણટ્ઠેન કસિણઞ્ચ તં આયતનઞ્ચ યોગિનો સુખવિસેસાનં અધિટ્ઠાનભાવતો મનાયતનધમ્માયતનભાવતો ચાતિ સસમ્પયુત્તં ઝાનં **કસિણાયતનં**. તેનેવાહ ‘‘સતિપિ અભિભાયતનાનં કસિણાયતનત્તે’’તિ. ભાવનાય નિમિત્તં ભાવનાનિમિત્તં, આરમ્મણસ્સ પરિત્તપ્પમાણતા સુવિસુદ્ધનીલાદિતા ચ, તદેવ નાનત્તં. ભાવના એવ વા પુબ્બભાગભૂતા ભાવનાનિમિત્તં, તસ્સ નાનત્તં ભાવનાનિમિત્તનાનત્તં. પુબ્બભાગભાવના હિ યથાવુત્તવિસેસે આરમ્મણે પવત્તિઆકારવિસેસતો નાનાસભાવાતિ. કસિણનિમિત્તસ્સ અભિભવનકભાવનાનિમિત્તનાનત્તં **કસિણ…પે॰… નાનત્તં**, તતોતિ યોજેતબ્બં.

એત્થ ચ પુરિમાનિ ચત્તારિ અભિભાયતનાનિ ભૂતકસિણારમ્મણાનિ, ભૂતકસિણેસુ ચ યં સુવણ્ણં દુબ્બણ્ણન્તિ ચ ન સક્કા વત્તું. તત્થ પવત્તિતાનિ સબ્બત્થ વા વણ્ણાભોગરહિતેન પવત્તિતાનિ પઠમતતિયાભિભાયતનાનીતિ દુતિયચતુત્થાનિ વણ્ણકસિણારમ્મણાનિ. યદિ એવં દુતિયચતુત્થેહિ પઞ્ચમાદીનં કો વિસેસોતિ ‘‘પઞ્ચમાદીનિ વણ્ણતો રમણીયતરાનિ, ન તથા ઇતરાની’’તિ વદન્તિ. પુરિમાનિપિ ચત્તારિ અટ્ઠ કસિણારમ્મણાનેવ, તસ્મા તં નેસં મતિમત્તં ‘‘અટ્ઠસુ કસિણેસૂ’’તિ વુત્તત્તા. વિમોક્ખેસુ ચ પઠમદુતિયવિમોક્ખા અટ્ઠ કસિણારમ્મણા. તતિયો વણ્ણકસિણારમ્મણો. પઠમદુતિયાપિ વા વણ્ણકસિણારમ્મણા એવ ‘‘બહિદ્ધા નીલકસિણાદિરૂપાનિ ઝાનચક્ખુના પસ્સતી’’તિ વુત્તત્તા. આરમ્મણમનુઞ્ઞતાય હિ તત્થ અનિજ્ઝાતિતભાવેન તેસં પવત્તીતિ. એવં સન્તે તતિયસ્સ ઇતરેહિ કો વિસેસોતિ? સુભાકારાભોગો. તતિયો એવ હિ સુભન્તિ આભુજનવસેન પવત્તતિ, ન ઇતરેતિ.

ઞાણં અપ્પનાપઞ્ઞા. **વિજ્જમાનેપીતિ અપિ**-સદ્દેન અવિજ્જમાનેપીતિ દસ્સેતિ. **પરિત્તપ્પમાણતા અભિભવનસ્સ કારણં** ઇમેસુ ચતૂસુ અભિભાયતનેસૂતિ અધિપ્પાયો. નનુ ચ સબ્બત્થ ‘‘**સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાની**’’તિ વચનતો વણ્ણાભોગસહિતાનિયેવ ગહિતાનીતિ? ન ગહિતાનીતિ દસ્સેન્તો ‘‘**તત્થ ચા**’’તિઆદિમાહ. **તત્થાતિ** આગમેસુ. **તથા અપ્પમાણાનીતિ** વણ્ણાભોગરહિતાનિ ચ સબ્બાનિ અપ્પમાણાનિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનીતિ અત્થો. યદિ એવં કથં વિસિટ્ઠાનં વણ્ણાભોગેન રહિતાનં સહિતાનઞ્ચ એકજ્ઝં મનસિ કરોતિ? ન એકજ્ઝં, વિસુંયેવ પન તેસુ મનસિકારો. યદિ વિસું કથમેકન્તિ? પરિત્તભાવસામઞ્ઞતો. યદિ એવં ‘‘સુવણ્ણદુબ્બણ્ણગ્ગહણં અતિરિચ્છતી’’તિ, નાતિરિચ્છતીતિ દસ્સેન્તો ‘‘**અત્થિ હિ એસો પરિયાયો**’’તિઆદિમાહ. તત્થ યદિદં વણ્ણાભોગજનિતં વિસેસં અગ્ગહેત્વા પરિત્તસામઞ્ઞેન એકત્તં નેત્વા ‘‘પરિત્તાનિ અભિભુય્યા’’તિ વત્વા પુન તદન્તોગધધમ્મપ્પભેદં વિનેય્યવસેન દસ્સેતું ‘‘તાનિ ચે કદાચિ વણ્ણવસેન આભુજિતાનિ હોન્તિ સુવણ્ણદુબ્બણ્ણાનિ અભિભુય્યા’’તિ વત્તબ્બતાય વણ્ણાભોગરહિતાનિ સહિતાનિ ચ વિસું મનસિ કત્વા ઉભયત્થાપિ વણ્ણાભોગરહિતપરિત્તાભિભવને તં સહિતપરિત્તાભિભવને ચ પરિત્તાભિભવનસ્સ સામઞ્ઞં ગહેત્વા એકન્તિ વચનં, એસો પરિયાયો વિજ્જતીતિ અયમધિપ્પાયો.

એવં સુત્તન્તાભિધમ્મપાઠવિસેસતો અટ્ઠકથાય વિરોધાભાવં દસ્સેત્વા ઇદાનિ સુત્તન્તાભિધમ્મપાઠાનં અવિરોધં અધિપ્પાયવિભાવનેન દસ્સેતું ‘‘**તત્થચા**’’તિઆદિમાહ. એવં અભિધમ્મે વણ્ણાભોગરહિતાનિ સહિતાનિ ચ વિસું વુત્તાનિ. સુત્તન્તે પન ‘‘ઉભયાનિ એકજ્ઝ’’ન્તિ વુત્તં, તં કથં વિઞ્ઞાયતીતિ આહ ‘‘**તદેત**’’ન્તિઆદિ. તત્થ

આગતસ્સાતિ સુત્તન્તે આગતસ્સ. તત્થ હિ ''અજ્ઝત્તં રૂપસઞ્ઞી''તિ આગતં. **અવચનતો**તિ અભિધમ્મે અવચનતો. યદિપિ વિમોક્ખા વિસું દેસિતા, કસિણાયતનભાવો વિય પન અભિભાયતનાનં વિમોક્ખકિચ્ચતાપિ અત્થીતિ અભિભાયતનવિમોક્ખાનં ઇધાપિ સઙ્કરો દુન્નિવારોતિ ચોદનં મનસિ કત્વા આહ ''**સબ્બવિમોક્ખકિચ્ચસાધારણવચનભાવતો**''તિ. તેન યથા અભિભાયતનદેસનાયં અભિભાયતનકિચ્ચાનિ નિરવસેસતો વુત્તાનિ, એવં વિમોક્ખદેસનાયં વિમોક્ખકિચ્ચાનીતિ ઇધ તેસં અસઙ્કરોયેવાતિ દસ્સેતિ.

યે ચ યથાવુત્તં વવત્થાનં ન સમ્પટિચ્છન્તિ, તેહિ સુત્તન્તાભિધમ્મપાઠભેદે અઞ્ઞં કારણં વત્તબ્બં સિયા. કિમેત્થ વત્તબ્બં, નનુ અટ્ઠકથાયં ''કસ્મા પન યથા સુત્તન્તે''તિઆદિં વત્વા ''અજ્ઝત્તરૂપાનં અનભિભવનીયતો''તિ કારણં વુત્તન્તિ. ન તં તસ્સ કારણવચનન્તિ દસ્સેન્તો ''**અજ્ઝત્તરૂપાન**''ન્તિઆદિમાહ. તત્થ **યન્તિ** ઇધ સુત્તન્તે ચ ''બહિદ્ધા રૂપાનિ પસ્સતી''તિ (અ॰ નિ॰ ૮.૬૫) વુત્તવચનં સન્ધાયાહ. બહિદ્ધા રૂપાનિયેવ હિ અભિભવનીયાનીતિ. **અઞ્ઞહેતુક**ન્તિ દેસનાવિલાસતો અઞ્ઞં અભિભવનીયહેતુ એતસ્સાતિ અઞ્ઞહેતુકં. અજ્ઝત્તઅરૂપસઞ્ઞિતાય એવ, ન સુત્તન્તે વિય અજ્ઝત્તરૂપસઞ્ઞિતાય ચાતિ અત્થો. **અવિભૂતત્તા**તિ ઇદં ઞાણુત્તરાનં સહ નિમિત્તુપ્પાદનેન અપ્પનાનિબ્બત્તનં આરમ્મણસ્સ અભિભવો ન સુટ્ઠુ વિભૂતભાવમન્તરેન સમ્ભવતીતિ કત્વા વુત્તં. નનુ ચ અટ્ઠકથાયં પાઠદ્વયવિસેસસ્સ દેસનાવિલાસો કારણભાવેન વુત્તોતિ આહ ''**દેસનાવિલાસો ચ યથાવુત્તવવત્થાનવસેન વેદિતબ્બો**''તિ. દેસનાવિલાસો હિ નામ વિનેય્યજ્ઝાસયાનુરૂપં વિજ્જમાનસ્સેવ પરિયાયસ્સ વિભાવનં ન યસ્સ કસ્સચીતિ. તત્થ ચ ''પરિયાયદેસનત્તા''તિઆદિના વુત્તપ્પકારવવત્થાનં દેસનાવિલાસનિબન્ધનમાહ. તથા ચેવ હિ પુરતો દેસનાવિલાસો વિભાવિતો.

અભિભાયતનકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

વિમોક્ખકથાવણ્ણના

૨૪૮. તન્તિ ''સસન્તતિપરિયાપન્નરૂપ''ન્તિ વુત્તકેસાદિવણ્ણમાહ. તં પન યસ્મા ખલમણ્ડલાદિ વિય પરમ્પરાય ઝાનસ્સ કારણં, તસ્મા ''**ઝાનસ્સ હેતુભાવેના**''તિ આહ. **યેના**તિ યથાવુત્તરૂપવિસેસેન. **વિસિટ્ઠેના**તિ અતિસયપ્પત્તેન ''રૂપૂપપત્તિયા''તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧૬૦ આદયો; વિભ॰ ૬૨૫) વિય ઉત્તરપદલોપેન ''રૂપ''ન્તિ વુત્તેન રૂપઝાનેન. ''વિસિટ્ઠેના''તિ ઇમિના હિ અતિસયરૂપયુત્તો રૂપીતિ વુત્તોતિ દસ્સેતિ. ''પઠમં ઝાનં ઉપસમ્પજ્જ વિહરતિ પથવીકસિણ''ન્તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૪૯૯) **ઝાનાનમેવ કસિણભાવેન પવત્તા. સુત્તે આરમ્મણાનં** કસિણભાવેન પવત્તા ''પથવીકસિણમેકો સઞ્જાનાતી''તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૩.૩૬૦; અ॰ નિ॰ ૧૦.૨૫).

વિમોક્ખકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

બ્રહ્મવિહારકથાવણ્ણના

૨૫૧. અઞ્ઞાણસમ્પયુત્તાપિ વા ઉપેક્ખાવેદના **અઞ્ઞાણુપેક્ખા, ઉપેક્ખા**તિ અઞ્ઞાણસમ્પયુત્તા ઉપેક્ખાવેદના, અઞ્ઞાણુપેક્ખાતિપિ એતાસંયેવ નામન્તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૯૪૭) હિ **સમ્મોહવિનોદનિયં** વક્ખતીતિ. અપ્પટિભાગનિમિત્તત્તેપિ એકં કતિપયે વા સત્તે ઓદિસ્સ પવત્તા પરિચ્છિન્નરૂપાદિઉપાદાનવિસયે પવત્તત્તા કથમપ્પમાણગોચરાતિ આહ ''**ન ચ સમ્મુતિસચ્ચવસેના**''તિઆદિ. એવમ્પિ યથા નત્થિ સત્તા ઓપપાતિકાતિ સત્તવસેન પવત્તાયપિ મિચ્છાદિટ્ઠિયા સઙ્ખારારમ્મણતા વુચ્ચતિ ઉપાદાનવસેન, એવં સત્તવસેન પવત્તાનમ્પિ

મેત્તાદીનં સઙ્ખારારમ્મણતાપિ સિયાતિ ચે? ન, અપરામસનવસેન પવત્તાનં મેત્તાદીનં સઉપાદાનગ્ગહણાસમ્ભવતોતિ દસ્સેન્તો આહ “**અપરામાસા**”તિઆદિ.

બ્રહ્મવિહારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અસુભકથાવણ્ણના

૨૬૩. ‘‘એકાહમતં વા દ્વીહમતં વા’’તિઆદિના (દી॰ નિ॰ ૨.૩૭૯; મ॰ નિ॰ ૧.૧૧૨) વુત્તાસુ નવસુ સિવથિકાસુ વણ્ણવસેન પવત્તજ્ઝાનં **સિવથિકાવણ્ણજ્ઝાનં**. નનુ ચેતસ્સ વણ્ણકસિણેહિ ગહણં યુત્તં, ન અસુભેહીતિ? ન, સિવથિકાવણ્ણં ઉપમં કત્વા અત્તનો કાયે પટિકૂલત્તં અમુઞ્ચિત્વાવ વણ્ણવસેન પવત્તનતો . તેનેવાહ “**પટિકૂલમનસિકારસામઞ્ઞેના**”તિ. અયમત્થો **સિવથિકાવણ્ણજ્ઝાનસ્સા**તિ એત્થાપિ યોજેતબ્બોતિ વિભાવેન્તો “**તમ્પી**”તિઆદિમાહ.

અસુભકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

રૂપાવચરકુસલવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અરૂપાવચરકુસલકથાવણ્ણના

૨૬૫. રૂપનિમિત્તન્તિ રૂપહેતુ રૂપાધિકરણં. **રૂપારૂપનિમિત્તેસૂ**તિ રૂપધમ્મેસુ ચ પથવીકસિણાદિનિમિત્તેસુ ચ. **તદારમ્મણજ્ઝાનેસૂ**તિ એત્થ **તં**-સદ્દેન રૂપનિમિત્તં પચ્ચામસતિ રૂપમ્પિ વા રૂપધમ્મારમ્મણાનમ્પિ રૂપાવચરજ્ઝાનાનં સમ્ભવતો. **રૂપાદીસૂ**તિ રૂપારૂપનિમિત્તતદારમ્મણજ્ઝાનેસુ રૂપપટિબદ્ધધમ્મેસુ ચ. **અનાવજ્જિતુકામતાદિના**તિ **આદિ**-સદ્દેન અસમાપજ્જિતુકામતાદિં સઙ્ગણ્હાતિ.

ચુતિતો ઉદ્ધં ઉપ્પત્તિરહાનં...પે॰... અનુપ્પત્તિધમ્મતાપાદનેન સમતિક્કમોતિ એતેન સમતિક્કમિતબ્બત્તેન રૂપાવચરકુસલાનં રૂપાવચરવિપાકકિરિયેહિ વિસેસાભાવં દસ્સેતિ અનધિગતભાવતો. યેસઞ્હિ રૂપસઞ્ઞાદીનં અરૂપભાવનાય સમતિક્કમાદિકો લબ્ભતિ, તે દસ્સેતું ‘‘અરૂપભાવનાય અભાવે ચુતિતો ઉદ્ધં ઉપ્પત્તિરહાન’’ન્તિ વુત્તન્તિ. **યા**તિ એકન્તરૂપનિસ્સિતા અવસિટ્ઠપરિત્તવિપાકસઞ્ઞાદયો.

આનેઞ્જસન્તસમાપત્તિસુખાનુભવનભવવિસેસૂપપજ્જનાદયો આરુપ્પસમાપત્તીનં અત્થાતિ આહ “**રૂપસઞ્ઞા... પે॰... ન અત્થો**”તિ.

ઇધ ઉગ્ઘાટિતકસિણવસેન પરિત્તાનન્તતા હોતિ નિપ્પરિયાયદેસનત્તાતિ અધિપ્પાયો. યદિ એવં પરિત્તકસિણુગ્ઘાટિતે કથમાકાસાનઞ્ચાયતનવચનન્તિ? તત્થાપિ અનન્તફરણસબ્ભાવતો. તેનેવાહ “**અનન્તફરણતાસબ્ભાવે**”તિ. યદિ સબ્બત્થ અનન્તફરણતા અત્થિ, અથ કસ્મા ‘‘અનન્તો આકાસો’’તિ ન વુત્તન્તિ આહ “**સમયવવત્થાપના**”તિઆદિ. તત્થ **પટિપત્તી**તિ ઝાનભાવનાકારમાહ.

૨૬૬. ઉગ્ઘાટભાવો **ઉગ્ઘાટિમં**. યથા પાકિમં.

૨૬૮. આકાસે પવત્તિતવિઞ્ઞાણાતિક્કમતો તતિયાતિ પદુદ્ધારં કત્વા યુત્તિતો આગમતો ચ તદત્થં વિભાવેતું "**તદતિક્કમતો હી**"તિઆદિમાહ. આરુપ્પસમાપત્તીનં આરમ્મણાતિક્કમેન પત્તબ્બત્તા વિસેસતો આરમ્મણે દોસદસ્સનં તદેવ અતિક્કમિતબ્બન્તિ અયં યુત્તિ, આરમ્મણે પન અતિક્કન્તે તદારમ્મણં ઝાનમ્પિ અતિક્કન્તમેવ હોતિ. ભાવનાય આરમ્મણસ્સ વિગમનં અપનયનં વિભાવના. **પાળિયન્તિ** વિભઙ્ગે. નનુ ચ પાળિયં ''તઞ્ઞેવ વિઞ્ઞાણ''ન્તિ અવિસેસેન વુત્તં ''ન આકાસાનઞ્ચાયતનવિઞ્ઞાણ''ન્તિ. ''ન તઞ્ઞેવવિઞ્ઞાણન્તિ વિસેસવચનેન અયમત્થો સિદ્ધો''તિ દસ્સેન્તો "**વિઞ્ઞાણઞ્ચાયતન**"ન્તિઆદિમાહ.

અરૂપાવચરકુસલકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

તેભૂમકકુસલવણ્ણના

૨૬૯. સત્તહિ મહાવારેહીતિ પટિચ્ચસહજાતપચ્ચયનિસ્સયસંસટ્ઠસમ્પયુત્તપઞ્હાવારેહિ અનુલોમપચ્ચનીયઅનુલોમપચ્ચનીયપચ્ચનીયાનુલોમાદિનયા **અનુલોમાદિનયા**. ભારદ્વાજગોતમાદયો અટ્ઠચત્તાલીસ લોકે ગોત્તાનિ મૂલભૂતાનિ, તથા કટ્ઠકલાપાદયો અટ્ઠચત્તાલીસેવ ચરણાનીતિ આહ "**અટ્ઠચત્તાલીસ**"ન્તિઆદિ. તત્થ **તેસન્તિ** ભબ્બાભબ્બાનં. દ્વારસીસેન દ્વારવન્તાનિ ગય્હન્તીતિ અધિપ્પાયેનાહ "**તંતંદ્વારાનિ વા કાયાદીની**"તિ. અચિત્તીકારેન વા કતં **હીનં**, અજ્ઝુપેક્ખનેન કતં **મજ્ઝિમં**, સક્કચ્ચકતં **પણીતં**. આમિસકિઞ્ચક્ખાદિહેતુ વા કતં **હીનં**, પુઞ્ઞફલકામતાય કતં **મજ્ઝિમં**, કત્તબ્બમિચ્ચેવ અરિયભાવે ઠિતેન કતં **પણીતં**. ભવસમ્પત્તિલોભેન વા પવત્તિતં **હીનં**, અલોભજ્ઝાસયેન પવત્તિતં **મજ્ઝિમં**, પરહિતાય પવત્તિતં **પણીતં**. પરિત્તકતં વા **હીનં**, મત્તસો કતં **મજ્ઝિમં**, અધિમત્તસો કતં **પણીતં**. મહગ્ગતેસુ પન પટિલદ્ધમત્તં **હીનં**, નાતિસુભાવિતં **મજ્ઝિમં**, સુભાવિતં વસિપ્પત્તં **પણીતં**. ઇમેસુપિ એકેકસ્સ હીનાદિકસ્સ આયૂહનનાનત્તાદિવસેન હીનાદિભેદો લબ્ભતિયેવાતિ દટ્ઠબ્બં. **સમ્પયુત્તધમ્માનં વસેના**તિ યો ચિત્તપ્પભાવિતો ચિત્તસમ્પયુત્તાનં ચિત્તાધિપતેય્યભાવો, સો તંનિમિત્તે ચિત્તે ઉપચરિતોતિ એવં વા એત્થ અત્થો.

તેભૂમકકુસલવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

લોકુત્તરકુસલવણ્ણના

૨૭૭. ''કેનટ્ઠેન લોકુત્તર''ન્તિઆદિ પટિસમ્ભિદાવચનં (પટિ॰ મ॰ ૨.૪૩) અટ્ઠકથાય આભતં, તસ્મા તત્થ ''તિવિધોપિ અનુત્તરધમ્મો લોકં તરતી''તિઆદિના સઙ્ગહિતોતિ તં તીહિ પદેહિ યોજેત્વા દસ્સેતું "**લોકં તરતીતિ એતેના**"તિઆદિમાહ. એકેકસ્મિં યોજેતબ્બો લોકસ્સ અન્તગમનાદિતાય મગ્ગાદીસુપિ લબ્ભમાનત્તા. મગ્ગેયેવ વા તિવિધોપિ અત્થો યોજેતબ્બોતિ સમ્બન્ધો. **અનતિવત્તનાદીતિ આદિ**-સદ્દેન ઇન્દ્રિયાનં એકરસતા તદુપગવીરિયવાહનં આસેવનાતિ ઇમે તયો ભાવનાવિસેસે સઙ્ગણ્હાતિ. યસ્મા ચેતે ભાવનાવિસેસા સંકિલેસવોદાનેસુ વટ્ટવિવટ્ટેસુ ચ તંતંઆદીનવાનિસંસદસ્સનભૂતાય પુબ્બભાગપઞ્ઞાય સમ્પાદિતેન ઞાણવિસેસેન નિપ્ફજ્જન્તિ, તસ્મા વુત્તં "**અઞ્ઞમઞ્ઞં...પે॰... વટ્ટેતી**"તિ.

નિસ્સયો હોતીતિ રુક્ખો વિય સાખાય આધારભાવેન વોહરીયતીતિ અત્થો. ફલઞાણફલઙ્ગાનં નિસ્સયવચનં નિસ્સયપચ્ચયત્તા. તતોયેવ નિસ્સયભાવતો પતિટ્ઠાભાવતો. અરિયફલસન્નિસ્સયેન હિ અરિયા કતકિચ્ચા સુટ્ઠુ નિબ્બિન્નસબ્બભવાપિ ચિરતરં લોકે પરહિતાય તિટ્ઠન્તિ. કિલેસાનં ઓધિસો પજહનકાપિ અરિયમગ્ગા અવિસેસેન

સબ્બાકુસલાનં સબ્બકુસલપટિપક્ખતાય અઞ્ઞમઞ્ઞપ્પહાતબ્બેસુપિ કેનચિ પહાનાકારેન પવત્તન્તીતિ તં પહાનાકારં દસ્સેન્તો "**ઇતરેસં વિજ્જુતોભાસેન વિય તમસ્સા**"તિ આહ. યેન **પાળિયં** હેટ્ઠિમમગ્ગઞાણાનં વિજ્જૂપમતા દસ્સિતા. યદિ એવં ઉપરિમમગ્ગવજ્ઝા કિલેસા ઇતરેતિ ઇધાધિપ્પેતા. ન તેસં સમુચ્છેદવચનં યુત્તં. ન હિ ભાવનાય પહાતબ્બે દસ્સનમગ્ગો સમુચ્છિન્દિતું સક્કોતિ. તથા ચ સતિ દસ્સનેન પહાતબ્બા એવ તે સિયું. અથ તદઙ્ગપ્પહાનં અધિપ્પેતં, યેન "વિજ્જુતોભાસેન વિય તમસ્સા"તિ વુત્તં, તં પુબ્બભાગવિપસ્સનાય એવ સિદ્ધં ન ચ યુત્તં લોકુત્તરમગ્ગો તદઙ્ગવસેન કિલેસે પજહતીતિ. વિક્ખમ્ભનેપિ એસેવ નયો, અનુલોમઞાણેનેવ તસ્સ સાતિસયં સાધિતત્તા. અથ પન પઠમમગ્ગવજ્ઝા એવ કિલેસા ઇતરેતિ અધિપ્પેતા, એવં સન્તે તેસં ઇતરભાવોવ ન સિયા, ન ચ અનપાયગમનીયા નામ કિલેસા દસ્સનેન પહાતબ્બા અત્થિ, નાપિ પઠમમગ્ગવજ્ઝા કિલેસા તેન વિજ્જુતોભાસેન વિય તમો સમુચ્છિન્દિતબ્બાતિ વત્તું યુત્તન્તિ ઉપપરિક્ખિતબ્બોયં "ઇતરેસં…પે॰… સમુચ્છેદો"તિ. લોકિયઞ્ઞાનમ્પિ **ન વિના પટિપદાય ઇજ્ઝતી**તિ ઇદં અધિપ્પાયવસેન નેતબ્બં નેય્યત્થત્તાતિ તં અધિપ્પાયં વિભાવેન્તો "**અકતાધિકારસ્સા**"તિ આહ. તેન યથાવુત્તવચનસ્સ ચ સપ્પદેસતં દસ્સેતિ. નનુ ચ કતાધિકારસ્સ અરિયસ્સ મગ્ગેન સમિજ્ઝમાનમ્પિ ઞાનં મગ્ગપટિપદાવસેન પટિપદાસહિતમેવાતિ. ન વિના પટિપદાય ઇજ્ઝતીતિ સક્કા વત્તું, તેનેતં વચનં નિપ્પદેસમેવાતિ અનુયોગં સન્ધાયાહ "**કતાધિકારસ્સ પના**"તિઆદિ. ઇદાનિ તસ્સ વચનસ્સ અધિપ્પાયવસેન ગહેતબ્બત્થતા પાળિતોપિ વિઞ્ઞાયતીતિ દસ્સેન્તો આહ "**યથાવુત્ત…પે॰… કતા**"તિ.

"યો કોચીતિ અવિસેસવચન"ન્તિ તસ્સ અપવાદં દસ્સેન્તો "**સકિં દ્વિક્ખત્તુ**"ન્તિ આદિમાહ. પરિચ્છિન્દિત્વા ગહણં પરિજાનનં. **નામરૂપવવત્થાપનાદીનન્તિ** નામરૂપવવત્થાપનપચ્ચયપરિગ્ગહલક્ખણપટિવેધનિકન્તિપરિયાદાનાનં . **કિચ્છસિદ્ધિતો**તિ નામરૂપવવત્થાપનાદીનં કેસઞ્ચિ સબ્બેસમ્પિ વા કિચ્છસિદ્ધિતો. એસ નયો દુતિયવારાદીસુપિ યથાસમ્ભવં. **સુખસિદ્ધિયમ્પી**તિ નામરૂપવવત્થાપનાદીનં કિચ્છસિદ્ધિ મગ્ગપાતુભાવદન્ધભાવસ્સ કારણભાવે અનેકન્તિકા. વિપસ્સનાસહગતિન્દ્રિયાનં પન મન્દતા તસ્સ એકન્તકારણન્તિ દસ્સેતિ.

એતદન્તત્તા પટિપદાયાતિ એતેન નિપ્પરિયાયતો પટિપદાઞાણદસ્સનવિસુદ્ધિસઙ્ખાતાય વિપસ્સનાપઞ્ઞાય ચિરાચિરપ્પવત્તિવસેન મગ્ગસ્સ ખિપ્પદન્ધાભિઞ્ઞતા વુત્તાતિ દસ્સેતિ. **પુરિમાનન્તિ** પુરિમવારાનં, લક્ખણપટિવેધાદીનંયેવ વા. હેટ્ઠિમકોટિયા તિક્ખત્તું કિલેસવિક્ખમ્ભને સતિ દુક્ખાપટિપદાભાવો, ન તતો હેટ્ઠાતિ નિચ્છિતત્તા આહ "**તિક્ખત્તું વિક્ખમ્ભનવારતાવસેના**"તિ. **તસ્સ સુખાપટિપદા વેદિતબ્બા** ઉક્કંસવસેનાતિ અધિપ્પાયો.

યસ્મિં પુગ્ગલે વિસંવાદનભેદનાનિટ્ઠાનત્થનિયોજનાનં પવત્તિ, તત્થ સિનેહવિરહેનેવ તેસં પવત્તિ, સો ચ પુગ્ગલો અસઙ્ગહિતો હોતીતિ મુસાવાદાદીનં વિસંવાદનાદિકિચ્ચતાય લૂખતા ચ અપરિગ્ગહતા ચ વુત્તા. તપ્પટિપક્ખવિરુદ્ધસભાવત્તા સમ્માવાચાય સિનિદ્ધભાવતા પરિગ્ગાહકસભાવતા . સદ્ધાવિસેસયોગતો વા તસ્સા સિનિદ્ધભાવો દટ્ઠબ્બો. **સમુટ્ઠાપેતી**તિ પવત્તેતિ. જીવમાનો વા સત્તો, **સમ્પયુત્તધમ્મા વા વોદાયન્તિ** એતેન સયં વા વોદાયતીતિ વોદાનં.

૨૮૫. તણ્હાદિટ્ઠીહિ **પતિટ્ઠાનં**. અવસેસકિલેસાભિસઙ્ખારેહિ **આયૂહના**. સસ્સતદિટ્ઠિયા **પતિટ્ઠાનં**. ઉચ્છેદદિટ્ઠિયા **આયૂહના**. લીનવસેન **પતિટ્ઠાનં**. ઉદ્ધચ્ચવસેન **આયૂહના**. કામસુખાનુયોગવસેન **પતિટ્ઠાનં**.

અત્તકિલમથાનુયોગવસેન **આયૂહના**. સબ્બાકુસલાભિસઙ્ખારવસેન **પતિટ્ઠાનં**. સબ્બલોકિયકુસલાભિસઙ્ખારવસેન **આયૂહના**તિ ઓઘતરણસુત્તવણ્ણનાયં વુત્તેસુ પકારન્તરેસુ ઇધ અવુત્તાનં વસેનપિ પતિટ્ઠાનાયૂહના વેદિતબ્બા.

અથ વા કિલેસગ્ગહણેન તણ્હાસસ્સતદિટ્ઠિસબ્બાકુસલાભિસઙ્ખારા ગહિતા તંસભાગતાય તદેકટ્ઠતાય ચ. તથા અભિસઙ્ખારગ્ગહણેન અવસેસકિલેસઉચ્છેદદિટ્ઠિસબ્બલોકિયકુસલાભિસઙ્ખારા. લીનુદ્ધચ્ચકામસુખત્તકિલમથાનુયોગાનં વિસું વુત્તત્તા તેહિ ન યોજેતબ્બન્તિ કિલેસાભિસઙ્ખારવસેન પતિટ્ઠાનાયૂહને વત્વા તણ્હાદિટ્ઠીનં તત્થ વિસેસપચ્ચયતં દીપેતું તદુભયવસેનપિ યોજના કતા. નયદસ્સનં વા એતં તત્થ દટ્ઠબ્બં. એવમિતરેપિ પકારા યોજેતબ્બાતિ . ‘‘ચતૂહિ, ભિક્ખવે, અઙ્ગેહિ સમન્નાગતો પુગ્ગલો’’તિઆદીસુ (મ॰ નિ॰ ૪.૧૧૨, ૧૧૪) **અઙ્ગ**-સદ્દસ્સ કારણત્થતા દટ્ઠબ્બા.

૨૯૯. મુસાવાદાદીનિ ભાસમાનો કરોતિ નામ કિં વક્ખમાનં કિરિયં, કા પન સાતિ? મુસાવાદાદિકિરિયાતિ વિદિતોવાયમત્થો. એવં વા એત્થ યોજના દટ્ઠબ્બા.

૩૦૧. **નિપ્ફાદિતપચ્ચયાનન્તિ** ચીવરાદિપચ્ચયાનં. **કુહનવત્થૂનીતિ** પાપિચ્છતં નિસ્સાય લૂખચીવરાદિસેવનવસેન ‘‘યો તે વિહારે વસતિ, સો અરહા’’તિઆદિના (પારા॰ ૨૨૪) અત્તાનં અરિયગુણસામન્તં કત્વા ભણનવસેન વિસેસલાભિનો વિય અત્તનો પરિહરણવસેન ચ પવત્તા અકુસલચિત્તુપ્પાદા પરેસં વિમ્હાપનકારણાનિ કુહનવત્થૂનિ.

૩૪૩. સતિપિ સગુણારમ્મણેહિ મગ્ગસ્સ અનિમિત્તનામલાભે ન નિપ્પરિયાયેન વિપસ્સના અનિમિત્તનામિકાતિ આગમનતો મગ્ગો અનિમિત્તનામં ન લભતીતિ આહ **‘‘ન પન સગુણારમ્મણેહિ…પે॰… સિદ્ધં હોતી’’**તિ. યસ્મા પન આગમનતો સુઞ્ઞતં અપ્પણિહિતન્તિ લદ્ધનામસ્સ મગ્ગસ્સ સગુણતો આરમ્મણતો ચ તંનામાભાવો ન કદાચિપિ અત્થિ, તસ્મા નામત્તયપારિપૂરિહેતુઆગમનતો નામલાભોતિ અધિપ્પાયેનાહ **‘‘પરિપુણ્ણનામસિદ્ધિહેતુત્તા’’**તિ. **સબ્બેસન્તિ** સબ્બવિમોક્ખમુખાગતાનમ્પિ મગ્ગાનં. **નામત્તયયોગોતિ** સુઞ્ઞતાપણિહિતાનિમિત્તનામયોગો. **વવત્થાનં** અસઙ્કરો.

૩૫૦. નિમિત્તધમ્મા સઙ્ખારા તેહિ સનિમિત્તા સવિગ્ગહા વિય ઉપટ્ઠહન્તીતિ તેસં અભાવિતભાવનસ્સ ભાવિતભાવનસ્સ ચ ઉપટ્ઠહનાકારં દસ્સેન્તો **‘‘સમૂહાદી’’**તિઆદિમાહ. તેન ચ ‘‘વિમોક્ખેન સદ્ધિન્દ્રિયં અધિમત્તં હોતી’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૩૫૦) વુત્તં, ન ‘‘તસ્મિં વિમોક્ખે’’તિ, તસ્મા **‘‘અનિમિત્તવિમોક્ખોતિ અનિચ્ચાનુપસ્સનં આહા’’**તિ વુત્તં. ઇતરત્થાપિ એસેવ નયો. અનિમિત્તસ્સ અનિમિત્તભાવાભાવો નત્થીતિ કસ્મા વુત્તં, નનુ ચ અનિચ્ચાનુપસ્સનાય અનિમિત્તવિમોક્ખભાવો પરિયાયેનાતિ નિપ્પરિયાયદેસનાય તસ્સા અનિમિત્તભાવાભાવો અત્થિ એવ, એવઞ્ચ સતિ ‘‘અનિમિત્તસ્સ અનિમિત્તનામદાનાભાવો’’તિ ચ ન ન સક્કા વત્તુન્તિ ઉપમાસંસન્દનં સુટ્ઠુતરં યુજ્જતિ, તથા અનિમિત્તેન મગ્ગસ્સ અનિમિત્તભાવો ન યુજ્જતિયેવ. તેનાહ ‘‘પરમત્થતો નામં દાતું ન સક્કોતી’’તિ? સચ્ચમેતં , પરિયાયસિદ્ધંયેવ પન અનિચ્ચાનુપસ્સનાય અનિમિત્તભાવં ગહેત્વા મગ્ગસોધનવસેનાયમનુયોગો કતો ‘‘અનિમિત્તવિમોક્ખસ્સ અનિમિત્તભાવાભાવો નત્થીતિવિરુદ્ધં વિય હોતી’’તિ. એવઞ્ચ કત્વા ‘‘અનિમિત્તં…પે॰… દીપિતો હોતી’’તિ સયમેવ વક્ખતીતિ. **સામઞ્ઞન્તિ** ઉપમોપમિતબ્બાનં સમ્બન્ધમાહ. **ન મગ્ગાધિપતીતિ** મગ્ગો અધિપતિ મગ્ગાધિપતીતિ છન્દચિત્તાનં અયં સમઞ્ઞા નત્થીતિ અત્થો. **ન**

ચ તેહિ મગ્ગસ્સાતિ છન્દચિત્તેહિ મગ્ગો અધિપતિ એતસ્સાતિ મગ્ગાધિપતીતિ અયં સમઞ્ઞા મગ્ગસ્સ નત્થિ. કસ્મા? તેસં છન્દચિત્તાનં અમગ્ગઙ્ગત્તા.

ઝાનસ્સ સુઞ્ઞતાદિનામકત્તાતિ એતેન ઇન્દ્રિયબલાદીનમ્પિ મગ્ગસમ્પયોગતો સુઞ્ઞતાદિનામકતા દસ્સિતાતિ દટ્ઠબ્બં. સતિપિ પચ્ચનીકામસને ન તસ્સ મગ્ગસ્સ તં પરિબ્યત્તં યથા સરસતાતિ આહ "**સરસપ્પધાનો**"તિ. **દ્વીહી**તિ સરસપચ્ચનીકેહિ. **અઞ્ઞનિરપેક્ખેહી**તિ આગમનનિરપેક્ખેહિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા સરસતોવ નામલાભે અવવત્થાનાપત્તિ સબ્બસ્સ મગ્ગસ્સ સબ્બનામભાવાપત્તિ હોતિ, તસ્મા. **અત્તાભિ...પે॰... મગ્ગા**તિ તેન આગમનતો નામલાભસ્સ પચ્ચનીકતો નામલાભભાવં દસ્સેતિ. **સરસન્તરે**તિ અનિમિત્તભાવાદિકે. **પચ્ચનીકસહિતેન સરસેના**તિ સુઞ્ઞતાપ્પણિહિતભાવેહિ તદાગમનેહિ. **નિમિત્તગ્ગહણાનિવારણા**તિ સઙ્ખારનિમિત્તગ્ગાહસ્સ અનિસેધનતો. સુઞ્ઞતાપ્પણિહિતસ્સેવ મગ્ગસ્સ વુત્તત્તા અનિચ્ચતો વુટ્ઠહન્તસ્સ મગ્ગો ઇધ અસઙ્ગહિતો સિયાતિ આસઙ્કિત્વા આહ "**અનિચ્ચાનુપસ્સના**"તિઆદિ. સઙ્ખારેહિ વુટ્ઠાનં ન સિયા, લક્ખણેહિ એવ વુટ્ઠાનં સિયાતિ અધિપ્પાયો, લક્ખણપટિવેધો ન સિયા અતદારમ્મણત્તાતિ અત્થો. સઙ્ખારાનઞ્હિ હુત્વા અભાવઉદયબ્બયપટિપીળનાવસવત્તનાકારેસુ અનિચ્ચતાદિલક્ખણવોહારો.

આકારવન્તેસુ ગહિતેસુ તદાકારોપિ ગહિતોયેવ હોતીતિ આહ "**લક્ખણાનિપિ પટિવિદ્ધાનિ હોન્તિ તદાકારસઙ્ખારગ્ગહણતો**"તિ. **યથાવુત્તાધિપ્પાયેના**તિ ''અનિચ્ચ''ન્તિઆદિના ''સઙ્ખારેસૂ''તિઆદિનાવ વુત્તપ્પકારાધિપ્પાયેન. **વિસુન્તિ** સઙ્ખારેહિ વિનિવત્તેત્વા.

લોકુત્તરકુસલં

પકિણ્ણકકથાવણ્ણના

પઞ્ચધા ઉદ્દિસતિ પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધે અજ્ઝત્તદુકવસેન રૂપદુકવસેન ચ ભિન્દિત્વા અભિન્દિત્વા ચ નિમિત્તવચનેનેવ ઉદ્દિસતિ પવત્તસ્સપિ સઙ્ખારનિમિત્તભાવાનતિવત્તનતો વુટ્ઠાતબ્બતાસામઞ્ઞતો ચ. તેનેવ ઉપાદિન્નાનુપાદિન્નવસેન પવત્તં દ્વિધા કત્વા નિદ્દિસિત્વાપિ ''અયં તાવ નિમિત્તે વિનિચ્છયો''તિ નિમિત્તવસેનેવ નિગમેતિ. એત્થ ચ નિમિત્તં અજ્ઝત્તબહિદ્ધા, પવત્તં પન અજ્ઝત્તમેવાતિ અયમેતેસં વિસેસો. **બોજ્ઝઙ્ગાદિવિસેસ**ન્તિ બોજ્ઝઙ્ગઝાનઙ્ગમગ્ગઙ્ગાનં અસદિસતં. અસમાપજ્જિતુકામતાસઙ્ખાતા વિતક્કાદિવિરાગભાવના **અસમાપજ્જિતુકામતાવિરાગભાવના. ઇતરસ્સા**તિ પાદકજ્ઝાનાદિકસ્સ. **અતબ્ભાવતો**તિ યથાવુત્તવિરાગભાવનાભાવસ્સ અભાવતો. ઇદં વુત્તં હોતિ – યથા મગ્ગાસન્નાય વિપસ્સનાય સોમનસ્સસહગતત્તે મગ્ગસ્સ પઠમાદિજ્ઝાનિકતા ચ ઉપેક્ખાસહગતત્તે પઞ્ચમજ્ઝાનિકતા એવ ચ તબ્બસેન ચ બોજ્ઝઙ્ગાદીનં વિસેસોતિ તેસં નિયમે આસન્નકારણં પધાનકારણઞ્ચ વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના, ન એવં પાદકજ્ઝાનાદયોતિ.

ઇદાનિ અપાદકપઠમજ્ઝાનપાદકાનં પકિણ્ણકસઙ્ખારપઠમજ્ઝાનાનિ સમ્મસિત્વા નિબ્બત્તિતાનઞ્ચ મગ્ગાનં એકન્તેન પઠમજ્ઝાનિકભાવતો વિપસ્સનાનિયમોયેવેત્થ એકન્તિકો પધાનઞ્ચાતિ ઇમમત્થં વિભાવેન્તો "**વિપસ્સનાનિયમેનેવા**"તિઆદિમાહ. તત્થ **ઇતરે**તિ દુતિયજ્ઝાનિકાદિમગ્ગા. પાદકજ્ઝાનાતિક્કન્તાનં અઙ્ગાનં અસમાપજ્જિતુકામતાવિરાગભાવનાભૂતા વુટ્ઠાનગામિનિવિપસ્સના અધિટ્ઠાનભૂતેન પાદકજ્ઝાનેન આહિતવિસેસા મગ્ગસ્સ ઝાનઙ્ગાદિવિસેસનિયામિકા હોતીતિ "**પાદકજ્ઝાનવિપસ્સનાનિયમેહી**"તિ વુત્તં. યથા ચ અધિટ્ઠાનભૂતેન

પાદકજ્ઝાનેન, એવં આરમ્મણભૂતેન સમ્મસિતજ્ઝાનેન ઉભયસબ્ભાવે અજ્ઝાસયવસેન આહિતવિસેસા વિપસ્સના નિયમેતીતિ આહ "**એવં સેસવાદેસુપિ...પે॰... યોજેતબ્બો**"તિ.

પાદકજ્ઝાનસઙ્ખારેસૂતિ પઠમજ્ઝાનસઙ્ખારેસુ. ''પઠમજ્ઝાનં પાદકં કત્વા''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૩૫૦) હિ વુત્તં. **તંતંવિરાગાવિરાગભાવનાભાવેના**તિ વિતક્કાદીનં વિરજ્જનાવિરજ્જનભાવનાભાવેન. તેન આરમ્મણજ્ઝાનસ્સપિ વિપસ્સનાય વિસેસાધાનં ઉપનિસ્સયતમાહ.

પાદકજ્ઝાનસમ્મસિતજ્ઝાનાનિયેવ બોજ્ઝઙ્ગાદિવિસેસાનં ઉપનિસ્સયો કારણન્તિ **પાદકજ્ઝાનસમ્મસિતજ્ઝાનુપનિસ્સયો** , તસ્સ સબ્ભાવે. **તદભાવાભાવતો**તિ તસ્સ અજ્ઝાસયસ્સ અભાવાભાવતો.

ચતુત્થજ્ઝાનિકસ્સ મગ્ગસ્સ આરુપ્પે અરૂપજ્ઝાનમેવ પાદકં સિયાતિ આહ "**ચતુત્થજ્ઝાનિકવજ્જાન**"ન્તિ. અરિયમગ્ગસ્સ ઓળારિકઙ્ગાતિક્કમનૂપનિસ્સયા વિપસ્સનાય અધિટ્ઠાનારમ્મણભૂતા દુતિયજ્ઝાનાદયો. **પઞ્ચહિ અઙ્ગેહી**તિ પઞ્ચહિ ઝાનઙ્ગેહિ. ''તંતંવાદેહિ પગ્ગાપિયમાનાનિ પાદકજ્ઝાનાદીનિ વાદસહચારિતાય 'વાદા'તિ વુચ્ચન્તી''તિ અધિપ્પાયેન "**તયોપેતે વાદે**"તિ આહ. વદન્તિ એતેહીતિ વા વાદકરણભૂતાનિ પાદકજ્ઝાનાદીનિ વાદા.

વિપાકસન્તાનસ્સ...પે॰... **સુસઙ્ખતત્તા**તિ એતેન યસ્મિં સન્તાને કમ્મં ઉપ્પજ્જતિ, તત્થ ઉપ્પજ્જમાનમેવ કિઞ્ચિ વિસેસાધાનં કરોતીતિ દીપેતિ. યતો તસ્મિંયેવ સન્તાને તસ્સ વિપાકો, નાઞ્ઞત્થ.

પુરિમાનુલોમં વિય તન્તિ યથા ગોત્રભુટ્ઠાને ઉપ્પન્નાનુલોમતો પુરિમઅનુલોમઞાણં તં ગોત્રભુટ્ઠાને ઉપ્પન્નાનુલોમં અનુબન્ધતિ, એવં. **તદપી**તિ ગોત્રભુટ્ઠાને ઉપ્પન્નાનુલોમઞાણમ્પિ અઞ્ઞં અનુલોમઞાણમેવ અનુબન્ધેય્ય, તસ્સ અનન્તરં ઉપ્પજ્જેય્ય. **સા ભૂમી**તિ સા પઞ્ચુપાદાનક્ખન્ધસઙ્ખાતા કિલેસાનં ઉપ્પત્તિટ્ઠાનતાય ભૂમિ. **એકો ભવોતિ ગહેત્વા વુત્ત**ન્તિ એતેન સત્ત ભવે દ્વે ભવેતિ ઇદમ્પિ અધિપ્પાયવસેન નેતબ્બત્થં, ન યથારુતવસેનાતિ દસ્સેતિ. તત્થાયં અધિપ્પાયો – એકવારં કામાવચરદેવેસુ એકવારં મનુસ્સેસૂતિ એવમ્પિ મિસ્સિતૂપપત્તિવસેન તેસુ એકિસ્સા એવ ઉપપત્તિયા અયં પરિચ્છેદો. યં પન ''ન તે ભવં અટ્ઠમમાદિયન્તી''તિ (ખુ॰ પા॰ ૬.૯; સુ॰ નિ॰ ૨૩૨) વુત્તં, તમ્પિ કામાવચરભવંયેવ સન્ધાયાહ. મહગ્ગતભવાનં પરિચ્છેદો નત્થીતિ વદન્તિ. તથા ''ઠપેત્વા દ્વે ભવે''તિ એત્થાપિ કામાવચરદેવમનુસ્સભવાનં મિસ્સકવસેનેવ, તસ્મા **કામધાતુયં યે દ્વે ભવા**તિ કામાવચરદેવમનુસ્સવસેન યે દ્વે ભવાતિ અત્થો. પુરિમવિકપ્પેસુ પુગ્ગલભેદેન પટિપદા ભિન્દિત્વા કસ્સચિ ચલતીતિ, કસ્સચિ ન ચલતીતિ કત્વા ''ચલતિ એવા''તિ અવધારણમન્તરેન અત્થો વુત્તો. યસ્મા પન **અટ્ઠકથાયં** (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૩૫૦ લોકુત્તરકુસલપકિણ્ણકકથા) ''યથા ચ પટિપદા, એવં અધિપતિપિ ચલતિ એવા''તિ વુત્તં, તસ્મા સબ્બેસમ્પિ પટિપદાસુ અભેદેન ગહિતાસુ એકન્તેન ચલનં સમ્ભવતીતિ "**ચલતિચ્ચેવ વુત્તં, ન ન ચલતી**"તિ તતિયવિકપ્પો ચલનાવધારણો વુત્તો.

લોકુત્તરકુસલપકિણ્ણકકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

પઠમમગ્ગવીસતિમહાનયવણ્ણના

૩૫૭. ઝાનમગ્ગાદિપરિયાયેહિ કથિતે બોજ્ઝઙ્ગકાતિ અધિપ્પેતા, વિસેસતો પુબ્બભાગે ''ઝાનં ભાવેમિ મગ્ગં ભાવેમી''તિ પવત્તજ્ઝાસયા હોન્તીતિ અધિપ્પાયેન **"યસ્સ પુબ્બભાગે"**તિઆદિમાહ.

૩૫૮. **ઉપનિસ્સયવસેના**તિ તથા ચિત્તપ્પવત્તિસઙ્ખાતેન પુબ્બભાગાભિસઙ્ખારેન. તેનેવાહ **"યસ્સ હી"**તિઆદિ. **તદનુરૂપબલા**તિ અધિપતિપચ્ચયલાભેન સત્તિવિસેસયોગમાહ. યદિ પુબ્બભાગાભિસઙ્ખારવસેન છન્દાદીનં અધિપતિભાવો, કિમત્થમેતેયેવ એવં વુત્તા, નનુ સદ્ધાદીનમ્પિ પુબ્બભાગાભિસઙ્ખારો લબ્ભતીતિ આહ **"સેસધમ્માન"**ન્તિઆદિ. **અતંસભાવત્તા**તિ સમ્પયુત્તેહિ સાતિસયમનુવત્તિતબ્બભાવરહિતત્તા. કિઞ્ચાપિ હિ સદ્ધાદયોપિ ઇન્દ્રિયપચ્ચયતાય સમ્પયુત્તેહિ અનુવત્તયન્તિ, એકસ્મિં પન ચિત્તુપ્પાદે સમધુરેન અઞ્ઞેન વિના સમ્પયુત્તેહિ અનુવત્તનીયભાવો ન તેસં યથા છન્દાદીનન્તિ તેયેવ અધિપતિભાવેન વુત્તા. એવઞ્ચ કત્વા ઇન્દ્રિયસહજાતાધિપતિપચ્ચયાનં વિસેસો પરિબ્યત્તો હોતિ.

ચતુમગ્ગનયસહસ્સવણ્ણના

૩૬૨. **માનસ્સ દિટ્ઠિસદિસા પવત્તિ**. તથા હિ સો અધિપતિ વિય અઞ્ઞાધિપતિના દિટ્ઠિયા સહ નપ્પવત્તતીતિ. **એકદેસ...પે°... ઉપમા હોતિ**, ન સબ્બસામઞ્ઞેન, ઇતરથા સૂરિયત્થઙ્ગમને અન્ધકારાવત્થરણં વિય અગ્ગમગ્ગતિરોધાને સચ્ચપટિચ્છાદકતમપ્પવત્તિ આપજ્જેય્યાતિ અધિપ્પાયો. **અઞ્ઞમઞ્ઞ**ન્તિ અઞ્ઞે અઞ્ઞે. ''આનીતં ઇદં સુત્ત''ન્તિ વિભત્તિ પરિણામેતબ્બા. **યથાવુત્તનયેના**તિ ઇમિસ્સા અટ્ઠકથાયં વુત્તનયેન. **ન ઉપમાય વુત્તત્તા**તિ ઇમસ્મિં સુત્તે ન ઉપમાય વુત્તભાવતો. **યથાવુત્તનયેના**તિ વા એતસ્મિં સુત્તે વુત્તપ્પકારેન નયેન ઇમિસ્સા અટ્ઠકથાયં ઉપમાય ન વુત્તત્તા. **અવયવા વિય હોન્તિ**, યેન તે ચેતસિ નિયુત્તા, ચિત્તસ્સ એતેતિ ચ **ચેતસિકા**તિઆદિના વુચ્ચન્તિ, ન પન ''ફસ્સિકા''તિઆદિનાતિ દટ્ઠબ્બં.

કુસલકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અકુસલપદં

ધમ્મુદ્દેસવારો

પઠમચિત્તવણ્ણના

૩૬૫. ખણત્તયસ્સ અકુસલેસુ અસમ્ભવતો સમવાયકાલહેતુસમૂહત્થો **સમય**-સદ્દો. લોભાભિભૂતાય એવ ઇટ્ઠારમ્મણસ્મિં ઇતરત્ર ચ ઇટ્ઠાકારગ્ગહણવસેન સોમનસ્સસહગતભાવોતિ એવમાદિં સન્ધાય **"યથાનુરૂપ"**ન્તિ વુત્તં. ''કિલેસાતુરતાય અનારોગ્યટ્ઠેન કિલેસવજ્જસબ્ભાવતો સાવજ્જટ્ઠેન અવિજ્જાસમ્ભૂતતાય અકોસલ્યસમ્ભૂતટ્ઠેન અકુસલ''ન્તિ ચ ''સાવજ્જદુક્ખવિપાકલક્ખણં, અનત્થજનનરસં, સંકિલેસપચ્ચુપટ્ઠાનં, અયોનિસોમનસિકારપદટ્ઠાનં, ગારય્હભાવતો વા સાવજ્જલક્ખણં, સંકિલેસભાવરસં, અનિટ્ઠવિપાકપચ્ચુપટ્ઠાનં, યથાવુત્તપદટ્ઠાનમેવા''તિ ચ એવમાદિના વુત્તનયેન અનુગન્તબ્બતાય વુત્તં **"વુત્તનયં અનુગન્ત્વા"**તિ.

ગતં ગમનં પવત્તીતિ કત્વા વુત્તં **"ગતમત્તં ગતિમત્તં ગહણમત્ત"**ન્તિ. દિટ્ઠિયા હિ ગતિ પવત્તિ એવાતિ. **આસન્નકારણત્તા**તિ પદટ્ઠાનતાય, યોનિસોમનસિકારો વિય હિ કુસલસ્સ અયોનિસોમનસિકારો અકુસલસ્સ અચ્ચાસન્નહેતુ. તથા હિ સતિપિ અસદ્ધમ્મસવનાદિકારણે અયોનિસો અનાવજ્જિતે અવવત્થાપિતે ચ નત્થિ

અકુસલપ્પવત્તિ. તથા ચ વક્ખતિ **અટ્ઠકથાયં** ‘‘અયોનિસો અકુસલ’’ન્તિ. એતેન એકન્તકારણતા ચ વુત્તત્થા હોતિ. પટિસઙ્ખા સીતાદિખમનં અપ્પમાદવિહારોતિ વુત્તં **‘‘અપ્પમજ્જનં ખમન’’**ન્તિ. તેન સતિસંવરોતિ ઇધ ખન્તિસંવરો વુત્તોતિ અધિપ્પાયો ઇન્દ્રિયસંવરસ્સ વુત્તત્તા. **પહાનસંવરો**તિ **વીરિયસંવરો**. સો હિ ‘‘ઉપ્પન્નં કામવિતક્કં નાધિવાસેતિ પજહતી’’તિઆદિના (મ॰ નિ॰ ૧.૨૬; અ॰ નિ॰ ૪.૧૪; ૬.૫૮) વુત્તોતિ.

સમ્માપટિપત્તિયા પટિપક્ખભાવેન ગહેતબ્બતાકારો મોહો **સમ્માપટિપત્તિપટિપક્ખભાવગ્ગહણાકારો**. તેન હિ નિવુતા ન સમ્મા પટિપજ્જન્તિ. અભિજ્ઝાય વિસેસયોગો **કમ્મપથપ્પત્તિ**.

અનુપપરિક્ખા મોહો. સો ચેત્થ દિટ્ઠિરહિતો વેદિતબ્બો. દિટ્ઠિસહિતસ્સ પન દિટ્ઠિયા અનુવિધાયકત્તા તગ્ગહણેનેવ ગહણન્તિ. **અવત્થુસ્મિ**ન્તિ અસદ્દહનીયે વત્થુસ્મિં. **સાનુનયો અધિમોક્ખો**તિ મોહદિટ્ઠીનં સદ્ધાપતિરૂપતમાહ. અહિરિકાનોત્તપ્પમોહાદીહિ પમજ્જનતો **અહિરિકાદીહિ** કારણેહિ. **આરક્ખરહિતચિત્તે**તિ ચિત્તસ્સ સતિવિરહતંયેવ દસ્સેતિ. આરક્ખપચ્ચુપટ્ઠાના હિ સતીતિ. એતેન ‘‘અસ્સદ્ધિયચિત્તે અન્ધબાલચિત્તે’’તિ પદદ્વયં વુત્તત્થં હોતિ. **ઉપનાહાદીતિ આદિ**-સદ્દેન રાગાદયો સઙ્ગય્હન્તિ. રાગાદીનં પરિયુટ્ઠાનાદિસભાવતાય **‘‘અવિસેસેના’’**તિ વુત્તં વિસેસસ્સ એકચ્ચસ્સ અસમ્ભવતો. **ઇધા**તિ, ઇમસ્મિં ચિત્તે. **નિપ્ફાદેતબ્બે પયોજને ભુમ્મં** ‘‘ચમ્મસ્મિં દીપિનં હન્તી’’તિ (વજિર॰ ટી॰ ૧૭-૧૮ વેરઞ્જકણ્ડવણ્ણના) વિય **આરમ્મણં વા અવૂપસમો** ફલૂપચારેન ‘‘સેમ્હો ગુળો’’તિ વિય.

ધમ્મુદ્દેસવારકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિદ્દેસવારકથાવણ્ણના

૩૯૦. સભાવપટિચ્છાદવસેન પકતિઅત્તાદિઅસન્તગ્ગહણસ્સ નિસ્સયત્તા નિમિત્તત્તા **અસન્તં બુજ્ઝતિ**, નિચ્ચાદિવિસમગ્ગહણસ્સ સઞ્આદિવિપરિયેસસ્સ નિસ્સયત્તા **અસમં બુજ્ઝતી**તિ મોહો વુત્તો નિમિત્તસ્સ કત્તુભાવેન ઉપચારિતત્તા, અયઞ્ચ અત્થો દિટ્ઠિસહિતમોહવસેન દટ્ઠબ્બો. એત્થ ચ **પકતી**તિ કાપિલાનં પધાનં.

તતિયચિત્તવણ્ણના

૪૦૦. અપણ્ણકપદં વિય અવિરજ્ઝનકપદમ્પિ કદાચિ નિયતભાવં દીપેય્યાતિ અનિયતતં દીપેતું **‘‘ઉપ્પત્તિઅરહટ્ઠાની’’**તિ વુત્તં માનસ્સ અનિયતત્તા. યદિ હિ માનો નિયતો સિયા, કામરાગસ્સ માનરહિતા પવત્તિ ન સિયા, તથા ભવરાગસ્સ. એવં સતિ પટ્ઠાને ચતુક્ખત્તું કામરાગેન યોજના ન સિયા, તિક્ખત્તુંયેવ સિયા, ભવરાગમૂલિકા ચ ન સિયા, એવઞ્ચ સંયોજનાનં સંયોજનેહિ અટ્ઠવિધેન યોજના સિયા, ન દસવિધા દસ્સિતાતિ યથાવુત્તાહિ યોજનાહિ માનસ્સ અનિયતભાવો પકાસિતો. અથ વા માનેન સદ્ધિં પઞ્ચ હોન્તિ યથાવુત્તાનિ અપણ્ણકઙ્ગાનિ, કિં પન હોન્તીતિ અપેક્ખાયં યેવાપનકાતિ વિદિતોવાયમત્થો. યેવાપનકાનઞ્હિ પઞ્ચભાવો ઇધ વિધીયતિ, ન અપણ્ણકઙ્ગાનન્તિ સો યથા હોતિ , તથા યોજેતબ્બં. કિલેસદુકે પટિચ્ચવારાદીસુ ‘‘કિલેસં ધમ્મં પટિચ્ચ કિલેસો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ હેતુપચ્ચયા’’તિઆદીસુ ‘‘લોભં પટિચ્ચ મોહો માનો થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પં. લોભં પટિચ્ચ મોહો માનો ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પં. લોભં પટિચ્ચ મોહો થિનં ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પં. લોભં પટિચ્ચ મોહો ઉદ્ધચ્ચં અહિરિકં અનોત્તપ્પ’’ન્તિ વિભત્તત્તા **‘‘તથા કિલેસદુકેપી’’**તિ વુત્તં. દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તસસઙ્ખારિકાસઙ્ખારિકચિત્તવસેન હિ અયં પાઠભેદોતિ.

“કામરાગો ચતુધા એકતો ઉપ્પજ્જતિ, પટિઘો તિધા, માનો એકધા, તથા વિચિકિચ્છા ભવરાગોતિ ઉદ્દિસિત્વા કામરાગો માનસંયોજનઅવિજ્જાસંયોજનેહિ ચેવ અવિજ્જાસંયોજનમત્તેનેવ ચ સદ્ધિં માનો ભવરાગાવિજ્જાસંયોજનેહિ સદ્ધિં ભવરાગો અવિજ્જાસંયોજનેન સદ્ધિ”ન્તિ **અટ્ઠકથાકણ્ડવણ્ણનાયં** (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૪૮૫) વક્ખમાનત્તા “**ઇધ ચ વક્ખતી**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થેવ “લોભો છધા એકતો ઉપ્પજ્જતિ, પટિઘો દ્વેધા, તથા મોહો”તિ ઉદ્દિસિત્વા “લોભો અસઙ્ખારિકો દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તો મોહઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, સસઙ્ખારિકો મોહથિનઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, અસઙ્ખારિકો એવ મોહમાનઉદ્ધચ્ચઅહિરિકઅનોત્તપ્પેહિ, સસઙ્ખારિકો એવ ચ મોહમાનથિનઉદ્ધચ્ચઅહિરિકઅનોત્તપ્પેહી”તિ વક્ખમાનત્તા “**તથાદસવિધા કિલેસાન**”ન્તિ વુત્તં. “અહ”ન્તિ ગહણતાય અવંકત્વા ગહણમ્પિ “**સમ્પગ્ગહો**”તિ વુત્તં.

ચતુત્થચિત્તવણ્ણના

૪૦૨. **ઉસ્સાહં જનેન્તા**તિ એત્થ ચિત્તપયોગસઙ્ખાતો સઙ્ખારો એવ ઉસ્સાહો, ન વીરિયુસ્સાહોતિ.

નવમચિત્તવણ્ણના

૪૧૩. **વિસપ્પનાનિટ્ઠરૂપસમુટ્ઠાનં** યેન કુપિતસ્સ સકલસરીરં કમ્પતિ, કુપિતાકારો પઞ્ઞાયતિ. એતેન સમ્પત્તિઅત્થો રસો દસ્સિતો હોતિ, પવત્તિઆકારવસેન વા વિસપ્પનરસો. તથા હિ યસ્સ કુપ્પતિ, તસ્સ અમિત્તસ્સ સમ્પત્તિ યેભુય્યેન પટિઘુપ્પત્તિહેતુ હોતીતિ. એતેન કિચ્ચત્થો રસો વુત્તો હોતીતિ.

૪૧૮. **વચનત્થમેવ** વચનપરિયાયમેવ.

એકાદસમચિત્તવણ્ણના

૪૨૪. **નિચ્છયાભાવા**તિ અધિમોક્ખાભાવા. **અસણ્ઠહનતો**તિ સન્તાનવસેન એકસ્મિં આરમ્મણે અનવટ્ઠાનતો.

દ્વાદસમચિત્તવણ્ણના

૪૨૯. સહજાતાધિપતિ નત્થિ “છન્દવતો ચે વિચિકિચ્છા ઉપ્પજ્જતિ, સા મય્હં ઉપ્પજ્જેય્યા”તિઆદિપ્પવત્તિયા અભાવા. **અનુદ્ધટત્તા પટિસિદ્ધતા**, યથાધમ્મસાસને અવચનમ્પિ અભાવં દીપેતિ.

અવચનતોતિ **અ**-કારસ્સ તદઞ્ઞવચનતં દસ્સેતિ. એતેન ચ દસ્સનેન પહાતબ્બેસુ અભાવવચનેન કારણસિદ્ધિયા ફલસિદ્ધીતિ તત્થ અભાવસ્સ કારણમેવ તાવ દસ્સેતું “**પટિસન્ધિઅનાકડ્ઢનતો**”તિ વુત્તં. તેન તંસભાવતા તસ્સ ચિત્તુપ્પાદસ્સ વુત્તા હોતિ. તતો ચ “બલવં પટિસન્ધિં આકડ્ઢતિ, દુબ્બલં નાકડ્ઢતી”તિ ઇદં પટિસન્ધિદાનસભાવેસુ. યસ્સ પન પટિસન્ધિદાનસભાવો એવ નત્થિ, ન તસ્સ બલવભાવો પટિસન્ધિઆકડ્ઢને કારણન્તિ અયમત્થો દસ્સિતો હોતિ. અનાકડ્ઢનં સાધેતિ “યદિ હિ આકડ્ઢેય્યા”તિઆદિના. યસ્મા ચ નાગતં, તસ્મા નાકડ્ઢતીતિ અધિપ્પાયો. “યસ્મા પન તં પટિસન્ધિદાનં નત્થિ, તસ્મા નાગત”ન્તિ વુત્તત્તા “**અનાકડ્ઢનતો અનાગમનં સાધેતુ**”ન્તિ વુત્તં.

અપાયગમનીયસ્સાતિ અપાયં ગમેતીતિ અપાયગમનીયં, તંસભાવન્તિ અત્થો. પટિસન્ધિઆકડ્ઢને સતિ ઉદ્ધચ્ચસહગતં એકન્તેન અપાયગમનીયં સિયા. તેન વુત્તં **અટ્ઠકથાયં** (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૨૯) ''ઇતરસ્સાપિ એત્થેવ પટિસન્ધિદાનં ભવેય્યા''તિ. ન હિ અકુસલપટિસન્ધિ સુગતિયં સમ્ભવતીતિ. ''ચતૂહિ અપાયેહિ ચ વિપ્પમુત્તો (ખુ॰ પા॰ ૬.૧૧; સુ॰ નિ॰ ૨૩૪) અવિનિપાતધમ્મો''તિ (સ॰ નિ॰ ૨.૪૧; ૫.૯૯૮, ૧૦૦૪) વચનતો અપાયગમનીયઞ્ચ દસ્સનેન પહાતબ્બં. તેનાહ ''અપાયગમનીયસ્સ દસ્સનેન પહાતબ્બત્તા''તિ. ન ચેતં દસ્સનેન પહાતબ્બં, ન સો તસ્સ અપાયગમનીયો રાગો દોસો મોહો તદેકટ્ઠા ચ કિલેસાતિ એતેન સઙ્ગહોતિ સક્કા વત્તું નિયોગતો ભાવનાય પહાતબ્બભાવેન વુત્તત્તા. વુત્તઞ્હેતં ''કતમે ધમ્મા ભાવનાય પહાતબ્બા, ઉદ્ધચ્ચસહગતો ચિત્તુપ્પાદો''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૦૬).

''કુસલાકુસલં કમ્મં વિપાકાનં ખન્ધાનં કટત્તા ચ રૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૨૭) વુત્તકમ્મપચ્ચયભાવો નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવો. સો ચ યદિ ઉદ્ધચ્ચસહગતં પટિસન્ધિં આકડ્ઢેય્ય, તસ્સાપિ સિયા. તથા ચ સતિ ઉદ્ધચ્ચસહગતં દસ્સનેન પહાતબ્બં સિયા દસ્સનેન પહાતબ્બાનંયેવ નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવસ્સ વુત્તત્તા. **ન ચેતં દસ્સેનેન પહાતબ્બ**ન્તિ સબ્બં પુબ્બે વિય આવત્તતિ.

સહજાતમેવ વિભત્તન્તિ યથા દસ્સનેન પહાતબ્બવિભઙ્ગે ''દસ્સનેન પહાતબ્બો ધમ્મો નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બસ્સ ધમ્મસ્સ કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૮.૮૬) સહજાતં નાનાક્ખણિકન્તિ ઉદ્દિસિત્વા ''સહજાતા દસ્સનેન પહાતબ્બા ચેતના ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો, નાનાક્ખણિકા દસ્સનેન પહાતબ્બા ચેતના વિપાકાનં ખન્ધાનં કટત્તા ચ રૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ વિભત્તં, એવં અવિભજિત્વા ''ભાવનાય પહાતબ્બા ચેતના ચિત્તસમુટ્ઠાનાનં રૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૮.૮૯) એત્તકમેવ વુત્તં, ન વુત્તં ''નાનાક્ખણિકા ચેતના વિપાકાનં ખન્ધાનં કટત્તા ચ રૂપાનં કમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ. તેન ન ભાવનાય પહાતબ્બસ્સ નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયભાવોતિ વિઞ્ઞાયતિ. **પચ્ચનીયેપિ** યથાસમ્ભવં સઙ્ગાહકપચ્ચયાનં વસેન પચ્ચયુદ્ધારે કરિયમાને. **ઇતરત્થ ચા**તિ દસ્સનેનપહાતબ્બપદે. તત્થ હિ ''દસ્સનેન પહાતબ્બો ધમ્મો નેવ દસ્સનેન ન ભાવનાય પહાતબ્બસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો, સહજાતઉપનિસ્સયપચ્છાજાતકમ્મપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૮.૭૧) કમ્મપચ્ચયોપિ વુત્તોતિ.

તદભાવાતિ નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયત્તાભાવા. ન ચ નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયં વિના પટિસન્ધિઆકડ્ઢનં અત્થીતિ ''**પટિસન્ધિઅનાકડ્ઢનતો તત્થ અનાગતા**''તિ વુત્તં. **એત્થા**તિ ''ઠપેત્વા ઉદ્ધચ્ચસહગતં સેસાનિ એકાદસેવ પટિસન્ધિં આકડ્ઢન્તી''તિ એત્થ. **પવત્તિવિપાકસ્સા**તિ પવત્તિયં વિપાકો પવત્તિએકદેસતાય પવત્તિભૂતો વા વિપાકો એતસ્સાતિ **પવત્તિવિપાકં**, કમ્મં, તસ્સ. અથ વા પવત્તિયં વિપાકો પવત્તિવિપાકો. ઇમસ્મિં પન અત્થે નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયો એતસ્સાતિ નાના...પે॰... યો, **તબ્ભાવો...પે॰... તા**તિ એવં પદચ્છેદો દટ્ઠબ્બો. **ન સક્કા નિવારેતું** નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયં વિના વિપાકસ્સ અનુપ્પજ્જનતો.

ઇદાનિ પવત્તિવિપાકાનં નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયલાભિતાય આહચ્ચભાસિતતં દસ્સેતું ''**વુત્તઞ્ચા**''તિઆદિમાહ. વિપાકદાનં પટિસન્ધિવિપાકધમ્મતાતિ મઞ્ઞમાનો ''**યદિ ભાવના**''તિઆદિમાહ. ઇતરો વિપાકદાનાભાવેપિ સિદ્ધો વિપાકધમ્મભાવો તાદિસાનં અઞ્ઞેસમ્પિ લબ્ભમાનત્તાતિ આહ ''**અભિઞ્ઞાચિત્તાદીન**''ન્તિ. **આદિ**-સદ્દેન અત્તનો કાલમતિક્કન્તં દિટ્ઠધમ્મવેદનીયં ઉપપજ્જવેદનીયઞ્ચ સઙ્ગણ્હાતિ. **વુત્તં સિયા**તિ ઇદં સહાયપચ્ચયલાભતો પુથુજ્જનસન્તાનવુત્તિનો ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ વિપાકુપ્પાદનં, તદભાવા સેક્ખસન્તતિયં તસ્સ વિપાકાનુપ્પાદનઞ્ચ

યુત્તં સિયાતિ વુત્તં. તેનેવાહ **"ઇદં પન ઠાનં સુટ્ઠુ વિચારેતબ્બ"**ન્તિઆદિ. તથા ચ વક્ખતિ ''પુથુજ્જનેસુ ઉપ્પજ્જમાનાનં સકભણ્ડે છન્દરાગાદીનં ઉદ્ધચ્ચસહગતચિત્તુપ્પાદસ્સ ચ સંયોજનત્તયતદેકટ્ઠકિલેસાનં અનુપચ્છિન્નતાય અપરિક્ખીણસહાયાનં વિપાકુપ્પાદનં ન સક્કા પટિક્ખિપિતુન્તિ ઉદ્ધચ્ચસહગતધમ્માનં વિપાકો વિભઙ્ગે વુત્તો''તિ. તસ્સ તાદિસસ્સેવ સતિ સહાયે વિપાકુપ્પાદનવચનં, અસતિ વિપાકાનુપ્પાદનવચનં વિરુજ્ઝતીતિ ચ પવત્તિવિપાકદાયિકં વા ઉદ્ધચ્ચસહગતસ્સ મનસિ કત્વા **"વુત્તં સિયા"**તિ વુત્તં. ''પવત્તિવિપાકઞ્હિ સન્ધાય 'તેસં વિપાકે ઞાણ'ન્તિ **પટિસમ્ભિદાવિભઙ્ગે** (વિભ॰ ૭૨૫-૭૨૬) વુત્ત''ન્તિ એકે વણ્ણયન્તિ. એવં ઉદ્ધચ્ચચેતનાપિ ન હોતિ, સાપિ વિઞ્ઞાણપચ્ચયભાવે અપનેતબ્બાતિ ઇદમ્પિ પટિસન્ધિવિઞ્ઞાણમેવ સન્ધાય વુત્તન્તિ.

અકુસલપદવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અબ્યાકતપદં

અહેતુકકુસલવિપાકવણ્ણના

૪૩૧. **કામાવચર...પે॰... આદિ વુત્તન્તિ** એત્થ **આદિ**-સદ્દેન ''ઉપચિતત્તા''તિ પદં સઙ્ગણ્હતિ ''અસાધારણકમ્મપચ્ચયવસેના''તિ વુત્તત્તા. **"ઉપચિતત્તાતિ** લદ્ધાસેવનત્તા''તિ કેચિ વદન્તિ , તં પઠમજવનસ્સ ન યુજ્જતિ અનાસેવનત્તા. તથા ચ સતિ તસ્સ વિપાકદાનમેવ ન સિયાતિ તતો અઞ્ઞથા અત્થં દસ્સેન્તો **"યથા"**તિઆદિમાહ. તત્થ **વિપાકાભિમુખન્તિ** વિપાકદાનાભિમુખં કતોકાસં. કતોકાસતા ચ અનાદિમ્હિ સંસારે અનેકેસં કમ્માનં કતાનં અત્થિતાય પરસ્સ પટિબાહનેન હોતીતિ **"અઞ્ઞસ્સ વિપાકં પટિબાહિત્વા"**તિઆદિ વુત્તં. **વટ્ઠિતતા** ચ સકમ્મસ્સ બલદાનસમત્થતાવસેન અત્તનો કારણેહિ અભિસઙ્ખતતા. **અસાધારણેન નામં ઉદ્ધટં** ''ભેરીસદ્દો યવઙ્કુરો''તિ યથા. **વિઞ્ઞાણાનન્તિ** ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનં. **વિસેસપચ્ચયત્તાતિ** અધિકપચ્ચયત્તા.

ચક્ખુસન્નિસ્સિતઞ્ચ તં રૂપવિજાનનઞ્ચાતિ એતેન સમાનાધિકરણતં સમાસસ્સ દસ્સેન્તો તત્થ ચ **"ચક્ખુસન્નિસ્સિત"**ન્તિઆદિપદદ્વયસ્સ નીલુપ્પલસદ્દાદીનં વિય અઞ્ઞમઞ્ઞવિસેસનવિસેસિતબ્બભાવમાહ. **અઞ્ઞવિઞ્ઞાણન્તિ** રૂપારમ્મણં મનોવિઞ્ઞાણં. રૂપંયેવારમ્મણન્તિ પન અત્થે દિબ્બચક્ખુવિઞ્ઞાણં દટ્ઠબ્બં તંસદિસાનં તદુપચારં કત્વા યથા ''સા એવ તિત્તિરી તાનિ એવ ઓસધાની''તિ. **ઝાનપચ્ચયત્તાભાવે ન ઝાનઙ્ગતા નત્થીતિ** પઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ ઉપેક્ખાદીનં ઉપચરિતઝાનઙ્ગતં સાધેતિ. ન હિ ઝાનઙ્ગાનં ઝાનપચ્ચયતં વત્વા તેસં ઝાનપચ્ચયભાવો પટિક્ખિત્તોતિ. યદિ એવં પઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ ઉપેક્ખાદયો ઝાનરાસિટ્ઠાને ન વત્તબ્બા સિયુન્તિ આહ **"ઝાનપચ્ચયત્તાભાવે"**તિઆદિ. **ઉપેક્ખાદિભાવતોતિ** ઉપેક્ખાસુખદુક્ખેકગ્ગતાભાવતો. **અઞ્ઞટ્ઠાનાભાવતોતિ** ચિત્તટ્ઠિતિં એવ સન્ધાય વુત્તં.

૪૩૬. અકુસલં ભવઙ્ગનિસ્સન્દેન **"પણ્ડર"**ન્તિ વુચ્ચતિ, ભવઙ્ગે અપણ્ડરે તંમૂલિકા કુતો અકુસલસ્સ પણ્ડરતાતિ **"અકુસલસ્સ ચા"**તિ વુત્તં. **પણ્ડરતાય કારણં વત્તબ્બં**, યદિ અઞ્ઞકારણા પણ્ડરતા, **સભાવોવાયન્તિ** ચિત્તસ્સ અકિલેસસભાવતાય વુત્તં, ન ચેત્થ ફસ્સાદીનમ્પિ પણ્ડરતાપત્તિ. યતો ધમ્માનં સભાવકિચ્ચવિસેસઞ્ઞુના ભગવતા વિઞ્ઞાણંયેવ તથા નિદ્દિટ્ઠન્તિ.

૪૩૯. **અનતિક્કમનેન** ભાવનાય. પસાદઘટ્ટનં વિસયસ્સ યોગ્યદેસે અવટ્ઠાનન્તિ "**પસાદં ઘટ્ટેત્વા આપાથં ગન્ત્વા**"તિ વુત્તં. **મહાભૂતેસુ પટિહઞ્ઞતી**તિ એત્થ ન સયં કિઞ્ચિ પટિહઞ્ઞતિ, નાપિ કેનચિ પટિહઞ્ઞીયતિ અફોટ્ઠબ્બસભાવત્તા. વિસયવિસયીભૂતં પન અભિમુખભાવપ્પત્તિયા વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિયા હેતુતાય વિસિટ્ઠભાવપ્પત્તં પટિહતપટિઘાતકભાવેન વોહરીયતિ , તસ્મા તેસુ સપ્પટિઘવોહારો. "ઉપાદારૂપં ઘટ્ટેતીતિ એવમાદિ ચ ઉપચારવસેનેવ વેદિતબ્બં. મહાભૂતારમ્મણેન પન કાયપ્પસાદનિસ્સયભૂતેસુ મહાભૂતેસુ ઘટ્ટિયમાનેસુ પસાદોપિ ઘટ્ટિતો એવ નામ હોતીતિ વત્વા વીમંસિતબ્બ"ન્તિ વદન્તિ. યથાધિપ્પેતેન એકદેસસામઞ્ઞેન ઉપમાવચનતો નિસ્સિતનિસ્સયઘટ્ટનાનં સતિપિ પુબ્બાપરભાવે ઉપમત્તે ઉપમાભાવેન ગહેતબ્બભાવં દસ્સેન્તો "**ઉભયઘટ્ટનદસ્સનત્થ**"ન્તિ આહ.

૪૫૫. **દસ્સનાદિપ્પવત્તિભાવતો**તિ મનોધાતુમનોવિઞ્ઞાણધાતૂનં અદસ્સનાદિતાય સા એતેસં એવ વિસેસો. **અનઞ્ઞનિસ્સયમનોપુબ્બઙ્ગમતાયા**તિ અઞ્ઞનિસ્સયમનોપુબ્બઙ્ગમત્તાભાવતો. **અઞ્ઞનિસ્સયવિઞ્ઞાણસ્સ અનન્તરપચ્ચયત્તાભાવેના**તિ ઇમિના કિરિયામનોધાતુતોપિ વિસેસસ્સ વુત્તત્તા "**મનોદ્વારનિગ્ગમનમુખભાવાભાવતો**"તિ વુત્તં, ન વુત્તં "નિગ્ગમનપવેસમુખભાવાભાવતો"તિ. તિવિધેનપિ હિ મનોધાતુવિઞ્ઞાણધાતૂહિ મનોવિઞ્ઞાણધાતુયા વિસેસો દસ્સિતોતિ. **તતો એવ** વિજાનનવિસેસવિરહતોયેવ. યદિ મનોધાતુ "મનોવિઞ્ઞાણ"ન્તિ ન વુચ્ચતિ, છવિઞ્ઞાણકાયાતિ કથં મનોધાતુયા તત્થ સઙ્ગહો હોતીતિ? સઙ્ગહો એવ પરિયાયદેસનત્તા. અત્થિ હિ એસ પરિયાયો "મનનમત્તં વિઞ્ઞાણં મનોવિઞ્ઞાણ"ન્તિ યથા "મનનમત્તા ધાતુ મનોધાતૂ"તિ. અપિચ વત્થુકિચ્ચેહિ મનોવિઞ્ઞાણસભાગત્તા તસ્સ ઉપરમુપ્પાદભાવતો અન્તાદિભાવતો ચ મનોવિઞ્ઞાણકાયસઙ્ગહિતા મનોધાતુ, ન સેસવિઞ્ઞાણકાયસઙ્ગહિતા અતંસભાગત્તા, ઇધ પન નિપ્પરિયાયકતત્તા મનસો સમ્ભૂય વિસિટ્ઠમનોકિચ્ચયુત્તં મનોવિઞ્ઞાણન્તિ તદભાવતો "મનોવિઞ્ઞાણન્તિપિ ન વુચ્ચતી"તિ ઇમમેવત્થં સાધેતું "**ન હિ તં વિઞ્ઞાણં મનતો**"તિઆદિ વુત્તં. તેન મનોધાતુયા નિપ્પરિયાયતો મનોવિઞ્ઞાણકિચ્ચવિરહંયેવ દસ્સેતિ. **દસ્સનાદીનં પના**તિઆદિના અઞ્ઞવિઞ્ઞાણવિધુરં મનોધાતુયા ચ સભાવં દસ્સેતિ.

યદિ જનકસદિસતા નામ મહાવિપાકેસુ વિતક્કાદીનં સમ્માસઙ્કપ્પાદિતા, તિહેતુકતો નિબ્બત્તાનં તિહેતુકાનં, દુહેતુકતો નિબ્બત્તાનં દુહેતુકાનઞ્ચ ભવતુ સમ્માસઙ્કપ્પાદિતા, તિહેતુકતો પન નિબ્બત્તદુહેતુકાનં કથન્તિ આહ "**તત્થ હી**"તિઆદિ. **તંસોતપતિતતા ન સિયા** તસ્સા અનાનન્તરત્તા. **તતો એવ હી**તિઆદિના વુત્તસોતપતિતં એવાનન્તરેન વચનેન સમત્થયતિ. યદિ વિજ્જમાનાનમ્પિ મનોધાતુઆદીસુ વિતક્કાદીનં પઞ્ચવિઞ્ઞાણેસુ વિય અગણનૂપગભાવો, એવં સન્તે પટ્ઠાને કથં તેસં ઝાનપચ્ચયતાવચનં. "અબ્યાકતો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ ધમ્મસ્સ ઝાનપચ્ચયેન પચ્ચયો"તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૩૧), "વિપાકાબ્યાકતાનિ કિરિયાબ્યાકતાનિ ઝાનઙ્ગાનિ સમ્પયુત્તકાનં ખન્ધાનં ચિત્તસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ રૂપાનં ઝાનપચ્ચયેન પચ્ચયો"તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૩૧) હિ વુત્તં. પચ્ચનીયેપિ "અબ્યાકતં ધમ્મં પટિચ્ચ અબ્યાકતો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ ન ઝાનપચ્ચયા, પઞ્ચવિઞ્ઞાણસહિતં એકં ખન્ધં પટિચ્ચ તયો ખન્ધા"તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૯૮) પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ એવ ઉદ્ધટાનિ, ન મનોધાતુઆદીનીતિ આહ "**ઝાનપચ્ચયકિચ્ચમત્તતો**"તિઆદિ. ન હેત્થ ઝાનઙ્ગાનં બલવદુબ્બલભાવો અધિકતો, અથ ખો ઝાનપચ્ચયભાવમત્તન્તિ અધિપ્પાયો.

૪૬૯. **સમાનવત્થુકં અનન્તરપચ્ચયં લભિત્વા**તિ દસ્સનાદિતો મનોધાતુયા ચ બલવભાવે કારણવચનં. **યથારમ્મણ**ન્તિ આરમ્મણાનુરૂપં. યદિ સમાનનિસ્સયતાય મનોધાતુતો બલવતરત્તં વિપાકમનોવિઞ્ઞાણધાતુયા

સોમનસ્સસહગતાય, વોટ્ઠબ્બનં કથં મજ્ઝત્તવેદનન્તિ અનુયોગં મનસિ કત્વા તસ્સ બલવભાવં સમ્પટિચ્છિત્વા સન્તતિપરિણામનબ્યાપારવિસેસા ન સોમનસ્સવેદનન્તિ પરિહારં વદન્તો **''વોટ્ઠબ્બન''**ન્તિઆદિમાહ. **વિપાકો વિય અનુભવનમેવ ન હોતી**તિ સતિ સમત્થતાય વિપાકાનં એકન્તેન આરમ્મણરસાનુભવનતાય વુત્તં.

અહેતુકકુસલવિપાકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

અટ્ઠમહાવિપાકચિત્તવણ્ણના

૪૯૮. વિપાકધમ્માનં કમ્મદ્વારં વુત્તં **દ્વારકથાયં** ''તેભૂમકકુસલાકુસલો એકૂનતિંસવિધો મનો''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ મનોકમ્મદ્વારકથા). **પયોગેના**તિ અત્તના પરેહિ વા કતેન ઉસ્સાહનપયોગેન. **કુસલાકુસલાનિ વિય** યેસં તં તદારમ્મણં અનુબન્ધભૂતં. પઠમપઞ્ચમચિત્તાનં અઞ્ઞમઞ્ઞબલવદુબ્બલભાવવિચારેન દુતિયછટ્ઠાદીનમ્પિ સો વિચારિતો હોતીતિ **''એતેસુ બલવં દુબ્બલઞ્ચ વિચારેતુ''**ન્તિ વુત્તં. યથા સાલિઆદીનં થદ્ધમુદુભૂમિવસેન તિણાદીનં અનીહરણનીહરણવસેન ઉતુઆદિઅવસેસપચ્ચયાનં વિપત્તિસમ્પત્તિવસેન ચ ફલવિસેસયોગો, એવં કમ્મસ્સ સુગતિદુગ્ગતિવસેન અવિસુદ્ધવિસુદ્ધપયોગવસેન ઉપપત્તિયા વિપત્તિસમ્પત્તિવસેન ચ વિસિટ્ઠફલતાય પરિણમનં, એવમેવ ગિમ્હવસ્સકાલાદીસુ બીજાનં ફલવિસેસયોગો વિય તંતંકાલવિસેસેન કમ્મસ્સ ફલવિસેસયોગો હોતીતિ આહ **''કાલવસેન પરિણમતી''**તિ. **સુક્કસોણિતપચ્ચયાન**ન્તિ કમ્મવિસેસપરિભાવિતસન્તાનુપ્પન્નતાય સુક્કસોણિતાનં આયુવિસેસહેતુભાવમાહ સુક્કસોણિતવસેનપિ વણ્ણાદિવિસેસદસ્સનતો, યેન ''પિતૂનં આકારં પુત્તો અનુવિદહતી''તિ વુચ્ચતિ. **તંમૂલકાન**ન્તિ અપ્પાયુકસંવત્તનિયકમ્મમૂલકાનં. **આહારાદીતિ આદિ**-સદ્દેન વિસમૂપક્કમાદયો પરિગ્ગણ્હાતિ.

વિપાકુદ્ધારકથાવણ્ણના

યતો તિહેતુકાદિકમ્મતો. **યસ્મિઞ્ચ ઠાને**તિ પટિસન્ધિઆદિટ્ઠાને, સુગતિદુગ્ગતિયં વા. **તિહેતુકતો દુહેતુકં અનિચ્છન્તો** પટિસન્ધિન્તિ અધિપ્પાયો. પવત્તિવિપાકં પન તિહેતુકતો દુહેતુકમ્પિ ઇચ્છતિ એવ. તથા હિ વક્ખતિ **અટ્ઠકથાયં** ''યં પુરિમાય હેતુકિત્તનલદ્ધિયા ન યુજ્જતી''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૯૮).

યે ''તસ્સેવ કમ્મસ્સ વિપાકાવસેસેના''તિ, ''એકપુપ્ફં યજિત્વાન, અસીતિ કપ્પકોટિયો (થેરગા॰ ૯૬). દુગ્ગતિં નાભિજાનામી''તિ (અપ॰ થેર ૨.૪૬.૬૪) ચ એવમાદિવચનસ્સ અધિપ્પાયં અજાનન્તા ''કિં નુ ખો એકેનપિ કમ્મેન અનેકા પટિસન્ધિ હોતી''તિ, ''દિસ્વા કુમારં સતપુઞ્ઞલક્ખણ''ન્તિઆદિવચનસ્સ (દી॰ નિ॰ ૩.૨૦૫) અત્થં અસલ્લક્ખેત્વા ''કિન્નુ ખો નાનાકમ્મેહિ એકા પટિસન્ધિ હોતી''તિ સંસયપક્ખન્દા, તેસં બીજઙ્કુરોપમાય ''એકસ્મા એકા, અનેકસ્મા ચ અનેકા પટિસન્ધિ હોતી''તિ વિનિચ્છિતત્તા કમ્મપટિસન્ધિવવત્થાનતો સાકેતપઞ્હે વિપાકુદ્ધારકથાય ઉસ્સદકિત્તનગહણસ્સ સમ્બન્ધં આહ **''કમ્મવસેન...પે॰... દસ્સેતુ''**ન્તિ. પટિસન્ધિજનકકમ્મવસેન પટિસન્ધિવિપાકો એવ અલોભલોભાદિગુણદોસાતિરેકભાવહેતૂતિ અત્થો દટ્ઠબ્બો. તથા હિ વુત્તં ''સો તેન કમ્મેન દિન્નપટિસન્ધિવસેન નિબ્બત્તો લુદ્ધો હોતી''તિઆદિ. એત્થ ચ લોભવસેન, દોસ, મોહ , લોભદોસ, લોભમોહ, દોસમોહ, લોભદોસમોહવસેનાતિ તયો એકકા, તયો દ્વિકા, એકો તિકોતિ લોભાદિદસ્સનવસેન અકુસલપક્ખેયેવ સત્ત વારા. તથા કુસલપક્ખે અલોભાદિદસ્સનવસેનાતિ ચુદ્દસ વારા લબ્ભન્તિ.

તત્થ ''અલોભદોસામોહા, અલોભાદોસમોહા, અલોભદોસામોહા બલવન્તો''તિ આગતેહિ કુસલપક્ખે તતિયદુતિયપઠમવારેહિ દોસુસ્સદમોહુસ્સદદોસમોહુસ્સદવારા ગહિતા. તથા અકુસલપક્ખે ''લોભાદોસમોહા, લોભદોસામોહા, લોભાદોસામોહા બલવન્તો''તિ આગતેહિ તતિયદુતિયપઠમવારેહિ અદોસુસ્સદઅમોહુસ્સદઅદોસામોહુસ્સદવારા ગહિતાયેવાતિ અકુસલકુસલપક્ખે તયો તયો વારે અન્તોગધે કત્વા અટ્ઠેવ વારા દસ્સિતા. યે પન ઉભયેસં વોમિસ્સતાવસેનેવ લોભાલોભુસ્સદવારાદયો અપરે એકૂનપઞ્ઞાસ વારા દસ્સેતબ્બા, તે અસમ્ભવતો એવ ન દસ્સિતા. ન હિ એકસ્મિં સન્તાને અન્તરેન અવત્થન્તરં લોભો બલવા અલોભો ચાતિ યુજ્જતિ. પટિપક્ખતોયેવ હિ એતેસં બલવદુબ્બલભાવો, સહજાતધમ્મતો વા. તેસુ લોભસ્સ તાવ પટિપક્ખતો અલોભેન અનભિભૂતતાય બલવભાવો, તથા દોસમોહાનં અદોસામોહેહિ. અલોભાદીનં પન લોભાદિઅભિભવનતો સબ્બેસઞ્ચ સમાનજાતિયં સમભિભૂય પવત્તિવસેનેવ સહજાતધમ્મતો બલવભાવો. તેન વુત્તં **અટ્ઠકથાયં** ''લોભો બલવા, અલોભો મન્દો, અદોસામોહા બલવન્તો, દોસમોહા મન્દા''તિ. સો ચ તેસં મન્દબલવભાવો પુરિમૂપનિસ્સયતો આસયસ્સ પરિભાવિતતાય વેદિતબ્બો. એત્થ ચ પઠમદુતિયેહિ, સત્તમપઠમેહિ વા વારેહિ તિહેતુકકમ્મતો પટિસન્ધિપવત્તિવસેન તિહેતુકવિપાકો, ઇતરેહિ તિહેતુકદુહેતુકકમ્મતો યથાસમ્ભવં પટિસન્ધિપવત્તિવસેન દુહેતુકાહેતુકવિપાકા દસ્સિતાતિ અયમ્પિ વિસેસો વેદિતબ્બો.

ઇધાતિ વિપાકુદ્ધારમાતિકાયં. તેન હેતુકિત્તનં વિસેસેતિ. **જચ્ચન્ધાદિવિપત્તિનિમિત્તં** મોહો, સબ્બાકુસલં વા. યં પન વુત્તન્તિ સમ્બન્ધો. **તેન** પટિસમ્ભિદામગ્ગવચનેન. **ગતિસમ્પત્તિયા** સતિ **ઞાણસમ્પયુત્તે** પટિસન્ધિમ્હિ નિપ્ફાદેતબ્બે. **અઞ્ઞત્થા**તિ નિકન્તિપટિસન્ધિક્ખણેસુ. **કમ્મસરિક્ખકો**તિ ઇધ સાતિસયો સરિક્ખભાવો અધિપ્પેતોતિ દટ્ઠબ્બો. ઇતરથા તિહેતુકદુહેતુકાપિ અઞ્ઞમઞ્ઞં સરિક્ખાયેવાતિ દસ્સિતમેતન્તિ. **ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીની**તિ એત્થ પઞ્ચવિઞ્ઞાણાનિ વિય અપુબ્બનિસ્સયપવત્તિની વિજાનનવિસેસરહિતા ચ મનોધાતુ ઇટ્ઠાદિભાગગ્ગહણે ન સમત્થાતિ ''પાકટાયેવા''તિ ન વુત્તા, **આદિ**-સદ્દેન વા સઙ્ગહિતા. **તદારમ્મણપચ્ચયસબ્બજવનવતા**તિ તદારમ્મણસ્સ પચ્ચયભૂતસકલજવનપ્પવત્તિસહિતેન. યં સન્ધાય ''ઇધ પરિપક્કત્તા આયતનાન''ન્તિ વુત્તં. **અઞ્ઞકાલે**તિ અબુદ્ધિપવત્તિકાલે.

અનુલોમેતિ ધમ્માનુલોમે. **આસેવનપચ્ચયા**તિ આસેવનભૂતા પચ્ચયા. **ન મગ્ગે** અમગ્ગપચ્ચયે . **સોપિ મોઘવારો લબ્ભેય્યા**તિ યદિ વોટ્ઠબ્બનમ્પિ આસેવનપચ્ચયો સિયા, યથા ''સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તં ધમ્મં પટિચ્ચ સુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ આસેવનપચ્ચયા ન (પટ્ઠા॰ ૧.૨.૩) મગ્ગપચ્ચયા''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૨.૧૪) અનુલોમપચ્ચનીયે, પચ્ચનીયાનુલોમે ચ ''સુખા...પે॰... ન મગ્ગપચ્ચયા આસેવનપચ્ચયા''તિ ચ વુત્તં હસિતુપ્પાદચિત્તવસેન, એવં વોટ્ઠબ્બનવસેન ''અદુક્ખમસુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તં ધમ્મં પટિચ્ચા''તિઆદિના પુબ્બે વુત્તનયેન પાઠો સિયા, તથા ચ સતિ વારદ્વયવસેન ગણનાયં ''આસેવનપચ્ચયા ન મગ્ગે દ્વે. ન મગ્ગપચ્ચયા આસેવને દ્વે''તિ ચ વત્તબ્બં સિયા, ન પન વુત્તં, તસ્મા ન લબ્ભેય્યાયં મોઘવારોતિ અધિપ્પાયો.

વોટ્ઠબ્બનમ્પિ યદિ આસેવનપચ્ચયો સિયા, દુતિયમોઘવારે અત્તનો વિય તતિયચતુત્થવારેસુપિ સિયા, તથા સતિ અત્તનાપિ કુસલાકુસલાનં સિયા. **ન હિ...પે॰... અવુત્તો અત્થિ** ''પુરિમા પુરિમા કુસલા ધમ્મા''તિઆદિના અનવસેસતો વુત્તત્તા. **વોટ્ઠબ્બનસ્સ...પે॰... અવુત્તો** ''અબ્યાકતો ધમ્મો કુસલસ્સ ધમ્મસ્સ આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો. અકુસલસ્સ...પે॰... પચ્ચયો''તિ વચનાભાવતો. ન કેવલં અવુત્તો, અથ ખો **કુસલં...પે॰... પટિક્ખિત્તોવ**. **અથાપિ સિયા**તિઆદિ મગ્ગસોધનત્થમેવ વુચ્ચતિ. સમાનવેદનાનં એવ આસેવનપચ્ચયભાવસ્સ દસ્સનતો

“**અસમાનવેદનાનં વસેના**”તિ વુત્તં. **એવં “આસેવન પચ્ચયેન પચ્ચયો”તિપિ વત્તબ્બં સિયા**, સમાનવેદનાવસેનાતિ અધિપ્પાયો. **અભિન્નજાતિકસ્સ ચા**તિ **ચ**-સદ્દો અભિન્નવેદનસ્સ ચાતિ સમ્પિણ્ડનત્થો. વેદનાત્તિકેપિ વોટ્ઠબ્બનસ્સ આસેવનપચ્ચયત્તસ્સ અભાવાતિ યોજના. કુસલત્તિકાદીસુ યથાદસ્સિતપાળિપ્પદેસેસુપીતિ સમ્પિણ્ડનત્થો **પિ**-સદ્દો. **ગણનાય** કારણભૂતાય ગણનાય **નિદ્ધારિયમાનાય** સતિ ગણનાય વા અબ્ભન્તરે. **દુતિયો મોઘવારો વીમંસિતબ્બો**તિ આસેવનપચ્ચયત્તાભાવા જવનટ્ઠાને ઠાતું ન યુજ્જતિ. ન હિ વિના આસેવનં જવનપ્પવત્તિ અત્થીતિ અધિપ્પાયો.

અપિચેત્થ ‘‘યં જવનભાવપ્પત્તં, તં છિન્નમૂલકરુક્ખપુપ્ફં વિયા’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૫૬૬) વક્ખમાનત્તા અનુપચ્છિન્નભવમૂલાનં પવત્તમાનસ્સ વોટ્ઠબ્બનસ્સ કિરિયભાવો ન સિયા, વુત્તો ચ ‘‘યસ્મિં સમયે મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ઉપ્પન્ના હોતિ કિરિયા નેવ કુસલા નાકુસલા ન ચ કમ્મવિપાકા ઉપેક્ખાસહગતા’’તિ, તસ્મા ‘‘જવનટ્ઠાને ઠત્વાતિ જવનસ્સ ઉપ્પજ્જનટ્ઠાને દ્વિક્ખત્તું પવત્તિત્વા, ન જવનભાવેના’’તિ, ‘‘આસેવનં લભિત્વાતિ ચ આસેવનં વિય આસેવન’’ન્તિ વુચ્ચમાને ન કોચિ વિરોધો, વિપ્ફારિકસ્સ પન સતો દ્વિક્ખત્તું પવત્તિયેવેત્થ આસેવનસદિસતા. વિપ્ફારિકતાય હિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકત્તઞ્ચસ્સ વુચ્ચતિ. વિપ્ફારિકમ્પિ જવનં વિય અનેકક્ખત્તું અપ્પવત્તિયા દુબ્બલત્તા ન નિપ્પરિયાયતો આસેવનપચ્ચયભાવેન પવત્તેય્યાતિ ન ઇમસ્સ પાઠે આસેવનત્થં વુત્તં, અટ્ઠકથાયં પન પરિયાયતો વુત્તં યથા ‘‘ફલચિત્તેસુ મગ્ગઙ્ગં મગ્ગપરિયાપન્ન’’ન્તિ. અયમેત્થ અત્તનોમતિ. અયમ્પિ પોરાણકેહિ અસંવણ્ણિતત્તા સાધુકં ઉપપરિક્ખિતબ્બો.

એવઞ્ચ કત્વાતિ વોટ્ઠબ્બનાવજ્જનાનં અનત્થન્તરભાવતો “**આવજ્જના**”**ઇચ્ચેવ વુત્તં**, વોટ્ઠબ્બનટ્ઠાનેપીતિ અધિપ્પાયો. **તસ્મા**તિ યસ્મા વોટ્ઠબ્બનં આવજ્જનાયેવ અત્થતો ઉપેક્ખાસહગતાહેતુકકિરિયમનોવિઞ્ઞાણધાતુભાવતો, તસ્મા. તં આવજ્જના વિય સતિ ઉપ્પત્તિયં કામાવચરકુસલાકુસલકિરિયજવનાનં એકન્તતો અનન્તરપચ્ચયભાવેનેવ વત્તેય્ય, નો અઞ્ઞથાતિ અધિપ્પાયેન “**વોટ્ઠબ્બનતો**”તિઆદિમાહ. **ચતુન્નન્તિ** મુચ્છામરણાસન્નવેલાદીસુ મન્દીભૂતવેગતાય ચત્તારિપિ જવનાનિ ઉપ્પજ્જેય્યુન્તિ અધિપ્પાયેન વુત્તં. **અયમેતસ્સ સભાવો**તિ આરમ્મણમુખેનપિ ચિત્તનિયામંયેવ દસ્સેતિ. યદિપિ “**જવનાપારિપૂરિયા...પે॰... યુત્તો**”તિ વુત્તં, “**આવજ્જનાદીનં પચ્ચયો ભવિતું ન સક્કોતી**”તિ પન વુત્તત્તા ચિત્તપ્પવત્તિવસેન પઠમમોઘવારતો એતસ્સ ન કોચિ વિસેસો. તેનેવાહ “**અયમ્પિ...પે॰... રેતબ્બો**”તિ. પટિસન્ધિચિત્તેયેવ પવત્તિયં ‘‘ભવઙ્ગ’’ન્તિ વુચ્ચમાને ન તસ્સ હેતુવસેન ભેદોતિ ‘‘સહેતુકં ભવઙ્ગં અહેતુકસ્સ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૧.૧૦૨) ન સક્કા વત્તું, વુત્તઞ્ચ, તસ્મા **સહેતુકં ભવઙ્ગન્તિ** તદારમ્મણં વુત્તન્તિ વિઞ્ઞાયતિ.

સભાવકિચ્ચેહિ અત્તનો ફલસ્સ પચ્ચયભાવો, સભાવકિચ્ચાનં વા ફલભૂતાનં પચ્ચયભાવો **સભાવકિચ્ચપચ્ચયભાવો**. **અપ્પટિસિદ્ધં દટ્ઠબ્બન્તિ** ‘‘દુહેતુકસોમનસ્સસહગતઅસઙ્ખારિકજવનાવસાને એવા’’તિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ અનધિપ્પેતત્તા. યથા ચ અહેતુકદુહેતુકપટિસન્ધિકાનં તિહેતુકજવનાવસાને અહેતુકદુહેતુકતદારમ્મણં અપ્પટિસિદ્ધં, એવં તિહેતુકપટિસન્ધિકસ્સ તિહેતુકજવનાનન્તરં દુહેતુકતદારમ્મણં, દુહેતુકપટિસન્ધિકસ્સ ચ દુહેતુકાનન્તરં અહેતુકતદારમ્મણં અપ્પટિસિદ્ધં દટ્ઠબ્બં. ‘‘તિહેતુકકમ્મં તિહેતુકમ્પિ દુહેતુકમ્પિ અહેતુકમ્પિ વિપાકં દેતી’’તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૯૮) હિ વુત્તં. **પરિપુણ્ણવિપાકસ્સા**તિ ઇમિનાપિ તિહેતુકજવનતો યથાવુત્તતદારમ્મણસ્સ અપ્પટિસિદ્ધંયેવ સાધેતિ. ન હિ પચ્ચયન્તરસામગ્ગિયા અસતિ તદારમ્મણં સબ્બં અવિપચ્ચન્તં કમ્મં પરિપુણ્ણવિપાકં હોતીતિ. **મુખનિદસ્સનમત્તમેવ**

યથાવુત્તતદારમ્મણપ્પવત્તિયા અવિભાવિતત્તા. તિહેતુકાદિકમ્મસ્સ હિ ઉક્કટ્ઠસ્સ તિહેતુકકમ્મસ્સ સોળસ, ઇતરસ્સ દ્વાદસ, ઉક્કટ્ઠસ્સેવ દુહેતુકકમ્મસ્સ દ્વાદસ, ઇતરસ્સ અટ્ઠાતિ એવં સોળસવિપાકચિત્તાદીનિ યોજેતબ્બાનિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા પરિપુણ્ણવિપાકસ્સ પટિસન્ધિજનકકમ્મસ્સ વસેન વિપાકવિભાવનાય મુખનિદસ્સનમત્તમેવેતં, તસ્મા.

એવઞ્ચ કત્વાતિ નાનાકમ્મતો તદારમ્મણુપ્પત્તિયં ઇતો અઞ્ઞથાપિ સમ્ભવતોતિ અત્થો. ''ઉપેક્ખા...પે॰... ઉપ્પજ્જતી''તિ એત્થ કેન કિચ્ચેન ઉપ્પજ્જતીતિ? તદારમ્મણકિચ્ચં તાવ ન હોતિ જવનારમ્મણસ્સ અનાલમ્બણતો, નાપિ સન્તીરણકિચ્ચં તથા અપ્પવત્તનતો, પટિસન્ધિચુતીસુ વત્તબ્બમેવ નત્થિ, પારિસેસતો ભવઙ્ગકિચ્ચન્તિ યુત્તં સિયા. ન હિ પટિસન્ધિભૂતંયેવ ચિત્તં ''ભવઙ્ગ''ન્તિ વુચ્ચતીતિ.

તન્નિન્નન્તિ આપાથગતવિસયનિન્નં આવજ્જનન્તિ સમ્બન્ધો. **અઞ્ઞસ્સ વિય** પઠમજ્ઝાનાદિકસ્સ વિય. એતસ્સપિ સાવજ્જનતાય ભવિતબ્બન્તિ અધિપ્પાયો. **અતદત્થા**તિ એત્થ **તં**-સદ્દેન નિરોધં પચ્ચામસતિ. **ઉપ્પત્તિયા**તિ ઉપ્પત્તિતો. **તન્તિ** નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનં. **તસ્સ** નિરોધસ્સ. **તથા ચ ઉપ્પજ્જતી**તિ ''અનન્તરપચ્ચયો હોતી''તિ પદસ્સ અત્થં વિવરતિ. **યથાવુત્તા** વુત્તપ્પકારા. **વોદાનં** દુતિયમગ્ગાદીનં પુરેચારિકઞાણં. **એતેસ**ન્તિ અરિયમગ્ગચિત્તમગ્ગાનન્તરફલચિત્તાનં. **એતસ્સા**તિ યથાવુત્તવિપાકચિત્તસ્સ.

ઉપનિસ્સયતો તસ્સેવ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિવિપાકસ્સ દસ્સનત્થં **ચક્ખાદીનં દસ્સનાદિઅત્થતો** દસ્સનાદિફલતો, દસ્સનાદિપ્પયોજનતો વા. **પુરિમચિત્તાનિ** આવજ્જનાદીનિ. વત્થન્તરરહિતત્તે દસ્સેતબ્બે વત્થન્તરે વિય આરમ્મણન્તરેપિ ન વત્તતીતિ ''**વત્થારમ્મણન્તરરહિત**''ન્તિ વુત્તં.

યદિ વિપાકેન કમ્મસરિક્ખેનેવ ભવિતબ્બં, એવં સતિ ઇમસ્મિં વારે અહેતુકવિપાકાનં અસમ્ભવો એવ સિયા તેસં અકમ્મસરિક્ખકત્તાતિ ઇમમત્થં મનસિ કત્વા આહ ''**અહેતુકાનં પના**''તિ. **અભિનિપાતમત્ત**ન્તિ પઞ્ચન્નં વિઞ્ઞાણાનં કિચ્ચમાહ. તે હિ આપાથગતેસુ રૂપાદીસુ અભિનિપાતનમત્તેનેવ વત્તન્તિ. **આદિ**-સદ્દેન સમ્પટિચ્છનાદીનિ સઙ્ગણ્હાતિ. કુસલેસુ કુસલાકુસલકિરિયેસુપિ વા વિજ્જમાના સસઙ્ખારિકાસઙ્ખારિકતા અઞ્ઞમઞ્ઞં અસરિક્ખત્તા પહાનાવટ્ઠાનતો ચ વિરુદ્ધા વિયાતિ વિપાકેસુ સા તદનુકૂલા સિયા, સા પન મૂલાભાવેન ન સુપ્પતિટ્ઠિતાનં સવિસયાભિનિપતનમત્તાદિવુત્તીનં નત્થીતિ વુત્તં ''**ન સસઙ્ખારિકવિરુદ્ધો**''તિઆદિ. **ઉભયેનપિ તેસં નિબ્બત્તિં અનુજાનાતિ** યથા ''કટત્તારૂપાન''ન્તિ અધિપ્પાયો. ''વિપાકધમ્મધમ્મો વિપાકસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો. વિપાકધમ્મધમ્મે ખન્ધે અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સતિ, અસ્સાદેતિ અભિનન્દતિ, તં આરબ્ભ રાગો ઉપ્પજ્જતિ, દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ, કુસલાકુસલે નિરુદ્ધે''તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૩.૯૩) વિપાકત્તિકે વિય સિયા કુસલત્તિકેપિ પાળીતિ કત્વા ''**કુસલત્તિકે ચા**''તિઆદિ વુત્તં. તત્થ હિ ''કુસલો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ ઉદ્દિસિત્વા ''સેક્ખા વા પુથુજ્જના વા કુસલં અનિચ્ચતો દુક્ખતો અનત્તતો વિપસ્સન્તિ, કુસલે નિરુદ્ધે વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતિ, કુસલં અસ્સાદેતિ અભિનન્દતિ, તં આરબ્ભ રાગો ઉપ્પજ્જતિ, દિટ્ઠિ, વિચિકિચ્છા, ઉદ્ધચ્ચં, દોમનસ્સં ઉપ્પજ્જતિ, અકુસલે નિરુદ્ધે વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતી''તિ વુત્તં. અવિજ્જમાનત્તા એવ અવચનન્તિ અધિપ્પાયેન તત્થ યુત્તિં દસ્સેતિ ''**વિપ્ફારિકઞ્હી**''તિઆદિના.

એત્થ કેચિ ''છળઙ્ગુપેક્ખાવતોપિ કિરિયમયચિત્તતાય કિરિયજવનસ્સ વિપ્ફારિકકિરિયભાવો ન સક્કા નિસેધેતુન્તિ નિદસ્સનભાવેન પણ્ણપુટમુપનીતં અસમાનં. કિરિયજવનાનન્તરં તદારમ્મણાભાવસ્સ પાળિયં

અવચનમ્પિ અકારણં લબ્ભમાનસ્સપિ કત્થચિ કેનચિ અધિપ્પાયેન અવચનતો. તથા હિ ધમ્મસઙ્ગહે અકુસલનિદ્દેસે લબ્ભમાનોપિ અધિપતિ ન વુત્તો, તસ્મા કિરિયજવનાનન્તરં તદારમ્મણાભાવો વીમંસિતબ્બો''તિ વદન્તિ. સતિપિ કિરિયમયત્તે સબ્બત્થ તાદિભાવપ્પત્તાનં ખીણાસવાનં જવનચિત્તં ન ઇતરેસં વિય વિપ્ફારિકં, સન્તસભાવતાય પન સન્નિસિન્નરસં સિયાતિ તસ્સ પણ્ણપુટં દસ્સિતં. ધમ્મસઙ્ગહે અકુસલનિદ્દેસે અધિપતિનો વિય પટ્ઠાને કિરિયજવનાનન્તરં તદારમ્મણસ્સ લબ્ભમાનસ્સ અવચને ન કિઞ્ચિ કારણં દિસ્સતિ. તથા હિ વુત્તં તત્થ અટ્ઠકથાયં ''હેટ્ઠા દસ્સિતનયત્તા''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૪૨૯). ન ચેત્થ દસ્સિતનયત્તાતિ સક્કા વત્તું વિપાકધમ્મધમ્મેહિ કુસલાકુસલેહિ અતંસભાવાનં નયદસ્સનસ્સ અયુજ્જમાનકત્તા. અપિચ તત્થ વીમંસાય કેસુચિ સબ્બેસઞ્ચ અધિપતીનં અભાવતો એકરસં દેસનં દસ્સેતું ''ઉદ્ધટો''તિ ચ સક્કા વત્તું, ઇધ પન ન તાદિસં અવચને કારણં લબ્ભતીતિ ''**અવચને કારણં નત્થી**''તિ વુત્તં.

અધિપ્પાયેનાતિ અકુસલાનન્તરં સહેતુકતદારમ્મણં નત્થીતિ તસ્સ થેરસ્સ મતિમત્તન્તિ દસ્સેતિ. ''કુસલાકુસલે નિરુદ્ધે સહેતુકો વિપાકો તદારમ્મણતા ઉપ્પજ્જતી''તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૧.૯૮) વચનતો પન અકુસલાનન્તરં સહેતુકતદારમ્મણમ્પિ વિજ્જતિયેવાતિ ઉપ્પત્તિં વદન્તસ્સ યુત્તગ્ગહણવસેનાતિ અધિપ્પાયો.

ન એત્થ કારણં દિસ્સતીતિ એતેન તિહેતુકજવનાનન્તરં તિવિધમ્પિ તદારમ્મણં યુત્તન્તિ દસ્સેતિ. **યેન અધિપ્પાયેના**તિ પઠમથેરેન તાવ એકેન કમ્મુના અનેકતદારમ્મણં નિબ્બત્તમાનં કમ્મવિસેસાભાવા તંતંજવનસઙ્ખાતપચ્ચયવિસેસેન વિસિટ્ઠં હોતીતિ ઇમિના અધિપ્પાયેન જવનવસેન તદારમ્મણસ્સ સસઙ્ખારાદિવિધાનં વુત્તં, વિપાકેન નામ કમ્મસરિક્ખેન ભવિતબ્બં, ન કમ્મવિરુદ્ધસભાવેન. અઞ્ઞથા અનિટ્ઠપ્પસઙ્ગો સિયાતિ એવમધિપ્પાયેન દુતિયત્થેરો કમ્મવસેનેવ તદારમ્મણવિસેસં આહ. ઞાણસ્સ જચ્ચન્ધાદિદુગ્ગતિવિપત્તિનિમિત્તપટિપક્ખતા વિય સુગતિવિપત્તિનિમિત્તપટિપક્ખતાપિ સિયાતિ મઞ્ઞમાનો તતિયત્થેરો ''તિહેતુકકમ્મતો દુહેતુકપટિસન્ધિમ્પિ નાનુજાનાતી''તિ ઇમિના નયેન તેસુ વાદેસુ અધિપ્પાયાવિરોધવસેન યુત્તં ગહેતબ્બં. **મહાપકરણે આગતપાળિયા**તિ ''સહેતુકો ધમ્મો અહેતુકસ્સ ધમ્મસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૧.૧૦૨) ઇમસ્સ વિભઙ્ગે ''સહેતુકં ભવઙ્ગં અહેતુકસ્સ ભવઙ્ગસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો, સહેતુકા ખન્ધા વુટ્ઠાનસ્સ અનન્તરપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ એવમાદિના પટ્ઠાને સહેતુકદુકાદીસુ આગતપાળિયાતિ અત્થો.

કામાવચરકુસલવિપાકવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

રૂપાવચરારૂપાવચરવિપાકકથાવણ્ણના

૪૯૯. **તસ્મિં ખણે વિજ્જમાનાનં છન્દાદીન**ન્તિ એતેન વિપાકજ્ઝાને દુક્ખાપટિપદાદિભાવસ્સ અવિજ્જમાનતં દસ્સેતિ. ન હિ કુસલજ્ઝાનં વિય વિપાકજ્ઝાનં પરિકમ્મવસેન નિબ્બત્તતીતિ. ન ચેત્થ પટિપદાભેદો વિય કુસલાનુરૂપો વિપાકસ્સ આરમ્મણભેદોપિ ન પરમત્થિકો સિયાતિ સક્કા વત્તું એકન્તેન સારમ્મણત્તા અરૂપધમ્માનં વિપાકસ્સ ચ કમ્મનિમિત્તારમ્મણતાય અઞ્ઞત્રાપિ વિજ્જમાનત્તા. **નાનાક્ખણેસુ નાનાધિપતેય્ય**ન્તિ ''યસ્મિં ખણે યં ઝાનં યદધિપતિકં, તતો અઞ્ઞસ્મિં ખણે તં ઝાનં એકન્તેન તદધિપતિકં ન હોતી''તિ કત્વા વુત્તં. **ચતુત્થજ્ઝાનસ્સેવા**તિ ચ પટિપદા વિય અધિપતયો ન એકન્તિકાતિ ઇમમેવત્થં દસ્સેતિ.

રૂપાવચરારૂપાવચરવિપાકકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

લોકુત્તરવિપાકકથાવણ્ણના

૫૦૫. તણ્હાવિજ્જાદીહિ આહિતવિસેસં લોકિયકમ્મં વિપાકુપ્પાદનસમત્થં હોતિ, ન અઞ્ઞથાતિ વુત્તં “**તણ્હાદીહિ અભિસઙ્ખત**”ન્તિ. **ઇતરસ્સા**તિ સુઞ્ઞતાપ્પણિહિતનામરહિતસ્સ. યો સુદ્ધિકપટિપદાય વિભાવિતો, યો ચ સુત્તન્તપરિયાયેન અનિમિત્તોતિ વુચ્ચતિ. તેનેવાહ “**અનિચ્ચાનુપસ્સનાનન્તરસ્સપિ મગ્ગસ્સા**”તિઆદિ. **વળઞ્જન... પે॰... ભેદો હોતિ** મગ્ગાગમનવસેનાતિ અધિપ્પાયો. “મગ્ગાનન્તરફલચિત્તસ્મિં યેવા”તિ વચનં અપેક્ખિત્વા “**સુઞ્ઞતાદિનામલાભે સતી**”તિ સાસઙ્કં આહ. **અનિમિત્તનામઞ્ચ લભતિ** મગ્ગાગમનતો ફલસ્સ નામલાભે વિસેસાભાવતોતિ અધિપ્પાયો. **તાદિસાય એવા**તિ યાદિસા મગ્ગે સદ્ધા, તાદિસાય એવ ફલે સદ્ધાય.

૫૫૫. “કતમે ધમ્મા નિય્યાનિકા? ચત્તારો મગ્ગા”તિ વચનતો (ધ॰ સ॰ ૧૨૯૫, ૧૬૦૯) અનિય્યાનિકપદનિદ્દેસે ચ “ચતૂસુ ભૂમીસુ વિપાકો”તિ (ધ॰ સ॰ ૧૬૧૦) વુત્તત્તા ન નિપ્પરિયાયેન ફલં નિય્યાનસભાવં, નિય્યાનસભાવસ્સ પન વિપાકો કિલેસાનં પટિપ્પસ્સદ્ધિપ્પહાનવસેન પવત્તમાનો પરિયાયતો તથા વુચ્ચતીતિ આહ “**નિય્યાનિકસભાવસ્સા**”તિઆદિ. **પઞ્ચઙ્ગિકો ચા**તિ એતેન મગ્ગવિભઙ્ગે સબ્બવારેસુપિ ફલસ્સ મગ્ગપરિયાયો આગતોતિ દસ્સેતિ. તત્થ હિ અરિયમગ્ગક્ખણે વિજ્જમાનાસુપિ વિરતીસુ તદવસિટ્ઠાનં પઞ્ચન્નં કારાપકઙ્ગાનં અતિરેકકિચ્ચતાદસ્સનત્થં પાળિયં પઞ્ચઙ્ગિકોપિ મગ્ગો ઉદ્ધટોતિ. **એવં બોજ્ઝઙ્ગાપી**તિ યથા મગ્ગો, એવં મગ્ગબોજ્ઝઙ્ગવિભઙ્ગેસુ ફલેસુ ચ બોજ્ઝઙ્ગા ઉદ્ધટાતિ અત્થો.

લોકુત્તરવિપાકકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

કિરિયાબ્યાકતકથાવણ્ણના

૫૬૮. **પુરિમા પવત્તી**તિ મહાકિરિયચિત્તપ્પવત્તિં આહ. તાય હિ ખીણાસવો એવં પચ્ચવેક્ખતિ. તેનેવાહ “**ઇદં પન ચિત્તં વિચારણપઞ્ઞારહિત**”ન્તિ. **એવન્તિ** યથા સોતદ્વારે, એવં ઘાનદ્વારાદીસુપિ મહાકિરિયચિત્તેહિ તસ્મિં તસ્મિં વિસયે ઇદમત્થિકતાય પરિચ્છિન્નાય ઇદં ચિત્તં વત્તતીતિ દસ્સેતિ. **પઞ્ચદ્વારાનુગતં હુત્વા લબ્ભમાનન્તિ** પઞ્ચદ્વારે પવત્તમહાકિરિયચિત્તાનં પિટ્ઠિવટ્ટકભાવેન ઇમસ્સ ચિત્તસ્સ પવત્તિં સન્ધાય વુત્તં, પઞ્ચદ્વારે એવ વા ઇદમેવ પવત્તન્તિ સમ્બન્ધો. “**લોલુપ્પ...પે॰... ભૂત**”ન્તિ વુત્તત્તા પઞ્ચદ્વારે પઠમં ઇમિના ચિત્તેન સોમનસ્સિતો હુત્વા પચ્છા મહાકિરિયચિત્તેહિ તં તં અત્થં વિચિનોતીતિ અયમત્થો વુત્તો વિય દિસ્સતિ. પુબ્બેયેવ પન મનોદ્વારિકચિત્તેન પધાનસારુપ્પટ્ઠાનાદિં પરિચ્છિન્દન્તસ્સ પઞ્ચદ્વારે તાદિસસ્સેવ તાદિસેસુ રૂપાદીસુ ઇદં ચિત્તં પવત્તતીતિ વદન્તિ. અયમ્પિ અત્થો પઞ્ચદ્વારે એવ પવત્તં લોલુપ્પતણ્હાપહાનાદિપચ્ચવેક્ખણાહેતુ યથાવુત્તકારણભૂતં જાતન્તિ એવં યોજેત્વા સક્કા વત્તું. એવઞ્ચ સતિ ઇમસ્સ ચિત્તસ્સ પચ્ચયભૂતા પુરિમા પવત્તીતિ ઇદમ્પિ વચનં સમત્થિતં હોતિ.

એત્થ ચ પઞ્ચદ્વારે ઇમિના ચિત્તેન સોમનસ્સુપ્પાદનમત્તં દટ્ઠબ્બં, ન હાસુપ્પાદનં પઞ્ચદ્વારિકચિત્તાનં અવિઞ્ઞત્તિજનકત્તા, મનોદ્વારે પન હાસુપ્પાદનં હોતિ. તેનેવ હિ **અટ્ઠકથાયં** પઞ્ચદ્વારે “સોમનસ્સિતો હોતી”તિ એત્તકમેવ વુત્તં, મનોદ્વારે ચ “હાસયમાન”ન્તિ. ઇમિના હસિતુપ્પાદચિત્તેન પવત્તિયમાનમ્પિ ભગવતો સિતકરણં પુબ્બેનિવાસઅનાગતંસસબ્બઞ્ઞુતઞ્ઞાણાનં અનુવત્તકત્તા ઞાણાનુપરિવત્તિયેવાતિ. એવં પન ઞાણાનુપરિવત્તિભાવે સતિ ન કોચિ પાળિઅટ્ઠકથાનં વિરોધો, એવઞ્ચ કત્વા **અટ્ઠકથાયં** “તેસં ઞાણાનં ચિણ્ણપરિયન્તે ઇદં ચિત્તં ઉપ્પજ્જતી”તિ વુત્તં. અવસ્સઞ્ચ એતં એવં ઇચ્છિતબ્બં, અઞ્ઞથા આવજ્જનચિત્તસ્સપિ

ભગવતો પવત્તિ ન યુજ્જેય્ય. તસ્સપિ હિ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકભાવસ્સ નિચ્છિતત્તા, ન ચ વિઞ્ઞત્તિસમુટ્ઠાપકત્તે તંસમુટ્ઠિતાય વિઞ્ઞત્તિયા કાયકમ્માદિભાવં આવજ્જનભાવો વિબન્ધતીતિ.

તતો એવાતિ મૂલાભાવેન ન સુપ્પતિટ્ઠિતત્તા એવ. ''અહેતુકાનં ઞાનઙ્ગાનિ બલાનિ ચા''તિ સમ્પિણ્ડનત્થો **ઞાનઙ્ગાનિ ચા**તિ **ચ**-સદ્દો. યદિ અપરિપુણ્ણત્તા બલભાવસ્સ ઇમસ્મિં અહેતુકદ્વયે બલાનિ અનુદ્દિટ્ઠાનિ અસઙ્ગહિતાનિ ચ, અથ કસ્મા નિદ્દિટ્ઠાનીતિ આહ ''**યસ્મા પના**''તિઆદિ. સમ્મા નિય્યાનિકસભાવાનં કુસલાનં પટિભાગભૂતો વિપાકોપિ ફલં વિય તંસભાવો સિયાતિ સહેતુકવિપાકચિત્તાનિ અગ્ગહેત્વા કિરિયચિત્તકતત્તા વા ''**મહાકિરિયચિત્તેસૂ**''તિ વુત્તં. અથ વા **મહાકિરિયચિત્તેસુચા**તિ **ચ**-સદ્દેન સહેતુકવિપાકચિત્તાનિપિ ગહિતાનીતિ વેદિતબ્બાનિ.

૫૭૪. ''**ઇન્દ્રિય** ...પે॰... **ઇમસ્સાનન્તરં ઉપ્પજ્જમાનાની**''તિ વુત્તં તેસં ઞાણાનં કામાવચરત્તા. ઇતરેસં મહગ્ગતત્તા ''**પરિકમ્માનન્તરાની**''તિ વુત્તં.

૫૭૭. આહિતો અહં માનો એત્થાતિ અત્તા, સો એવ ભવતિ ઉપ્પજ્જતિ, ન પરપરિકપ્પિતો વિય નિચ્ચોતિ **અત્તભાવો**. અત્તાતિ વા દિટ્ઠિગતિકેહિ ગહેતબ્બાકારેન ભવતિ પવત્તતીતિ **અત્તભાવો**.

કિરિયાબ્યાકતકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચિત્તુપ્પાદકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૨. રૂપકણ્ડં

ઉદ્દેસવણ્ણના

કેનચીતિ રૂપેન વા અરૂપેન વા. ચિત્તુપ્પાદેન તાવ રૂપસ્સ સમયવવત્થાનં ન સક્કા કાતું અબ્યાપિતાય અનેકન્તિકતાય ચાતિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો "**અચિત્તસમુટ્ઠાનસબ્ભાવતો**"તિઆદિમાહ. તત્થ અચિત્તસમુટ્ઠાનં રૂપં ચિત્તસ્સ તીસુ ખણેસુ ઉપ્પજ્જતીતિ ઇમસ્મિં તાવ વાદે ચિત્તુપ્પત્તિસમયેન રૂપૂપપત્તિસમયસ્સ વવત્થાનં મા હોતુ, ચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણેયેવ સબ્બમ્પિ રૂપં ઉપ્પજ્જતીતિ ઇમસ્મિં પન વાદે કથન્તિ? એત્થાપિ અચિત્તસમુટ્ઠાનં રૂપં ચિત્તેન સહુપ્પાદેપિ અનિન્દ્રિયબદ્ધરૂપં વિય અચિત્તપટિ બન્ધુપ્પાદતાય ન ચિત્તેન વવત્થાપેતબ્બસમયન્તિ વુત્તં "**અચિત્તસમુટ્ઠાનસબ્ભાવતો**"તિ. તેન ચિત્તુપ્પાદેન રૂપસ્સ સમયવવત્થાનં ન બ્યાપીતિ દસ્સેતિ. અનેકચિત્તસમુટ્ઠાનતાય વવત્થાનાભાવતોતિ સમ્બન્ધો. નિયતે હિ સમુટ્ઠાપકચિત્તે ચિત્તસમુટ્ઠાનરૂપસ્સ સિયા વવત્થાનન્તિ.

કેસઞ્ચીતિ કામાવચરકુસલાદીનં. **કત્થચી**તિ આરુપ્પે. **કેસઞ્ચી**તિ વા કેસઞ્ચિ પઞ્ચવોકારવિપાકાનં. **કત્થચી**તિ પટિસન્ધિક્ખણે ચરિમક્ખણે ચ. ''તસ્મિં સમયે ફસ્સો હોતી''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧) ચિત્તસહભાવિનં એવ ચિત્તેન સમયવવત્થાનં કતન્તિ વુત્તં "**અચિત્તસહભુભાવતો**"તિ. **તેસ**ન્તિ ઉપાદારૂપાનં. યો યસ્સ સહભાવેન ઉપકારકો, સો એવ તસ્સ સમયવવત્થાપકભાવેન વુત્તોતિ આહ "**સહજાત...પે॰... ત્તનતો**"તિ. **નાપિ મહાભૂતેહી**તિઆદિના વવત્થાનાભાવમેવ દસ્સેતિ. **કેસઞ્ચી**તિ અકમ્મજાદીનં. **કેહિચી**તિ કમ્મજાદીહિ. **પવત્તિતો**તિ પવત્તનતો. **સહા**તિ એકસ્મિં કાલે. **અભાવા**તિ નિયોગતો અભાવા.

વિઞ્ઞત્તિ ...પે॰... ન સક્કા વત્તું મહાભૂતેહિ સમયવવત્થાને કરિયમાને તેહિ અયાવભાવિતતાયાતિ અધિપ્પાયો. **એકસ્મિં કાલે**તિઆદિનાપિ મહાભૂતેહિ સમયનિયમને વવત્થાનાભાવમેવ વિભાવેતિ. ''તથા વિભજનત્થ''ન્તિ, ''અવિભત્તં અબ્યાકતં અત્થીતિ દસ્સેતુ''ન્તિ ચ ઇમેસં પદાનં ''વિભત્તં અવિભત્તઞ્ચ સબ્બં સઙ્ગણ્હન્તો આહા''તિ ઇમિના સમ્બન્ધો. સમયવવત્થાનં કત્વા નિદ્દિસિયમાનસ્સ નિપ્પદેસતાય અસમ્ભવતો એકદેસં નિદ્દિસિત્વા સામઞ્ઞેન નિગમનં યુત્તં, અકત્વા પન સમયવવત્થાનં સરૂપતો નિદ્દિસનેન તથાતિ ઇમમત્થં આહ "**સમયવવત્થાનેના**"તિઆદિના. **અવિભત્તે**તિ વિપાકકિરિયાબ્યાકતં વિય ન પુબ્બે વિભત્તે. **વિભજિતબ્બે**તિ ભેદવન્તતાય વિભજનારહે. **દસ્સિતે**તિ ઉદ્દિસનવસેન દસ્સિતે. વુત્તમેવત્થં વિત્થારતરેન દસ્સેતું "**એત્થ પના**"તિઆદિમાહ.

વિપાકાદિધમ્માનં નયનં નયો, સોવ દસ્સનન્તિ નયદસ્સનં. ''દેસના''તિ વુત્તં **હેટ્ઠા ગહણમેવ નયદસ્સન**ન્તિ. દુતિયવિકપ્પે પન કામાવચરાદિભાવેન નીયતીતિ નયો, કિરિયાબ્યાકતં. તસ્સ દસ્સનં નયદસ્સનન્તિ યોજેતબ્બં. દુકાદીસુ નિદ્દેસવારે ચ હદયવત્થુનો અનાગતત્તા તં અગ્ગહેત્વા પઠમવિકપ્પો વુત્તો, એકકે પન વત્થુપિ ગહિતન્તિ "**હદયવત્થુઞ્ચા**"તિ દુતિયવિકપ્પે વુત્તં. કિં પન કારણં દુકાદીસુ નિદ્દેસવારે ચ હદયવત્થુ ન ગહિતન્તિ? ઇતરવત્થૂહિ અસમાનગતિકત્તા દેસનાભેદતો ચ. યથા હિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીનિ એકન્તતો ચક્ખાદિનિસ્સયાનિ, ન એવં મનોવિઞ્ઞાણં એકન્તતો હદયવત્થુનિસ્સયં, નિસ્સિતમુખેન ચ વત્થુદુકાદિદેસના પવત્તા. યમ્પિ એકન્તતો હદયવત્થુનિસ્સયં, તસ્સ વસેન ''અત્થિ રૂપં મનોવિઞ્ઞાણસ્સ વત્થૂ''તિઆદિના દુકાદીસુ વુચ્ચમાનેસુપિ

તદનુકૂલઆરમ્મણદુકાદયો ન સમ્ભવન્તિ. ન હિ ‘‘અત્થિ રૂપં મનોવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણં, અત્થિ રૂપં ન મનોવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણ’’ન્તિઆદિના સક્કા વત્તુન્તિ વત્થારમ્મણદુકદેસના ભિન્નગતિકા સિયું, સમાનગતિકા ચ તા દેસેતું ભગવતો અજ્ઝાસયો. એસા હિ ભગવતો દેસના પકતિ. તેનેવ હિ **નિક્ખેપકણ્ડે** ચિત્તુપ્પાદવિભાગેન અવુચ્ચમાનત્તા અવિતક્કાવિચારપદવિસ્સજ્જને વિચારોતિ વત્તું ન સક્કાતિ અવિતક્કવિચારમત્તપદવિસ્સજ્જને લબ્ભમાનોપિ વિતક્કો ન ઉદ્ધટો, અઞ્ઞથા વિતક્કો ચાતિ વત્તબ્બં સિયાતિ. એવં ઇતરવત્થૂહિ અસમાનગતિકત્તા દેસનાભેદતો ચ દુકાદીસુ ઉદ્દેસે ન ગહિતં. ઉદ્દિટ્ઠસ્સેવ હિ નિદ્દિસનતો નિદ્દેસેપિ ન ગહિતં હદયવત્થૂતિ વદન્તિ.

ચક્ખાદિદસકા સત્તાતિ ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયઇત્થિભાવપુરિસભાવદસકા સત્ત, એકસન્તાનવસેન વા ચક્ખુસોતઘાનજિવ્હાકાયભાવવત્થુદસકા સત્ત. નિબ્બાનસ્સ અસતિપિ પરમત્થતો ભેદે પરિકપ્પિતભેદોપિ ભેદોયેવ વોહારવિસયેતિ કત્વા **સોપાદિસેસાદિ**ભેદો વુત્તો.

૫૮૪. કિઞ્ચાપિ અઞ્ઞત્થ કુક્કુટણ્ડસણ્ઠાને પરિમણ્ડલ-સદ્દો દિસ્સતિ, ચક્કસણ્ઠાનતા પન વટ્ટસણ્ઠાને ચક્કવાળે વુચ્ચમાનો પરિમણ્ડલ-સદ્દો વટ્ટપરિયાયો સિયા. અનેકત્થા હિ સદ્દાતિ અધિપ્પાયેનાહ **‘‘વટ્ટં પરિમણ્ડલ’’**ન્તિ. એત્થ ચ સિનેરુયુગન્ધરાદીનં સમુદ્દતો ઉપરિઅધોભાગાનં વસેન ઉબ્બેધો વુત્તો, આયામવિત્થારેહિપિ સિનેરુ ચતુરાસીતિયોજનસહસ્સપરિમાણોવ. યથાહ ‘‘સિનેરુ, ભિક્ખવે, પબ્બતરાજા ચતુરાસીતિ યોજનસહસ્સાનિ આયામેન, ચતુરાસીતિ યોજનસહસ્સાનિ વિત્થારેના’’તિ (અ॰ નિ॰ ૭.૬૬). સિનેરું પાકારપરિક્ખેપવસેન પરિક્ખિપિત્વા ઠિતા યુગન્ધરાદયો, સિનેરુયુગન્ધરાદીનં અન્તરેપિ સીતસમુદ્દા નામ. ‘‘તે વિસાલતો યથાક્કમં સિનેરુઆદીનં અચ્ચુગ્ગમનસમાનપરિમાણા’’તિ વદન્તિ.

કોટિસતસહસ્સચક્કવાળસ્સેવ આણાખેત્તભાવો દસસહસ્સચક્કવાળસ્સ જાતિખેત્તભાવો વિય ધમ્મતાવસેનેવ વેદિતબ્બો. વિકપ્પસમાનસમુચ્ચયવિભાવનેસુ વિય અવધારણે અનિયમે ચ **વા**-સદ્દો વત્તતીતિ તથા યોજના કતા. અનેકત્થા હિ નિપાતાતિ. તત્થ અનેકન્તિકત્થો **અનિયમત્થો**.

સીલાદિવિસુદ્ધિસમ્પાદનેન, ચતુધાતુવવત્થાનવસેનેવ વા મહાકિચ્ચતાય **મહન્તેન વાયામેન**. સતિપિ લક્ખણાદિભેદે એકસ્મિં એવ કાલે એકસ્મિં સન્તાને અનેકસતસહસ્સકલાપવુત્તિતો મહન્તાનિ બહૂનિ ભૂતાનિ પરમત્થતો વિજ્જમાનાનીતિ વા **મહાભૂતાનિ** યથા ‘‘મહાજનો’’તિ. **એવ**ન્તિ ‘‘ઉપાદાય પવત્ત’’ન્તિ અત્થે સતિ **પટિચ્ચસમુપ્પન્નતા વુત્તા હોતિ** પચ્ચયસમ્ભૂતતાદીપનતો. **ઉપાદાયતી**તિ ઉપાદાયતિ એવાતિ અધિપ્પાયો. તેનેવાહ **‘‘એકન્તનિસ્સિતસ્સા’’**તિ. **‘‘ભવતિ હિ નિસ્સયરૂપાનં સામિભાવો’’**તિ આધારાધેય્યસમ્બન્ધવચનિચ્છાય અભાવે આધારભૂતોપિ અત્થો સંસામિસમ્બન્ધવચનિચ્છાય સામિભાવેન વુચ્ચતિ યથા ‘‘રુક્ખસ્સ સાખા’’તિ અધિપ્પાયો.

તિવિધરૂપસઙ્ગહવણ્ણના

૫૮૫. **વિઞ્ઞત્તિદુકો ચાતિ ચ**-સદ્દેન ચિત્તસહભુચિત્તાનુપરિવત્તિદુકાપિ સઙ્ગહિતાતિ વેદિતબ્બા. **સક્કા હિ એતેન નયેન…પે॰… વિઞ્ઞાતુન્તિ** એત્થ પઞ્ચવીસાય તાવ વત્થુદુકેસુ પઠમદુકપઞ્ચકાદયો ચુદ્દસહિપિ પકિણ્ણકદુકેહિ અવસિટ્ઠેહિ વત્થુદુકેહિ પઞ્ચવીસાય આરમ્મણદુકેહિ પઞ્ચહિ બાહિરાયતનદુકેહિ રૂપધાતુદુકાદીહિ પઞ્ચહિ ધાતુદુકેહિ પચ્છિમકેહિ તીહિ ઇન્દ્રિયદુકેહિ દ્વાદસહિપિ સુખુમરૂપદુકેહિ પઠમાદિવજ્જેહિ અવસિટ્ઠેહિ આયતનધાતુઇન્દ્રિયદુકેહિ ચ યોજનં ગચ્છન્તિ. પઞ્ચવીસાય પન આરમ્મણદુકેસુ પુરિમકો દુકપઞ્ચકો

ઉપાદિન્નઉપાદિન્નુપાદાનિયસનિદસ્સનચિત્તસમુટ્ઠાનચિત્તસહભુચિત્તાનુપરિવત્તિદુકવજ્જેહિ પકિણ્ણકદુકેહિ સબ્બેહિપિ વત્થુદુકેહિ રૂપાયતનરૂપધાતુદુકવજ્જેહિ આયતનધાતુદુકેહિ સબ્બેહિપિ ઇન્દ્રિયદુકસુખુમરૂપદુકેહિ યોજનં ગચ્છતિ. દુતિયદુકપઞ્ચકાદીસુ યથાક્કમં સદ્દાયતનસદ્દધાતુદુકાદયો યોજનં ન ગચ્છન્તિ, રૂપાયતનરૂપધાતુદુકાદયો ગચ્છન્તિ. પકિણ્ણકદુકેસુ સનિદસ્સનદુકઞ્ચાતિ અયમેવ વિસેસો. યથા ચ વત્થુદુકેસુ, એવં ચક્ખાયતનચક્ખુધાતુચક્ખુન્દ્રિયાદિદુકપઞ્ચકેસુ. યથા ચ આરમ્મણદુકેસુ, એવં રૂપાયતનરૂપધાતુઆદિદુકપઞ્ચકેસુ તિકયોજના. ઇત્થિન્દ્રિયપુરિસિન્દ્રિયજીવિતિન્દ્રિયદુકા સુખુમરૂપદુકા ચ સબ્બેહિપિ દુકેહિ યોજનં ગચ્છન્તીતિ એવં તાવ તિકયોજના વેદિતબ્બા. નનુ ચાયમ્પિ યોજના ભગવતા ન દેસિતાતિ ન કાતબ્બાતિ? નયિદં એકન્તિકં. કસ્મા? ભગવતા દિન્નનયેન યોજનાપિ ભગવતોયેવ દેસના. તથા હિ વુત્તં **માતિકાવણ્ણનાયં** (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧-૬) ''હેતૂ ચેવ ધમ્મા અહેતુકા ચાતિ ઇદમ્પિ સમ્ભવતી''તિઆદિ. સમ્ભવો હિ ગહણસ્સ કારણન્તિ ચ.

તિવિધરૂપસઙ્ગહવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચતુબ્બિધાદિરૂપસઙ્ગહવણ્ણના

૫૮૬. ચિત્તતો એવ સમુટ્ઠાતીતિ ચિત્તસમુટ્ઠાનન્તિ ઇમમેવ અત્થં ગહેત્વા ''**વિઞ્ઞત્તિદુકાદીહિ સમાનગતિકો ચિત્તસમુટ્ઠાનદુકો**''તિ વુત્તં . વિનિવત્તિતે હિ સામઞ્ઞે યં રૂપં જનકપચ્ચયેસુ ચિત્તતો સમુટ્ઠાતિ, તં ચિત્તતો એવ સમુટ્ઠાતીતિ. **વિઞ્ઞત્તિદુકાદીહી**તિ **આદિ**-સદ્દેન ચિત્તસહભુચિત્તાનુપરિવત્તિદુકે સઙ્ગણ્હાતિ. **લબ્ભમાનો**તિ યં તં રૂપં ઉપાદા, તં અત્થિ ચિત્તસમુટ્ઠાનં, અત્થિ ન ચિત્તસમુટ્ઠાનં. યં તં રૂપં નુપાદા, તં અત્થિ ચિત્તસમુટ્ઠાનં, અત્થિ ન ચિત્તસમુટ્ઠાનન્તિ એવં લબ્ભમાનો. **સનિદસ્સનદુકાદીનન્તિ આદિ**-સદ્દેન સપ્પટિઘમહાભૂતદુકાદયો સઙ્ગણ્હાતિ. **તેના**તિ ચિત્તસમુટ્ઠાનદુકેન. **તસ્સા**તિ ચિત્તસમુટ્ઠાનદુકસ્સેવ. **અઞ્ઞે પના**તિ વિઞ્ઞત્તિચિત્તસમુટ્ઠાનચિત્તસહભુચિત્તાનુપરિવત્તિદુકેહિ અઞ્ઞેપિ પકિણ્ણકદુકા.

સદ્દાયતનસ્સ એકન્તતો અનુપાદિન્નત્તા ''**સોતસમ્ફસ્સારમ્મણદુકાદયો વજ્જેત્વા**''તિ વુત્તં. **ચતુક્કા લબ્ભન્તી**તિ યં તં રૂપં ઉપાદિન્નં, તં અત્થિ ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ આરમ્મણં, અત્થિ ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ નારમ્મણં. યં તં રૂપં અનુપાદિન્નં, તં અત્થિ ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ આરમ્મણં, અત્થિ ચક્ખુસમ્ફસ્સસ્સ નારમ્મણન્તિ એવમાદયો સબ્બારમ્મણબાહિરાયતનાદિલબ્ભમાનદુકેહિ યોજનાયં ચતુક્કા લબ્ભન્તીતિ સમ્બન્ધો. **અવસેસેહી**તિ આરમ્મણબાહિરાયતનરૂપધાતુદુકાદિતો લબ્ભમાનદુકેહીતિ વુત્તદુકરાસિતો અવસેસેહિ. **તેસ**ન્તિ ઉપાદિન્નઉપાદિન્નુપાદાનિયચિત્તસમુટ્ઠાનદુકાનં. **અઞ્ઞેસ**ન્તિ ઉપાદિન્નદુકાદિતો અઞ્ઞેસં ઉપાદાદુકાદીનં. **વત્થુદુકાદીહી**તિ **આદિ**-સદ્દેન ચક્ખાયતનદુકાદયો સઙ્ગણ્હાતિ. એત્થાપિ અવસેસેહિ તેસં અઞ્ઞેસઞ્ચ યોજનાય ચતુક્કા ન લબ્ભન્તીતિ સમ્બન્ધો.

ચતુબ્બિધાદિરૂપસઙ્ગહવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઉદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

રૂપવિભત્તિ

એકકનિદ્દેસવણ્ણના

૫૯૪. પથવીઆદીનં ધમ્માનં રુપ્પનસભાવો વિય ન હેતુઆદિભાવોપિ સાધારણોતિ ન હેતૂસુ વિભજિતબ્બોતિ વુત્તં "**અવિજ્જમાનવિભાગસ્સા**"તિ. તસ્સ પન વિભાગાભાવદસ્સનસરૂપદસ્સનમેવ નિદ્દેસો. એવઞ્ચ કત્વા નિબ્બાનસ્સપિ વિભાગરહિતત્તા ''અસઙ્ખતા ધાતૂ''તિ એત્તકમેવ નિદ્દેસવસેન વુત્તં.

યદિપિ હિનોતિ એતેન પતિટ્ઠાતિ કુસલાદિકો ધમ્મોતિ અલોભાદયો કેવલં હેતુપદવચનીયા, કારણભાવસામઞ્ઞતો પન મહાભૂતાદયોપિ હેતુ-સદ્દાભિધેય્યાતિ મૂલટ્ઠવાચિના દુતિયેન **હેતુ**-સદ્દેન વિસેસેત્વા આહ "**હેતુહેતૂ**"તિ. સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનતો કુસલાદિધમ્માનં મૂલત્થેન ઉપકારકધમ્મા ''તયો કુસલહેતૂ''તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧૦૫૯-૧૦૬૦) પટ્ઠાને ચ તેયેવ ''હેતુપચ્ચયો''તિ વુત્તાતિ આહ "**મૂલહેતુ પચ્ચયહેતૂતિ વા અયમત્થો**"તિ. હિનોતિ એતેન, એતસ્મા વા ફલં પવત્તતીતિ હેતુ, પટિચ્ચ એતસ્મા એતિ પવત્તતીતિ પચ્ચયોતિ એવં **હેતુપચ્ચય**-સદ્દાનં અનાનત્થતં સન્ધાય હેતુસદ્દપરિયાયભાવેન **પચ્ચય**-સદ્દો વુત્તોતિ આહ "**હેતુપચ્ચયસદ્દાનં સમાનત્થત્તા**"તિ. ભૂતત્તયનિસ્સિતાનિ ચ મહાભૂતાનિ ચતુમહાભૂતનિસ્સિતં ઉપાદારૂપન્તિ સબ્બમ્પિ રૂપં સબ્બદા સબ્બત્થ સબ્બાકારં ચતુમહાભૂતહેતુકં મહાભૂતાનિ ચ અનામટ્ઠભેદાનિ સામઞ્ઞતો ગહિતાનીતિ વુત્તં "**રૂપક્ખન્ધસ્સ હેતૂ**"તિ.

કમ્મસમાદાનાનન્તિ સમાદાનાનં કમ્માનં, સમાદિયિત્વા કતકમ્માનં વા. **અઞ્ઞેસુ પચ્ચયેસુ** વિપાકસ્સ તણ્હાવિજ્જાદીસુ.

> ''અટ્ઠાનમેતં, ભિક્ખવે, અનવકાસો, યં કાયદુચ્ચરિતસ્સ ઇટ્ઠો કન્તો મનાપો વિપાકો નિબ્બત્તેય્ય, નેતં ઠાનં વિજ્જતિ. ઠાનઞ્ચ ખો એતં, ભિક્ખવે, વિજ્જતિ, યં કાયદુચ્ચરિતસ્સ અનિટ્ઠો અકન્તો અમનાપો વિપાકો નિબ્બત્તેય્ય. ઠાનમેતં વિજ્જતિ. વચી...પે॰... મનો...પે॰... વિજ્જતિ...પે॰... અટ્ઠાનમેતં, ભિક્ખવે, અનવકાસો, યં કાયસુચરિતસ્સ અનિટ્ઠો અકન્તો અમનાપો વિપાકો નિબ્બત્તેય્યા''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૧૩૧; વિભ॰ ૮૦૯),

''કમ્મં સત્તે વિભજતિ, યદિદં હીનપણીતતાયા''તિ (મ॰ નિ॰ ૩.૨૮૯) – એવમાદિવચનતો કમ્મં વિપાકસ્સ ઇટ્ઠાનિટ્ઠતં નિયમેતીતિ આહ "**ઇટ્ઠાનિટ્ઠવિપાકનિયામકત્તા**"તિ. **ગતિઉપધિકાલપયોગસમ્પત્તિવિપત્તિયોયેવ ઠાનં** વિપાકસ્સ ઓકાસભાવતો. ન હિ તેહિ વિના કોચિ વિપાકો નિબ્બત્તતીતિ. યથાવુત્તટ્ઠાને સતિ અધિગન્તબ્બં ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણં "**ગતિ...પે॰... નિપ્ફાદિત**"ન્તિ વુત્તં. વિપાકસ્સ આરમ્મણેન વિના અભાવતો આરમ્મણમ્પિ તસ્સ પધાનં કારણં. **અનઞ્ઞસભાવતો**તિ હેતુઆદિસભાવાભાવતો.

રુપ્પનં રૂપં. તં અસ્સ અત્થીતિ એત્થ ''અસ્સા''તિ વુચ્ચમાનો પથવીઆદિઅત્થોયેવ રુપ્પતીતિપિ વુચ્ચતીતિ આહ "**રુપ્પનલક્ખણયુત્તસ્સેવ રૂપીરૂપભાવતો**"તિ. **એતં સભાવ**ન્તિ એતં ઉપ્પન્નભાવે સતિ છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યસભાવં રૂપે નિયમેતિ રૂપસ્સેવ તંસભાવત્તા. **ન રૂપં એતસ્મિ**ન્તિ કાલભેદવસેન અતંસભાવસ્સપિ રૂપસ્સ અત્થિતાય ન રૂપં તત્થ નિયન્તબ્બન્તિ દસ્સેતિ. **અત્થિ હી**તિઆદિના તત્થ રૂપસ્સેવ નિયન્તબ્બતાભાવંયેવ વિવરતિ. **એતમેવા**તિઆદિના ઉદ્દેસેન નિદ્દેસં સંસન્દેતિ. એત્થ એતમેવ રૂપે યથાવુત્તસભાવં નિયમેતબ્બં નિદ્દેસે **એવ**-સદ્દેન નિયમેતિ અવધારેતીતિ અત્થો. **યથાવુત્તો નિયમો**તિ ઉપ્પન્નભાવે સતિ છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યભાવો નિયન્તબ્બતાય ''નિયમો''તિ વુત્તો, સો રૂપે અત્થિ એવ રૂપસ્સેવ તંસભાવત્તા. વિસિટ્ઠકાલસ્સ વુત્તપ્પકારં અવધારણંયેવ વા યથાવુત્તો નિયમો, સો રૂપે અત્થિયેવ સમ્ભવતિયેવ, ન અરૂપે વિય ન સમ્ભવતીતિ અત્થો

દટ્ઠબ્બો. **કાલભેદન્તિ** કાલવિસેસં. **અનામસિત્વાતિ** અગ્ગહેત્વા. **તં સબ્બન્તિ** અનામટ્ઠકાલભેદં તતોયેવ અરૂપેહિ સમાનવિઞ્ઞેય્યસભાવં સબ્બં રૂપં. **ઉપ્પન્નન્તિ** એતેન કાલભેદામસનેન વિસેસેતિ “**ઉપ્પન્નં...પે॰... મેવા**”તિ.

વત્તમાનકાલિકં સબ્બં રૂપં દિટ્ઠસુતમુતવિઞ્ઞાતસભાવં, તં યથાસકં છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યસભાવમેવ, ન તેહિ અવિઞ્ઞેય્યં. નાપિ ઉપ્પન્નમેવ છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યસભાવં એકન્તલક્ખણનિયમાભાવાપત્તિતોતિ એવં અવિપરીતે અત્થે વિભાવિતેપિ ચોદકો અધિપ્પાયં અજાનન્તો “**નનુ એવ**”ન્તિઆદિના સબ્બસ્સ સબ્બારમ્મણતાપત્તિં ચોદેતિ. ઇતરો “**રૂપં સબ્બં સમ્પિણ્ડેત્વા**”તિઆદિના અત્તનો અધિપ્પાયં વિભાવેતિ. એત્થ **એકીભાવેન ગહેત્વાતિ** ઇદં ‘‘સમ્પિણ્ડેત્વા’’તિ એતસ્સ અત્થવચનં. એકન્તલક્ખણં છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યસભાવોયેવ. ઇદં વુત્તં હોતિ – કિઞ્ચાપિ પઞ્ચન્નં વિઞ્ઞાણાનં વિસયન્તરે અપ્પવત્તનતો ન સબ્બસ્સ સબ્બારમ્મણતા, સબ્બસ્સપિ પન રૂપસ્સ છવિઞ્ઞાણારમ્મણભાવતો યથાસકં છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યતાય છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યતાવ અત્થિ, તં એકતો સઙ્ગહણવસેન ગહેત્વા ‘‘ઉપ્પન્નં સબ્બં રૂપં છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્ય’’ન્તિ વુત્તં યથા ‘‘અભિઞ્ઞાપ્પત્તં પઞ્ચમજ્ઝાનં છળારમ્મણં હોતી’’તિ. યથા હિ દિબ્બચક્ખુદિબ્બસોતાદિઅભિઞ્ઞાપ્પત્તસ્સ પઞ્ચમજ્ઝાનસ્સ વિસું અસબ્બારમ્મણત્તેપિ એકન્તલક્ખણવસેન એકીભાવેન ગહેત્વા આરમ્મણવસેન પઠમજ્ઝાનાદિતો વિસેસં દસ્સેતું ‘‘અભિઞ્ઞાપ્પત્તં પઞ્ચમજ્ઝાનં છળારમ્મણં હોતી’’તિ વુચ્ચતિ, એવં અરૂપતો રૂપસ્સ વિસયવસેન વિસેસં દસ્સેતું “**ઉપ્પ ...પે॰... વિઞ્ઞેય્ય**”ન્તિ વુત્તન્તિ. છહિ વિઞ્ઞાણેહિ વિઞ્ઞેય્યભાવો રૂપે નિયમેતબ્બો, ન પન રૂપં તસ્મિં નિયમેતબ્બં, અનિયતદેસો ચ એવ-સદ્દોતિ **અટ્ઠકથાયં** (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૫૯૪) ‘‘પચ્ચુપ્પન્નરૂપમેવ ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદીહિ છહિ વેદિતબ્બ’’ન્તિ વુત્તં. ‘‘પચ્ચુપ્પન્નરૂપમેવા’’તિઆદિના તત્થ દોસમાહ. **તસ્માતિ** યસ્મા પાળિયં વિઞ્ઞેય્યમેવાતિ એવ-સદ્દો વુત્તો, ન ચ તસ્સ અટ્ઠાનયોજનેન કાચિ ઇટ્ઠસિદ્ધિ, અથ ખો અનિટ્ઠસિદ્ધિયેવ સબ્બરૂપસ્સ એકન્તલક્ખણનિયમાદસ્સનતો, તસ્મા. યથારુતવસેનેવ નિયમે ગય્હમાને ઉપ્પ...પે॰... પત્તિ નત્થિ, તતો ચ સોતપતિતતાયપિ પયોજનં નત્થીતિ. **વુત્તનયેનાતિ** ‘‘અરૂપતો વિધુર’’ન્તિઆદિના વુત્તનયેન.

ઞાણસ્સ વા ઉત્તરસ્સ પુરિમઞાણં વત્થુકારણન્તિ **ઞાણવત્થુ**. ‘‘સજાતી’’તિ એત્થ સ-કારો સમાનસદ્દત્થોતિ દસ્સેતું “**સમાનજાતિકાન**”ન્તિ વુત્તં. સમાનજાતિતા ચ સમ્માવાચાદીનં સીલનત્થો એવ. એતેન સમાનસભાવતા સજાતિસઙ્ગહોતિ વેદિતબ્બો. આરમ્મણે ચેતસો અવિક્ખેપપ્પવત્તિયા ઉપટ્ઠાનુસ્સાહનાનિ વિય તેસં અવિક્ખેપોપિ અતિસયેન ઉપકારકોતિ “**અઞ્ઞમઞ્ઞોપકારવસેના**”તિ વુત્તં. તેનેવ વિજ્જમાનેસુપિ અઞ્ઞેસુ સહજાતધમ્મેસુ એતેસંયેવ સમાધિક્ખન્ધસઙ્ગહો દસ્સિતો. યં પન **સચ્ચવિભઙ્ગવણ્ણનાયં** (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૧૮૯) **વિસુદ્ધિમગ્ગાદીસુ** (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૫૬૮) ચ ‘‘વાયામસતિયો કિરિયતો સઙ્ગહિતા’’તિ વુત્તં, તં અસમાધિસભાવતં તેસં સમાધિસ્સ ઉપકારકત્તઞ્ચ સન્ધાય વુત્તં. તેનેવ ચ તત્થ ‘‘સમાધિયેવેત્થ સજાતિતો સમાધિક્ખન્ધેન સઙ્ગહિતો’’તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૫૬૮; વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૧૮૯) વુત્તં. ઇધ પન **સજાતિસઙ્ગહોતિ** સમાધિતદુપકારકધમ્માનં ઉપ્પત્તિદેસવસેન સઙ્ગહો વુત્તોતિ. અવિરાધેત્વા વિસયસભાવાવગ્ગહણં **પટિવેધો, અપ્પના** ચ આરમ્મણે દળ્હનિપાતો તદવગાહોયેવાતિ “**પટિવેધસદિસં કિચ્ચ**”ન્તિ વુત્તં. અથ વા આરમ્મણપટિવેધસ્સ તદાહનનપરિયાહનનમનુગુણતાય સમાનન્તિ પઞ્ઞાવિતક્કાનં કિચ્ચસરિક્ખતા વુત્તા.

એકકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુકનિદ્દેસો

૫૯૬. સમન્તતો સબ્બસો દસ્સનટ્ઠેન ચક્ખુ **સમન્તચક્ખૂ**તિ ઇમમત્થં દસ્સેતું “**સબ્બસઞ્ઞતાસઞ્ઞતદસ્સન**”ન્તિ વુત્તં. **એવમાદિના**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દો ‘‘દુક્ખં પરિઞ્ઞેય્યં પરિઞ્ઞાત’’ન્તિ તીસુપિ પદેસુ પચ્ચેકં યોજેતબ્બો. ‘‘ઇદં દુક્ખન્તિ મે, ભિક્ખવે, પુબ્બે અનનુસ્સુતેસુ ધમ્મેસુ ચક્ખું ઉદપાદિ, ઞાણં ઉદપાદી’’તિઆદિના (મહાવ॰ ૧૫; પટિ॰ મ॰ ૨.૩૦) હિ પાળિ પવત્તાતિ. **આકારેના**તિ દ્વાદસવિધેન આકારેન. **તમ્પિ કામાવચરં** વિપસ્સનાપચ્ચવેક્ખણઞાણભાવતો. ‘‘ઞાણચક્ખુ સહઅરિયમગ્ગં વિપસ્સનાઞાણન્તિપિ યુજ્જતી’’તિ વદન્તિ. અઞ્ઞમઞ્ઞેન પન સહ વિપસ્સના પચ્ચવેક્ખણઞાણન્તિ યુત્તં વિય દિસ્સતિ.

યથાવુત્તે મંસપિણ્ડે સસમ્ભારે ચક્ખુવોહારો સન્તાનવસેન પવત્તમાને ચતુસમુટ્ઠાનિકરૂપધમ્મે ઉપાદાય પવત્તોતિ “**ચતુ…પે॰… સમ્ભારા**”તિ વુત્તં. **સણ્ઠાનન્તિ વણ્ણાયતનમેવા**તિ તેન તેન આકારેન સન્નિવિટ્ઠેસુ મહાભૂતેસુ તંતંસણ્ઠાનવસેન વણ્ણાયતનસ્સ વિઞ્ઞાયમાનત્તા વુત્તં, ન વણ્ણાયતનસ્સેવ સણ્ઠાનપઞ્ઞત્તિયા ઉપાદાનત્તા. તથા હિ અન્ધકારે ફુસિત્વાપિ સણ્ઠાનં વિઞ્ઞાયતીતિ. તથા ચ વક્ખતિ ‘‘દીઘાદીનિ ફુસિત્વાપિ સક્કા જાનિતુ’’ન્તિ, (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૬૧૬) ‘‘દીઘાદિસન્નિવેસં ભૂતસમુદાયં નિસ્સાયા’’તિ (ધ॰ સ॰ મૂલટી॰ ૬૧૬) ચ. **તેસં** સમ્ભવસણ્ઠાનાનં આપોધાતુવણ્ણાયતનેહિ અનત્થન્તરભાવેપિ તેહિ **વિસું વચનં તથાભૂતાનં** સમ્ભવભૂતાનં સણ્ઠાનભૂતાનઞ્ચ. એતેન આપોધાતુવણ્ણાયતનાનં વસેન વત્તમાનઅવત્થાવિસેસો સમ્ભવો સણ્ઠાનઞ્ચાતિ અયમત્થો દસ્સિતો હોતિ. તત્થ સમ્ભવો ચતુસમુટ્ઠાનિકો સોળસવસ્સકાલે ઉપ્પજ્જતિ. તસ્સ રાગવસેન ઠાના વચનં હોતીતિ વદન્તિ. **અતથાભૂતાનં** તતો અઞ્ઞથાભૂતાનં. **યથાવુત્તે** સમ્ભારવત્થુસઞ્ઞિતે. **વિજ્જમાનત્તા**તિ ભિય્યોવુત્તિવસેન વુત્તં. તથા હિ ખીણાસવાનં બ્રહ્માનઞ્ચ સમ્ભવો નત્થીતિ. આપોધાતુવિસેસત્તા સમ્ભવો આપોધાતુસમ્બન્ધી આપોધાતુતન્નિસ્સયનિસ્સિતોપિ હોતીતિ તસ્સ ચતુધાતુનિસ્સિતતાય અવિરોધો વુત્તો.

ઉતુચિત્તાહારેહિ ઉપત્થમ્ભિયમાનન્તિ એત્થ ‘‘કલાપન્તરગતા ઉતુઆહારા અધિપ્પેતા’’તિ વદન્તિ. **અનેકકલાપગતભાવં ચક્ખુસ્સ દસ્સેતિ** યતો ઉપદ્દુતપટલે નિરાકરણેપિ ચક્ખુ વિજ્જતીતિ . **પટિઘટ્ટનં** વિસયાભિમુખભાવો નિઘંસપચ્ચયત્તા. **નિઘંસો** નિસ્સયભાવાપત્તિ. યતો ચક્ખાદિનિસ્સિતા સઞ્ઞા “**પટિઘસઞ્ઞા**”તિ વુચ્ચતિ.

અનેકત્તાતિ ઇદં અવચનસ્સ કારણં, ન હેતુકિરિયાય વિઞ્ઞાયમાનભાવસ્સ. સો પન અપેક્ખાસિદ્ધિતો એવ વેદિતબ્બો. હેતુકિરિયાપેક્ખા હિ ફલકિરિયાતિ. **ચક્ખું સઞ્જણ્હાતી**તિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયભાવાનુપગમનેપિ તંસભાવાનતિવત્તનતો તસ્સા સમઞ્ઞાય તત્થ નિરુળ્હભાવં દસ્સેતિ. દસ્સનપરિણાયકટ્ઠો ચક્ખુસ્સ ઇન્દટ્ઠોયેવાતિ “**યથા હિ ઇસ્સરો**”તિઆદિના ઇસ્સરોપમા વુત્તા. ચક્ખુવિઞ્ઞાણં દસ્સનકિચ્ચે પરિણાયન્તં ચક્ખુ તંસહજાતે ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયોપિ તત્થ પરિણાયતીતિ વુચ્ચતીતિ “**તે ધમ્મે…પે॰… પરિણાયતી**”તિ વુત્તં, ન પન ચક્ખુસમ્ફસ્સાદીનં દસ્સનકિચ્ચત્તા. અથ વા ચક્ખુસમ્ફસ્સાદીનં ઇન્દ્રિયપચ્ચયભાવેન ઉપકારકં ચક્ખુવિઞ્ઞાણં દસ્સનકિચ્ચે પરિણાયન્તં ચક્ખુ તત્થ ચક્ખુસમ્ફસ્સાદયોપિ તદનુવત્તકે પરિણાયતીતિ અત્થાયં પરિયાયોતિ દસ્સેન્તો આહ “**તે ધમ્મે…પે॰… ણાયતી**”તિ. અનેકત્થત્તા ધાતૂનં **ચક્ખતી**તિ ઇમસ્સ ‘‘પરિણાયતિ પકાસેતી’’તિ ચ અત્થા વુત્તા. સણ્ઠાનમ્પિ રૂપાયતનમેવાતિ “**સમવિસમાનિ રૂપાનિ ચક્ખતીતિ ચક્ખૂ**”તિ વુત્તં. તંદ્વારિકાનં ફસ્સાદીનં ઉપનિસ્સયપચ્ચયભાવો એવ **વળઞ્જનત્થો**.

૫૯૯. તંદ્વારિકા…પે॰… ઉપ્પત્તિ વુત્તાતિ ચક્ખુવિઞ્ઞાણે ઉપ્પન્ને સમ્પટિચ્છનાદીનિ બલવારમ્મણે જવનં એકન્તેન ઉપ્પજ્જતીતિ કત્વા વુત્તં. તથા ચેવ હિ અન્તરા ચક્ખુવિઞ્ઞાણે વા સમ્પટિચ્છને વા સન્તીરણે વા ઠત્વા નિવત્તિસ્સતીતિ નેતં ઠાનં વિજ્જતીતિ નિચ્છિતં. **તેન પચ્ચયેના**તિ તંપકારેન પચ્ચયેન. **તંસદિસાન**ન્તિ ગરું કત્વા અસ્સાદનાદિપ્પવત્તિવિસેસરહિતતાય દસ્સનસદિસાનં મનોધાતુસન્તીરણવોટ્ઠબ્બનાનં. પઞ્ચદ્વારિકજવનાનં અસ્સાદનાદિતો અઞ્ઞથા ગરું કત્વા પવત્તિ નત્થિ રૂપધમ્મવિસયત્તાતિ “**અસ્સાદનાભિનન્દનભૂતાની**”તિ એત્તકમેવ વુત્તં. મનોદ્વારિકજવનપિટ્ઠિવટ્ટકાનમ્પિ હિ પઞ્ચદ્વારિકજવનાનં અસ્સાદનાભિનન્દનભાવેન રૂપં ગરું કત્વા પવત્તિ નત્થીતિ ન સક્કા વત્તુન્તિ. રૂપં આરમ્મણાધિપતિ અકુસલસ્સેવ હોતિ. તથા હિ **પટ્ઠાને** ‘‘અબ્યાકતો ધમ્મો અકુસલસ્સ ધમ્મસ્સ અધિપતિપચ્ચયેન પચ્ચયો. આરમ્મણાધિપતિ ચક્ખું ગરું કત્વા અસ્સાદેતિ અભિનન્દતી’’તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૧૬) રૂપધમ્મોપિ આરમ્મણાધિપતિ વિભત્તો. ‘‘અબ્યાકતો ધમ્મો અબ્યાકતસ્સ ધમ્મસ્સ અબ્યાકતો ધમ્મો કુસલસ્સા’’તિ એત્થ પન ફલનિબ્બાનાનેવ આરમ્મણાધિપતિભાવેન વિભત્તાનીતિ. ગણનાય ચ ‘‘આરમ્મણઆરમ્મણાધિપતિઉપનિસ્સયપુરેજાતઅત્થિઅવિગતન્તિ એક’’ન્તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૪૪૫) વુત્તં. યદિ કુસલસ્સપિ સિયા, દ્વેતિ વત્તબ્બં સિયાતિ. **તાની**તિ યથાવુત્તજવનાનિ પટિનિદ્દિટ્ઠાનિ. **તંસમ્પયુત્તાનિ ચા**તિ જવનસમ્પયુત્તાનિ. **અઞ્ઞાનિ** ચક્ખુસમ્ફસ્સાદીનિ. યદિ રૂપસ્સ આરમ્મણપચ્ચયભાવમત્તં અધિપ્પેતં, ‘‘તં રૂપારમ્મણેતિ એતેનેવ સિજ્ઝેય્યા’’તિ એત્તકમેવ વદેય્ય. યસ્મા પન રૂપં તંદ્વારિકજવનાનં પચ્ચયવિસેસોપિ હોતિ, તસ્મા તસ્સ વિસેસસ્સ દીપનત્થં ‘‘આરબ્ભા’’તિ વચનં વુત્તં સિયાતિ આહ “**આરમ્મણપચ્ચયતો અઞ્ઞપચ્ચયભાવસ્સપિ દીપક**”ન્તિ.

૬૦૦. સોતવિઞ્ઞાણપ્પવત્તિયં સવનકિરિયાવોહારોતિ સોતસ્સ સવનકિરિયાય કત્તુભાવો સોતવિઞ્ઞાણસ્સ પચ્ચયભાવેનાતિ વુત્તં “**સોતવિઞ્ઞાણસ્સ નિસ્સયભાવેન સુણાતી**”તિ. જીવિતનિમિત્તમાહારરસો જીવિતં, તસ્મિં નિન્નતાય તં અવ્હાયતીતિ જિવ્હાતિ એવં સિદ્ધેન જિવ્હા-સદ્દેન પકાસિયમાના રસાવ્હાયનસઙ્ખાતા સાયનકિરિયા લબ્ભતીતિ કત્વા વુત્તં “**જિવ્હાસદ્દેન વિઞ્ઞાયમાના કિરિયાસાયન**”ન્તિ. તથા ચ વક્ખતિ ‘‘જીવિતમવ્હાયતીતિ જિવ્હા’’તિ (વિભ॰ અટ્ઠ॰ ૧૫૪). **આયો**તિ ઉપ્પત્તિદેસો. પસાદકાયસ્સ કાયિકાનં દુક્ખસુખાનં નિસ્સયભાવતો ઇતરેસં ઉપનિસ્સયભાવતો “**દુક્ખદુક્ખવિપરિણામદુક્ખાનં આયો**”તિ વુત્તં. **બ્યાપિતાયા**તિ બ્યાપિભાવે, બ્યાપિભાવેન વા. **કાયપ્પસાદભાવો**તિ કાયપ્પસાદસબ્ભાવો. **અનુવિદ્ધત્તા**તિ અનુયુત્તભાવતો, સંસટ્ઠભાવતોતિ અત્થો. **તસ્મા**તિ યસ્મા યાવતા ઇમસ્મિં કાયે ઉપાદિન્નકપવત્તં નામ અત્થિ, સબ્બત્થ કાયાયતનં કપ્પાસપટલે સ્નેહો વિયાતિ વુત્તં, તસ્મા. પણ્ડરસભાવા પસાદા આપાથગતં વિસયં વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિહેતુભાવેન પકાસેન્તા વિય હોન્તીતિ તેસં વિસયાવભાસનકિચ્ચતા વુત્તા. **સમાનનિસ્સયાન**ન્તિ એકનિસ્સયાનં. અવિનિબ્ભુત્તેસુ હિ રૂપરસાદીસુ યંનિસ્સયં રૂપં, તંનિસ્સયો એવ રસાદીતિ. **અઞ્ઞમઞ્ઞસભાવાનુપગમેના**તિ લક્ખણસઙ્કરાભાવમાહ.

યસ્મા પચ્ચયન્તરસહિતોયેવ ચક્ખુપ્પસાદો રૂપાભિહનનવસેન પવત્તતિ, ન પચ્ચયન્તરરહિતો, તસ્મા રૂપાભિઘાતો હોતુ વા મા વા હોતુ, એવંસભાવો સો રૂપધમ્મોતિ દસ્સેતું “**રૂપાભિઘાતારહો**”તિ વુત્તં યથા ‘‘વિપાકારહસભાવા કુસલાકુસલા’’તિ. વિસયવિસયીનં અઞ્ઞમઞ્ઞં અભિમુખભાવો અભિઘાતો વિયાતિ અભિઘાતો, સો રૂપે ચક્ખુસ્સ , ચક્ખુમ્હિ વા રૂપસ્સ હોતીતિ વુત્તં “**રૂપે, રૂપસ્સ વા અભિઘાતો**”તિ. તેનેવાહ ‘‘યમ્હિ ચક્ખુમ્હિ અનિદસ્સનમ્હિ સપ્પટિઘમ્હિ રૂપં સનિદસ્સનં સપ્પટિઘં પટિહઞ્ઞિ વા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૫૯૭), ‘‘ચક્ખુ અનિદસ્સનં સપ્પટિઘં રૂપમ્હિ સનિદસ્સનમ્હિ સપ્પટિઘમ્હિ પટિહઞ્ઞિ વા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૫૯૮) ચ આદિ. એત્થ ચ તંતંભવપત્થનાવસેન ચક્ખાદીસુ અવિગતરાગસ્સ અત્તભાવનિપ્ફાદકસાધારણકમ્મવસેન પુરિમં ચક્ખુલક્ખણં

વુત્તં, સુદૂરસુખુમાદિભેદસ્સપિ રૂપસ્સ ગહણસમત્થમેવ ચક્ખુ હોતૂતિ એવં નિબ્બત્તિતઆવેણિકકમ્મવસેન દુતિયં. એસ નયો સેસેસુપિ. અથ વા સતિપિ પઞ્ચન્નં પસાદભાવસામઞ્ઞે સવિસયાવભાસનસઙ્ખાતસ્સ પસાદબ્યાપારસ્સ દસ્સનવસેન પુરિમં વુત્તં, પસાદકારણસ્સ સતિપિ કમ્મભાવસામઞ્ઞે અત્તનો કારણભેદેન ભેદદસ્સનવસેન દુતિયં.

કામતણ્હાતિ કામભવે તણ્હા. તથા રૂપતણ્હા દટ્ઠબ્બા. તસ્સ તસ્સ ભવસ્સ મૂલકારણભૂતા તણ્હા તસ્મિં તસ્મિં ભવે ઉપ્પજ્જનારહાયતનવિસયાપિ નામ હોતીતિ **કામતણ્હાદીનં દટ્ઠુકામતાદિવોહારારહતા** વુત્તા. **દટ્ઠુકામતા**તિ હિ દટ્ઠુમિચ્છા રૂપતણ્હાતિ અત્થો. તથા સેસાસુપીતિ. એત્થ ચ દટ્ઠુકામતાદીનં તંતંઅત્તભાવનિબ્બત્તકકમ્માયૂહનક્ખણતો સતિ પુરિમનિબ્બત્તિયં વત્તબ્બં નત્થિ. અસતિપિ તસ્સ મગ્ગેન અસમુગ્ઘાતિતભાવેનેવ કારણન્તિ દટ્ઠબ્બં. યતો મગ્ગેન અસમુચ્છિન્નં કારણલાભે સતિ ઉપ્પજ્જિત્વા અત્તનો ફલસ્સ કારણભાવૂપગમનતો વિજ્જમાનમેવાતિ ઉપ્પન્નઅત્થિતાપરિયાયેહિ વુચ્ચતિ ''અરિયં અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં ભાવેન્તો અરિયં અટ્ઠઙ્ગિકં મગ્ગં બહુલીકરોન્તો ઉપ્પન્નુપ્પન્ને પાપકે અકુસલે ધમ્મે અન્તરાયેવ અન્તરધાપેતિ'' (સં॰ નિ॰ ૫.૧૫૭), ''સન્તં વા અજ્ઝત્તં કામચ્છન્દં અત્થિ મે અજ્ઝત્તં કામચ્છન્દોતિ પજાનાતી''તિ (દી॰ નિ॰ ૨.૩૮૨; મ॰ નિ॰ ૧.૧૧૫) ચ એવમાદીસુ.

એત્થાહ – ચક્ખાદીનં ઇન્દ્રિયાનં કિં એકકમ્મુના ઉપ્પત્તિ, ઉદાહુ નાનાકમ્મુનાતિ? ઉભયથાપીતિ પોરાણા. તત્થ નાનાકમ્મુના તાવ ઉપ્પત્તિયં ચક્ખાદીનં વિસેસે વત્તબ્બં નત્થિ કારણસ્સ ભિન્નત્તા. એકકમ્મુના પન ઉપ્પત્તિયં તેસં કથં વિસેસોતિ? કારણસ્સ ભિન્નત્તાયેવ. તંતંભવપત્થનાભૂતા હિ તણ્હા તંતંભવપરિયાપન્નાયતનાભિલાસતાય સયં વિચિત્તરૂપા ઉપનિસ્સયભાવેન તંતંભવનિબ્બત્તકકમ્મસ્સ વિચિત્તભેદતં વિદહતિ. યતો તદાહિતવિસેસં તં તથારૂપસમત્થતાયોગેન અનેકરૂપાપન્નં વિય અનેકં વિસિટ્ઠસભાવં ફલં નિબ્બત્તેતિ. તથા ચ વક્ખતિ ''કમ્મમેવ નેસં વિસેસકારણ''ન્તિ. ન ચેત્થ સમત્થતાભાવતો અઞ્ઞં વેદિતબ્બં કારણવિસેસેનાહિતવિસેસસ્સ વિસિટ્ઠફલનિપ્ફાદનયોગ્યતાભાવતો. તથા હિ સતિ એકસ્સપિ કમ્મસ્સ અનેકિન્દ્રિયહેતુતાવિસેસયોગં એકમ્પિ કમ્મન્તિઆદિના યુત્તિતો આગમતોપિ પરતો સયમેવ વક્ખતિ. તથા ચ એકસ્સેવ કુસલચિત્તસ્સ સોળસાદિવિપાકચિત્તનિબ્બત્તિહેતુભાવો વુચ્ચતિ. લોકેપિ એકસ્સેવ સાલિબીજસ્સ પરિપુણ્ણાપરિપુણ્ણતણ્ડુલફલનિબ્બત્તિહેતુતા દિસ્સતિ. કિં વા એતાય યુત્તિચિન્તાય, ન ચિન્તિતબ્બમેવેતં. યતો કમ્મવિપાકો ચક્ખાદીનિ કમ્મવિપાકો ચ સબ્બાકારતો બુદ્ધાનંયેવ કમ્મવિપાકઞાણફલયુત્તાનં વિસયો, ન અઞ્ઞેસં અતક્કાવચરતાય. તેનેવ ચ ભગવતા ''કમ્મવિપાકો અચિન્તેય્યો ન ચિન્તેતબ્બો, યો ચિન્તેય્ય ઉમ્માદસ્સ વિઘાતસ્સ ભાગી અસ્સા''તિ (અ॰ નિ॰ ૪.૭૭) આદીનવં દસ્સેત્વા પટિક્ખિત્તં. **આવિઞ્છનં પુગ્ગલસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ વા** તંનિન્નભાવપ્પત્તિયા હેતુભાવો.

સબ્બેસન્તિ પદસ્સ પકરણતો પારિસેસતો વા લબ્ભમાનં અત્થવિસેસં અજાનન્તો યથારુતવસેનેવ અત્થં ગહેત્વા "**કો એત્થ વિસેસો**"તિઆદિના ચોદેતિ. ઇતરો તેજાદીનં પચ્ચેકં અધિકભાવે વિય દ્વિન્નં તિણ્ણં વા અધિકભાવેપિ યથાવુત્તાધિકભાવેનેવ એકકાદિવસેન લબ્ભમાનાય ઓમત્તતાયપિ કાયપ્પસાદો ન હોતીતિ વિઞ્ઞાયમાનત્તા પકરણતો પારિસેસતો વા ચતુન્નમ્પિ ભૂતાનં સમભાવેન કાયો હોતીતિ અયમત્થો સિદ્ધોતિ સબ્બ-સદ્દો ઇધ સમભાવદીપકોતિ દસ્સેતું "**ઇદં પના**"તિઆદિમાહ. **ઇમમત્થં દીપેતી**તિ ચ યથાવુત્તેન ઞાયેન ''સબ્બેસ''ન્તિ વચનતો અયમત્થો લબ્ભતિ, ન તસ્સ વાચકત્તાતિ દસ્સેતિ. તેનેવાહ "**અનુવત્ત...પે॰... વસેન વુત્તત્તા**"તિ. એકદેસાધિકભાવનિવારણેનેવ હિ એકદેસોમત્તતાનિવારણમ્પિ વિઞ્ઞાયતીતિ. **એકદેસો** અવયવો. ચતુધાતુસમુદાયનિસ્સયસ્સ હિ પસાદસ્સ તદેકધાતુઅધિકતા અવયવાધિકતા હોતીતિ.

‘‘પુરિમા ચેત્થ દ્વેપિ વાદિનો નિકાયન્તરિયા’’તિ વદન્તિ. આલોકાદિસહકારીકારણસહિતાનંયેવ ચક્ખાદીનં રૂપાદિઅવભાસનસમત્થતા વિવરસ્સ ચ સોતવિઞ્ઞાણુપનિસ્સયભાવો ગુણોતિ તેસં લદ્ધીતિ અધિપ્પાયેન “**તંતંભૂતગુણેહી**”તિઆદિ વુત્તં. તેજાદીનં વિય વિવરસ્સ ભૂતભાવાભાવતો “**યથાયોગ**”ન્તિ વુત્તં. અથ વા રૂપાદયો વિય વિવરમ્પિ ભૂતગુણોતિ પરાધિપ્પાયં દસ્સેન્તો “**તંતંભૂતગુણેહી**”તિ આહ. તેજસ્સ પન આલોકરૂપેન, આકાસસઙ્ખાતસ્સ વિવરસ્સ સદ્દેન, વાયુસ્સ ગન્ધેન, ઉદકસ્સ રસેન, પથવિયા ફોટ્ઠબ્બેનાતિ ઇમમત્થં સન્ધાય “**યથાયોગં તંતંભૂતગુણેહી**”તિ વુત્તં સિયા. **રૂપાદિગ્ગહણે**તિ રૂપાદિવિસયે ચક્ખુવિઞ્ઞાણાદિકે નિપ્ફાદેતબ્બેતિ અત્થો. **ઉપકરિતબ્બતો**તિ સહકારીકારણભૂતેહિ યથાવુત્તભૂતગુણેહિ ચક્ખાદીનં સકિચ્ચકરણે ઉપકરિતબ્બતો. **સભાવેન સુય્યમાનસ્સા**તિ કેનચિ અનુચ્ચારિયમાનસ્સેવ લબ્ભમાનત્તા વુત્તં. ઘટ્ટનં પન વિના વાયુસદ્દોપિ નત્થીતિ. અથ વા વાયુમ્હિ સદ્દો સભાવેન સુય્યતીતિ આપે રસો મધુરોતિ ચ તસ્સ લદ્ધિયેવાતિ દટ્ઠબ્બં. **દુતિયવાદિસ્સપિ નિગ્ગહો હોતિ** તસ્સપિ તેજાદિગુણા રૂપાદયોતિ એવંલદ્ધિકત્તા.

રૂપાદિવિસેસગુણેહીતિ રૂપાદિવિસેસગુણયુત્તેહિ. **તેજ...પે૰... વાયૂહી**તિ સહાકાસેહિ તેજાદિપરમાણૂહિ. **કપ્પાસતો વિસદિસાયા**તિ કપ્પાસપથવિતો વિસેસયુત્તાય તતો અધિકસામત્થિયયુત્તાયાતિ અધિપ્પાયો. **તસ્સાયેવા**તિ કપ્પાસપથવિયાયેવ. યસ્મા સા વિજ્જમાનાનિપિ અવિસેસભૂતાનિ અત્થીતિ ગહેતું અસક્કુણેય્યભાવેન અભિભવિત્વા ઠિતા, તસ્મા તસ્સાયેવ ગન્ધો અધિકતરો ભવેય્યાતિ અત્થો. અયઞ્ચ સબ્બો ઉત્તરો ‘‘તસ્સ તસ્સ ભૂતસ્સ અધિકતાયા’’તિઆદિના **અટ્ઠકથાયં** (ધ૰ સ૰ અટ્ઠ૰ ૬૦૦) વુત્તત્તા તથાગતાનં વાદં સમ્પટિચ્છિત્વા વદન્તસ્સ કણાદસ્સ વસેન વુત્તો. ‘‘અત્તનો પન મતેન કણાદકપિલાદયો કેવલં પથવાદિદ્રબ્યમેવાતિઆદિ લદ્ધિ. કણાદસાસનાય અધિમુત્તાનં સાસને અનવગાળ્હાનં કેસઞ્ચિ અયં વાદો’’તિ ચ વદન્તિ. **એતસ્સુભયસ્સા**તિ આસવગન્ધતો કપ્પાસગન્ધો અધિકો સીતુદકવણ્ણતો ઉણ્હોદકવણ્ણો ચ અધિકોતિ એતસ્સ ઉભયસ્સ. તેજાદિઅધિકેસુ ચ સમ્ભારેસુ રૂપાદીનં વિસેસસ્સ અદસ્સનતો ન રૂપાદયો તેજાદીનં વિસેસગુણોતિ સિદ્ધન્તિ આહ “**તદભા...પે૰... ત્તિતા**”તિ. તેન ન રૂપં તેજસ્સ વિસેસગુણો એકન્તતો તેજાદિકે સમ્ભારે વિસેસેન અદસ્સનતો, યો યસ્સ વિસેસગુણો, ન સો તદધિકે સમ્ભારે એકન્તતો વિસેસેન દિસ્સતિ યથા પથવીઅધિકે સમ્ભારે આપોધાતૂતિ દસ્સેતિ. એવં સેસેસુપિ યથાયોગં યોજેતબ્બં. **કો પન વાદો નાનાકલાપે**તિ સભાવતો નાનત્તાભાવેપિ મૂલકારણનાનત્તવસેન અત્થિ કોચિ વિસેસો અસઙ્ખાતેતિ દસ્સેતિ, યતો પરમરણાદિકિરિયાસમત્થતા નેસં કેસઞ્ચિયેવ દિસ્સતીતિ.

એકમ્પીતિ **પિ**-સદ્દેન અનેકસ્મિં વત્તબ્બમેવ નત્થીતિ દસ્સેતિ. પઞ્ચાયતનિકત્તભાવે પત્થના યા દટ્ઠુકામતાદિભાવેન વુત્તા, તાય નિપ્ફન્નં. એતેન કારણવિસેસેન ફલવિસેસમાહ. **ન હી**તિઆદિના વુત્તમેવત્થં સમત્થયતિ. **તન્તિ** કમ્મં. **વિસેસેના**તિ અત્તનો કારણેન આહિતાતિસયેન . તેનેવ સોતસ્સ ન હોતિ પચ્ચયો, તતો અઞ્ઞેનેવ પન હોતીતિ અધિપ્પાયો. તેન અનેકસભાવેન કારણેન આહિતવિસેસં એકમ્પિ કમ્મં અનેકસભાવં ફલં નિપ્ફાદેતું સમત્થં હોતીતિ દસ્સેતિ. ઇદાનિ કમ્મસ્સ વુત્તપ્પકારવિસેસાભાવે દોસમાહ “**ઇન્દ્રિયન્તરાભાવપ્પત્તિતો**”તિ. તસ્સત્થો – કારણવિસેસાભાવે ફલવિસેસસ્સ અસમ્ભવતો યં વિસેસયુત્તં કમ્મં ચક્ખુસ્સ કારણં, તસ્સ તતો અઞ્ઞવિસેસાભાવે તદઞ્ઞિન્દ્રિયુપ્પાદકતાપિ ન સિયાતિ સોતિન્દ્રિયાદીનં તતો અનુપ્પત્તિ એવ સિયા. એવમિતરત્થાપિ. **વિસેસો**તિ ચેત્થ કમ્મસ્સ તંતંઇન્દ્રિયુપ્પાદનસમત્થતા અધિપ્પેતા, સા ચ પુબ્બે દસ્સિતસભાવોવ.

અનેકાહિ મહગ્ગતચેતનાહિ એકાય વા પરિત્તચેતનાસહિતાય પટિસન્ધિક્ખણે કટત્તારૂપાનં નિબ્બત્તીતિ ન સક્કા વિઞ્ઞાતુન્તિ “**સબ્બેસં...પે॰... વિઞ્ઞાયતી**”તિ વુત્તં. ઇદાનિ તમેવ અસક્કુણેય્યતં વિત્થારતો દસ્સેતું “**નાનાચેતનાયા**”તિઆદિ વુત્તં. તસ્સાયં સઙ્ખેપત્થો – “**પટિસ...પે॰... પચ્ચયો**”તિ એત્થ યદિ નાનાકમ્મવસેન ઇન્દ્રિયાનં ઉપ્પત્તિ અધિપ્પેતા, એવં સતિ મહગ્ગતકમ્મેન ચ કામાવચરકમ્મેન ચ તંતંપટિસન્ધિક્ખણે કટત્તારૂપં ઉપ્પન્નં સિયા, ન ચેતં યુત્તં ‘‘મહગ્ગતચેતના કમ્મપચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૨.૭૮) વુત્તત્તા. નાપિ તંતંભવનિયતરૂપિન્દ્રિયેહિ વિકલિન્દ્રિયતા ગતિસમ્પત્તિયા ઓપપાતિકયોનિયં પટિસન્ધિક્ખણે યુત્તા. અથ મહગ્ગતાહિ એવ નાનાચેતનાહિ નિબ્બત્તં, ન ચેકા પટિસન્ધિ અનેકકમ્મનિબ્બત્તા હોતિ. નિચ્છિતઞ્હેતં સાકેતપઞ્હેનાતિ. એવં એકેન મહગ્ગતકમ્મુના ચક્ખુન્દ્રિયસોતિન્દ્રિયહદયવત્થૂનં ઉપ્પત્તિઆપકેન ઇમિના વચનેન પરિત્તકમ્મુનાપિ એકેન યથારહં અનેકેસં ઇન્દ્રિયાનં ઉપ્પત્તિ સિદ્ધાવાતિ વુત્તં “**સિદ્ધમેકેન કમ્મેન અનેકિન્દ્રિયુપ્પત્તિ હોતી**”તિ.

સમ્પત્તોયેવ નામ સમ્પત્તિકિચ્ચકરણતોતિ ઇમમત્થં દસ્સેતું “**પટિ...પે॰... નકતો**”તિ વુત્તં. અતિસુખુમભાવતો મંસચક્ખુઅગોચરેન રૂપાયતનેન સમન્નાગતસઙ્ઘાતવુત્તિતાય ચ “**વાયુ વિયા**”તિ વુત્તં. **ચિત્તસમુટ્ઠાનં સદ્દાયતનં સોતવિઞ્ઞાણસ્સ કદાચિપિ આરમ્મણપચ્ચયો ન સિયા** ધાતુપરમ્પરાય ઘટ્ટેન્તસ્સ ઉતુસમુટ્ઠાનત્તા. તેનાહ “**ન હિ... પે॰... પજ્જતી**”તિ. **પટ્ઠાને** (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૨) ચ ‘‘સદ્દાયતનં સોતવિઞ્ઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ અવિસેસેન વુત્તં.

નનુ ચિરેન સુય્યન્તીતિ દૂરે ઠિતાનં લહુકં સવનં નત્થિ, તેસમ્પિ વા લહુકં સવનેન દૂરાસન્નભાવાનં વિસેસો ન સિયાતિ અધિપ્પાયો. **ન , દૂ...પે॰... તો**તિ ન દૂરે ઠિતેહિ રજકાદિસદ્દા ચિરેન સોતવિઞ્ઞાણેન સુય્યન્તિ, સચે સવનૂપચારે સો સદ્દો દૂરે આસન્ને ચ ઠિતાનં યથાભૂતે આપાથગતે સદ્દે મનોવિઞ્ઞાણસઙ્ઘાતતો ગહણવિસેસતો ચિરેન સુતો સીઘં સુતોતિ અભિમાનોતિ અત્થો. એતમેવત્થં વિત્થારતો દસ્સેન્તો “**યથા હી**”તિઆદિમાહ. **નિચ્છય... પે॰... અભિમાનો હોતિ,** સોતવિઞ્ઞાણપ્પવત્તિ પન ઉભયત્થાપિ સમાના, યસ્મા **સો પન સદ્દો...પે॰... આગચ્છતી**તિ. યદિ ધાતુપરમ્પરાય સદ્દો નપ્પવત્તતિ, કથં પટિઘોસાદીનં ઉપ્પત્તીતિ આહ “**દૂરે...પે॰... પચ્ચયો હોતી**”તિ. **ઉપ્પત્તિવસેન આગતાની**તિ એતેન રૂપધમ્માપિ યત્થ ઉપ્પજ્જન્તિ, તત્થેવ ભિજ્જન્તિ, ન દેસન્તરં સઙ્કમન્તીતિ દસ્સેતિ. **ઘટ્ટનસભાવાનેવા**તિ તેસં ભૂતાનં સદ્દસમુપ્પત્તિહેતુભાવમાહ. **સોતપદેસસ્સા**તિ સોતદેસસ્સ, સોતદેસે ઠિતસ્સાતિ અત્થો.

ચક્ખુમતો પુગ્ગલસ્સ અજ્ઝાસયવસેનાતિ ચિત્રવિચિત્રરૂપાયતને યેભુય્યેન સત્તાનં ચક્ખુદ્વારિકજવનસ્સ અનુકઙ્ખનવસેન પવત્તિં સન્ધાય વુત્તં. **કણ્ણકૂપચ્છિદ્દેયેવ પવત્તનતો**તિ એતેન અધિટ્ઠાનતો બહિદ્ધા ઇન્દ્રિયં પવત્તીતિ વાદં પટિસેધેતિ. અધિટ્ઠાનદેસે એવ હિ ઇન્દ્રિયં વત્તતિ તત્થ કિચ્ચાદિપ્પયોગદસ્સનતો. સતિપિ પનસ્સ બહિદ્ધા વુત્તિયં ન વિસયગ્ગહણે સમત્થતા, અઞ્ઞથા અધિટ્ઠાનપિદહનેપિ વિસયગ્ગહણં ભવેય્યાતિ. **આરમ્મણગ્ગહણહેતુતો ચા**તિ કણ્ણકૂપચ્છિદ્દેયેવ ઠત્વા આરમ્મણકરણસ્સ વિઞ્ઞાણસ્સ વા હેતુભાવતો.

તબ્બોહારેનાતિ ગન્ધગન્ધગ્ગહણસ્સ સહચરિતાય ગન્ધોપિ તથા વુત્તોતિ અધિપ્પાયો. **ગન્ધો પચ્ચયો**તિ ગન્ધો સહકારીપચ્ચયોતિ અત્થો. ખેળાદિકો પચ્ચયોતિ યોજેતબ્બં. **તથા પથવી**તિ સહકારીપચ્ચયન્તરભૂતા અજ્ઝત્તિકબાહિરા પથવી આરમ્મણગ્ગહણે પચ્ચયોતિ અત્થો. **આધારભૂતા**તિ તેજોવાયોધાતૂનં આધારભૂતા. **નિસ્સયભૂતાનન્તિ** નિસ્સયમહાભૂતાનં આપોતેજોવાયોધાતૂનં. **સબ્બદા**તિ ઉપ્પીળનકાલે ચ અનુપ્પીળનકાલે ચ.

તત્થાતિ ચતુરાસીતિપભેદે ઉપરિમકાયસઙ્ખાતે રૂપસમૂહે. **વિનિબ્ભુજ્જિતું અસક્કુણેય્યાન**ન્તિ ઇદં ચક્ખુદસકં ઇદં કાયદસકં ઇદં ભાવદસકન્તિ એવં કલાપતોપિ વિનિબ્ભુજ્જિતું અસક્કુણેય્યાનં.

૬૧૬. **દીઘાદીનં ફુસિત્વા જાનિતબ્બતો**તિ ઇદં દીઘાદીનં ન કાયવિઞ્ઞાણગોચરત્તા વુત્તં, દીઘાદિવોહારરૂપાદીનં પન ફોટ્ઠબ્બં ફુસિત્વા કાયવિઞ્ઞાણવીથિયા પરતો પવત્તેન મનોવિઞ્ઞાણેનપિ જાનિતબ્બત્તા વુત્તં. **દીઘાદિસન્નિવેસ**ન્તિ દીઘાદિસન્નિવેસવન્તં. **એકસ્મિં ઇતરસ્સ અભાવા**તિ છાયાતપાનં આલોકન્ધકારાનઞ્ચ અસહટ્ઠાયિતં આહ. કથં પન આલોકો અન્ધકારં વિધમતીતિ? ‘‘આલોકપ્પવત્તિસમાનકાલં અન્ધકારસભાવેન પવત્તમાનં વણ્ણાયતનં ભિજ્જતિ. અન્ધકારસ્સ નિસ્સયો હુત્વા પવત્તમાનાનિ ભૂતાનિ કમેન તથારૂપસ્સ વણ્ણાયતનસ્સ નિસ્સયભાવં ગચ્છન્તી’’તિ કેચિ. સહ અન્ધકારેન તન્નિસ્સયભૂતાનં નિરોધસમનન્તરં તંસન્તતિયં તાદિસે પચ્ચયસન્નિપાતે આલોકનિસ્સયભૂતાનં ઉપ્પત્તીતિ વેદિતબ્બં. ન હિ નિસ્સયમહાભૂતેહિ વિના આલોકપ્પવત્તિ અત્થિ, નાપિ અન્ધકારસઙ્ખાતં વણ્ણાયતનમેવ નિરુજ્ઝતિ તંનિસ્સયેહિ પયુજ્જમાનકએકકલાપભૂતોપાદારૂપાનં સહેવ નિરુજ્ઝનતો. પદીપસિખામણિરંસિયો વિય પથવીપાકારરુક્ખાદીનિ મુઞ્ચિત્વાપિ અન્ધકારો પવત્તતીતિ વદન્તિ. મન્દં પન પાકારાદિઆધારરહિતં ન સુટ્ઠુ પઞ્ઞાયતિ, બહલં આધારં નિસ્સાય પવત્તતીતિ યુત્તન્તિ ચ વદન્તિ.

૬૨૦. ‘‘**અમનુસ્સસદ્દો**’’તિ એત્થ **અ**-કારો ન મનુસ્સતામત્તનિવત્તિઅત્થો સદિસભાવદીપનતાય અનધિપ્પેતત્તા, મનુસ્સતો પન અનઞ્ઞતાનિવત્તિઅત્થોતિ દસ્સેતું ‘‘**અમનુસ્સ…પે॰… ટ્ઠાદયોપી**’’તિ આહ. **તથા કિત્તેતબ્બો**તિ ‘‘વંસફાલનસદ્દો’’તિઆદિના વત્થુવસેન કિત્તેતબ્બો.

૬૩૨. **કમ્મચિત્તાદિના**તિ **આદિ**-સદ્દેન ઉતુઆહારે સઙ્ગણ્હાતિ. **તંતદાકારાની**તિ ઇત્થિલિઙ્ગાદિઆકારાનિ. **ઇત્થિન્દ્રિયં પટિચ્ચ સમુટ્ઠહન્તી**તિ અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયાનિપિ ઇત્થિલિઙ્ગાદીનિ યેભુય્યેન ઇત્થિન્દ્રિયસહિતે એવ સન્તાને સબ્ભાવા ઇતરત્થ ચ અભાવા ઇન્દ્રિયહેતુકાનિ વુત્તાનિ. **અઞ્ઞથા**તિ ઇત્થિલિઙ્ગાદિઆકારતો અઞ્ઞથા, ઇત્થિન્દ્રિયાભાવે વા. **ઇત્થિગ્ગહણસ્સ ચા**તિ ઇત્થીતિ ચિત્તપ્પવત્તિયા. **તેસં રૂપાન**ન્તિ ઇત્થિલિઙ્ગાદિઆકારરૂપાનં. યદિ ઇત્થિન્દ્રિયં ઇત્થિલિઙ્ગાદિઆકારરૂપાનં સહકારીકારણં, અથ કસ્મા તસ્સ ઇન્દ્રિયાદિપચ્ચયભાવો તેસં ન વુત્તોતિ? નેવ તં સહકારીકારણં, અથ ખો તેસં તબ્ભાવભાવિતામત્તેન તં કારણન્તિ વુચ્ચતીતિ દસ્સેતું આહ ‘‘**યસ્મા પના**’’તિઆદિ.

૬૩૩. લિઙ્ગં પરિવત્તમાનં પુરિમલિઙ્ગાધારજાતિઅનુરૂપમેવ હુત્વા પરિવત્તતીતિ કત્વા વુત્તં ‘‘**પટિસન્ધિયં વિય પવત્તેપી**’’તિ. **યસ્સ…પે॰… નોતિ આદિવચનતો**તિ **આદિ**-સદ્દેન ‘‘યસ્સ વા પન પુરિસિન્દ્રિયં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્સ ઇત્થિન્દ્રિયં ઉપ્પજ્જતીતિ નો’’તિ (યમ॰ ૩.ઇન્દ્રિયયમક.૧૮૮) સઙ્ગણ્હાતિ.

૬૩૫. દ્વારભાવેન કુચ્છિતાનં આસવધમ્માનં પવત્તિટ્ઠાનતાય પસાદવિસેસે વિય વિઞ્ઞત્તિવિસેસેપિ કાયવોહારપ્પવત્તિ દટ્ઠબ્બા. વિત્થમ્ભનસભાવતાય વાયોધાતુયા થમ્ભનં ‘‘**વાયોધાતુકિચ્ચ**’’ન્તિ વુત્તં. કિચ્ચમ્પિ હિ ધમ્માનં સભાવોયેવાતિ. પથવીધાતુયા આકારો વચીવિઞ્ઞત્તીતિ વત્તું વટ્ટતીતિ યોજના.

૬૩૬. **વિતક્ક…પે॰… ગહિતા**તિ યથાધિપ્પેતત્થાભિબ્યઞ્જિકાય વાચાય સમુટ્ઠાપનાધિપ્પાયપ્પવત્તિં સન્ધાય વુત્તં. તદા હિ સા તેહિ પરિગ્ગહિતા નામ હોતીતિ. એકસ્સપિ અક્ખરસ્સ અનેકેહિ જવનેહિ નિબ્બત્તેતબ્બત્તા તથા નિબ્બત્તિયમાનતાય અસમત્થસભાવત્તા ન વિઞ્ઞાતવિસેસા ન ભિન્ના એવાતિ આહ ‘‘**સવ…પે॰… ભિન્ના**’’તિ.

અબ્બોકિણ્ણેતિ અન્તરન્તરા ઉપ્પજ્જમાનેહિ અસંસટ્ઠે. ''પચ્છિમચિત્ત''ન્તિ અવિસેસેન ચુતિચિત્તં વુત્તન્તિ અધિપ્પાયેન ''**અઞ્ઞેસમ્પિ ચુતિચિત્તં...પે॰... ઞાયતી**''તિ વુત્તં.

અથ વા ''યે ચ રૂપાવચરં અરૂપાવચરં ઉપપજ્જિત્વા પરિનિબ્બાયિસ્સન્તિ, તેસં ચવન્તાનં તેસં વચીસઙ્ખારો નિરુજ્ઝિસ્સતિ, નો ચ તેસં કાયસઙ્ખારો નિરુજ્ઝિસ્સતી''તિ (યમ॰ ૨.સઙ્ખારયમક.૮૮) રૂપારૂપભવૂપપજ્જનકાનં કામાવચરચુતિચિત્તસ્સપિ કાયસઙ્ખારાસમુટ્ઠાપનવચનેન ખીણાસવેહિ **અઞ્ઞેસમ્પિ...પે॰... ઞાયતી**''તિ વુત્તં. યસ્મા ચ –

> ''યસ્સ કાયસઙ્ખારો નિરુજ્ઝતિ, તસ્સ વચીસઙ્ખારો નિરુજ્ઝિસ્સતીતિ આમન્તા''તિ (યમ॰ ૨.સઙ્ખારયમક.૧૦૮),
>
> ''યસ્સ કાયસઙ્ખારો નિરુજ્ઝતિ, તસ્સ ચિત્તસઙ્ખારો નિરુજ્ઝિસ્સતીતિ આમન્તા''તિ (યમ॰ ૨.સઙ્ખારયમક.૧૦૮) ચ,
>
> ''પચ્છિમચિત્તસ્સ ભઙ્ગક્ખણે તેસં કાયસઙ્ખારો ચ ન નિરુજ્ઝતિ ચિત્તસઙ્ખારો ચ ન નિરુજ્ઝિસ્સતી''તિ (યમ॰ ૨.સઙ્ખારયમક.૧૧૩) –

આદિવચનતો ચ પચ્છિમચિત્તસ્સ પુરતો સોળસમેન ચિત્તેન તતો ઓરિમેન વા સદ્ધિં અસ્સાસપસ્સાસા ન ઉપ્પજ્જન્તીતિ સિદ્ધં. યદિ ઉપ્પજ્જેય્યું, ''પચ્છિમચિત્તસ્સ ભઙ્ગક્ખણે તેસં કાયસઙ્ખારો ન નિરુજ્ઝતી''તિ ન વદેય્ય, વુત્તઞ્ચેતં, તસ્મા હેટ્ઠિમકોટિયા ચુતિતો પુરિમેન સત્તરસમેન ઉપ્પન્ના અસ્સાસપસ્સાસા ચુતિયા હેટ્ઠા દુતિયેન ચિત્તેન સદ્ધિં નિરુજ્ઝન્તિ. તેન ''યસ્સ ચિત્તસ્સ અનન્તરા કામાવચરાનં પચ્છિમચિત્તં ઉપ્પજ્જિસ્સતી''તિ ચુતિચિત્તસ્સાનન્તરપચ્ચયભૂતસ્સપિ ચિત્તસ્સ કાયસઙ્ખારાસમુટ્ઠાપનતા વુત્તા.

અથ વા **યસ્સ ચિત્તસ્સા**તિ યેન ચિત્તેન સબ્બપચ્છિમો કાયસઙ્ખારો ઉપ્પજ્જતિ. તં ચિત્તં વુત્તન્તિ ગહેતબ્બં, ન પચ્છિમચિત્તસ્સ અનન્તરપચ્ચયભૂતં. **અનન્તરા**તિ હિ કાયસઙ્ખારુપ્પાદનં અન્તરં વિના, યતો પચ્છા કાયસઙ્ખારુપ્પાદનેન અનન્તરિતં હુત્વા પચ્છિમચિત્તં ઉપ્પજ્જિસ્સતીતિ અત્થો. કસ્મા? ''ઇતરેસં વચીસઙ્ખારો ચ નિરુજ્ઝિસ્સતિ કાયસઙ્ખારો ચ નિરુજ્ઝિસ્સતી''તિ (યમ॰ ૨.સઙ્ખારયમક.૮૮) વુત્તત્તા. અઞ્ઞથાપચ્છિમચિત્તતો પુરિમતતિયચિત્તસમઙ્ગીનં કાયસઙ્ખારો ઉપ્પજ્જતીતિ આપજ્જતીતિ. એવં સબ્બેસમ્પિ ચુતિચિત્તસ્સ રૂપજનકતાભાવે આગમં દસ્સેત્વા ઇદાનિ યુત્તિં દસ્સેતું ''**ન હી**''તિઆદિમાહ. તત્થ **ગબ્ભગમનાદીતિ આદિ**-સદ્દેન ઉદકનિમુગ્ગઅસઞ્ઞીભૂતકાલકતચતુત્થજ્ઝાનસમાપન્નરૂપારૂપભવસમઙ્ગીનિરોધસમાપન્નભાવે સઙ્ગણ્હાતિ.

૬૩૭. અનેકેસં કલાપાનં એકતો હુત્વા એકઘનપિણ્ડભાવેન પવત્તનતો કલાપન્તરભૂતાનં કલાપન્તરભૂતેહિ સમ્ફુટ્ઠભાવો વુત્તો. યતો તેસં દુવિઞ્ઞેય્યનાનત્તં, ન પન અવિનિબ્ભુત્તભાવતો. **તંતંભૂતવિવિત્તતા**તિ તેસં તેસં ભૂતાનં વિભત્તભાવો કલાપન્તરભૂતેહિ વિભત્તસભાવતા અસંકિણ્ણતાતિ અત્થો. યસ્મા પન યથાવુત્તા વિવિત્તતા રૂપાનં ઓસાનં હોતિ, તસ્મા ''**રૂપપરિયન્તો**''તિ વુત્તં. અથ વા તંતંભૂતસુઞ્ઞતા. યેસઞ્હિ પરિચ્છેદો આકાસો, તેસં પરિયન્તતાય તેહિ સુઞ્ઞભાવોતિ લક્ખિતબ્બો. તતોયેવ ચ સો ભૂતન્તરેહિ વિય તેહિ અસમ્ફુટ્ઠોતિ વુચ્ચતીતિ. **અઞ્ઞથા**તિ પરિચ્છિન્દિતબ્બેહિ અસમ્ફુટ્ઠભાવાભાવે.

૬૩૮. **તંતંવિકારાધિકરૂપેહી**તિ એત્થ કથં ચમ્મસુવણ્ણેસુ મુદુતાકમ્મઞ્ઞતા લબ્ભન્તિ, નનુ લહુતાદિવિકારા એકન્તતો ઇન્દ્રિયબદ્ધરૂપે એવ પવત્તનતો અનિન્દ્રિયબદ્ધે ન લબ્ભન્તીતિ? સચ્ચમેતં, ઇધ પન તંસદિસેસુ તબ્બોહારવસેન વુત્તં. તથા હિ તૂલપિચુઆદીસુ ગરુભાવાદિહેતૂનં ભૂતાનં અધિકભાવાભાવતો લહુઆદિવોહારો. નિદ્દિસિતબ્બધમ્મનિસ્સયરૂપે એવ વા સન્ધાય "**તંતંવિકારાધિકરૂપેહી**"તિ વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં. **સબ્બે સબ્બેસં પચ્ચયા** લહુતાદીનં અઞ્ઞમઞ્ઞાવિજહનતોતિ અધિપ્પાયો.

૬૪૧. **આચયસદ્દેનેવા**તિ નિદ્દેસે વુત્તઆચયસદ્દેનેવ. યો આયતનાનં આદિચયત્તા આચયો પુનપ્પુનં નિબ્બત્તમાનાનં, સોવ રૂપસ્સ ઉપરિચયત્તા ઉપચયોતિ અધિપ્પેતં અત્થં પાળિયં યોજેત્વા દસ્સેતું "**પાળિયં પના**"તિઆદિ વુત્તં. **ઉપ-સદ્દો પઠમત્થો** ''દાનં, ભિક્ખવે, પણ્ડિતુપઞ્ઞત્ત''ન્તિઆદીસુ (અ॰ નિ॰ ૩.૪૫) વિય. **ઉપરિઅત્થોચ** ''સમ્મટ્ઠે ઉપસિત્તે ચ, તે નિસીદિંસુ મણ્ડપે''તિઆદીસુ વિય. **અઞ્ઞથા**તિ ઉપ-સદ્દસ્સ ઉપરિઅત્થસ્સેવ ગહણે.

૬૪૩. **ફલવિપચ્ચનપકતિયા**તિ ફલવિપચ્ચનસભાવેન. **ફલમેવ વા પકતી**તિ આયુસંહાનાદિના ફલસભાવેન જરાનિદ્દેસોતિ અત્થો. તથા હિ ''ફલૂપચારેન વુત્તા''તિ વુત્તં. **સુપરિણતરૂપપરિપાકકાલે** હાનિદસકાદીસુ.

૬૪૫. **કત્તબ્બસભાવતો**તિ મૂલફલાદીનં ઇધાધિપ્પેતઆહારવત્થૂનં મુખેન અસનાદિકત્તબ્બસભાવતો. વિસભૂતે સઙ્ઘાતે ઓજા મન્દા હોતીતિ **સવિસત્તાભાવતો સુખુમતા વુત્તા. અઙ્ગમઙ્ગાનુસારિનો રસસ્સ સારો**તિ રસહરણીધમનિજાલાનુસારેન સરીરાવયવે અનુપ્પવિટ્ઠસ્સ આહારરસસ્સ અબ્ભન્તરાહારપચ્ચયો સ્નેહો, યો લોકે રસધાતૂતિ વુચ્ચતિ.

ઉપાદાભાજનીયકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નોઉપાદાભાજનીયકથાવણ્ણના

૬૪૬. ''એકં મહાભૂતં પટિચ્ચ તયો મહાભૂતા તયો મહાભૂતે પટિચ્ચ એકં મહાભૂત''ન્તિઆદિવચનતો (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૫૩) એકં મહાભૂતં અવસેસમહાભૂતે નિસ્સયતિ, તેહિ ઉપાદારૂપેન ચ નિસ્સીયતીતિ આહ "**નિસ્સયતિ ચ નિસ્સીયતિ ચા**"તિ.

૬૪૭. મહાભૂતાનં અઞ્ઞમઞ્ઞાવિજહનતો એકસ્મિમ્પિ કલાપે અનેકં ફોટ્ઠબ્બં અત્થીતિ ફોટ્ઠબ્બસભાવેસુયેવ અનેકેસુપિ આરમ્મણેસુ આપાથગતેસુ આભોગાદિવસેન એકંયેવ વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિહેતુ હોતીતિ અયં વિચારો દસ્સિતો. ઇતરેસુપિ પન યથાયોગં દસ્સેતબ્બો. તત્થ રસારમ્મણં તાવ ઇન્દ્રિયનિસ્સયં અલ્લીયિત્વા વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિહેતુભાવતો સતિપિ અનેકેસં રસાનં આપાથગમને એકસ્મિં ખણે એકપ્પકારંયેવ યથાવુત્તનયેન જિવ્હાવિઞ્ઞાણુપ્પત્તિહેતુ હોતિ, તથા ગન્ધારમ્મણં. રૂપસદ્દારમ્મણાનિ પન ઇન્દ્રિયનિસ્સયં અસમ્પત્વાવ વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિહેતુભાવતો યોગ્યદેસે અવટ્ઠિતાનિ યત્તકાનિ સહકારીપચ્ચયન્તરગતં ઉપકારં લભન્તિ, તત્તકાનિ એકસ્મિં ખણે એકજ્ઝં આરમ્મણં ન હોન્તીતિ ન વત્તબ્બાનિ. તથા હિ સદ્દો નિગ્ઘોસાદિકો અનેકકલાપગતો તથા વણ્ણોપિ સિવિકુબ્બહનનિયામેન એકજ્ઝં આરમ્મણં હોતીતિ. એત્થાપિ ચ આભુજિતવસેન આરમ્મણાધિમત્તતાવસેન અનેકકલાપસન્નિપાતેપિ કત્થચિ વિઞ્ઞાણુપ્પત્તિ હોતિયેવ. **પસાદાધિમત્તતા** પિત્તાદિવિબન્ધાભાવેન પસાદસ્સ તિક્ખતા. **કથં પન ચિત્તસ્સા**તિ ચિત્તસામઞ્ઞતો એકત્તનયવસેન પુચ્છતિ.

૬૫૧. તાદિસાયાતિ યા પચુરજનસ્સ અત્થીતિપિ ન ગહિતા. **સન્તી** સમાના. **એવન્તિ** યથાસસમ્ભારુદકં સસમ્ભારપથવિયા આબન્ધકં, એવં પરમત્થુદકં પરમત્થપથવિયાતિ દસ્સેતિ. **તદનુરૂપપચ્ચયેહી**તિ અત્તનો આબન્ધનાનુગુણેહિ આબન્ધિયમાનેહિ સન્ધારણાદિકિચ્ચેહિ પુરિમેહિ ચ પથવીઆદીહિ. **અકુસિત્વા પતિટ્ઠા હોતિ, અકુસિત્વા આબન્ધતી**તિ ઇમિના કુસિતબ્બકુસનકભાવો આપોધાતુયં નત્થીતિ ફોટ્ઠબ્બવસેન ઉભયધમ્મતં આહ. અઞ્ઞમઞ્ઞં નિસ્સયતા **અઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયતા**. અથ વા અઞ્ઞમઞ્ઞતા ચ નિસ્સયતા ચ **અઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયતા**. યદિ ફોટ્ઠબ્બાફોટ્ઠબ્બધાતૂનં ફોટ્ઠબ્બભાવેન વિના અઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયતા, પથવીઆદીનં કક્ખળાદિસભાવો એવ ફોટ્ઠબ્બભાવોતિ તબ્બિરહેન કથં તેસં આપોધાતુયા નિસ્સયાદિભાવોતિ આહ "**અવિનિબ્ભોગવુત્તીસૂ**"તિઆદિ. **અઞ્ઞમઞ્ઞપચ્ચયભૂતેસૂ**તિ એતેન ઉપાદારૂપં નિવત્તેતિ. અથ વા પુબ્બે અટ્ઠકથાધિપ્પાયે ઠત્વા ફોટ્ઠબ્બાફોટ્ઠબ્બધાતૂનં વિસિટ્ઠં અઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયતં વત્વા ઇદાનિ અત્તનો અધિપ્પાયે ઠત્વા અવિસેસેન તં દસ્સેન્તો આહ "**અવિનિબ્ભોગવુત્તીસૂ**"તિઆદિ. તંયેવ અવિસિટ્ઠં અઞ્ઞમઞ્ઞનિસ્સયતં દળ્હં કત્વા દસ્સેન્તો "**નાપિ સહજાતેસૂ**"તિઆદિમાહ. તત્થ અકુસનં તાવ એકકલાપગતત્તા ન વિચારેતબ્બં, કુસનં પન કથન્તિ? એકકલાપગતત્તા એવ. વિસું સિદ્ધાનંયેવ હિ વિસયમહાભૂતાનં કાયપ્પસાદનિસ્સયભૂતેસુ કુસનં દિસ્સતિ.

ઝાયતીતિ પરિપચ્ચતિ. **ન ઉણ્હા હુત્વા**તિ એતસ્સ ઉણ્હસભાવા હુત્વાતિ અયમત્થોતિ કત્વા "**તેજોસભાવતંયેવ પટિક્ખિપતી**"તિ વુત્તં. ઉણ્હપટિપક્ખત્તા સીતસ્સ ઉણ્હતાય પટિક્ખેપે સીતતાસઙ્કા સિયાતિ આહ "**ન સીતત્તં અનુજાનાતી**"તિ. તેજોસભાગતંયેવ વા સીતતાયપિ દસ્સેતું "**ન સીતત્તં અનુજાનાતી**"તિ વુત્તં. તેનેવાહ "**તેજો એવ હિ સીત**"ન્તિ. મન્દે હિ ઉણ્હભાવે સીતબુદ્ધીતિ **તેજો એવ હિ સીતં**. કથં પનેતં વિઞ્ઞાયતીતિ? સીતબુદ્ધિયા અવવત્થિતભાવતો પારાપારં વિય. તથા હિ આતપે ઠત્વા છાયં પવિટ્ઠાનં સીતબુદ્ધિ હોતિ, તત્થેવ પથવીગબ્ભતો નિગ્ગતાનં ઉણ્હબુદ્ધીતિ. યદિ તેજોયેવ સીતં, ઉણ્હભાવેન સદ્ધિં સીતભાવોપિ એકસ્મિં કલાપે ઉપલબ્ભેય્યાતિ આહ "**સીતુણ્હાનઞ્ચા**"તિઆદિ. ઉણ્હસીતકલાપેસુ સીતુણ્હાનં અપ્પવત્તિ. **દ્વિન્નં...પે॰... યુજ્જતિ**, ન આપોધાતુવાયોધાતૂનં સીતભાવેતિ અધિપ્પાયો. આપોધાતુયા હિ વાયોધાતુયા સીતભાવે ઉણ્હભાવેન સદ્ધિં એકસ્મિં કલાપે સીતભાવો લબ્ભેય્ય, ન પન લબ્ભતિ. ન ચેત્થ આપોધાતુઅધિકે વાયોધાતુઅધિકે વા કલાપે સીતભાવોતિ સક્કા વિઞ્ઞાતું તાદિસેપિ કત્થચિ કલાપે અલબ્ભમાનત્તા સીતભાવસ્સાતિ. ખરતાદિસભાવાધિકસ્સ ભૂતસઙ્ઘાતસ્સ દવતાદિસભાવાધિકતાપત્તિ **ભાવઞ્ઞથત્તં**. તં પન યથા હોતિ, તં દસ્સેતું "**પચ્ચ...પે॰... પ્પત્તી**"તિ આહ.

૬૫૨. એકન્તનચિત્તસમુટ્ઠાનાદીતિ **આદિ**-સદ્દેન એકન્તઅનુપાદિન્નુપાદાનિયાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. **પુરિમાનમ્પી**તિ "યં વા પનઞ્ઞમ્પી"તિ એતસ્મા વચનતો પુરિમાનં અનુપાદિન્નાનં સદ્દાયતનકાયવિઞ્ઞત્તિઆદીનં નચિત્તસમુટ્ઠાનાનઞ્ચ ચક્ખાયતનસોતાયતનાદીનં. **નકમ્મસ્સકતત્તાભાવાદિકન્તિ** નકમ્મસ્સકતત્તાભાવં નચિત્તસમુટ્ઠાનભાવન્તિ એવમાદિકં. **એકન્તાકમ્મજાદીસૂ**તિ **આદિ**-સદ્દેન એકન્તાચિત્તજં ગય્હતિ. **તા** જરતાઅનિચ્ચતા. **અનેકન્તેસુ ન ગહિતા**તિ એકન્તતો અકમ્મજેસુ સદ્દાયતનાદીસુ અચિત્તજેસુ ચ ચક્ખાયતનાદીસુ ગહેત્વા ચતુસમુટ્ઠાનિકત્તા અનેકન્તેસુ રૂપાયતનાદીસુ ન ગહિતાતિ અત્થો.

૬૬૬. અનિપ્ફન્નત્તાતિ અઞ્ઞં અનપેક્ખિત્વા સભાવતો અસિદ્ધત્તં. **તસ્સા**તિ વિઞ્ઞત્તિદ્વયસ્સ.

નોઉપાદાભાજનીયકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુકનિદ્દેસવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ચતુક્કનિદ્દેસવણ્ણના

૯૬૬. ''સબ્બં રૂપં મનસા વિઞ્ઞાત''ન્તિ વચનતો યદિ વિઞ્ઞાતતો અઞ્ઞં દિટ્ઠાદિ ન હોતીતિ ''કતમં તં રૂપં દિટ્ઠ''ન્તિઆદિના પુચ્છા ન કતા, એવં સન્તે ચતુક્કભાવો કથન્તિ અનુયોગં મનસિ કત્વા આહ ''**દસ્સનાદિગ્ગહણવિસેસતો**''તિ. દસ્સનં સવનં મિનિત્વા જાનનં વિજાનનઞ્ચાતિ એતસ્મા **દસ્સનાદિગ્ગહણવિસેસતો**. એતેન ગાહકભેદેન ગહેતબ્બભેદોતિ દસ્સેતિ. ઇદાનિ સમુખેનપિ ગહેતબ્બભેદો લબ્ભતીતિ દસ્સેતું ''**દિટ્ઠ...પે॰... ભાવતો**''તિ વુત્તં.

પઞ્ચકનિદ્દેસવણ્ણના

૯૬૯. તદિદં નયકરણં છબ્બિધાદીસુ તીસુ સઙ્ગહેસુ યોજિતં.

પકિણ્ણકકથાવણ્ણના

૯૭૫. એકન્તતો નીવરણત્તા મિદ્ધસ્સ ''નત્થિ નીવરણા''તિ વચનેન ગહણન્તિ દસ્સેતું ''**મિદ્ધસ્સપિ નીવરણસ્સા**''તિ વુત્તં. **ન ચ રૂપં પહાતબ્બં** નિપ્પરિયાયપ્પહાનસ્સ ઇધ અધિપ્પેતત્તા. એત્થ કેચિ ''નામકાયરૂપકાયગેલઞ્ઞસભાવતો દુવિધં મિદ્ધં. તત્થ પુરિમં 'નીવરણા'તિ વચનેન વુત્તં, ઇતરં રૂપસભાવ''ન્તિ વદન્તિ. તત્થ યં તં અરૂપતો અઞ્ઞં મિદ્ધં પરિકપ્પિતં, તમ્પિ નીવરણં મિદ્ધસભાવતો ઇતરં મિદ્ધં વિયાતિ પરિકપ્પિતમિદ્ધસ્સપિ ન સક્કા નીવરણભાવં નિવત્તેતુન્તિ તેસં વચનસ્સ નીવરણપ્પહાનવચનેન વિરોધં દસ્સેન્તો ''**ન ચ રૂપકાય**''ન્તિઆદિમાહ. અથ વા ખીણાસવાનં સોપ્પનસભાવતો સોપ્પસ્સ ચ મિદ્ધહેતુકત્તા અત્થિ મિદ્ધરૂપન્તિ વાદં સન્ધાય ઉત્તરમાહ ''**ન ચ રૂપકાયગેલઞ્ઞ**''ન્તિઆદિના. તત્થ મિદ્ધમેવ સોપ્પહેતૂતિ નાયં અવધારણા ઇચ્છિતા, સોપ્પહેતુ એવ મિદ્ધન્તિ પન ઇચ્છિતાતિ મિદ્ધતો અઞ્ઞોપિ સોપ્પહેતુ અત્થિ, કો પન સો? રૂપકાયગેલઞ્ઞં. ન ચ રૂપ...પે॰... વચનતોતિ યોજના દટ્ઠબ્બા.

વચીઘોસાદીતિ આદિ-સદ્દેન હુંકારાદિસદ્દો સઙ્ગય્હતિ. અઙ્ગુલિફોટાદિસદ્દો ઉતુસમુટ્ઠાનોયેવ, ચિત્તપચ્ચયો પન હોતિ. **રૂપભાવમત્તાની**તિ જરામરણસભાવાનં રૂપાનં તંધમ્મમત્તાનિ, તતો એવ ન જાતિઆદિધમ્મવન્તાનીતિ આહ ''**ન સયં સભાવવન્તાની**''તિ. યથા જરા અનિચ્ચતા ચ રૂપભાવમત્તં, એવં જાતિપીતિ જાતિયા રૂપભાવમત્તતાય ઉપસંહરણત્થો **તથા**-સદ્દો.

તેસં રૂપધમ્માનં. સઞ્જાતાદિ-સદ્દો વિય **અભિનિબ્બત્તિત**-સદ્દોપિ વત્તમાનકાલિકોપિ હોતીતિ ''**અભિનિબ્બત્તિયમાનધમ્મક્ખણસ્મિ**''ન્તિ વુત્તં. **એવમપી**તિ યદિપિ જિરણભિજ્જનભાવા જિરણાદિસભાવાનં ધમ્માનં જનકપચ્ચયકિચ્ચાનુભાવક્ખણે અભાવતો તપ્પચ્ચયભાવવોહારં અભિનિબ્બત્તિવોહારઞ્ચ ન લભન્તિ, એવમપિ તેસં ઉપાદિન્નતા વત્તબ્બાતિ સમ્બન્ધો. ''જરામરણં પટિચ્ચસમુપ્પન્ન''ન્તિ વચનતો તસ્સ પરિયાયતં વિવરતિ ''**તેસં ઉપ્પાદે સતી**''તિઆદિના.

યદિ એવન્તિ યદિ નિસ્સયપટિબદ્ધવુત્તિકા જાતિઆદયો, એવં સતિ. ''મહાભૂતાનં ઉપાદાયરૂપ''ન્તિ વચનતો ભૂતનિસ્સિતેસુ કેવલો ઉપાદાયવોહારોતિ ઉપાદાયે નિસ્સિતાપિ અપરેન ઉપાદાય-સદ્દેન વિસેસેત્વા વત્તબ્બાતિ

અધિપ્પાયેન “**ઉપાદાયુપાદાયભાવો આપજ્જતી**”તિ આહ. કારણકારણેપિ કારણે વિય વોહારો હોતિ ‘‘ચોરેહિ ગામો દટ્ઠો’’તિ યથાતિ દસ્સેન્તો “**ભૂત...પે॰... ત્તનતો**”તિ આહ. ઇદાનિ પરમ્પરા વિના નિપ્પરિયાયતો ઉપ્પાદાદીનં ભૂતપટિબદ્ધભાવં સહ નિદસ્સનેન દસ્સેતું “**અપિ ચા**”તિઆદિમવોચ. વિકારપરિચ્છેદાપિ ઉપાદાયરૂપવિકારાદિભાવે ભૂતપટિબદ્ધભાવાવિનિવત્તિતો એકસ્મિં કલાપે એકેકાવ વિકારાદયોતિ જીવિતિન્દ્રિયં વિય કલાપાનુપાલકં કલાપવિકારાદિભાવતો ચ ‘‘ઉપાદાયરૂપાનિ’’ઇચ્ચેવ વુચ્ચન્તીતિ આહ “**એવં વિકા...પે॰... યોજેતબ્બાની**”તિ.

અસઙ્ખતભાવનિવારણત્થં પરિનિપ્ફન્નતા વુત્તાતિ ઇદં અપરિનિપ્ફન્નસભાવવતો અનુપલબ્ભમાનતાય સસવિસાણં વિય કેનચિ ન સઙ્ખતન્તિ અસઙ્ખતં નામ સિયાતિ ઇમિસ્સા આસઙ્કાય નિવત્તનવસેન વુત્તં. અથ વા રૂપવિકારાદિભાવતો રૂપભાવો વિય રૂપે સતિ સન્તિ, અસતિ ન સન્તીતિ સિદ્ધાય પટિચ્ચસમુપ્પન્નતાય સાધિતા પરિનિપ્ફન્નતા તેસં સઙ્ખતભાવં સાધેન્તી અસઙ્ખતભાવં નિવારણત્થં જાયતીતિ વુત્તં “**અસઙ્ખતભાવનિવારણત્થં પરિનિપ્ફન્નતા વુત્તા**”તિ.

પકિણ્ણકકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

રૂપકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૩. નિક્ખેપકણ્ડં

તિકનિક્ખેપકથાવણ્ણના

૯૮૫. યથાવુત્તફસ્સપઞ્ચમકાદિરાસિકિચ્ચરહિતત્તા કેચિ ધમ્મે વિસું ઠપેત્વા સોવચસ્સતાદિઅવુત્તવિસેસસઙ્ગણ્હનત્થઞ્ચ, વેનેય્યજ્ઝાસયવસેન વા છન્દાદયો ''યેવાપના''તિ વુત્તાતિ યેવાપનકાનં પદુદ્ધારેન નિદ્દેસાનરહતાય કારણં વુત્તન્તિ હદયવત્થુસ્સ તથા નિદ્દેસાનરહતાય કારણં વદન્તો ''**સુખુમુપા...પે॰... હિતસ્સા**''તિ આહ. સુખુમભાવેપિ ઇન્દ્રિયાદિસભાવાનિ ઉપાદાયરૂપાનિ આધિપચ્ચાદિવસેન પાકટાનિ હોન્તિ, ન અતંસભાવં સુખુમુપાદાયરૂપન્તિ હદયવત્થુસ્સ પદુદ્ધારેન કુસલત્તિકપદભાજને નિદ્દેસાનરહતા વુત્તા. સુખુમભાવતોયેવ હિ તં **મહાપકરણેપિ** ''યં રૂપં નિસ્સાય મનોધાતુ ચ મનોવિઞ્ઞાણધાતુ ચ વત્તન્તી''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૮) નિસ્સિતધમ્મમુખેન દસ્સિતન્તિ. વેનેય્યજ્ઝાસયવસેન વા હદયવત્થુ પદુદ્ધારેન ન દસ્સિતન્તિ દટ્ઠબ્બં. યેન પન અધિપ્પાયેન રૂપકણ્ડે હદયવત્થુ દુવિધેન રૂપસઙ્ગહાદીસુ ન વુત્તં, સો રૂપકણ્ડવણ્ણનાય વિભાવિતો એવાતિ. **નિક્ખિપિત્વા**તિ પદસ્સ પક્ખિપિત્વાતિ અત્થોતિ અધિપ્પાયેન ''**વિત્થારદેસનં અન્તોગધં કત્વા**''તિ વુત્તં. મૂલાદિવસેન હિ દેસિતા કુસલાદિધમ્મા તંતંચિત્તુપ્પાદાદિવસેનપિ દેસિતા એવ નામ હોન્તિ તંસભાવાનતિવત્તનતોતિ.

મૂલવસેનાતિ સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનવસેન. એતાનિ હેતુપદાદીનિ હિનોતિ ફલં એતસ્મા પવત્તતીતિ **હેતુ**, પટિચ્ચ એતસ્મા એતીતિ **પચ્ચયો**, જનેતીતિ **જનકો**, નિબ્બત્તેતીતિ **નિબ્બત્તકો**તિ સેસાનં વચનત્થો. ''**મૂલટ્ઠસ્સ... પે॰... વુત્ત**''ન્તિ કસ્મા વુત્તં, નનુ ''પીળનટ્ઠો''તિઆદીસુ વિય મૂલભાવો મૂલટ્ઠો, તીણિ કુસલમૂલાનીતિ અયઞ્ચ મૂલતો નિક્ખેપોતિ? ન, મૂલસ્સ અત્થો મૂલટ્ઠો , સો એવ મૂલટ્ઠોતિ સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનટ્ઠેન મૂલસભાવાનં અલોભાદિધમ્માનં કુસલધમ્મેસુ કિચ્ચવિસેસસ્સ અધિપ્પેતત્તા. તેનેવાહ ''**અત્થોતિ ધમ્મકિચ્ચ**''ન્તિ. અથ વા **અત્થવસેના**તિ ''તીણિ કુસલમૂલાની''તિ વુત્તાનં તેસં મૂલાનં સભાવસઙ્ખાતઅત્થવસેન, ન ગાથાય વુત્તઅત્થવસેન. યસ્મા પન સો મૂલટ્ઠોયેવ ચ હોતિ, તસ્મા વુત્તં ''**અલોભાદીન**''ન્તિઆદિ. અલોભાદયો વિય વેદનાક્ખન્ધાદયોપિ અધિકતત્તા **તં**-સદ્દેન પટિનિદ્દિસિતબ્બાતિ વુત્તં ''**તે કુસલમૂલા તંસમ્પયુત્તા**''તિ. **તેહિ અલોભાદીહી**તિ એત્થ **આદિ**-સદ્દેન વા વેદનાક્ખન્ધાદયોપિ સઙ્ગહિતાતિ દસ્સેતું ''**તે કુસલમૂલા તંસમ્પયુત્તા**''તિ વુત્તં.

''કતમે ધમ્મા કુસલા''તિ પુચ્છિત્વા ફસ્સાદિભેદતો ચત્તારો ખન્ધે દસ્સેત્વા ''ઇમે ધમ્મા કુસલા''તિ (ધ॰ સ॰ ૧) વુત્તતા ખન્ધા ચ કુસલન્તિ વુત્તં ''**ખન્ધેહિ સભાવતો કુસલે પરિયાદિયતી**''તિ. **વેદનાક્ખન્ધો** વાતિ કુસલં... પે॰... વિઞ્ઞાણક્ખન્ધો વાતિ. **અઞ્ઞસ્સ** અત્તનો ફલસ્સ. **મૂલેહિ કુસલાનં અનવજ્જતાય હેતું દસ્સેતી**તિ ઇદં ન મૂલાનં કુસલસ્સ અનવજ્જભાવસાધકત્તા વુત્તં, અથ ખો તસ્સ અનવજ્જતાય સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધકત્તા. યદિ હિ મૂલેહિ કતો કુસલાનં અનવજ્જભાવો ભવેય્ય, તંસમુટ્ઠાનરૂપસ્સપિ સો ભવેય્ય, મૂલાનં વા તેસં પચ્ચયભાવો ન સિયા, હોતિ ચ સો. વુત્તઞ્હેતં ''હેતૂ હેતુ...પે॰... પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૧.). કિઞ્ચ ભિય્યો કુસલાનં વિય અકુસલાબ્યાકતાનમ્પિ તબ્ભાવો મૂલપટિબદ્ધો ભવેય્ય, તથા સતિ અહેતુકાનં અકુસલાબ્યાકતાનં તબ્ભાવો ન સિયા, તસ્મા કુસલાદીનં યોનિસોમનસિકારાદિપટિબદ્ધો કુસલાદિભાવો, ન મૂલપટિબદ્ધો, મૂલાનિ પન કુસલાદીનં સુપ્પતિટ્ઠિતભાવસાધનાનીતિ વેદિતબ્બં. સહેતુકા હિ ધમ્મા વિરુળ્હમૂલા વિય પાદપા સુપ્પતિટ્ઠિતા થિરા હોન્તિ, ન તથા અહેતુકાતિ. **તંસમ્પયોગકતં અનવજ્જસભાવ**ન્તિ ઇદમ્પિ ન અનવજ્જસભાવસ્સ તંસમ્પયોગેન

નિપ્ફાદિતત્તા વુત્તં, અનવજ્જસભાવં પન વિસેસેત્વા દસ્સેતું વુત્તં. અલોભાદિસમ્પયોગતો હિ કુસલાદીનં ખન્ધાનં અનવજ્જભાવો સુપ્પતિટ્ઠિતો જાયતિ, ન અહેતુકાબ્યાકતાનં વિય ન સુપ્પતિટ્ઠિતોતિ. યદિ એવં ન તેસં ખન્ધાનં કુસલાદિભાવો દસ્સિતો સિયા? ન, અધિકારતો કુસલભાવસ્સ વિઞ્ઞાયમાનત્તા. **કમ્મ**-સદ્દો વિય વિપાકધમ્મતાવાચિનો ન મૂલક્ખન્ધસદ્દા, સો ચ ઇધ અવિસેસતો વુત્તોતિ આહ "**કમ્મેહિ સુખવિપાકતં દસ્સેતી**"તિ. આદિકલ્યાણતં કુસલાનં દસ્સેતીતિ યોજના. અનવજ્જહેતુસભાવસુખવિપાકભાવનિદાનાદિસમ્પત્તિયો દટ્ઠબ્બા, યોનિસોમનસિકારઅવજ્જપટિપક્ખતાઇટ્ઠવિપાકતાવસેનપિ નિદાનાદિસમ્પત્તિયો યોજેતબ્બા. યોનિસોમનસિકારતો હિ કુસલા અલોભાદિમૂલકા, અલોભાદિસમ્પયોગતો ચ લોભાદિપટિપક્ખસુખવિપાકાવ જાતાતિ.

૯૮૬. "**કસ્મા વુત્ત**"ન્તિ અનુયુઞ્જિત્વા ચોદકો "**નનૂ**"તિઆદિના અત્તનો અધિપ્પાયં વિવરતિ. ઇતરો યથાવુત્તમોહસ્સ ઇધ **સમ્પયુત્ત**-સદ્દેન અવુચ્ચમાનતં "**સચ્ચમેત**"ન્તિ સમ્પટિચ્છિત્વા "**તેના**"તિઆદિના પરિહારમાહ. તસ્સત્થો – ''તંસમ્પયુત્તા''તિપદેન કિઞ્ચાપિ યથાવુત્તમોહો પધાનભાવેન ન ગહિતો, નાનન્તરિયકતાય પન ગુણભાવેન ગહિતોતિ. **અઞ્ઞત્થ અભાવા**તિ યથાવુત્તસમ્પયુત્તતો અઞ્ઞત્થ અભાવા. ન હિ વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસહગતો મોહો વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચાદિધમ્મેહિ વિના હોતીતિ.

૯૮૭. ઉપ્પાદાદિસઙ્ખતલક્ખણવિનિવત્તનત્થં "**અનિચ્ચદુક્ખઅનત્તતા**"તિ વુત્તં. ઉપ્પાદાદયો પન તદવત્થધમ્મવિકારભાવતો તંતંધમ્મગ્ગહણેન ગહિતાયેવ. તથા હિ વુત્તં ''જરામરણં દ્વીહિ ખન્ધેહિ સઙ્ગહિત''ન્તિ (ધાતુ॰ ૭૧), ''રૂપસ્સ ઉપચયો''તિ ચ આદિ. કેસકુમ્ભાદિ સબ્બં નામં **નામપઞ્ઞત્તિ**, રૂપવેદનાદિઉપાદાના બ્રહ્મવિહારાદિગોચરા ઉપાદાપઞ્ઞત્તિ **સત્તપઞ્ઞત્તિ**, તંતંભૂતનિમિત્તં ભાવનાવિસેસઞ્ચ ઉપાદાય ગહેતબ્બો ઝાનગોચરવિસેસો **કસિણપઞ્ઞત્તિ**. **પરમત્થે અમુઞ્ચિત્વા વોહરિયમાના**તિ ઇમિના વિહારમઞ્ચાદિપઞ્ઞત્તીનં સત્તપઞ્ઞત્તિસદિસતં દસ્સેતિ, યતો તા સત્તપઞ્ઞત્તિગ્ગહણેન ગય્હન્તિ. હુત્વા અભાવપટિપીળનઅવસવત્તનાકારભાવતો સઙ્ખતધમ્માનં આકારભાવતો સઙ્ખતધમ્માનં આકારવિસેસભૂતાનિ લક્ખણાનિ વિઞ્ઞત્તિઆદયો વિય વત્તબ્બાનિ સિયું, તાનિ પન નિસ્સયાનપેક્ખં ન લબ્ભન્તીતિ પઞ્ઞત્તિસભાવાનેવ તજ્જાપઞ્ઞત્તિભાવતોતિ ન વુત્તાનિ, સત્તઘટાદિતો વિસેસદસ્સનત્થં પન અટ્ઠકથાયં વિસું વુત્તાનીતિ. **ન હિ કો...પે॰... વત્તું યુત્તં** કુસલત્તિકસ્સ નિપ્પદેસત્તા.

૯૮૮. ભવતિ એત્થાતિ ભૂમિ, નિસ્સયપચ્ચયભાવતો સુખસ્સ ભૂમિ **સુખભૂમિ**. સુખવેદનાસહિતં ચિત્તં. તસ્સ ભૂમિભેદેન નિદ્ધારણત્થં તંનિસ્સયભૂતા સમ્પયુત્તધમ્મા "**કામાવચરે**"તિ વુત્તા. તસ્સ વા એકદેસભૂતસ્સ સમુદાયભાવતો આધારણભાવેન અપેક્ખિત્વા તંસમાનભૂમિ "**કામાવચરે**"તિ વુત્તા. તત્થ ''સુખભૂમિયં કામાવચરે''તિ દ્વેપિ ભુમ્મવચનાનિ ભિન્નાધિકરણભાવેન અટ્ઠકથાયં વુત્તાનીતિ ઉભયેસમ્પિ સમાનાધિકરણભાવેન અત્થયોગં દસ્સેતું "**સુખભૂમીતિ કામાવચરાદયોપિ યુજ્જન્તી**"તિ વુત્તં. યથેવ હિ ચિત્તં, એવં સબ્બેપિ પરિત્તસુખેન સમ્પયુત્તા ધમ્મા તસ્સ નિસ્સયભાવતો ભૂમિ કામાવચરાતિ. અટ્ઠકથાયમ્પિ વા અયમત્થો વુત્તોયેવાતિ દટ્ઠબ્બં. ''ચિત્ત''ન્તિ હિ ચિત્તુપ્પાદોપિ વુચ્ચતિ. તેન વુત્તં ''ચિત્તં ઉપ્પન્નન્તિ એત્થ ચિત્તમેવ અગ્ગહેત્વા પરોપણ્ણાસકુસલધમ્મેહિ સદ્ધિંયેવ ચિત્તં ગહિત''ન્તિ. **એવઞ્ચ કત્વા**તિ સુખભૂમિયન્તિ ચિત્તુપ્પાદસ્સ વિઞ્ઞાયમાનત્તા. **વિભાગદસ્સનં** વિસેસદસ્સનં. ભાસિતબ્બં ભાસિતં, તદેવ અત્થોતિ **ભાસિતત્થો**. અભિધેય્યત્થો. **તદત્થવિઞ્ઞાપનેના**તિ તિકદુકાનં કુચ્છિતાનં સલનાદિઅત્થદીપકેન.

૯૯૪. કો પન વાદો ખન્ધારમ્મણસ્સાતિ પુબ્બાપરભાવેન વત્તમાને અરહતો ખન્ધે એકત્તનયવસેન સન્તાનતો ‘‘અમ્હાકં માતુલત્થેરો’’તિઆદિના આલમ્બિત્વા પવત્તમાનં ઉપાદાનં તસ્સ ઉપાદાનક્ખન્ધેયેવ ગણ્હાતિ. સતિપિ તંસન્તતિપરિયાપન્ને લોકુત્તરક્ખન્ધે તત્થ પવત્તિતું અસમત્થભાવતો કા પન કથા ખન્ધે આરબ્ભ પવત્તમાને. એતેન નત્થિ મગ્ગો વિસુદ્ધિયા, નત્થિ નિબ્બાનન્તિ એવમાદિવસેન પવત્તા મિચ્છાદિટ્ઠિઆદયો ન મગ્ગાદિવિસયા તંતંપઞ્ઞત્તિવિસયાતિ દીપિતં હોતિ.

૯૯૮. એવં સં...પે॰... લેસિકાતિ અનુપાદાનિયેહિ અસંકિલેસિકાનં ભેદાભાવમાહ.

૧૦૦૬. અવિજ્જમાનો ચ સો નિચ્ચાદિવિપરિયાસાકારો ચાતિ **અવિ...પે॰... સાકારો**તિ પદચ્છેદો. દિટ્ઠિયા નિચ્ચાદિઅવિજ્જમાનાકારેન ગય્હમાનત્તેપિ ન તદાકારો વિય પરમત્થતો અવિજ્જમાનો, અથ ખો વિજ્જમાનો કાયો સક્કાયોતિ અવિજ્જમાનનિચ્ચાદિવિપરિયાસાકારતો વિસેસનન્તિ **લોકુત્તરા ન ઇદં વિસેસનં અરહન્તિ** ‘‘સન્તો વિજ્જમાનો કાયો સક્કાયો’’તિ. **વત્થુ અવિસેસિતં હોતી**તિ ઇદં ‘‘સતી કાયે’’તિ એત્થ કાય-સદ્દો સમૂહત્થતાય અનામસિતવિસેસં ખન્ધપઞ્ચકં વદતીતિ અધિપ્પાયેન વુત્તં. પસાદકાયો વિય કુચ્છિતાનં રાગાદીનં ઉપ્પત્તિટ્ઠાનતાય કાયોતિ વુચ્ચતીતિ એવં પન અત્થે સતિ દિટ્ઠિયા વત્થુ વિસેસિતમેવ હોતીતિ લોકુત્તરાપિ અપનીતા. ન હિ લોકુત્તરા ખન્ધા ઉપ્પત્તિટ્ઠાનતાય ‘‘કાયો’’તિ વુચ્ચન્તીતિ. **સુદ્ધિયા અહેતુભૂતેના**તિ ગોસીલાદિના, લોકિયસીલેન વા લોકુત્તરસીલસ્સ અપદટ્ઠાનેન. ‘‘અવીતિક્કમનીયતાસતતંચરિતબ્બતાહિ વા **સીલં**, તપોચરણભાવેન સમાદિન્નતાય **વતં**. અત્તનો ગવાદિભાવાધિટ્ઠાનં **સીલં**, ગચ્છન્તોયેવ ભક્ખનાદિગવાદિકિરિયાકરણં **વતં**. અકત્તબ્બાભિમતતો નિવત્તનં વા **સીલં**, તંસમાદાનવતો વેસભોજનકિચ્ચચરણાદિવિસેસપટિપત્તિ **વત**’’ન્તિ ચ સીલબ્બતાનં વિસેસં વદન્તિ.

૧૦૦૭. ઇમસ્સુપ્પાદા ઇદં ઉપ્પજ્જતીતિ ઉપ્પાદોતિ ન જનનમત્તં અધિપ્પેતં, અથ ખો અનિરોધોપીતિ ‘‘**અવિઘાતં જનસદ્દો વદતી**’’તિ આહ. તત્થાયં **જન**-સદ્દે નયો, જનિતાતિ **જના**, અવિહતાતિ અત્થો. **પુથૂ જના એતેસન્તિ પુથુજ્જના**તિ પુથુસત્થુમાનિનો સત્તા. **અભિસઙ્ખરણાદિઅત્થો વા જન-સદ્દો** અનેકત્થત્તા ધાતૂનં. ખન્ધાયતનાદીનં સવનાધીનત્તા પઞ્ઞાચક્ખુપટિલાભસ્સ તેસં સવનાભાવદીપકં ‘‘અસ્સુતવા’’તિ ઇદં પદં અન્ધતં વદતિ.

કતં જાનન્તીતિ અત્તના પરેહિ ચ કતં કુસલાકુસલં તેહિ નિપ્ફાદિતં સુખદુક્ખં યાથાવતો જાનન્તિ. પરેસં અત્તના, અત્તનો ચ પરેહિ કતં ઉપકારં યથાવુત્તાકારેન **પાકટં કરોન્તિ**. બ્યાધિઆદીહિ દુક્ખિતસ્સ ઉપટ્ઠાનાદિ**કાતબ્બં**, સંસારદુક્ખદુક્ખિતસ્સેવ વા યથાવુત્તાકારેન **કાતબ્બં કરોન્તિ**. અરિયકરધમ્મા અરિયસચ્ચાનીતિ પુરિમસચ્ચદ્વયવસેન વુત્તં ‘‘**વિપસ્સિયમાના અનિચ્ચાદયો**’’તિ. પરિઞ્ઞાદિવિસેસેન વા પસ્સિયમાનાતિ અત્થે સતિ **અનિચ્ચાદયો**તિ **આદિ**-સદ્દેન નિચ્ચમ્પિ નિબ્બાનં ગહિતન્તિ ચતુસચ્ચવસેનપિ યોજેતબ્બં, અનિચ્ચત્તાદયો વા ‘‘**અનિચ્ચાદયો**’’તિ વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બં.

અવસેસકિલેસા **કિલેસસોતં. ઞાણન્તિ** યાથાવતો જાનનં. યથાભૂતાવબોધેન હિ તસ્સ તાનિ અનુપ્પત્તિધમ્મતં આપાદિતતાય સન્તાને અપ્પવેસારહાનિ ‘‘સંવુતાનિ પિહિતાની’’તિ ચ વુચ્ચન્તિ. **તથા**તિ સબ્બસઙ્ખારાનં વિપ્પકારસ્સ ખમનાકારેન. અવિપરીતધમ્મા એતાય નિજ્ઝાયં ખમન્તીતિ **પઞ્ઞા ખન્તી**તિ. અદુટ્ઠસ્સેવ તિતિક્ખાભાવતો તથાપવત્તા ખન્ધાતિ અદોસપ્પધાના ખન્ધા વુત્તાતિ ‘‘**અદોસો એવ વા**’’તિ તતિયો વિકપ્પો

વુત્તો. સતિપટિપક્ખત્તા અભિજ્ઝાદોમનસ્સાનં ‘‘મુટ્ઠસ્સચ્ચ’’ન્તિ વુત્તા. **અક્ખન્તિ** દોસો. સસ્સતાદિઅન્તવિનિમુત્તા ધમ્મટ્ઠિતીતિ **સસ્સતુચ્છેદાદિગાહો તપ્પટિલોમભાવો** વુત્તો. દિટ્ઠધમ્મનિબ્બાનવાદો **નિબ્બાને પટિલોમભાવો**. ચરિમાનુલોમઞાણવજ્જતણ્હાદિકો કિલેસોતિ વુત્તો, પટિપદાઞાણદસ્સનઞાણદસ્સનાનિ વિય ગોત્રભુઞાણં કિલેસાનં અપ્પવત્તિકરણભાવેન વત્તતિ, કિલેસવિસયાતિલઙ્ઘનભાવેન પન પવત્તતીતિ કત્વા વુત્તં “**સઙ્ખાર**...**પે**॰... **પહાન**’’ન્તિ.

દિટ્ઠિયાદીનં સમુદયસભાગતા કમ્મસ્સ વિકુપ્પાદને સહકારીકારણભાવો, દસ્સનાદિબ્યાપારં વા અત્તાનઞ્ચ દસ્સનાદિકિચ્ચં ચક્ખાદીનન્તિ એવઞ્હિ યથાતક્કિતં અત્તાનં રૂપન્તિ ગણ્હાતિ. **યથાદિટ્ઠન્તિ** તક્કદસ્સનેન યથોપલદ્ધન્તિ અધિપ્પાયો. ન હિ દિટ્ઠિગતિકો રૂપાયતનમેવ અત્તાતિ ગણ્હાતીતિ. **ઇમિસ્સાપવત્તિયા**તિ સામઞ્ઞેન રૂપં અત્તાતિ સબ્બસઙ્ગાહકભૂતાય પવત્તિયા. **રૂપે**...**પે**॰... **માન**ન્તિ ચક્ખાદીસુ તંસભાવો અત્તાતિ પવત્તમાનં અત્તગ્ગહણં. **અનઞ્ઞત્તાદિગ્ગહણ**ન્તિ અનઞ્ઞત્તં અત્તનિયઅત્તનિસ્સિતઅત્તાધારતાગહણં. **વણ્ણાદીન**ન્તિ વણ્ણરુક્ખપુપ્ફમણીનં. નનુ ચ રુક્ખપુપ્ફમણિયો પરમત્થતો ન વિજ્જન્તિ? સચ્ચં ન વિજ્જન્તિ, તદુપાદાનં પન વિજ્જતીતિ તં સમુદિતાદિપ્પકારં ઇધ રુક્ખાદિપરિયાયેન વુત્તન્તિ રુક્ખાદિનિદસ્સનેપિ ન દોસો છાયારુક્ખાદીનં વિય રૂપસ્સ અત્તનો ચ સંસામિભાવાદિમત્તસ્સ અધિપ્પેતત્તા.

૧૦૦૮. જાતિઆદિસભાવન્તિ જાતિભવાદીનં નિબ્બત્તિનિબ્બત્તનાદિસભાવં, **ઉપ્પાદનસમત્થતા** પચ્ચયભાવો.

૧૦૦૯. સામઞ્ઞેન ‘‘તદેકટ્ઠા કિલેસા’’તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૧૦), પરતો ‘‘અવસેસો લોભો’’તિઆદિવચનતો (ધ॰ સ॰ ૧૦૧૧) પારિસેસતો સામત્થિયતો વા લબ્ભમાનતાય સતિપિ આગતત્તે સરૂપેન પભેદેન વા દિટ્ઠિઆદયો વિય અનાગતત્તા લોભાદયો ‘‘અનાગતા’’તિ વુત્તાતિ આહ “**ઇધ** ...પે॰... **સ્સેતુ**”ન્તિ. **અત્થતો વિઞ્ઞાયતિ** લોભાદીહિ સહજાતા હુત્વા દિટ્ઠિયા એવ પાળિયં વુત્તકિલેસભાવતો. **ઇતિપિ અત્થો યુજ્જતિ** સંયોજનકિલેસાનમ્પિ પટિનિદ્દેસારહત્તા સમ્પયુત્તસમુટ્ઠાનભાવતો ચ. **સંયોજનરહિતેહી**તિ સંયોજનભાવરહિતેહિ થિનઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, થિનઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ વા.

૧૦૧૩. એકદે...**પે**॰... **વદતિ** અવયવેનપિ સમુદાયો વુચ્ચતીતિ. હેતુ એતેસં અત્થીતિ વા **હેતુકા**. **અનિયતો**તિ ન અવધારિતો. પુરિમપદાવધારણવસેન ગહેતબ્બત્થત્તા **વિવરણીયત્થવા**. **અત્થતો નિક્ખિપિતુ**ન્તિ ‘‘તયો કુસલહેતૂ અલોભો અદોસો અમોહો’’તિઆદીસુ (ધ॰ સ॰ ૧૦૬૦) વિય પુરિમનયેન દસ્સિતધમ્મેયેવ હેતુપહાતબ્બહેતુકભેદતો અત્થદસ્સનવસેન નિદ્દિસિતુન્તિ અત્થો.

૧૦૨૯. અભિઞ્ઞાયુત્તવજ્જાનં મહગ્ગતાનં પરિત્તારમ્મણત્તાભાવા “**મહગ્ગતા વા ઇદ્ધિવિધાદયો**”તિ વુત્તં. અતીતંસઞાણસ્સ કામાવચરત્તા “**ચેતો**...**પે**॰... **ઞાણસમ્પયુત્તા**”તિ આહ.

૧૦૩૫. અનન્તરે નિયુત્તાનીતિ ચુતિઅનન્તરં ફલં અનન્તરં, તસ્મિં નિયુત્તાનિ તં એકન્તેન નિપ્ફાદનતો અનતિક્કમનકાનીતિ અત્થો. વુત્તપ્પકારસ્સ અનન્તરસ્સ કરણં અનન્તરં, તં સીલાનીતિ યોજેતબ્બં. અનેકેસુ આનન્તરિયેસુ કતેસુ કિઞ્ચાપિ બલવતોયેવ પટિસન્ધિદાનં, ન ઇતરેસં, અત્તના પન કાતબ્બકિચ્ચસ્સ તેનેવ કતત્તા તસ્સ વિપાકસ્સ ઉપત્થમ્ભનવસેન પવત્તનતો ન ઇતરાનિ તેન નિવારિતફલાનિ નામ હોન્તિ, કો પન વાદો પટિપક્ખેસુ કુસલેસૂતિ વુત્તં “**પટિપક્ખેન અનિવારણીયફલત્તા**”તિ. “**અનેકસ્મિમ્પિ**...**પે**॰... **નત્થી**”તિ કસ્મા

વુત્તં, નનુ અનેકેસુ આનન્તરિયેસુ કતેસુ બલવંયેવ પટિસન્ધિદાયકન્તિ તેન ઇતરેસં વિપાકો પટિબાહિતો હોતીતિ આહ "**ન ચ તેસ**"ન્તિઆદિ. તઞ્ચ તેસં અઞ્ઞમઞ્ઞં અપ્પટિબાહકત્તં માતિકાવણ્ણનાયં વિત્થારેન વિચારિતમેવ.

અત્થતો આપન્નં અગ્ગહેત્વા યથારુતવસેનેવ પાળિયા અત્થં ગહેત્વા તેસં વાદાનં તપ્પરભાવેન પવત્તિં સન્ધાય અહેતુકવાદાદીનં વિસેસં દસ્સેતું "**પુરિમવાદો**"તિઆદિ વુત્તં. અનિય્યાનિકનિય્યાનિકભેદં પન સમ્ભારકમ્મં બન્ધમોક્ખહેતૂતિ બન્ધમોક્ખહેતું પટિસેધેન્તોપિ કમ્મં પટિસેધેતિ. **સુમઙ્ગલવિલાસિનિયં** પન વિપાકસ્સ કમ્મકિલેસસમાધિપઞ્ઞાનં હેતુભાવતો વિપાકોપિ બન્ધમોક્ખહેતૂતિ ''નત્થિ હેતૂતિ વદન્તો ઉભયં પટિબાહતી''તિ (દી॰ નિ॰ અટ્ઠ॰ ૧.૧૭૦-૧૭૨) વુત્તં. તત્થ કમ્મં પટિસેધેન્તેનપિ વિપાકો પટિસેધિતો હોતિ, વિપાકં પટિસેધેન્તેનપિ કમ્મન્તિ તયોપિ એતે વાદા અત્થતો ઉભયપટિસેધકાતિ વેદિતબ્બા. **નિયતમિચ્છાદિટ્ઠિ**ન્તિ અહેતુકવાદાદિપટિસંયુત્તે અસદ્ધમ્મે ઉગ્ગહપરિપુચ્છાવિનિચ્છયપસુતસ્સ ''નત્થિ હેતૂ''તિઆદિના રહો નિસીદિત્વા ચિન્તેન્તસ્સ તસ્મિં આરમ્મણે મિચ્છાસતિ સન્તિટ્ઠતિ, ચિત્તં એકગ્ગં હોતિ, જવનાનિ જવન્તિ. પઠમજવને સતેકિચ્છો હોતિ, તથા દુતિયાદીસુ. સત્તમે અતેકિચ્છભાવં પત્તો નામ હોતિ. યા એવં પવત્તા દિટ્ઠિ, તં સન્ધાય વુત્તં ''નિયતમિચ્છાદિટ્ઠિ''ન્તિ. તતો પુરિમભાવા અનિયતા.

૧૦૩૯. સહજાત અઞ્ઞમઞ્ઞ નિસ્સય અત્થિ અવિગતાદિવિસિટ્ઠભાવેપિ મગ્ગપચ્ચયસ્સ સમ્પયોગવિસિટ્ઠતાદીપનેનેવ સહજાતાદિવિસિટ્ઠતાપિ વિઞ્ઞાયતીતિ પાળિયં ''સમ્પયુત્તો''તિ વુત્તન્તિ "**સમ્પયોગવિસિટ્ઠેના**"તિ વુત્તં. **મગ્ગ...પે॰... દસ્સેતું,** ન પન મગ્ગઙ્ગાનં અઞ્ઞમઞ્ઞં મગ્ગપચ્ચયભાવાભાવતોતિ અધિપ્પાયો. **એવં સતી**તિ યદિ મગ્ગઙ્ગાનં મગ્ગપચ્ચયલાભિતાય પકાસનો પઠમનયો, એવં સન્તે. મગ્ગઙ્ગાનિપિ વેદનાદયો વિય મગ્ગહેતુકભાવેન વત્તબ્બત્તા અમગ્ગસભાવાનં અલોભાદીનં તદઞ્ઞેસં તદુભયસભાવાનં ધમ્માનં પચ્ચયભાવદીપને તતિયનયે વિય ન ઠપેતબ્બાનીતિ આહ "**ઠપેત્વાતિ ન વત્તબ્બં સિયા**"તિ. **પુબ્બે**તિ પુરિમનયે.

દુતિયનયેપીતિ **પિ**-સદ્દેન પઠમનયં સમ્પિણ્ડેતિ. તેન સમ્માદિટ્ઠિયા પુરિમસ્મિં નયદ્વયે ઠપિતત્તા તસ્સ સહેતુકભાવદસ્સનો તતિયનયો આરદ્ધોતિ દસ્સેતિ. તતિયનયે સમ્માદિટ્ઠિયા સહેતુકભાવદસ્સનં અનિચ્છન્તો ચોદકો "**કથં દસ્સિતો**"તિ ચોદેત્વા "**નનૂ**"તિઆદિના અત્તનો અધિપ્પાયં વિવરતિ. ઇતરો "**યથા હી**"તિઆદિના દસ્સનેન પહાતબ્બહેતુભાવેન વુત્તાનમ્પિ લોભાદીનં અઞ્ઞમઞ્ઞં સહજેકટ્ઠસમ્પયુત્તસઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્નતો દસ્સનેન પહાતબ્બહેતુકસઙ્ગહો વિય મગ્ગહેતુભાવેન વુત્તાયપિ સમ્માદિટ્ઠિયા મગ્ગહેતુકભાવોપિ યુજ્જતિ મગ્ગહેતુસમ્પયુત્તસઙ્ખારક્ખન્ધપરિયાપન્નભાવતોતિ દસ્સેતિ.

તતો અઞ્ઞસ્સેવાતિ તતો સમ્માદિટ્ઠિસઙ્ખાતહેતુતો અઞ્ઞસ્સ અલોભાદોસસ્સેવ. **અઞ્ઞેના**તિ ''મગ્ગો હેતૂ''તિ ઇતો અઞ્ઞેન. અલોભાદોસાનંયેવ અધિપ્પેતત્તા તેસંયેવ આવેણિકેન મગ્ગહેતૂતિ ઇમિના **પરિયાયેન. સાધારણેન પરિયાયેના**તિ તિણ્ણમ્પિ હેતૂનં અધિપ્પેતત્તા મગ્ગામગ્ગસભાવાનં સાધારણેન મગ્ગહેતુમગ્ગહેતૂતિ ઇમિના પરિયાયેન. **તેસ**ન્તિ હેતૂનં. **અઞ્ઞેસ**ન્તિ હેતુસમ્પયુત્તાનં. **અત્થવિસેસવસેના**તિ ''મગ્ગહેતુકા''તિ પાળિયા અત્થવિસેસવસેન. અમોહેન અલોભાદોસામોહેહિ ચ સેસધમ્માનં સહેતુકભાવદસ્સનવસેન પવત્તા દુતિયતતિયનયા "**સરૂપતો હેતુહેતુમન્તદસ્સન**"ન્તિ વુત્તા. **તથાઅદસ્સનતો**તિ સરૂપેન અદસ્સનતો. **અત્થેન...પે॰... ગમનતો**તિ ''મગ્ગઙ્ગાનિ ઠપેત્વા તંસમ્પયુત્તો''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૦૩૯) વચનતો મગ્ગસભાવાનં ધમ્માનં મગ્ગપચ્ચયતાસઙ્ખાતો સમ્પયુત્તાનં હેતુભાવો સરૂપતો દસ્સિતો. મગ્ગહેતુભૂતાય પન સમ્માદિટ્ઠિયા સમ્પયુત્તાનં હેતુહેતુભાવો અત્થતો ઞાપિતો હોતીતિ અત્થો.

૧૦૪૦. અસભાવધમ્મો ગરુકાતબ્બો ન હોતીતિ “**સભાવધમ્મો**”તિ વુત્તં. તેનેવ **પટ્ઠાનવણ્ણનાયં** (પટ્ઠા॰ અટ્ઠ॰ ૧.૩) ‘‘આરમ્મણાધિપતિ જાતિભેદતો કુસલાકુસલવિપાકકિરિયરૂપનિબ્બાનવસેન છબ્બિધો’’તિ વક્ખતિ. **મગ્ગાદીનિ ઠપેત્વા**તિ મગ્ગાદીનિ પહાય. **અઞ્ઞેસ**ન્તિ મગ્ગાદિતો અઞ્ઞેસં. **અધિ...પે॰... વસ્સા**તિ આરમ્મણાધિપતિપચ્ચયભાવસ્સ. પઞ્ચુત્તરત્તા કુસલાનં લોકુત્તરકથાય ચ પઞ્ઞાધુરત્તા વીમંસાધિપતિસ્સ સેસાધિપતીનં પધાનતા વેદિતબ્બા.

૧૦૪૧. પદેસસત્તવિસયત્તા પઠમવિકપ્પસ્સ સકલસત્તવસેન દસ્સેતું “**કપ્પસહસ્સાતિક્કમેપિ વા**”તિઆદિ વુત્તં. **લદ્ધોકાસં યં ભવિસ્સતી**તિ લદ્ધોકાસં યં કમ્મં પાપુણિસ્સતિ. કપ્પસહસ્સાતિક્કમે અવસ્સં ઉપ્પજ્જનવિપાકત્તા **તદપિ...પે॰... વુચ્ચતી**તિ. અલદ્ધત્તલાભતાય ઉપ્પાદાદિક્ખણં અપ્પત્તસ્સ વિપાકસ્સ અનુપ્પન્નભાવો નત્થિભાવો પાકટભાવાભાવતોતિ વુત્તં “**નત્થિ નામ ન હોતીતિ અનુપ્પન્નો નામ ન હોતી**”તિ. **તત્થા**તિ અરૂપભવગ્ગે.

અવિપક્કવિપાકં કમ્મં સહકારીકારણસમવાયાલાભેન અકતોકાસં વિપાકાભિમુખભાવાભાવતો વિપક્કવિપાકકમ્મસરિક્ખકન્તિ વુત્તં “**અલદ્ધો...પે॰... દેય્યા**”તિ. કિચ્ચનિપ્ફત્તિયા અસતિ ઉપ્પન્નમ્પિ કમ્મં અનુપ્પન્નસમાનન્તિ “**ઓકાસો ન ભવેય્યા**”તિ એતસ્સ **સમત્થતા ન સિયા**તિ અત્થમાહ. તેન અપચયગામિકમ્મકિચ્ચસ્સ ઓકાસાભાવો દસ્સિતો. પુબ્બે નિરત્થકત્તા ઉપ્પત્તિયા ઓકાસો ન ભવેય્યાતિ પયોજનાભાવતો કમ્મુપ્પત્તિયા ઓકાસાભાવો વુત્તો. “**વિપાકતો અઞ્ઞસ્સ પવત્તિઓકાસો ન ભવેય્યા**”તિ ઇમિના અસમ્ભવતોતિ અયમેતેસં વિસેસો. **ધુવવિપાકસ્સ** કમ્મસ્સ **વિપાકેન** નિદસ્સનમત્તભૂતેનાતિ અધિપ્પાયો. અરિયમગ્ગઆનન્તરિયકમ્માનં વિય મહગ્ગતકમ્માનં નિયતસભાવતાભાવા અટ્ઠસમાપત્તીનં “**બલવવિરહે**”તિઆદિના સવિસેસનધુવવિપાકતા વુત્તા. એત્થ ચ ‘‘પઞ્ચ આનન્તરિયકમ્માની’’તિ નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં નિયતમિચ્છાદિટ્ઠિયાપિ ધુવવિપાકત્તા. યસ્સ કમ્મસ્સ કતત્તા યો વિપાકો નિયોગતો ઉપ્પજ્જિસ્સતિ, સો તસ્સ અનાગતકાલેપિ ઉપ્પાદિવોહારં લભતિ. સો ચ ઉપ્પાદિવોહારો આયૂહિતકમ્મવસેન વુચ્ચમાનો ભાવિના આયૂહિતભાવેન મગ્ગો અનુપ્પન્નોતિ એત્થ વુત્તોતિ દસ્સેતું “**યં આયૂહિતં ભવિસ્સતી**”તિઆદિ વુત્તં.

૧૦૫૦. ઉપાદાનેહિ આદિન્નાતિ સમ્બન્ધો. **અઞ્ઞે**તિ ઉપાદાનારમ્મણેહિ અઞ્ઞે અનુપાદાનિયાતિ અત્થો. **આદિકેન ગહણેના**તિ ‘‘અહં ફલં સચ્છાકાસિ’’ન્તિ એવં પચ્ચવેક્ખણઞાણસઙ્ખાતેન ગહણેન. ઇદાનિ ઉપેતત્થદીપકસ્સ ઉપ-સદ્દસ્સ વસેન **ઉપાદિન્ન**-સદ્દસ્સ અત્થં વત્તું “**ઉપાદિન્નસદ્દેન વા**”તિઆદિ વુત્તં. તત્થ નિબ્બાનસ્સ અનજ્ઝત્તભાવતો “**અમગ્ગફલધમ્માયેવ વુત્તા**”તિ આહ. **ઇતરેહી**તિ અજ્ઝત્તપદાદીહિ.

તિકનિક્ખેપકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુકનિક્ખેપકથાવણ્ણના

૧૦૬૨. મેત્તાય અયનં ઉપગમનં મેત્તાયનં, તઞ્ચ અત્તનો સન્તાને મેત્તાય લાભો ઉપ્પાદનં સત્તાનં અનુપગમો અત્થતો મજ્જનમેવાતિ ‘‘મેત્તા, મેદન’’ન્તિ વત્વા “**સિનેહન**”ન્તિ આહ.

૧૦૬૫. તસ્મિં તસ્મિં વિસયે ચિત્તં સંરઞ્જતીતિ **ચિત્તસ્સ સંરઞ્જનં. તણ્હાવિચરિતાદી**તિ **આદિ**-સદ્દેન એસનાદયો સઙ્ગહિતા. તણ્હાય વિપુલતા વિસયવસેન પવત્તિવસેન વા વેદિતબ્બા. અનિચ્ચાદિસભાવસ્સ રૂપાદિકસ્સ નિચ્ચાદિતો ગહણં અભિનિવેસો વિસેસતો તણ્હાવસેન હોતિ તણ્હારહિતાય દિટ્ઠિયા અભાવાતિ ઉપચારવસેન

નિમિત્તસ્સ કત્તુભાવમાહ "**નિચ્ચાદિતો ગણ્હન્તી વિસંવાદિકા હોતી**"તિ. પાકટેન સદ્દેન લબ્ભમાનત્તા યથારુતવિઞ્ઞાયમાનત્તા ચ **વિસત્તિકાસદ્દસ્સ** વિસતસભાવો "**પધાનો અત્થો**"તિ વુત્તો. "અન્તલિક્ખચરો પાસો, ય્વાયં ચરતિ માનસો. તેન તં બાધયિસ્સામી"તિઆદિવસેન (સં॰ નિ॰ ૧.૧૫૧; મહાવ॰ ૩૩) **મારેન ગહિતતાય**.

૧૦૬૬. અનત્થચરણાદિઅનભિસન્ધાનકતાય અટ્ઠાનભૂતેસુ ચ વસ્સવાતાદિસઙ્ખારેસુ ઉપ્પન્નકોપો વિય સત્તેસુ અત્થાચરણાદિના આરોપનાધિપ્પાયેસુયેવ તદજ્ઝારોપનવસેન પવત્તો યદિપિ અનાયતનુપ્પત્તિયા અટ્ઠાનાઘાતોયેવ હોતિ, સત્તવિસયત્તા પન સતિ ચિત્તસ્સ એકન્તબ્યાપત્તિયં કમ્મપથભેદો હોતિયેવાતિ સક્કા વિઞ્ઞાતું, અટ્ઠાનુપ્પત્તિયં પનસ્સ ન સિયા કમ્મપથભેદોતિ આહ "**સત્તેસુ ઉપ્પન્નો અટ્ઠાનકોપો કરોતી**"તિ. પટિઘાદિપદાનં ઘટ્ટનાપુરિમયામવિકારુપ્પત્તિસમઞ્ઞાદીસુપિ દસ્સનતો "**પટિવિરોધાદિપદાનિ તેસં વિસેસનત્થાની**"તિ વુત્તં.

૧૦૯૧. દ્વે ધમ્મા તયો ધમ્માતિ સદ્દન્તરસન્નિધાનેન પરિચ્છેદવતો બહુવચનસ્સ દસ્સનતો "**અપરિચ્છેદેન બહુવચનેના**"તિ વુત્તં. **ઉદ્દેસો કતોતિ ઇતિ**-સદ્દો હેતુઅત્થો. તેન બહુવચનેન ઉદ્દેસકરણં બહુવચનેન પુચ્છાય કારણન્તિ દીપેતિ. ઉદ્દેસાનુવિધાયિની હિ પુચ્છાતિ. તથા હિ સઙ્ખાપરિચ્છિન્ને ઉદ્દેસે "કતમે વા તયો"તિ સઙ્ખાપરિચ્છિન્નાવ પુચ્છા કરીયતીતિ. ઉદ્દેસેન ધમ્માનં અત્થિતામત્તવચનિચ્છાયં સભાવભૂમિકારણફલાદિપરિચ્છેદો વિય સઙ્ખાપરિચ્છેદોપિ ન કાતબ્બોતિ અધિપ્પાયેન "**અનિદ્ધારિતપરિચ્છેદે**"તિઆદિ વુત્તં. "અપચ્ચયા ધમ્મા"તિ પદતો પન હેટ્ઠા અનેકભેદભિન્ના ધમ્મા અપરિચ્છેદેન બહુવચનેનેવ ઉદ્દિટ્ઠા, ઉદ્ધઞ્ચ તથા ઉદ્દિસીયન્તીતિ તં સોતપતિતતાય ભેદાભાવેપિ પરમત્થતો અપ્પચ્ચયધમ્મસ્સ અસઙ્ખતધમ્મસ્સ ચ સોપાદિસેસનિરુપાદિસેસરાગક્ખયાદિઅસઙ્ખતાદિવચનવચનીયભાવેન ઉપચરિતભેદેગહિતે પદદ્વયેન અત્થિ કાચિ ભેદમત્તાતિ **અપરિચ્છેદેન બહુવચનેન ઉદ્દેસો કતો**તિ યુત્તં સિયા. ઉદ્દેસાનુસારીનિ પુચ્છાનિગમનાનીતિ તાનિપિ તથા પવત્તાનિ. નિદ્દેસો પન યથાધિપ્પેતસભાવાદિપરિચ્છેદવિભાવનવસેનેવ કાતબ્બોતિ અસઙ્ખતા ધાતુ ઇચ્ચેવ કતો પરમત્થતો ભેદાભાવદીપનત્થન્તિ દટ્ઠબ્બં. કથેતુકામતાવસેન પુચ્છન્તો યસ્સ કથેતિ, તેન કાતબ્બપુચ્છાય કરણતો તગ્ગતં અજાનનં સંસયં વા અનુવિધાયયેવ પુચ્છતીતિ "**સભાવ...પે॰... અજાનન્તસ્સ વસેન પુચ્છા કરીયતી**"તિ વુત્તં. **નિદ્દેસતો પુબ્બે**તિઆદિના અટ્ઠકથાયં વુત્તં પુચ્છાનુસન્ધિંયેવ વિભાવેતિ.

૧૧૦૧. ભિન્દિત્વાતિ વિભજિત્વા. **રૂપાવ...પે॰... વિઞ્ઞેય્યા**તિ કામાવચરકુસલમહાકિરિયવિઞ્ઞાણેન મહગ્ગતધમ્માનં સમ્મસનવસેન યથાયોગં મહગ્ગતપ્પમાણધમ્માનં પચ્ચવેક્ખણાદિવસેન રૂપરાગારૂપરાગસમ્પયુત્તેન અકુસલમનોવિઞ્ઞાણેન મહગ્ગતધમ્માનં અભિનિવેસનઅસ્સાદનવસેન તંતંપઞ્ઞત્તિયઞ્ચ તંતંવોહારવસેન પવત્તેન આવજ્જનેન ચ યથાવુત્તવિઞ્ઞાણાનં પુરેચારિકેન કામાવચરધમ્મા ન વિઞ્ઞેય્યા. **ઇતરેના**તિ પરિત્તારમ્મણેન. **કામાવચરાનમેવ આરમ્મણાનન્તિ** નિદ્ધારણે સામિવચનં. રૂપારમ્મણાદીહિ વિઞ્ઞાણેહિ તત્થ રૂપારમ્મણેન વિઞ્ઞાણેનપિ સદ્દાદીનં અવિઞ્ઞેય્યતા રૂપસ્સ ચ વિઞ્ઞેય્યતા. એવં સેસેસુપિ યોજના દટ્ઠબ્બા. ચક્ખુદ્વારિકેન સદ્દાદીનં અવિઞ્ઞેય્યતા રૂપસ્સ વિઞ્ઞેય્યતાતિઆદિના **દ્વારભેદવસેન** યોજેતબ્બં. **ઇતરન્તિ** ઇટ્ઠમજ્ઝત્તં અનિટ્ઠમનિટ્ઠમજ્ઝત્તઞ્ચ. **રૂપાવચરાદયો કામાવચરવિપાકાદીહી**તિ રૂપાવચરારૂપાવચરલોકુત્તરપઞ્ઞત્તિયો કામાવચરવિપાકેહિ લોકુત્તરા કામાવચરતો ઞાણવિપ્પયુત્તકુસલકિરિયેહિ અકુસલેહિ ચ અવિઞ્ઞેય્યાતિ યોજેતબ્બં. નિબ્બાનસ્સ અવિજાનનસભાવો એવ **અત્તસમ્ભવો**.

૧૧૦૨. રૂપારૂપાવચરકમ્મૂપપત્તિભવે દિટ્ઠિરહિતો લોભો ભવાસવોતિ યથાવુત્તવિસયો દિટ્ઠિસહિતો સબ્બકામાવચરધમ્મવિસયો ચ લોભો કામાસવો ભવિતું યુત્તોતિ વુત્તં "**ભવાસવં...પે॰... સિયા**"તિ. કામાસવભવાસવવિનિમુત્તસ્સ હિ લોભસ્સ અભાવં સયમેવ વક્ખતીતિ. **પાળિયન્તિ** અટ્ઠકથાકણ્ડપાળિયં. તત્થ યથા ''કામાસવો અટ્ઠસુ લોભસહગતચિત્તુપ્પાદેસુ ઉપ્પજ્જતી''તિ વુત્તં, એવં ''ભવાસવો અટ્ઠસુ લોભસહગતચિત્તુપ્પાદેસુ ઉપ્પજ્જતી''તિ અવત્વા ''ચતૂસુદિટ્ઠિગતવિપ્પયુત્તલોભસહગતચિત્તુપ્પાદેસુ ઉપ્પજ્જતી''તિ (ધ॰ સ॰ ૧૪૬૫) વુત્તત્તા ''ભવાસવો...પે॰... યુત્તેસુ એવ ઉપ્પજ્જતી''તિ પાળિયં વુત્તોતિ સાવધારણં વુત્તં. તથા ચ વક્ખતિ ''ભવાસવો ચતૂસુ દિટ્ઠિગતવિપ્પયુત્તેસુ અવિજ્જાસવેન સદ્ધિં એકધાવ એકતો ઉપ્પજ્જતી''તિ (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૪૭૩). **સોપિ રાગો**તિ સસ્સતદિટ્ઠિસહગતો રાગો. કામભવપત્થના વિય કામાસવોતિ યુત્તં વત્તું. સસ્સતદિટ્ઠિસહગતરાગકામભવપત્થનાનમ્પિ હિ ભવાસવોતિ વત્તબ્બપરિયાયો અત્થીતિ ''સસ્સતદિટ્ઠિસહગતો રાગો ભવરાગવસેન પત્થના ભવાસવો નામા''તિ વુત્તં, ન તેસં ઇધ અધિપ્પેતભવાસવભાવદસ્સનત્થન્તિ **અટ્ઠકથાયં** અધિપ્પાયો દટ્ઠબ્બો. તથા હિ ''રૂપારૂપસઞ્ઞાતે કમ્મતો ચ ઉપપત્તિતો ચ દુવિધેપિ ભવે આસવો ભવાસવો''તિ વુત્તન્તિ. તત્થ કામભવપત્થનાય તાવ કામાસવભાવો હોતુ, રૂપારૂપભવેસુ સસ્સતાભિનિવેસસહગતરાગસ્સ કથન્તિ? સોપિ યથાવુત્તવિસયે કામનવસેન પવત્તિતો કામાસવોયેવ નામ. સબ્બેપિ હિ તેભૂમકા ધમ્મા કમનીયટ્ઠેન કામાતિ. ન ચેત્થ અનિટ્ઠપ્પસઙ્ગો દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તલોભસ્સ ભવાસવભાવેન વિસું ઉદ્ધટત્તા. અવસ્સઞ્ચેતમેવં વિઞ્ઞાતબ્બં, ઇતરથા રૂપારૂપભવેસુ ઉચ્છેદદિટ્ઠિસહગતસ્સપિ લોભસ્સ ભવાસવભાવો આપજ્જેય્યાતિ. કામાસવાદયો એવ દિટ્ઠધમ્મિકસમ્પરાયિકાસવભાવેન દ્વિધા વુત્તા.

૧૧૦૩. ઇધ પાળિયાપિ ભવાસવવિનિમુત્તલોભસ્સ કામાસવભાવો ન ન સક્કા યોજેતુન્તિ દસ્સેતું "**કામાસવનિદ્દેસે ચા**"તિઆદિ વુત્તં. ''ધમ્મચ્છન્દો સદ્ધા''તિ કેચિ.

૧૧૦૫. ઉપાદાનક્ખન્ધેસ્વેવ પવત્તતિ તબ્બિનિમુત્તસ્સ ધમ્મસ્સ જીવગ્ગહણવિસયસ્સ પરમત્થતો અભાવા. **રૂપે...પે॰... વિઞ્ઞાણે વા પન ન પતિટ્ઠાતિ** રૂપાદીનં અવિપરીતસભાવમત્તે અટ્ઠત્વા સયં સમારોપિતસ્સ તેસુ પરિકપ્પનામત્તસિદ્ધસ્સ કસ્સચિ આકારસ્સ અભિનિવેસનતો. તેનેવાહ ''તતો અઞ્ઞં કત્વા''તિ. **તતો** ઉપાદાનક્ખન્ધતો. વેદનાદયોપિ હિ કેચિ દિટ્ઠિગતિકા અનિચ્ચાતિ પસ્સન્તીતિ. **તતો**તિ વા સરીરસઞ્ઞાતરૂપક્ખન્ધતો. ''અઞ્ઞં જીવં અઞ્ઞં સરીર''ન્તિ હિ વુત્તં. **હોતી**તિ ભવતિ સસ્સતં અત્તાતિ અત્થો. **અઞ્ઞન્તિ** બ્રહ્મઇસ્સરાદિતો અઞ્ઞં.

અરૂપભવો વિય રૂપરાગપ્પહાનેન રૂપભવો કામરાગપ્પહાનેન પત્તબ્બો. રૂપીબ્રહ્માનઞ્ચ પઞ્ચકામગુણિકો રાગો પહીયતિ, ન વિમાનાદીસુ રાગોતિ સો અકામરાગોતિ કત્વા કામાસવો ન હોતીતિ અટ્ઠકથાયં પટિક્ખિત્તં. ટીકાકારેહિ પન કામાસવભવાસવવિનિમુત્તલોભાભાવદસ્સનેન રૂપીબ્રહ્માનં વિમાનાદિરાગસ્સપિ કામચ્છન્દાદિભાવતો દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તરૂપારૂપભવરાગવિનિમુત્તો સબ્બો લોભો કામાસવોતિ દસ્સિતો. તત્થ યુત્તં વિચારેત્વા ગહેતબ્બં. સિયા આસવસમ્પયુત્તો કામરાગેન ભવરાગેન વા સહુપ્પત્તિયં, સિયા આસવવિપ્પયુત્તો તદઞ્ઞરાગેન સહુપ્પત્તિયં, ''ચતૂસુ દિટ્ઠિગતા''તિઆદિપાળિયા અભાવદસ્સનેન કામાસવભવાસવવિનિમુત્તલોભાભાવં દસ્સેત્વા ''કામાસવો''તિઆદિપાળિદસ્સનેન દિટ્ઠિરાગસ્સ કામાસવભાવં સાધેતિ. **પહાતબ્બદસ્સનત્થન્તિ** પહાતબ્બતાદસ્સનત્થં. **પહાને**તિ પહાનનિમિત્તં.

૧૧૨૧. જાતિયાતિ ખત્તિયસભાવાદિજાતિસમ્પત્તિયા. **ગોત્તેના**તિ ગોતમગોત્તાદિઉક્કટ્ઠગોત્તેન. **કોલપુત્તિયેના**તિ મહાકુલભાવેન. **વણ્ણપોક્ખરતાયા**તિ વણ્ણસમ્પન્નસરીરતાય. ''પોક્ખર''ન્તિ હિ સરીરં વુચ્ચતીતિ. **માનં જપ્પેતી**તિ માનં પવત્તેતિ કરોતિ. પવત્તો માનો **પવત્તમાનો. પુગ્ગલવિસેસ**ન્તિ સેય્યસ્સ સેય્યોતિઆદિભેદં પુગ્ગલવિસેસં. સેય્યં ભિન્દિત્વા પવત્તમાનો **સેય્યમાનો. તિણ્ણ**ન્તિ સેય્યસ્સ સેય્યાદીનં તિણ્ણં ''સેય્યોહમસ્મી''તિઆદિના અઞ્ઞં પુગ્ગલં અનિસ્સાય વુત્તાનં. સેય્યાદિવસેન અત્તનો મનનં પગ્ગહો માનો, તસ્સ કરણં સેય્યોહમસ્મીતિઆદિપવત્તિયેવાતિ વુત્તં ''**સેય્યોતિ આદિકિચ્ચકરણ**''ન્તિ.

૧૧૪૦. સબ્બોપિ લોભો અભિજ્ઝાસભાવોતિ અભિજ્ઝા આસવદ્વયસભાવા, કામરાગો કામાસવસભાવો એવાતિ **આસવદ્વયએકાસવભાવો** અભિજ્ઝાકામરાગાનં વિસેસો વુત્તો. ન અભિજ્ઝા ચ ધમ્મા ઠપેત્વા દિટ્ઠિં અવિજ્જઞ્ચ નોઆસવસભાવા. અભિજ્ઝા ચ આસવદ્વયસભાવા એવ, નઅભિજ્ઝાસભાવો ચ લોભો નત્થીતિ અધિપ્પાયેન ''**નોઆસવલોભસ્સ સબ્ભાવો વિચારેતબ્બો**''તિ આહ. **ગણનાય હેતુયા સત્તાતિ વુત્ત**ન્તિ પઞ્હાવારપાઠં સન્ધાય વુત્તં. તત્થ હિ ''આસવો ધમ્મો આસવસ્સ ધમ્મસ્સ હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો. આસવો ધમ્મો નોઆસવસ્સ ધમ્મસ્સ. આસવો ધમ્મો આસવસ્સ ચ નોઆસવસ્સ ચ. નોઆસવો ધમ્મો નોઆસવસ્સ. નોઆસવો ધમ્મો આસવસ્સ. નોઆસવો ધમ્મો આસવસ્સ ચ નોઆસવસ્સ ચ. આસવો ચ નોઆસવો ચ ધમ્મા નોઆસવસ્સ હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૩.૧૬) ઇમેસં વારાનં વસેન ''ગણનાય સત્તા''તિ વુત્તં. તત્થ યદિ નોઆસવસભાવોપિ લોભો સિયા, દિટ્ઠિસમ્પયુત્તચિત્તસ્સ વસેન ''આસવો ચ નોઆસવો ચ ધમ્મા મોહયથાવુત્તલોભા આસવસ્સ ધમ્મસ્સ દિટ્ઠિયા હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ સત્તમો, પાળિયં આગતં સત્તમં અટ્ઠમં કત્વા ''આસવો ચ નોઆસવો ચ ધમ્મા આસવસ્સ ચ નોઆસવસ્સ ચ ધમ્મસ્સ હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ નવમો પઞ્હો વુચ્ચેય્ય, ન પન વુત્તોતિ. એવં દિટ્ઠિસમ્પયુત્તલોભસ્સ નોઆસવભાવાભાવં દસ્સેત્વા ઇતરસ્સપિ તં દસ્સેતું ''**દિટ્ઠિવિપ્પયુત્તે ચા**''તિઆદિ વુત્તં.

૧૧૬૨. યથારૂપે રૂપપ્પબન્ધે વત્તમાને પુગ્ગલો ગચ્છતિ તિટ્ઠતિ નિસીદતીતિ વુચ્ચતિ, તથા વિસદરૂપસ્સ ઉપ્પાદકં ચિત્તં **ઇરિયાપથૂપત્થમ્ભકં**. તં પન કુસલતો કિરિયતો ચ પઞ્ચમજ્ઝાનચિત્તં અભિઞ્ઞાપ્પત્તં અપ્પત્તઞ્ચ ભિન્દિત્વા સત્તપઞ્ઞાસ જવનાનિ વોટ્ઠબ્બનઞ્ચાતિ **અટ્ઠપઞ્ઞાસવિધં**. સહજાતધમ્માનં અકમ્મઞ્ઞભાવકરત્તા થિનમિદ્ધસહગતચિત્તં વિસદાનિ રૂપાનિ ન સમુટ્ઠપેતિ ન ઉપત્થમ્ભેતિ ચાતિ વુત્તં ''**ઇરિયાપથં સન્ધારેતું અસક્કોન્ત**''ન્તિ.

૧૧૬૩. વિપક્ખેપિ ભાવતો અનેકન્તિકત્તા **રૂપત્તાસાધકત્તં. ગરુભાવપ્પત્તિ** લહુતાવિરહો દટ્ઠબ્બો. સતિપિ અઞ્ઞેસમ્પિ અકુસલાદીનં લહુતાવિરહે થિનમિદ્ધાનં એકન્તતો લહુતાપટિપક્ખત્તા કારણાનુરૂપત્તા ચ ફલસ્સ ''**થિનમિદ્ધસમુટ્ઠિતરૂપેહી**''તિ વુત્તં. **ન જાગર...પે॰... સન્તતિ**ન્તિ એતેન નામકાયે સુપનસ્સ અસિદ્ધતં દસ્સેતિ. **મિદ્ધસ્સ ફલત્તા**તિ એત્થ મિદ્ધંયેવ નિદ્દાકારણન્તિ નાયં નિયમો ઇચ્છિતો, નિદ્દાકારણમેવ પન મિદ્ધન્તિ નિયમો ઇચ્છિતોતિ દટ્ઠબ્બો. તથા હિ ખીણાસવાનં નિદ્દાય મિદ્ધતો અઞ્ઞં કારણં કરજકાયસ્સ દુબ્બલભાવો અટ્ઠકથાયં દસ્સિતોતિ.

છાદનં , અવત્થરણં વા ઓનાહો, સો રૂપસ્સેવ સભાવોતિ પરસ્સ આસઙ્કં મનસિ કત્વા આહ ''**તેન સહ વુત્તા ઓનાહપરિયોનાહા ચા**''તિ. અસઙ્કોચવસેન વિસદા પવત્તિ **વિપ્ફારિકભાવો. આવરણભાવો વિયા**તિ એતેન આવરણસભાવત્તેપિ મિદ્ધસ્સ તબ્બિધુરો અનઞ્ઞસાધારણત્તા ઓનહનાદિભાવોતિ દસ્સેતિ. સામઞ્ઞઞ્હિ પઞ્ચન્નમ્પિ

કામચ્છન્દાદીનં આવરણસભાવોતિ આવરણભાવસદિસસ્સ ઓનહનાદિભાવસ્સ નામકાયે લબ્ભમાનસ્સ ગહિતતાતિ એત્થાધિપ્પાયો.

પાનન્તિ અનુયોગોતિ ચ તંકિરિયાસાધિકા ચેતના અધિપ્પેતાતિ સુરાપાનસ્સ સુરા...પે॰... યોગસ્સ ચ અકુસલભાવેન ઉપક્કિલેસદુબ્બલીકરણભાવો યુત્તોતિ વુત્તો. ''સુરામેરયસ્સ અજ્ઝોહરણં પાનં પમાદટ્ઠાનાનુયોગો ચા''તિ **પરસ્સ અધિપ્પાયો**. **નીવરણં હુત્વા વા**તિઆદિના ઇદં દસ્સેતિ ''નીવરણસભાવાનં નીવરણસમ્પયુત્તભાવદસ્સનપરાય ચોદનાય નીવરણન્તિ કત્થચિ અદિટ્ઠપયોગસ્સ અસમ્પયુત્તસ્સ રૂપસ્સ યથાલાભતો ગહણં ઞાયોયેવ ન હોતિ, સિદ્ધનીવરણભાવસમ્પયુત્તસભાવાનંયેવ પન ગહણન્તિ તંસભાવા અરૂપધમ્માયેવ દસ્સિતા, ન રૂપન્તિ થિનં વિય મિદ્ધમ્પિ અરૂપમેવાતિ વિઞ્ઞાયતી''તિ. **યન્તિ** યેન વચનેન. **અસમ્ભવવચનતો**તિ અસમ્ભવવચનભાવતો.

તેનાતિ તેન રૂપારમ્મણસ્સ છન્દરાગસ્સ પહાનવચનેન. રૂપપ્પહાનતો અઞ્ઞોતિ કત્વા રૂપે છન્દરાગપ્પહાનં ''**અઞ્ઞો કારો**''તિ વુત્તં. યં અટ્ઠકથાયં ''અઞ્ઞથા''તિ વુત્તં. **ઇદન્તિ**આદિના ''તં પજહથા''તિ પાળિયા ન નિપ્પરિયાયપ્પહાનં અધિપ્પેતન્તિ દસ્સેતિ. **અરૂપસ્સેવ યુજ્જતી**તિ સુદુદ્દસં દૂરઙ્ગમાદિપ્પવત્તકં ચિત્તં તંસમ્પયુત્તો અરૂપધમ્મોયેવ વિબન્ધિતું સમત્થોતિ દસ્સેતિ. **ચેતસો પરિયુટ્ઠાનન્તિ** કુસલચિત્તસ્સ ગહણં. નીવરણાનિ હિ ઉપ્પજ્જમાનાનિ ઉપ્પજ્જિતું અપ્પદાનેન કુસલવારં ગણ્હન્તીતિ વુચ્ચન્તિ. ગહણઞ્ચેત્થ **પરિયુટ્ઠાનં** ''ચોરા મગ્ગે પરિયુટ્ઠિંસૂ''તિઆદીસુ વિય.

૧૧૭૬. ઉદ્ધચ્ચં કુક્કુચ્ચઞ્ચ સહ વુત્તન્તિ ઉદ્દેસપુચ્છાનિગમને સન્ધાય વુત્તં. યં પન અટ્ઠકથાયં ઉદ્ધચ્ચસ્સ કુક્કુચ્ચેન વિનાભાવકારણં વત્વા ''ભિન્દિત્વા વુત્ત''ન્તિ વુત્તં, તં ''નીવરણા ચેવ નીવરણસમ્પયુત્તા ચા''તિ પદસ્સ નિદ્દેસે ઉદ્ધચ્ચકુક્કુચ્ચાનં વિસું નિદ્દિટ્ઠતં સન્ધાય વુત્તં. કામચ્છન્દસ્સ ઉક્કટ્ઠનીવરણતા ઓરમ્ભાગિયભાવો. સો હિ રૂપરાગારૂપરાગપ્પકારકામચ્છન્દં ઉપાદાય તતો તિબ્બકિચ્ચતાય ''ઉક્કટ્ઠનીવરણ''ન્તિ વુચ્ચતિ. કામચ્છન્દનીવરણન્ત્વેવ લોભો વુત્તો, ન ભિન્દિત્વા. કામચ્છન્દનીવરણસ્સ ચ અનવસેસતો અનાગામિમગ્ગેન પહાને વુચ્ચમાને ચતુત્થમગ્ગવજ્ઝો લોભો અનીવરણસભાવો આપજ્જતીતિ આહ ''**યદિ...પે॰... સિયા**''તિ. **નોનીવરણો** રૂપરાગારૂપરાગપ્પકારો લોભધમ્મો **નીવરણસ્સ** અવિજ્જાદિકસ્સ. **આદિ**-સદ્દેન ''નોનીવરણો ધમ્મો નીવરણસ્સ ચ નોનીવરણસ્સ ચ ધમ્મસ્સ. નીવરણો ચ નોનીવરણો ચ ધમ્મા નીવરણસ્સ ધમ્મસ્સ. નીવરણો ચ નોનીવરણો ચ ધમ્મા નોનીવરણસ્સ ધમ્મસ્સ. નીવરણો ચ નોનીવરણો ચ ધમ્મા નીવરણસ્સ ચ નોનીવરણસ્સ ચ ધમ્મસ્સ હેતુપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૩.૮.૨૫) ઇમે પઞ્હે સઙ્ગણ્હાતિ. **ચત્તારીતિ વુત્તં** નીવરણપદમૂલકાનં તિણ્ણં નોનીવરણમૂલકસ્સ એકસ્સ વસેન. નીવરણનોનીવરણતદુભયમૂલકાનં પન તિણ્ણં તિણ્ણં વસેન **નવાતિ વુત્તં**. **તસ્મા**તિ યથાદસ્સિતનયાય પાળિયા અભાવા નોનીવરણલોભાભાવા.

૧૨૧૯. તેનેવાતિ પુરિમદિટ્ઠિઆકારેનેવ ઉપ્પજ્જમાનેન. દિટ્ઠિગતિકેહિ વુચ્ચમાનાનં ''નિચ્ચં સુભ''ન્તિ એવમાદિવચનાનં, દિટ્ઠિરહિતેહિ વુચ્ચમાનાનં ગગનકુસુમાદિલોકવોહારવચનાનઞ્ચ વત્થૂનિ વાચાવત્થુમત્તાનીતિ આહ ''**વાચા...પે॰... વા**''તિ.

૧૨૨૧. ચિત્તેન પરલોકે ઠિતોતિ યસ્મિં લોકે નિબ્બત્તિવસેન સયં ઠિતો, તતો અઞ્ઞં લોકં પરલોકોતિ ચિત્તેન ગહેત્વા ઠિતો.

૧૨૩૬. ન હિ પુરિમેહીતિઆદિના પઠમમગ્ગાદીહિ સમુગ્ઘાટિતઅપાયગમનીયભાવાદિકા એવ રાગાદયો દુતિયમગ્ગાદીહિ પહીયન્તીતિ દસ્સેતિ.

૧૨૮૭. ઉપટ્ઠિતેપિ દુગ્ગતિનિમિત્તાદિકે ન તથા તિબ્બો લોભો ઉપ્પજ્જતિ, યથા સુગતિનિમિત્તાદિકેતિ આહ "**બલવનિકન્તિવિરહેના**"તિ.

૧૩૦૧. એકસ્મિં ચિત્તુપ્પાદે ઉપ્પન્નાનં વિય એકસ્મિં સન્તાને ઉપ્પન્નાનમ્પિ સહપવત્તિપરિયાયો અત્થીતિ પહાનેકટ્ઠેન રાગરણેન વિચિકિચ્છુદ્ધચ્ચસહગતમોહસ્સ સરણતા વુત્તા. ઉદ્ધચ્ચવિચિકિચ્છાહિ યો મોહો સહજાતો ભવે, સોપિ રાગેન સરણો પહાનેકટ્ઠભાવતોતિ . લોભદોસમોહતદેકટ્ઠકિલેસતંસમ્પયુત્તક્ખન્ધતંસમુટ્ઠાનકમ્મભેદતો સબ્બસ્સપિ અકુસલસ્સ સઙ્ગહણવસેન પવત્તો સરણપદનિદ્દેસો અરણવિભઙ્ગસુત્તેનપિ અઞ્ઞદત્થુ સંસન્દતીતિ દસ્સેતું "**અરણવિભઙ્ગસુત્તે**"તિઆદિમાહ. યં પન અટ્ઠકથાયં સમ્પયોગપ્પહાનેકટ્ઠભાવદીપનેન રાગાદીનં સબ્બેસં વા અકુસલધમ્માનં સરણભાવદસ્સનં, તં પાળિયા યથાદસ્સિતધમ્માનં અઞ્ઞમઞ્ઞસરણભાવદસ્સનપરં, તદઞ્ઞધમ્માનં સરણભાવપટિસેધનપરન્તિ **અરણવિભઙ્ગ**સુત્તવિરોધોતિ દટ્ઠબ્બં. સુત્તન્તદેસનાય વા પરિયાયકથાભાવતો નિપ્પરિયાયતો સરણભાવો વિય અરણભાવોપિ અકુસલધમ્માનંયેવાતિ તથાપવત્તાય **અટ્ઠકથાય** ન કોચિ સુત્તવિરોધોતિ દટ્ઠબ્બં.

સુત્તન્તિકદુકનિક્ખેપકથાવણ્ણના

૧૩૧૩. અહં-સદ્દેન હેતુભૂતેન યો અત્થોતિ એત્થ **અહં**-સદ્દો અત્થોતિ અધિપ્પેતો. અત્થાવબોધનત્થો હિ સદ્દપ્પયોગો. અત્થપરાધીનો કેવલો અત્થપદત્થકો, સો પદત્થવિપરિયેસકારિના પન ઇતિ-સદ્દેન પરતો પયુત્તેન સદ્દપદત્થકો જાયતિ યથા ગાવીતિ અયમાહાતિ ગો-સદ્દં આહાતિ વિઞ્ઞાયતિ. તેન વિઞ્ઞત્તિવિકારસહિતો સદ્દો પઞ્ઞત્તીતિ દસ્સેતિ. તથા હિ ''બુદ્ધસ્સ ભગવતો વોહારો લોકિયસોતે પટિહઞ્ઞતી''તિઆદિના (કથા॰ ૩૪૭) પઞ્ઞત્તિયા વચનભાવં સાધયતિ. **અઞ્ઞથા**તિઆદિના પઞ્ઞત્તિયા અસદ્દસભાવત્તે દોસમાહ. **અધિવચનાદિતા સિયા**, તથા ચ અધિવચનાદીનં અધિવચનપથાદિતો વિસેસો ન સિયાતિ દુકોયેવ ન સમ્ભવેય્યાતિ અધિપ્પાયો. અટ્ઠકથાયં પન સકસન્તતિપરિયાપન્ને રૂપાદયો ધમ્મે સમૂહતો સન્તાનતો ચ એકત્તવસેન ગહેત્વા અહન્તિ વોહરિયમાના ઉપાદાપઞ્ઞત્તિ સઞ્ઞાયતિ વોહરીયતીતિ સઞ્ઞાતિ અધિપ્પેતા. તથા સેસેસુ યથાસમ્ભવં દટ્ઠબ્બં. તેનેવાહ "**દત્તોતિ એત્તાવતા સત્તપઞ્ઞત્તિં દસ્સેત્વા અઞ્ઞમ્પિ ઉપાદાપઞ્ઞત્તિં દસ્સેતુ**"ન્તિઆદિ. **પદત્થસ્સા**તિ અહં-સદ્દાદિપદાભિધેય્યસ્સ, પરમત્થસ્સ વા. અધિવચનં સદ્દોતિ અધિપ્પાયેન "**વદન્તેના**"તિઆદિ વુત્તં. સો હિ અત્તના ઞાપેતબ્બમત્થં સયં ઞાતો એવ ઞાપેતીતિ અગ્ગહિતસમ્બન્ધસ્સ ન સદ્દો અત્થપ્પકાસનસમત્થોતિ વુત્તં "**પુબ્બે ગહિતસઞ્ઞેના**"તિ. **વિસેસેન ઞાયતીતિ સમઞ્ઞા**તિ **સં**-સદ્દસ્સ વિસેસત્થતં આહ.

કરીયતીતિ ઇદં ઇમસ્સત્થસ્સ અધિવચનન્તિ એવં નિક્ખિપીયતિ. નામભૂતં વચનમેવ તં તં અત્થં નિદ્ધારેત્વા સહેતુકં કત્વા વદતિ બ્યઞ્જયતિ ચાતિ આહ "**નામમિચ્ચેવ વુત્તં હોતી**"તિ. તેનેવાહ "**ન હિ પથવી**"તિઆદિ. **પથવીસઙ્ખાત**ન્તિ પથવી-સદ્દાભિધેય્યં.

આચરિયાતિ અટ્ઠકથાય સંવણ્ણનકા આચરિયા, ન અટ્ઠકથાચરિયાતિ અધિપ્પાયેન વદતિ. **માતિકાય**ન્તિ માતિકાવણ્ણનાયં. **તેના**તિ માતિકાવણ્ણનાવચનેન. ઇમિસ્સા પાળિયા અટ્ઠકથાય ચ અત્થદસ્સનસ્સ એતસ્સ યથાવુત્તસ્સ આચરિયવાદસ્સ વિરોધો સિયા, તમેવ વિરોધં "**ન હી**"તિઆદિના વિવરતિ. તત્થ

અધિવચનપથાદિભાવેન વુત્તાનં ધમ્માનં પકાસકસ્સ સભાવસ્સ વિઞ્ઞત્તિવિકારસહિતસદ્દસ્સેવ વચનમત્તં અધિકારં કત્વા પવત્તિઆદિ યુજ્જતિ, ન અસભાવસ્સાતિ અધિપ્પાયેન "**ઉપ્પાદવયકિચ્ચરહિતસ્સા**"તિઆદિ વુત્તં. તત્થ **અનિદ્ધારિતસભાવસ્સા**તિ પરમત્થતો અનુપલદ્ધસભાવસ્સ.

દુવિધાતિ પઞ્ઞાપનપઞ્ઞાપિતબ્બભેદતો દુવિધા. **યથાવુત્તપ્પકારા**તિ ઉપ્પાદવયકિચ્ચરહિતાતિઆદિપ્પકારા. **અટ્ઠકથાયં** પુગ્ગલપઞ્ઞત્તિવણ્ણનાયં. નનુ ચ તત્થ ઉપનિધાપઞ્ઞત્તિઆદયો અપરાપિ પઞ્ઞત્તિયો વુત્તા, અથ કસ્મા "**છ પઞ્ઞત્તિયોવ વુત્તા**"તિ વુત્તં? સચ્ચં વુત્તા, તા પન વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિઆદીસુ છસુ એવ અન્તોગધાતિ "**અટ્ઠકથાયં વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિઆદયો છ પઞ્ઞત્તિયોવ વુત્તા**"તિ વુત્તં.

તત્થ રૂપાદિ વિય અવિજ્જમાનત્તા પઞ્ઞાપિતબ્બત્તા ચ અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ, અવિજ્જમાનસ્સ ચ સત્તરથાદિઅત્થસ્સ પઞ્ઞાપનતો અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તીતિ એવં અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિવચનેન યથાવુત્તા દુવિધાપિ પઞ્ઞત્તિ સઙ્ગહિતાતિ આહ "**અવિજ્જમાન...પે॰... વુત્તા**"તિ. **ઇતરેહી**તિ વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિઆદીહિ અવસેસેહિ પઞ્ચહિ, રૂપવેદનાદીનં સત્તરથાદીનઞ્ચ અત્થાનં પકારેહિ ઞાપનતો તંતંવાચકો સદ્દોયેવ વિસયભેદતો વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિઆદિભેદા પઞ્ઞત્તિ સઞ્ઞાદીહિ દસહિ પદેહિ વુત્તાતિ અયં પુરિમો અત્થો, સો ચ યથારુતવસેનેવ પાળિયા વિઞ્ઞાયમાનત્તા "**પાળિઅનુગતો ઉજુકો**"તિ ચ વુત્તો. **યદિ ચા**તિઆદીસુ સત્તાદિકા યથાવુત્તપ્પકારા ઉપાદાપઞ્ઞત્તિ યદિ અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિ, **સા અત્થીતિ ન વત્તબ્બા.** અવિજ્જમાના ચ સા પઞ્ઞાપિતબ્બતો પઞ્ઞત્તિ ચાતિ તેસં આચરિયાનં લદ્ધીતિ અધિપ્પાયો. ઇદાનિ તસ્સા લદ્ધિયા વસેન પઞ્ઞત્તિપથાતિ વુત્તધમ્માનમ્પિ વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિભાવાપત્તિચોદનેન તત્થ દોસં દસ્સેતિ "**યથા ચા**"તિઆદિના. **તતો**તિ યસ્મા અવિજ્જમાનત્તા પઞ્ઞાપિતબ્બત્તા ચ સત્તરથાદીનં અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિભાવો વિય વિજ્જમાનત્તા પઞ્ઞાપિતબ્બત્તા ચ સબ્બેસં સભાવધમ્માનં વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિભાવો આપજ્જતિ, તસ્માતિ અત્થો.

"**અથા**"તિઆદિના પઞ્ઞત્તિપથનિદ્દેસતો વિસિટ્ઠસ્સ પઞ્ઞત્તિધમ્મનિદ્દેસસ્સ સયમેવ કારણમાસઙ્કતિ. "**નાપી**"તિઆદિના તસ્સ કારણસ્સ અસિદ્ધતં દસ્સેતિ. ''પુરિસોતિ સઞ્ઞા''તિઆદીસુ સઞ્ઞાદયોપિ નામાદીહિ અત્થતો અવિસિટ્ઠા વુત્તાતિ આહ "**સઞ્ઞાદિસદ્દાનં સમાનત્થત્તા**"તિ. **વચનગ્ગહણં** વચનુચ્ચારણં. **અઞ્ઞસ્સા**તિ નામપઞ્ઞત્તિં સન્ધાયાહ. **તેસન્તિ** સઙ્કેતગ્ગહણવચનગ્ગહણાનં. અસમત્થતા ન સમ્ભવતીતિ યોજના. તમેવ અસમ્ભવં "**યદિ હી**"તિઆદિના વિવરતિ. **પઞ્ઞત્તિયા**તિ નામપઞ્ઞત્તિયા. **પઞ્ઞત્તિપઞ્ઞાપને**તિ યાય નામપઞ્ઞત્તિયા ઉપાદાયપઞ્ઞત્તિ રૂપાદયો ચ પઞ્ઞાપીયન્તિ, યા ચ સોતદ્વારવિઞ્ઞાણસન્તાનાનન્તરમુપ્પન્નેન ગહિતપુબ્બસઙ્કેતેન મનોદ્વારવિઞ્ઞાણસન્તાનેન ગય્હતિ, સા અયં નામાતિ તસ્સા પઞ્ઞાપને અસઙ્કરતો ઠપને. અથ વા સોતદ્વારવિઞ્ઞાણસન્તાનાનન્તરમુપ્પન્નેન મનોદ્વારવિઞ્ઞાણસન્તાનેન પઞ્ઞત્તિયા ગાહાપને પરિચ્છિન્દને. **તસ્સા અઞ્ઞા પઞ્ઞત્તિ વત્તબ્બા સિયા**તિ તસ્સા નામપઞ્ઞત્તિયા ઞાપને સઙ્કેતગ્ગહણવચનગ્ગહણાનં સહકારીકારણભૂતા અઞ્ઞા નામપઞ્ઞત્તિ અત્થીતિ વત્તબ્બા અનુઞ્ઞાતબ્બા સિયા. **તતો અત્થવિજાનનમેવ ન સિયા**તિ કેવલાનિ સઙ્કેતગ્ગહણવચનગ્ગહણાનિ અત્થપઞ્ઞાપને વિય પઞ્ઞત્તિઞાપનેપિ અસમત્થાનિ, પઞ્ઞત્તિ ચ ઞાતાયેવ તેસં સહકારીકારણં તંજાનનત્થં પઞ્ઞત્તિઅનન્તરપરિકપ્પને ચ અનવત્થાનાપત્તીતિ અત્થાધિગમસ્સ સમ્ભવો એવ ન ભવેય્ય.

સઙ્કેતો રૂપાદીસુ ન કિઞ્ચિ હોતિ, ભૂતાદિનિમિત્તં ભાવનાવિસેસઞ્ચ ઉપાદાય વોહરિયમાના કસિણાદિપઞ્ઞત્તિ વિય તં તં સઙ્કેતિતબ્બં સઙ્કેતકરણઞ્ચ ઉપાદાય વોહારમત્તો, તસ્સ ચ પઞ્ઞાપિકા નામપઞ્ઞત્તીતિ યથાવુત્તદોસાપત્તિં દસ્સેન્તો "**નાપિ સઙ્કેતગ્ગહણ**"ન્તિ અવોચ. નનુ ચ અત્થવિજાનનાસમ્ભવચોદનેનેવ સઙ્કેતગ્ગહણાભવોપિ દસ્સિતોતિ? સચ્ચમેતં, સઙ્કેતે પન આચરિયાનં મતિભેદો વિજ્જતિ. તત્થ એકપક્ખિકો અયં દોસોતિ દસ્સનત્થં તસ્સ વિસું વચનં વુચ્ચમાના રૂપાદયો ધમ્માવચનત્થા પઞ્ઞાપિતબ્બા ચ, તદભિધાયકો સદ્દો પઞ્ઞત્તીતિ. એત્તાવતા સબ્બવોહારો સિજ્ઝતીતિ અધિપ્પાયેન "**વચન...પે॰... જનં નત્થી**"તિ આહ. **પઞ્ઞત્તિયા વચનભાવો સિદ્ધો** પટિહનનસોતબ્બતાદીપકત્તા તેસં પાઠાનન્તિ અધિપ્પાયો. **આદિ**-સદ્દેન ''અત્થિ કેચિ બુદ્ધસ્સ ભગવતો વોહારં સુણન્તિ, નિરુત્તિપટિસમ્ભિદા પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણા''તિ એવમાદિં સઙ્ગણ્હાતિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા ''પઞ્ઞત્તિધમ્મા''તિ પદસ્સ યથાવુત્તપઞ્ઞત્તિયો અત્થોતિ એતસ્મિં પક્ખે માતિકાવણ્ણનાય વિરોધો, **અટ્ઠકથાયં** અવુત્તતા, ઇમિસ્સા પાળિયા અનનુગમો, સબ્બે ધમ્મા પઞ્ઞત્તીતિ નિદ્દિસિતબ્બતા, પઞ્ઞત્તિપથપદસ્સ નવત્તબ્બતા, અનવત્થાનાપત્તિતો અત્થવિજાનનાસમ્ભવોતિ અનેકે દોસા, વિઞ્ઞત્તિવિકારસહિતસ્સ પન સદ્દસ્સ પઞ્ઞત્તિભાવે યથાવુત્તદોસાભાવો અનેકેસં પાઠપ્પદેસાનઞ્ચ અનુલોમનં, તસ્મા. તત્થ યુત્તં ગહેતબ્બન્તિ અધિપ્પાયેનાહ "**પાળિ...પે॰... તબ્બો**"તિ.

યદિ સત્તાતિઆદિના સદ્દસ્સ પઞ્ઞત્તિભાવે અટ્ઠકથાય વિરોધમાહ. એવં પઞ્ઞત્તિભાવે યદિ સદ્દસ્સ પઞ્ઞત્તિભાવો, તસ્સ પરમત્થતો વિજ્જમાનત્તા રૂપાદિઅત્થસ્સ ચ પઞ્ઞાપનતો વિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિભાવો એવ સિયા, ન અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિભાવો. ન હિ તે સત્તાદયો પઞ્ઞત્તીતિ. એવઞ્ચ અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિયા અભાવો એવ સિયા. વુત્તા ચ **અટ્ઠકથાયં** (પ॰ પ॰ અટ્ઠ॰ ૧ માતિકાવણ્ણના) ''અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તી''તિ. ઇતરો વિસયસ્સ અવિજ્જમાનત્તા તસ્સ અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિભાવોતિ યથાવુત્તવિરોધાભાવં દસ્સેન્તો "**અવિજ્જમાનાન**"ન્તિઆદિમાહ. ઇદાનિ સત્તાદિવિસયસ્સ કેનચિપિ પરિયાયેન અત્થિતાય અભાવદસ્સનેન તબ્બિસયાય પઞ્ઞત્તિયા અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિભાવંયેવ વવત્થપેતિ "**અયઞ્ચ વાદો**"તિ. વિજ્જમાના એવ સત્તાદયો રૂપાદિસભાવાભાવવસેન ''અવિજ્જમાના''તિ વુચ્ચન્તિ, ન સબ્બથા અભાવતો. તથા હિ તથા તથા પઞ્ઞાપિયમાનભાવેન વિઞ્ઞાયન્તીતિ યથાવુત્તરૂપો વાદો ''રૂપં અત્થીતિ? હેવત્થિ હેવ નત્થીતિ. સેવત્થિ સેવ નત્થીતિ. ન હેવં વત્તબ્બે. સેવત્થિ સેવ નત્થીતિ. આમન્તા. અત્થટ્ઠો નત્થટ્ઠો''તિ (કથા॰ ૩૦૬) એવં પવત્તાય **હેવત્થિકથાય**. તત્થ હિ રૂપાદયો ધમ્મા રૂપાદિસભાવેન અત્થિ, વેદનાદિસભાવેન નત્થિ, તસ્મા સબ્બમેવિદં એવં અત્થિ એવં નત્થીતિ એવંલદ્ધિકે સન્ધાય ''રૂપં અત્થી''તિ પુચ્છા સકવાદિસ્સ. ''હેવત્થિ હેવ નત્થી''તિ વિસ્સજ્જનં પરવાદિસ્સ. અથ નં સકવાદી યદિ રૂપમેવ એવં અત્થિ એવં નત્થીતિ લદ્ધિ, એવં સન્તે સો એવ અત્થિ સો એવ નત્થિ નામાતિ પુચ્છન્તો ''સેવત્થી''તિ આહ. ઇતરો તેનેવ સભાવેન અત્થિતં, તેનેવ નત્થિતં સન્ધાય પટિક્ખિપતિ. દુતિયં પુટ્ઠો સકભાવેન અત્થિતં, પરભાવેન નત્થિતં સન્ધાય પટિજાનાતિ. તતો સકવાદી ''અત્થટ્ઠો નત્થટ્ઠો''તિઆદિના અત્થિતા વા નત્થિતા વા અઞ્ઞમઞ્ઞવિરુદ્ધા એકસ્મિં ધમ્મે વિના કાલભેદેન અસમ્ભવત્તાતિ કિં એકત્તં આપજ્જતીતિ દસ્સેન્તો પરવાદિં નિગ્ગણ્હાતીતિ. **પટિસિદ્ધો**તિ ચ ''રૂપં 'રૂપ'ન્તિ હેવત્થિ, રૂપં 'વેદના'તિ હેવ નત્થી''તિઆદિના (કથા॰ ૩૦૬) વુત્તાય રૂપવેદનાસઞ્ઞાસઙ્ખારવિઞ્ઞાણાનં સકભાવેન અત્થિતાય પરભાવેન નત્થિતાય ચ પટિસેધનેન સત્તાદીનમ્પિ તથાભાવો પટિસેધિતો હોતીતિ કત્વા વુત્તં.

રૂપાદયો ન હોન્તીતિ રૂપાદિસભાવા ન હોન્તિ. **તથા તથા**તિ સમૂહસન્તાનાદિવસેન. **વિચિત્તસઞ્ઞા** પરિકપ્પવસેન ઉપ્પજ્જતિ. યદિ સત્તરથાદિસઞ્ઞાવલમ્બિતો વચનત્થો વિજ્જમાનો ન હોતિ, નનુ

સત્તરથાદિઅભિલાપા અનરિયવોહારા જાયન્તીતિ આહ “**ન ચ તે અભિલાપા**”તિઆદિ. અત્તનો વસેન કિઞ્ચિ અહોન્તં પઞ્ઞાપકસ્સ વચનસ્સેવ વસેન પઞ્ઞાપિતબ્બત્તા **પઞ્ઞત્તિવોહારં લભતિ. ઇમિનાવ અધિપ્પાયેના**તિઆદિ ‘‘સચં અવિજ્જમાનો’’તિઆદિના વુત્તમેવત્થં સન્ધાયાહ. **તન્તિ** સત્તાદિગ્ગહણં. ‘‘બ્રહ્મવિહારચતુક્કં સત્તપઞ્ઞત્તિં આરબ્ભ પવત્તત્તા નવત્તબ્બારમ્મણં નામ હોતી’’તિઆદિના **અટ્ઠકથાયં** (ધ॰ સ॰ અટ્ઠ॰ ૧૪૨૧) તત્થ તત્થ **ન વત્તબ્બન્તિ વુત્તં**. યદિ પરિત્તાદિભાવેન ન વત્તબ્બં, કથં અવિજ્જમાનસ્સ સત્તાદિકસ્સ પચ્ચયભાવોતિ આહ “**ખન્ધસમૂહસન્તાન**”ન્તિઆદિ. **તન્તિ** ખન્ધસમૂહસન્તાનં. **તદુપાદાનભૂત**ન્તિ પુગ્ગલોતિ ગહણપઞ્ઞત્તીનં કારણભૂતં. યદિ પુગ્ગલસઞ્ઞાય સેવમાનસ્સ કુસલાદિઉપ્પત્તિ હોતિ, કથં પુગ્ગલદસ્સનં મિચ્છાદસ્સનન્તિ પટિસિદ્ધન્તિ આહ “**યસ્મા પના**”તિઆદિ. **પથવીધાતુ ઉપલબ્ભતી**તિ પુગ્ગલાભાવે વિપક્ખવસેન નિદસ્સનમાહ. ઇદઞ્હેત્થ અનુમાનં. **ન રૂપાદયો વિવેચેત્વા પુગ્ગલો ઉપલબ્ભતિ** તેસં અગ્ગહણે તથારૂપાય બુદ્ધિયા અભાવતો સેવનાદયો વિયાતિ. પુગ્ગલો ઉપલબ્ભતિ સચ્છિકટ્ઠપરમત્થેન યો છવિઞ્ઞાણવિઞ્ઞેય્યોતિ સંસરતિ મુચ્ચતિ ચાતિ એવં દિટ્ઠિયા પરિકપ્પિતપુગ્ગલોવ પટિસેધિતો, ન વોહારપુગ્ગલોતિ દસ્સેન્તો “**પટિસે...પે॰... દિટ્ઠી**”તિ આહ.

ગાથાય પઞ્ચસુ ખન્ધેસુ રૂપં વેદના સઞ્ઞા ચેતના વિઞ્ઞાણન્તિ એતેસુ કં નામ ધમ્મં સત્તોતિ જાનાસિ નુ, એતેસુ એકમ્પિ સત્તોતિ ગણ્હિતું નારહતીતિ દસ્સેતિ. અથ એતેહિ અઞ્ઞો એકો સત્તો અત્થીતિ પચ્ચેસિ. એવમ્પિ માર દિટ્ઠિગતં નુ તે. નુ-સદ્દો દિટ્ઠિગતમેવેતિ અવધારણત્થો. કસ્મા? યસ્મા **સુદ્ધસઙ્ખારપુઞ્જોયં**. તમેવત્થં વિવરતિ “**નયિધ સત્તૂપલબ્ભતી**”તિ. યસ્મા પચ્ચક્ખતો વા અનુમાનતો વા અનુપલદ્ધિતો નત્થિ એત્થ કોચિ સત્તો નામાતિ અધિપ્પાયો. યદિ સત્તો નત્થિ, કથં સત્તો સંસારમાપાદીતિઆદિ નીયતીતિ. કિમેત્થ નેતબ્બં, સત્તોતિ વોહારસત્તો અધિપ્પેતો, યસ્મા સત્ત-સદ્દો વોહારે પવત્તતીતિ. દુતિયગાથાય સમ્બન્ધં દસ્સેન્તો “**સત્તો પના**”તિઆદિમાહ. **અઙ્ગસમ્ભારા**તિ અઙ્ગસમ્ભારતો અક્ખચક્કઈસાદિઅઙ્ગસમ્ભારમુપાદાયાતિ અત્થો. **સત્તો**તિ વોહારો.

અવિજ્જમાનસ્સાતિ અચ્ચન્તં અવિજ્જમાનસ્સ સસવિસાણાદિકસ્સ. યદિ અચ્ચન્તં અવિજ્જમાનં, કથં તં ગય્હતીતિ આહ “**પરિકપ્પિત**”ન્તિ. **લોકસઞ્ઞાતં** ઘટાદિ. એત્થ પન યથા અત્તાનં આરબ્ભ ઉપ્પજ્જમાનકધમ્માનં તંસન્તતિપતિતાનઞ્ચ કિલેસુપતાપાભાવેન અસ્સત્થભાવપચ્ચયતાય ઉપ્પાદાદિરહિતમ્પિ નિબ્બાનં ‘‘અસ્સાસનકરસ’’ન્તિ વુચ્ચતિ, એવં અત્તાનં આરબ્ભ પવત્તનકધમ્મવસેન ઉપ્પાદાદિરહિતાપિ પઞ્ઞત્તિ પવત્તાતિ વુત્તા. હેતુઅત્થો વા અન્તોનીતોતિ પવત્તિતા વોહારિતાતિ અત્થો દટ્ઠબ્બો. તથા નામપઞ્ઞત્તિ પઞ્ઞપેતબ્બમત્થં ગહિતાયેવ પઞ્ઞાપેતિ, વિઞ્ઞત્તિ વિય અધિપ્પાયં વિઞ્ઞાપેતીતિ સા ગહેતબ્બાભાવતો વુચ્ચમાનત્થદ્વારેન વુચ્ચમાનાતિ વુત્તા. પઞ્ઞાપિતબ્બપઞ્ઞત્તિયા પન વુચ્ચમાનભાવે વત્તબ્બમેવ નત્થિ. તથા પકારતો ઞાપનભાવેન ઞાપેતબ્બઞાપનન્તિ કત્વા ગહેતબ્બત્તાયેવ ચ તસ્સા અનિદ્ધારિતસભાવતા પટિક્ખિત્તા દટ્ઠબ્બા. ન હિ સભાવધમ્માનં કક્ખળકુસનાદિ સરૂપતો સદ્દેન વચનીયભાવં ભજતિ, અપિચ ખો નેસં કાલદેસાદિભેદભિન્નાનં વિનિવત્તઅઞ્ઞજાતિયકો સજાતિયસાધારણો પુબ્બસઙ્કેતાનુરૂપં અજ્ઝારોપસિદ્ધો સામઞ્ઞાકારો વચનીયો. તત્થાપિ ન વિના કેનચિ પવત્તિનિમિત્તેન સદ્દો પવત્તતીતિ તસ્સ પવત્તિનિમિત્તભૂતો લોકસઙ્કેતસિદ્ધો તંતંવચનત્થનિયતો સામઞ્ઞાકારવિસેસો નામ પઞ્ઞત્તીતિ પુબ્બાચરિયા. સો હિ તસ્મિં તસ્મિં અત્થે સદ્દં નામેતિ, તસ્સ તસ્સ વા અત્થસ્સ નામસઞ્ઞં કરોતીતિ નામં, પકારેહિ ઞાપનતો પઞ્ઞત્તિ ચાતિ.

કસ્સ પન સો આકારવિસેસોતિ? પઞ્ઞાપેતબ્બત્થસ્સાતિ વેદિતબ્બં. અનેકાકારા હિ અત્થાતિ. એવઞ્ચ કત્વા તસ્સા પઞ્ઞત્તિયા ગહેતબ્બતાવચનઞ્ચ સમત્થિતં ભવતિ, અવસ્સઞ્ચ એતમેવં સમ્પટિચ્છિતબ્બં. અઞ્ઞથા

વચનવચનીયભેદાનં સઙ્કરો સિયા, સબ્બોપિ અત્થો સબ્બસ્સ સદ્દસ્સ વચનીયો, સબ્બો ચ સદ્દો સબ્બસ્સ અત્થસ્સ વાચકોતિ ન ચેત્થ સઙ્કેતગ્ગહણેનેવ તેસં પવત્તાતિ સક્કા વત્તું વવત્થિતેસુ એવ તેસુ સઙ્કેતગ્ગહણસ્સ પવત્તિતો.

અપરે પન "યથા ધૂમતો અગ્ગિઅનુમાને ન કેવલેન ધૂમેનેવ અગ્ગિ વિઞ્ઞાયતિ, ધૂમસ્સ પન અગ્ગિના અવિનાભાવસઙ્ખાતો સમ્બન્ધો વિઞ્ઞાયમાનો ધૂમેન અગ્ગિ વિઞ્ઞાયતિ, એવં સદ્દેન અત્થવિજાનને ન કેવલેન સદ્દેન તદત્થો વિઞ્ઞાયતિ. તંતંસદ્દસ્સ પન તેન તેન અત્થેન અવિનાભાવસઙ્ખાતો સમ્બન્ધો વિઞ્ઞાયમાનો તેન તેન સદ્દેન અત્થં ઞાપેતીતિ વેદિતબ્બં. અઞ્ઞથા અગ્ગહિતસમ્બન્ધેનપિ સદ્દસવનમત્તેન તદત્થો વિઞ્ઞાયેય્યાતિ. યો યમેત્થ યથાવુત્તરૂપો સમ્બન્ધો, સો તસ્સ તસ્સ અત્થસ્સ સઞ્ઞાપનભાવેન નામન્તિ પરમત્થતો અભાવા લોકસઙ્કેતવસેન લોકસઙ્કેતોતિ વા સિદ્ધો ઞાતોતિ લોકસઙ્કેતસિદ્ધોતિ, સદ્દેન પકાસિયમાનાનં અત્થપ્પકારાનં અધિગમહેતુતાય પકારતો ઞાપનતો પઞ્ઞત્તીતિ ચ વુત્તો"તિ વણ્ણયન્તિ.

સઙ્ખતાસઙ્ખતવિનિમુત્તસ્સપિ ઞેય્યવિસેસસ્સ અભાવે ઘટાદિસદ્દાભિધેય્યા વિય પથવીફસ્સાદિસદ્દવચનીયોપિ ન લબ્ભતિયેવાતિ સબ્બવોહારલોપો સિયા. યસ્મા ચ રૂપારૂપધમ્મા પબન્ધસઙ્ખાતતંતંવિસેસાકારવસેનેવ પવત્તન્તિ, ન કેવલા, તસ્મા તેસં તે સણ્ઠાનસમૂહઅવત્થાવિસેસાકારા યદિપિ પરમત્થતો કિઞ્ચિ ન હોન્તિ, પરમત્થતો પન વિજ્જમાનાનં રૂપાદીનં ઉપાદાનાનં વસેન વિજ્જમાનભાવં લભિત્વા તંતંગહણાનુરૂપં તંતંઅભિલાપાધિકરણં ભવતિ. ઉપાદાયપઞ્ઞત્તિ હિ ઉપાદાનતો યથા અઞ્ઞા અનઞ્ઞાતિ ચ ન વત્તબ્બા, એવં સબ્બથા અત્થિ નત્થીતિ ચ ન વત્તબ્બા. તયોપિ હિ એતે સન્તાયેવાતિ એવં તાવ માતિકાવણ્ણનાય ન કોચિ વિરોધો. સઙ્ખાયતિ સંકથીયતીતિ સઙ્ખાતિ અયમત્થો કથેતબ્બભાવેન વચનત્થેયેવ નિરુળ્હો, ન વચનસ્મિન્તિ વચનપક્ખસ્સ ઉજુકતા સમ્ભવતિ. વચનપક્ખોયેવ પાળિઅનુગતો, ન પરમ્પરાગતો યથાવુત્તો અત્થોતિ કુતો પનેતં લબ્ભા. ન હિ અનીતો અત્થો પાળિઅનનુગતો, નાપિ સબ્બા પાળિનીતત્થા એવાતિ યથાવુત્તા દુવિધા પઞ્ઞત્તિયો અટ્ઠકથાયં છહિ પઞ્ઞત્તીહિ યથાસમ્ભવં વુત્તાયેવાતિ સિદ્ધમેતં અત્થીતિ ન વત્તબ્બાતિ.

યદિ પરમત્થતો અત્થિતાપટિસેધો, ઇટ્ઠમેતં. અથ વોહારતો, સત્તરથઘટાદીહિ સત્તરથાદિવચનપ્પયોગોયેવ ન સમ્ભવેય્યાતિ. ન હિ વચનીયરહિતો વચનપ્પયોગો અત્થીતિ. પરમત્થધમ્માનં અસભાવધમ્મભૂતાય પઞ્ઞત્તિયા વિભાગદસ્સનત્થા અધિવચનાદિદુકત્તયદેસનાતિ ન પરમત્થધમ્માનં રૂપાદીનં પઞ્ઞત્તિભાવાપત્તીતિ. ન ચ પઞ્ઞત્તિપથપઞ્ઞત્તિધમ્મનિદ્દેસાનં અવિસેસવચનં યુત્તં, સદ્દસ્સેવ પન પઞ્ઞત્તિભાવે સિયા કાચિ તેસં વિસેસમત્તા. પઞ્ઞાપિતબ્બસ્સ અપરમત્થસભાવસ્સેવ પઞ્ઞત્તિભાવો અધિપ્પેતોતિ ન સબ્બો પઞ્ઞત્તિપથો પઞ્ઞત્તિસદ્દેન વુત્તો, પઞ્ઞત્તિ ચ પઞ્ઞાપેતબ્બભાવેન વુત્તાતિ પઞ્ઞત્તિપથપદં વત્તબ્બમેવ. એવઞ્ચેતં ઇચ્છિતબ્બં. ઇતરથા સદ્દસ્સ ચ પઞ્ઞાપિતબ્બતાય પઞ્ઞત્તિપથભાવોતિ પઞ્ઞત્તિપદં ન વત્તબ્બં સિયાતિ ચ સક્કા વત્તું, નિક્ખેપકણ્ડે વિભત્તાયેવ પઞ્ઞત્તિ "પુરિસો માગણ્ડિયો"તિ એત્થાપિ દસ્સિતાતિ ન ન સક્કા વત્તું. તથાપિ હિ યથાવુત્તઉપાદાયપઞ્ઞત્તિનામપઞ્ઞત્તીનં સભાવસમ્ભવતોતિ સઙ્ખાદિસદ્દાનં સમાનત્થતાપિ તેસં મતિમત્તમેવ, વિઞ્ઞત્તિ વિય અધિપ્પાયં વિઞ્ઞાપેન્તા સયં ઞાતાયેવ નામપઞ્ઞત્તિ પઞ્ઞાપેતબ્બમત્થં પઞ્ઞાપેતિ ગહિતસરૂપતાય પદીપો વિય રૂપગતવિધંસનેતિ ન પઞ્ઞત્તિઅન્તરપરિકપ્પનેન પયોજનં અત્થિ પઞ્ઞાપેતબ્બત્થપઞ્ઞાપને, નામપઞ્ઞત્તિપઞ્ઞાપને પન ઉપાદાનભેદભિન્ના ઉપાદાયપઞ્ઞત્તિ વિય તંતંવચનવચનત્થભેદભિન્ના નામપઞ્ઞત્તીતિ અઞ્ઞા પઞ્ઞત્તિ ઇચ્છિતા એવ. ન ચ અનવત્થાનદોસો તંતંવચનસ્સ તદત્થવિભાવને સહકારીકારણભાવેન પટિનિયતસરૂપત્તા. એતેન સઙ્કેતગ્ગહણાભાવોપિ પટિસિદ્ધો દટ્ઠબ્બો, તથા નામપઞ્ઞત્તિયા પયોજનાભાવો. દસ્સિતપ્પયોજના હિ સા પુબ્બેતિ.

‘‘વોહારો લોકિયસોતે પટિહઞ્ઞતી’’તિઆદીસુ સોતબ્બસ્સ સદ્દસ્સ વસેન તબ્બિસયભૂતા વોહારાદયો પટિહનનસોતબ્બતાપરિયાયેન વુત્તાતિ દટ્ઠબ્બા. સદ્દોયેવ વા તત્થ વોહારાદિસહચારિતાય તથા વુત્તો. ન હિ સક્કા સબ્બત્થ એકરસા દેસના પવત્તીતિ વત્તું. તથા હિ કત્થચિ સુખા દુક્ખા, સુખાપિ વેદના દુક્ખાતિ વુચ્ચન્તિ, દુક્ખા સુખા, દુક્ખાપિ સુખાતિ, એવં યથાવુત્તા દુવિધાપિ પઞ્ઞત્તિ અધિવચનાદિપાઠસ્સ અત્થભાવેન અટ્ઠકથાયં વુત્તાયેવાતિ. અયં સઙ્કેતાસઙ્કેતવિનિમુત્તં ઞેય્યવિસેસં ઇચ્છન્તાનં વસેન વિનિચ્છયો.

૧૩૧૬. સતિપિ પરેસં સામઞ્ઞાદિનામકારકાનં નામકરણભાવે પરાનપેક્ખતાય તતો અતિવિય યુત્તો ઇધ નામકરણસભાવો ઉક્કંસપરિચ્છેદેન નામકરણત્થોતિ અધિપ્પેતોતિ દસ્સેતું “**અઞ્ઞં અનપેક્ખિત્વા**”તિઆદિમાહ. **નામકરણસભાવતા ન હોતિ** અસભાવિકતાય કદાચિદેવ પવત્તિતો ચાતિ અધિપ્પાયો. **સભાવસિદ્ધત્તા**તિ વેદનાદીનં વેદનાદિનામકરણધમ્મતં આહ. યદિ વેદનાદીનં કેનચિ અકતં સકનામં આદાયયેવ પવત્તનતો ઓપપાતિકનામાનં નામકરણટ્ઠેન નામભાવો, એવં સતિ પથવીઆદીનમ્પિ નામભાવો આપજ્જતિ, અઞ્ઞથા પથવીઆદિનિદસ્સનમેવ ન સિયાતિ અનુયોગં મનસિ કત્વા આહ “**પથવીઆદિનિદસ્સનેના**”તિઆદિ. એકદેસસામઞ્ઞેન હિ યથાધિપ્પેતેન ઉપમા હોતિ, ન સબ્બસામઞ્ઞેનાતિ. એવમ્પિ યદિ સભાવસિદ્ધનામત્તા વેદનાદયો નામં, પથવીઆદીનમ્પિ અનિવત્તનીયો નામભાવોતિ આહ “**નિરુળ્હત્તા**”તિઆદિ. તેન યંનિમિત્તં વેદનાદીસુ નામસદ્દપ્પવત્તિ, સતિપિ તદઞ્ઞેસં તંનિમિત્તયોગે ગો-સદ્દો વિય કુક્કુટાદિસત્તપિણ્ડે નિરુળ્હતો વેદનાદીસુ નામ-સદ્દો પવત્તોતિ દસ્સેતિ. તથા હિ અનેકેસુ સુત્તપદેસેસુ તેસંયેવ નામવોહારો દિસ્સતિ. **નામતાનાપત્તિ વુત્તા** કેસકુમ્ભાદિનામન્તરાપજ્જનતો. એતમેવત્થં નિદસ્સનભાવેન “**ન હી**”તિઆદિના વિવરતિ. યદિપિ સમૂહાદિઘનવિનિબ્ભોગાભાવતો વેદનાદિઅરૂપધમ્મેસુપિ પિણ્ડાકારેન ગહણં પવત્તતિ, તં પન યેભુય્યેન અત્થાતિપરિકપ્પમુખેન એકધમ્મવસેનેવ, ન સમૂહવસેનાતિ વુત્તં “**અઞ્ઞેન…પે॰… નત્થી**”તિ.

પકાસકપકાસિતબ્બભાવો વિસયિવિસયભાવો એવ. **અધિવચનસમ્ફસ્સો** મનોસમ્ફસ્સો. સો નામમન્તરેન ગહેતું અસક્કુણેય્યતાય પાકટોતિ નિદસ્સનભાવેન વુત્તો. ‘‘અધિવચનસમ્ફસ્સો વિયા’’તિ વચનેન મનોસમ્ફસ્સતપ્પકારાનમેવ નામભાવો સિયા, ન પટિઘસમ્ફસ્સતપ્પકારાનન્તિ આસઙ્કાય નિવત્તનત્થં “**પટિઘસમ્ફસ્સોપી**”તિઆદિમાહ. તત્થ પઞ્ચવિઞ્ઞાણસહગતો ફસ્સો પટિઘસમ્ફસ્સો. **પિ**-સદ્દો સમ્ભાવને. ઇદં વુત્તં હોતિ – વિસયીવિસયસઙ્ઘટ્ટનસમુપ્પત્તિયા અઞ્ઞફસ્સતો ઓળારિકોપિ પટિઘસમ્ફસ્સો ન રૂપધમ્મા વિય વિભૂતાકારો, તતો નામાયત્તગહણિયભાવો નામસ્સેવાતિ. **અરૂપતાય વા**તિઆદિના સામઞ્ઞતો વિસેસતો ચ પટિઘસમ્ફસ્સસ્સ ઉપચારવસેન નામભાવમાહ. **પચ્છિમપુરિમાન**ન્તિ ‘‘નામઞ્ચ રૂપઞ્ચા’’તિ ઇમં અનુપુબ્બિં સન્ધાય વુત્તં. **સતિપિ રૂપસ્સા**તિઆદિના નામવોહારહેતું અનઞ્ઞસાધારણં નિબ્બાનસ્સ અધિપતિપચ્ચયભાવં એવ વિભાવેતિ, યતો અરિયાનં અઞ્ઞવિસયવિનિસ્સટં નિન્નપોણપબ્ભારભાવેન અસઙ્ખતધાતુયં એવ ચિત્તં પવત્તતીતિ.

૧૩૧૮. વટ્ટસ્મિં આદીનવપટિચ્છાદનતો તદસ્સાદનાભિનન્દનતો ચ વટ્ટસ્સ મૂલં પધાનકારણન્તિ **વટ્ટમૂલં**.

૧૩૨૦. એકેકસ્મિં રૂપાદિકે યથાભિનિવિટ્ઠે વત્થુસ્મિં અહંમાનાધારનિમિત્તતં કુસલાકુસલતબ્બિપાકલોકાધારતઞ્ચ સમારોપેત્વા **પવત્તગ્ગહણવિસેસો**. યા કાચિ દિટ્ઠિ નિવિસમાના ધમ્મસભાવં અતિચ્ચપરામસનાકારેનેવ નિવિસતીતિ વુત્તં “**પરામસન્તીતિ અત્થો**”તિ.

૧૩૩૨. ચેતનાપ્પધાનો સઙ્ખારક્ખન્ધોતિ કત્વા “**યાય ચેતનાયા**”તિઆદિ વુત્તં.

૧૩૩૩. દુન્નામં ગારય્હનામં. **અનુપસઙ્કમન્તસ્સા**તિઆદિના સેવનભજનાનં વિસેસમાહ.

૧૩૩૬. આપત્તિઆપત્તિવુટ્ઠાનપરિચ્છેદજાનનૂપાયદસ્સનં સહ વત્થુના સહ કમ્મવાચાયાદિવચનન્તિ ઇમમત્થં દસ્સેન્તો "**વત્થુવીતિક્કમતો**"તિઆદિમાહ. ''આપત્તિકુસલતા આપત્તિવુટ્ઠાનકુસલતા''તિ (ધ॰ સ॰ દુકમાતિકા ૧૧૯) હિ વુત્તન્તિ. કારણજાનનેન ફલં સુટ્ઠુ ઞાતં હોતીતિ તં દસ્સેતું "**આપત્તિયા વા**"તિઆદિમાહ.

૧૩૪૨. તસ્સાતિ મનસિકારકુસલતાય.

૧૩૪૪. અનુપ્પજ્જમાનાનેવ અનુપ્પજ્જન્તાનેવ.

૧૩૪૮. અકરણેન અનાદરવસેનાતિ અધિપ્પાયો.

૧૩૫૦. ફેગ્ગુરુક્ખસ્સ સિગ્ગુઆદિકસ્સ.

૧૩૫૨. ચક્ખુન્દ્રિયાસંવરસ્સાતિ ચક્ખુન્દ્રિયાસંવરણસ્સ. **અસંવુતચક્ખુન્દ્રિયસ્સેવ હેતૂ**તિ ચક્ખુદ્વારિકસ્સ અભિજ્ઝાદિઅન્વાસ્સવનસ્સ તંદ્વારિકવિઞ્ઞાણસ્સ વિય ચક્ખુન્દ્રિયં પધાનકારણં. સતિ હિ અસંવુતત્તે ચક્ખુન્દ્રિયસ્સ તે તે અન્વાસ્સવન્તીતિ અસંવરિયમાનચક્ખુન્દ્રિયહેતુકો સો અસંવરો તથાવુત્તોતિ અટ્ઠકથાય અધિપ્પાયં દસ્સેતિ. ઇદાનિ યથાવુત્તે અધિપ્પાયે ઠત્વા "**યત્વાધિકરણન્તિ હી**"તિઆદિના પાળિયા યોજનં દસ્સેતિ. **કસ્સ ચા**તિ પકારં પુચ્છતિ, કથંવિધસ્સ કથંસણ્ઠિતસ્સાતિ અત્થો. ન હિ સરૂપે વુત્તે પુન સરૂપપુચ્છાય પયોજનં અત્થિ. **અન્વાસ્સવન્તિ** અભિજ્ઝાદયો. **તદુપલક્ખિતન્તિ** અન્વાસ્સવૂપલક્ખિતં ચક્ખુન્દ્રિયં અસંવુતન્તિ યોજના.

યથાસમ્ભવન્તિ દુસ્સીલ્યાસંવરો મનોદ્વારવસેન, સેસાસંવરો છદ્વારવસેન યોજેતબ્બો. મુટ્ઠસ્સચ્ચાદીનં સતિપટિપક્ખાકુસલધમ્માદિભાવતો સિયા પઞ્ચદ્વારે ઉપ્પત્તિ, ન ત્વેવ કાયિકવાચસિકવીતિક્કમભૂતસ્સ દુસ્સીલ્યસ્સ તત્થ ઉપ્પત્તિ પઞ્ચદ્વારિકજવનાનં અવિઞ્ઞત્તિજનકત્તાતિ તમેવ યથાસમ્ભવં "**ન હિ પઞ્ચદ્વારે**"તિઆદિના વિવરતિ.

યથા કિન્તિ યેન પકારેન જવને ઉપ્પજ્જમાનો અસંવરો ''ચક્ખુન્દ્રિયે અસંવરો''તિ વુચ્ચતિ , તં નિદસ્સનં કિન્તિ અત્થો. તત્થાયં પવત્તિક્કમો – પઞ્ચદ્વારે રૂપાદિઆરમ્મણે આપાથગતે નિયમિતાદિવસેન કુસલાકુસલજવને ઉપ્પજ્જિત્વા ભવઙ્ગં ઓતિણ્ણે મનોદ્વારિકજવનં તંયેવારમ્મણં કત્વા ભવઙ્ગં ઓતરતિ, પુન તસ્મિંયેવ દ્વારે ''ઇત્થિપુરિસો''તિઆદિના વવત્થપેત્વા જવનં ભવઙ્ગં ઓતરતિ. પુન વારે પસાદરજ્જનાદિવસેન જવનં જવતિ. પુન યદિ તં આરમ્મણં આપાથં આગચ્છતિ, તંસદિસમેવ પઞ્ચદ્વારાદીસુ જવનં તદા ઉપ્પજ્જમાનકં સન્ધાય ''એવમેવ જવને દુસ્સીલ્યાદીસુ ઉપ્પન્નેસુ તસ્મિં અસંવરે સતિ દ્વારમ્પિ અગુત્ત''ન્તિઆદિ વુત્તં. અયં પન ઉક્કટ્ઠનયો પરિચિતારમ્મણં સન્ધાય વુત્તો, અપરિચિતે અન્તરન્તરા પઞ્ચદ્વારે ઉપ્પજ્જિત્વા તદનુરૂપં મનોદ્વારેપિ ઉપ્પજ્જતીતિ. દ્વારભવઙ્ગાદીનં જવનેન સમ્બન્ધો એકસન્તતિપરિયાપન્નતો દટ્ઠબ્બો.

સતિ દ્વારભવઙ્ગાદિકેતિ પચ્ચયભાવેન પુરિમનિપ્ફન્નં જવનકાલે અસન્તમ્પિ ભવઙ્ગાદિ ચક્ખાદિ વિય ફલનિપ્ફત્તિયા સન્તઞ્એવ નામાતિ વુત્તં. ન હિ ધરમાનંયેવ સન્તન્તિ વુચ્ચતીતિ. **બાહિરં વિય કત્વા**તિ પરમત્થતો જવનસ્સ બાહિરભાવે ઇતરસ્સ ચ અબ્ભન્તરભાવે અસતિપિ ''પભસ્સરમિદં , ભિક્ખવે, ચિત્તં, તઞ્ચ ખો આગન્તુકેહિ ઉપક્કિલેસેહિ ઉપક્કિલિટ્ઠ''ન્તિઆદિવચનતો (અ॰ નિ॰ ૧.૪૯) આગન્તુકભૂતસ્સ કદાચિ કદાચિ ઉપ્પજ્જમાનસ્સ જવનસ્સ બાહિરભાવો તબ્બિધુરસભાવસ્સ ઇતરસ્સ અબ્ભન્તરભાવો પરિયાયતો વુત્તોતિ દસ્સેતિ.

અસંવરહેતુભાવાપત્તિતોતિ દ્વારાદીનં અસંવરહેતુભાવાપજ્જનસ્સ પાકટભાવં સન્ધાયાહ. ઉપ્પન્ને હિ અસંવરે દ્વારાદીનં તસ્સ હેતુભાવો પઞ્ઞાયતીતિ. **દ્વારભવઙ્ગાદિમૂસન**ન્તિ દ્વારભવઙ્ગાદીસુ મૂસનં. યસ્મિઞ્હિ દ્વારે અસંવરો ઉપ્પજ્જતિ, સો તત્થ દ્વારાદીનં સંવરૂપનિસ્સયભાવં ઉપચ્છિન્દન્તોયેવ પવત્તતીતિ. તેનેવાહ ''**કુસલભણ્ડવિનાસન**''ન્તિ.

એત્થ ચ ''ચક્ખુના રૂપં દિસ્વા''તિઆદિપાળિયં સંવરો, સંવરિતબ્બં, સંવરણુપાયો, યતો ચ સો સંવરો, યત્થ ચ સો સંવરોતિ ઇમં પભેદં દસ્સેત્વા યોજેતબ્બા. કથં? ''રક્ખતિ...પે॰... સંવરં આપજ્જતી''તિ એતેન **સંવરો** વુત્તો. સતિં પચ્ચુપટ્ઠપેતીતિ અયઞ્હેત્થ અત્થોતિ. ચક્ખાદિ **સંવરિતબ્બં**. ન નિમિત્તગ્ગાહી હોતિ નાનુબ્યઞ્જનગ્ગાહીતિ **સંવરણુપાયો**. ''યત્વાધિકરણ''ન્તિઆદિના **સંવરણાવધિ**. રૂપાદયો **સંવરવિસયો**તિ. કિઞ્ચ પટિસઙ્ખાભાવનાબલસઙ્ગહિતભાવેન દુવિધોપિ ઇન્દ્રિયસંવરો? તત્થ પુરિમેન વિસયેસુ આદીનવદસ્સનં, ઇતરેન આદીનવપ્પહાનં. તથા પુરિમેન પરિયુટ્ઠાનપ્પહાનં, ઇતરેન અનુસયપ્પહાનં . તથા પુરિમો લોકિયમગ્ગસઙ્ગહિતો, દુતિયો લોકુત્તરમગ્ગસઙ્ગહિતોતિ અયમ્પિ વિસેસો વેદિતબ્બો.

૧૩૫૩. દવત્થાદિઅભિલાસોતિ દવો એવ અત્થો પયોજનન્તિ દવત્થો, સો આદિ યેસં તે દવત્થાદયો. તેસુ, તેસં વા અભિલાસો, દવો વા અત્થો એતસ્સાતિ દવત્થો, તદાદિકો દવત્થાદિ, કો પન સોતિ આહ ''**અભિલાસો**''તિ. **આહારપરિભોગે અસન્તુસ્સના**તિ આહારપરિભોગે અતિત્તિ. બહુનો ઉળારસ્સ ચ પત્થનાવસેન પવત્તા ભિય્યોકમ્યતા અસન્તુસ્સનાતિ એવમેત્થ અત્થો યુજ્જતિ.

૧૩૫૫. મજ્જનાકારેન પવત્તિ માનસ્સેવાતિ કત્વા ''**માનોવ માનમદો**''તિ વુત્તં. તથા હિ જાતિમદાદયો ''માનો મઞ્ઞના''તિઆદિના માનભાવેનેવ વિભત્તાતિ. **ખુદા** નામ કમ્મજતેજો. તં પન અભુત્તે ભુત્તે ચ ઉપ્પજ્જતીતિ યં તત્થ આમાસયસઙ્ખાતસ્સ સરીરદેસસ્સ પીળનતો વિહિંસાસદ્દવચનીયં, તદેવ દસ્સેતબ્બં, ઇતરઞ્ચ નિવત્તેતબ્બન્તિ અભુત્તપચ્ચયા ઉપ્પજ્જનકત્તેન ખુદા વિસેસિતાતિ આહ ''**ખુદાય વિસેસન**''ન્તિ. યે પન ''કમ્મજતેજપચ્ચયા દુક્ખા વેદના ખુદા''તિ વદન્તિ, તેસં અભુત્તપચ્ચયા ઉપ્પજ્જનકાતિ વિસેસનમેવ ન યુજ્જતિ. સતિપિ તસ્મિં ભૂતત્થકથને વિહિંસૂપરતિપુરાણવેદનાપટિહનનાનં વિસેસાભાવો આપજ્જતીતિ પુરિમોયેવેત્થ અત્થો. **એતાસં કો વિસેસો**તિ અભુત્તપચ્ચયા ઉપ્પજ્જનકવેદના, ભુત્તપચ્ચયા ન ઉપ્પજ્જનકવેદનાતિ દ્વેપિ ચેતા વેદના યાવતા અનાગતાયેવાતિ અધિપ્પાયો. સતિપિ અનાગતત્તે પુરિમા ઉપ્પન્નસદિસી, ઇતરા પન અતંસદિસી અચ્ચન્તં અનુપ્પન્નાવાતિ અયમેત્થ વિસેસો. તેનેવ ''**યથાપવત્તા**''તિ પુરિમાયં વુત્તં, ઇતરત્થ ચ ''**અપ્પવત્તા**''તિ. અથ વા અભુત્તપચ્ચયા ઉપ્પજ્જનકવેદના પુબ્બે કતકમ્મસ્સ વિપાકત્તા **પુરાણવેદના** નામ. અપ્પચ્ચવેક્ખણાદિઅયુત્તપરિભોગપચ્ચયા પચ્ચવેક્ખણાદિયુત્તપરિભોગતો આયતિં ન ઉપ્પજ્જિસ્સતીતિ ભુત્તપચ્ચયા ન ઉપ્પજ્જનકવેદના **નવવેદના** નામ. **વિહિંસાનિમિત્તતા** વિહિંસાનિબ્બત્તતા.

યાપેન્તિ એતેનાતિ યાપનાતિ વુત્તસ્સ સરીરયાપનકારણસ્સ જીવિતિન્દ્રિયસ્સપિયાપનકારણન્તિ ઇમસ્સ વિસેસસ્સદસ્સનત્થં ''જીવિતિન્દ્રિયયાપનત્થાયા''તિ વત્વા ન કેવલં જીવિતિન્દ્રિયસ્સેવ યાપનકારણમાહારો, અથ ખો ઠાનાદિપવત્તિઆકારવિસેસયુત્તસ્સ સકલસરીરસ્સપિ યાપનકારણન્તિ તંદીપનત્થં યાત્રાતિ વચનન્તિ યાપના મે ભવિસ્સતીતિ અવિસેસેન વુત્તન્તિ દસ્સેન્તો ''**ચતુન્નં ઇરિયાપથાનં અવિચ્છેદસઙ્ખાતા યાપના યાત્રા**''તિ આહ. અટ્ઠાનયોજનઅપરિભોગદુપ્પરિભોગાદિવસેન સદ્ધાદેય્યસ્સ વિનાસનં **સદ્ધાદેય્યવિનિપાતનં. યેના**તિ ગણભોજનલક્ખણપ્પત્તસ્સ થૂપીકતાદિકસ્સ વા પટિગ્ગહણેન. સાવજ્જં સનિન્દં પરિભોગં કરોતીતિ વા અત્થો.

ઇરિયા…પે॰… વુત્તન્તિ સુખં પવત્તમાનેહિ ઇરિયાપથેહિ તેસં તથાપવત્તિયા કારણન્તિ ગહિતત્તા વિદિતત્તા યથાવુત્તભુઞ્જનપિવનાનિ પુબ્બકાલકિરિયાભાવેન વુચ્ચમાનાનિ ઇરિયાપથકત્તુકાનિ વિય વુત્તાનીતિ અત્થો. યથા હિ ''પઞ્ઞાય ચસ્સ દિસ્વા આસવા પરિક્ખીણા હોન્તી''તિ (મ॰ નિ॰ ૧.૨૭૧; ૨.૧૮૨) દસ્સનસ્સ ખયહેતુતા, ''ઘતં પિવિત્વા બલં ભવતિ, સીહં દિસ્વા ભયં ભવતી''તિ ચ પાનદસ્સનાનં બલભયહેતુતા વુચ્ચતિ, એવં ભુઞ્જનપિવનાનં ઇરિયાપથસુખપ્પવત્તિહેતુભાવો વુત્તોતિ એવમેત્થ અત્થો દટ્ઠબ્બો. સુલભાનવજ્જભાવો વિય અપ્પભાવોપિ પચ્ચયાનં પરમસલ્લેખવુત્તીનં સુખવિહારાય પરિયત્તોતિ ચીવરસેનાસનાનં અપ્પભાવુક્કંસાનુજાનનવસેન પવત્તાહિ અનન્તરગાથાહિ ઇધાપિ ધમ્મસેનાપતિના સુખવિહારાય પરિયત્તો અપ્પભાવુક્કંસો અનુઞ્ઞાતોતિ વિઞ્ઞાયતીતિ ''**પુનપી**''તિઆદિના ''ભુત્વાના''તિ પાઠં સમત્થયતિ.

૧૩૬૮. **સતિઆદિધમ્મા**તિ સતિપઞ્ઞાસમાધિવીરિયસમ્માવાચાદિધમ્મા, યે છહિ દુકેહિ પરિગ્ગહિતા.

૧૩૭૩. **પટિવિજ્ઝિતબ્બેહિ પટિવેધો વુત્તો**. વિસયેનપિ હિ વિસયી વુચ્ચતિ સહચરભાવતો. યથા –

> ''ઉપ્પાદેત્વાન સંવેગં, દુક્ખેનસ્સ ચ હેતુના;
> વડ્ઢયિત્વા સમ્મસિત્વા, મુત્તિયા મગ્ગમબ્રવી''તિ

''સચ્ચપરિયોસાને''તિ ચ.

યથા દુક્ખાદીનં પરિઞ્ઞાદિવસેન પવત્તમાનં પટિવેધઞાણં અસમ્મોહતો તે અવિલોમેત્વા અવિરોધેત્વા પવત્તતિ નામ, એવં તદુપનિસ્સયભાવં વિપસ્સનાઞાણમ્પિ યથાબલં તે અવિલોમેત્વા પવત્તતીતિ **ચતુન્નં સચ્ચાનં અનુલોમન્તિ વુત્તન્તિ** દુતિયો અત્થવિકપ્પો વુત્તો. એત્થ ચ ''ચતુન્નં સચ્ચાન''ન્તિ પદં વિના ઉપચારેન વુત્તં, પુરિમસ્મિં ઉપચારેનાતિ દટ્ઠબ્બં. સમ્માદિટ્ઠિપ્પધાનત્તા વા સેસમગ્ગઙ્ગાનં મગ્ગસચ્ચેકદેસસ્સ પટિવેધસ્સ અનુલોમં સમુદાયાનુલોમં વુત્તં, ચતુસચ્ચેકદેસસ્સ મગ્ગસ્સ વા.

૧૩૮૦. **ખયસમયે**તિ ખયસમૂહે. ''કિલેસાનં ખયવસેન પવત્તધમ્મપુઞ્જે''તિ ચ વદન્તિ.

૧૩૮૧. અપરિબન્ધભાવેન નિરાસઙ્કા, આરમ્મણે અભિરતિભાવેન ચ પવત્તિ અધિમુચ્ચનટ્ઠોતિ આહ ''**અનિ… પે॰… ત્તનટ્ઠેના**''તિ.

૧૩૮૨. અરિયમગ્ગપ્પવત્તિયા ઉત્તરકાલં પવત્તમાનં ફલઞાણં તંતંમગ્ગવજ્ઝકિલેસાનં ખયપરિયોસાને પવત્તત્તા ''ખીણન્તે ઞાણ''ન્તિ વુત્તં. યસ્મા પન તં મગ્ગાનન્તરં ઉપ્પજ્જતિ, તસ્મા મગ્ગેન ઠાનસો ખીણેસુ કિલેસેસુ તેસં ખીણભાવાનન્તરં પવત્તમાનં ખીણભાવાનં પઠમકાલે પવત્તન્તિપિ વુચ્ચતીતિ દુતિયો વિકપ્પો વુત્તો.

દુકનિક્ખેપકથાવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

નિક્ખેપકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

૪. અટ્ઠકથાકણ્ડં

તિકઅત્થુદ્ધારવણ્ણના

૧૩૮૪. નયગમનન્તિ નીયતિ, નેતિ, નીયન્તિ વા એતેનાતિ નયો, ગમ્મતિ એતેનાતિ ગમનં, નયોવ, નયસ્સ વા ગમનં નયગમનં. ગતિ એવ વા ગમનં. પઠમેન **આદિ**-સદ્દેન અભિધમ્મભાજનીયાદિસઙ્ગહાસઙ્ગહાદિએકકાદિસુદ્ધિકસચ્છિ કટ્ઠાદિમૂલમૂલાદિકા પઞ્ચપકરણિકા નયગતિ સઙ્ગય્હતિ. **અનુલોમાદીતિ** પન પચ્ચનીયઅનુલોમપચ્ચનીયપચ્ચનીયાનુલોમપકારા એકમૂલાદિપ્પકારા ચ. **એત્થ અત્થેસુ નિચ્છિતેસૂતિ** એતસ્મિં અટ્ઠકથાકણ્ડે ચિત્તુપ્પાદવસેન ભૂમન્તરવિસેસયોગતો સબ્બેસં માતિકાપદાનં અત્થેસુ સઙ્ખેપતો વવત્થાપિતેસુ.

પઞ્હુદ્ધારન્તિઆદીસુ ''સિયા કુસલં ધમ્મં પટિચ્ચ કુસલો ધમ્મો ઉપ્પજ્જેય્ય હેતુપચ્ચયા''તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૨૫) કુસલપદં આદિં કત્વા કુસલાકુસલાબ્યાકતન્તા તિસ્સો કુસલાદિકા, કુસલાબ્યાકતઅકુસલાબ્યાકતકુસલાકુસલન્તા તિસ્સો, કુસલાકુસલાબ્યાકતન્તા એકાતિ કુસલાદિકા સત્ત પુચ્છા, તથા અકુસલાદિકા, અબ્યાકતાદિકા, કુસલાબ્યાકતાદિકા, અકુસલાબ્યાકતાદિકા, કુસલાકુસલાદિકા, કુસલાકુસલાબ્યાકતાદિકાતિ સત્તન્નં સત્તકાનં વસેન ધમ્માનુલોમે કુસલત્તિકં નિસ્સાય હેતુપચ્ચયે એકૂનપઞ્ઞાસ પુચ્છા, તથા સેસપચ્ચયેસુ સેસતિકેસુ ધમ્મપચ્ચનીયાદીસુ ચ. તં સન્ધાય ''**એકૂનપઞ્ઞાસાય એકૂનપઞ્ઞાસાયા**''તિ વુત્તં. ''સિયા હેતું ધમ્મં પટિચ્ચ હેતુધમ્મો ઉપ્પજ્જેય્ય હેતુપચ્ચયા''તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૩.૧.૧) ''હેતું પટિચ્ચ હેતુ, હેતું પટિચ્ચ નહેતુ, હેતું પટિચ્ચ હેતુ ચ નહેતુ ચ. નહેતું પટિચ્ચ નહેતુ, નહેતું પટિચ્ચ હેતુ, નહેતું પટિચ્ચ હેતુ ચ નહેતુ ચ. હેતુઞ્ચ નહેતુઞ્ચ પટિચ્ચ હેતુ, હેતુઞ્ચ નહેતુઞ્ચ પટિચ્ચ નહેતુ, હેતુઞ્ચ નહેતુઞ્ચ પટિચ્ચ હેતુ ચ નહેતુ ચા''તિ એકેકસ્મિં દુકે હેતુપચ્ચયાદીસુ એકમેકસ્મિં પચ્ચયે નવ નવ પુચ્છા હોન્તિ. તા સન્ધાય ''**નવસુ નવસુ પઞ્હેસૂ**''તિ વુત્તં.

લબ્ભમાનસ્સાતિ કુસલત્તિકે તાવ પટિચ્ચવારે હેતુપચ્ચયે ''કુસલં ધમ્મં પટિચ્ચ કુસલો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ હેતુપચ્ચયા, કુસલં એકં ખન્ધં પટિચ્ચ તયો ખન્ધા''તિઆદિના (પટ્ઠા॰ ૧.૧.૫૩) કુસલેન કુસલં, કુસલેન અબ્યાકતં, કુસલેન કુસલાબ્યાકતં, અકુસલેન અકુસલં, અકુસલેન અબ્યાકતં, અકુસલેન અકુસલાબ્યાકતં, અબ્યાકતેન અબ્યાકતં, કુસલાબ્યાકતેન અબ્યાકતં, અકુસલાબ્યાકતેન અબ્યાકતન્તિ નવન્નં નવન્નં પઞ્હાનં અત્થતો સમ્ભવન્તસ્સ પઞ્હસ્સ વિસ્સજ્જનવસેન **ઉદ્ધરણં**, તથા સેસપચ્ચયવારત્તિકાદીસુ. **તેસુયેવાતિ** યથાવુત્તેસુ એવ પઞ્હેસુ અત્થસમ્ભવતો યથાવિભત્તાનં પઞ્હવિસ્સજ્જનાનં ''હેતુયા નવા''તિઆદિના **ગણનાઠપનં**. **પસટે ધમ્મેતિ** યથા હેટ્ઠા કણ્ડદ્વયે ''યસ્મિં સમયે કામાવચરં કુસલં ચિત્ત''ન્તિઆદિના (ધ॰ સ॰ ૧) વિપ્પકિણ્ણે મુત્તપુપ્ફે વિય ફસ્સાદયો ધમ્મે. અવિસિટ્ઠનિદ્દેસો સામઞ્ઞનિદ્દેસો. **વિઞ્ઞાતધમ્મસ્સ** પુગ્ગલસ્સાતિ અધિપ્પાયો.

યદિ ચિત્તુપ્પાદરૂપકણ્ડેસુ ચતુભૂમિચિત્તુપ્પાદાદિવસેન વિઞ્ઞાતધમ્મસ્સ અત્થુદ્ધારદેસના આરદ્ધા, એવં સન્તે ઇધ કસ્મા કુસલત્તિકનિદ્દેસો વુત્તોતિ આહ ''**યદિપિ કુસલત્તિકવિત્થારો**''તિઆદિ. **ધમ્મવિસેસનભાવતોતિ** ''ધમ્મા''તિ પદસ્સ પધાનભાવં દસ્સેતિ. અતો હિ તદભિધેય્યા પુચ્છિતબ્બા જાતા. **વિઞ્ઞાતાહીતિ** ભૂમીનં વિસેસનલક્ખણયોગમાહ. **એત્થ પધાનન્તિ** કિઞ્ચાપિ ઉદ્દેસે કુસલપદેન ધમ્મા વિસેસિતબ્બા, ''ચતૂસુ ભૂમીસુ

કુસલ''ન્તિ ઇમસ્મિં પન નિદ્દેસે ભૂમીહિ વિસેસિતબ્બત્તા કુસલપદં પધાનન્તિ વિસેસનભાવેન વચનિચ્છાય અભાવતો સતિપિ વિસેસિતબ્બધમ્માનં કામાવચરાદિફસ્સાદિભેદે તદનપેક્ખં અનવજ્જસુખવિપાકતાસઙ્ખાતં અત્તનો કુસલાકારમેવ ગહેત્વા પવત્તમાનત્તા "**એકત્તમેવ ઉપાદાય પવત્તતી**"તિ વુત્તં. સબ્બેપિ હિ કુસલા ધમ્મા અનવજ્જસુખવિપાકતાય એકસભાવાયેવાતિ.

૧૩૮૫. યથાયોગં યોજેતબ્બન્તિ ચતૂહિ ભૂમીહિ આધારભૂતાહિ વિસેસેત્વા સમયફસ્સાદિભેદં અનામસિત્વા વિપાકભાવેન એકત્તં નેત્વા ''ચતૂસુ ભૂમીસુ વિપાકો''તિ વુત્તન્તિ યોજેતબ્બં. એસ નયો ''તીસુ ભૂમીસુ કિરિયાબ્યાકત''ન્તિઆદીસુપિ.

ઉપ્પજ્જતિ એત્થાતિ ઉપ્પાદો, ચેતસિકા. તે હિ ચિત્તસ્સ સબ્બથાપિ નિસ્સયાદિપચ્ચયભાવતો એત્થ ચ ઉપ્પત્તિયા આધારભાવેન અપેક્ખિતા. યથા ચ ચેતસિકા ચિત્તસ્સ, એવં ચિત્તમ્પિ ચેતસિકાનં નિસ્સયાદિપચ્ચયભાવતો આધારભાવેન વત્તબ્બતં અરહતીતિ યથાવુત્તં ઉપ્પાદસદ્દાભિધેય્યતં ન વિનિવત્તતિ. ઇદં વુત્તં હોતિ – ''ચિત્તુપ્પાદો''તિ એત્થ ઉપ્પાદસ્સ વિસેસનભાવેન પવત્તમાનમ્પિ ચિત્તં અત્તનિ યથાવુત્તઉપ્પાદઅત્થસમ્ભવતો અપરિચ્ચત્તવિસેસિતબ્બભાવમેવ હુત્વા તસ્સ વિસેસનભાવં પટિપજ્જતીતિ. યદાહ "**અવયવેન સમુદાયોપલક્ખણવસેન અત્થો સમ્ભવતી**"તિ. ચિત્તસમાનગતિકસ્સ ઇધ ચિત્તગ્ગહણેન ગહેતબ્બતાય ''દ્વેપઞ્ચવિઞ્ઞાણાની''તિ નિદસ્સનેન વક્ખમાનત્તા "**ચિત્ત...પે°... ગહણં કત**"ન્તિ વુત્તં. તત્થ **અઞ્ઞસ્સા**તિ રૂપસ્સ.

૧૪૨૦. પઞ્ચદ્વારે વત્તબ્બમેવ નત્થિ એકન્તપરિત્તારમ્મણત્તા પઞ્ચદ્વારિકચિત્તાનં. **ઇટ્ઠાનિટ્ઠારમ્મણાનુભવન**ન્તિ વિપાકસ્સ પકપ્પેત્વા આરમ્મણગ્ગહણાભાવમાહ. તતો કમ્માનુરૂપં પવત્તમાનો વિપાકો પરિત્તકમ્મવિપાકતાય પરિત્તારમ્મણેયેવ પવત્તિતુમરહતિ, ન મહગ્ગતપ્પમાણારમ્મણેતિ અધિપ્પાયો. સમાધિપ્પધાનસ્સપિ કસ્સચિ કમ્મસ્સ અપ્પનાઅપ્પત્તસ્સ એકન્તેન સદિસવિપાકતાઅભાવતો "**અપ્પનાપ્પત્તસ્સા**"તિ કમ્મં વિસેસિતં. વણ્ણલક્ખણાદિં અગ્ગહેત્વા લોકસઞ્ઞાનુરોધેનેવ ગહિતે પથવાદિકે પરિકમ્મસઞ્ઞાય સમુપ્પાદિતત્તા પટિભાગનિમિત્તસઙ્ખાતં સઞ્ઞાવસં આરમ્મણં અસ્સાતિ **સઞ્ઞાવસારમ્મણં**. **તાદિસેનેવા**તિ સમાધિપ્પધાનતાય અપ્પનાપ્પત્તીહિ વિય સઞ્ઞાવસારમ્મણતાય ચ નિબ્બિસેસેનેવ. **સોપીતિ પિ**-સદ્દો સમ્પિણ્ડનત્થો. તેનેતં દસ્સેતિ ''અત્તનો કમ્મસ્સ સમાનભૂમિકધમ્મારમ્મણતાય વિય તસ્સ આરમ્મણારમ્મણતાયપિ વિપાકો કમ્માનુરૂપોયેવ નામ હોતી''તિ.

યદિ એવં કસ્મા મહગ્ગતપ્પમાણારમ્મણસ્સ પરિત્તકમ્મસ્સ વિપાકો તદારમ્મણારમ્મણો ન હોતીતિ? અપ્પનાપ્પત્તકમ્મવિપાકસ્સ વિય તસ્સ કમ્મારમ્મણારમ્મણતાય નિયમાભાવતો કમ્માનુરૂપતાય ચ અનેકરૂપત્તા. યથા અત્તનો કમ્મસદિસસ્સ મહગ્ગતજવનસ્સ પરિત્તારમ્મણસ્સપિ તદારમ્મણં નાનુબન્ધકં પરિચયાભાવતો, એવં અત્તનો કમ્મસ્સ નિમિત્તભૂતેપિ તસ્સ સહકારીકારણાહિ અપરિયાદિન્ને મહગ્ગતપ્પમાણે આરમ્મણે પરિચયાભાવતો પરિત્તવિપાકો ન પવત્તતિ, કમ્મનિમિત્તારમ્મણો પન જાયમાનો પરિત્તેનેવ તેન હોતીતિ આહ "**પટિસન્ધિઆદિભૂતો**"તિઆદિ. **યસ્મા પના**તિઆદિના પાળિયાવ યથાવુત્તમત્થં નિચ્છિનોતિ. નાનાક્ખણિકકમ્મપચ્ચયો હિ એત્થ અધિપ્પેતો પચ્ચયપચ્ચયુપ્પન્નાનં ભિન્નારમ્મણતાય વુત્તત્તા. **ન ચા**તિઆદિના પરિત્તવિપાકા એવ ઇધ પચ્ચયુપ્પન્નભાવેન વુત્તાતિ દસ્સેતિ. **ઇધા**તિ ઇમસ્મિં અત્થુદ્ધારકણ્ડે.

સતિવેપુલ્લપ્પત્તાનં સતિવિરહિતસ્સ કાયકમ્મસ્સ સમ્ભવં દસ્સેતું "**વાસનાવસેના**"તિ વુત્તં. અવીતરાગાનં અપરિત્તેપિ કત્થચિ આરમ્મણે સિયા ચેતસો ઉપ્પિલાવિતત્તન્તિ "**કિલેસવિરહે**"તિ વિસેસેત્વા વુત્તં. **આદરાકરણવસેનેવા**તિ આદરાકરણમત્તવસેનેવાતિ વિસેસનિવત્તિઅત્થો **એવ**-સદ્દો તમેવ નિવત્તેતબ્બં વિસેસં દસ્સેતિ, નાઞ્ઞથા. **કોસજ્જાદીતિ આદિ**-સદ્દેન દોસાદયો સઙ્ગણ્હાતિ. **આદરાકરણં નિરુસ્સુક્કતા એવા**તિ આદરં કરોન્તા નિરુસ્સુક્કભાવેનેવ ન હોન્તિ, ન પન આદરં ન કરોન્તિયેવાતિ દટ્ઠબ્બં. એકચ્ચે પન ''અકમ્મઞ્ઞસરીરતાય અઞ્ઞવિહિતતાય ચ ખીણાસવાનં અસક્કચ્ચદાનાદિપવત્તિ ન અનાદરવસેના''તિ વદન્તિ.

૧૪૨૧. અતિપગુણાનન્તિ સુભાવિતાનં સુટ્ઠુતરં વસિપ્પત્તાનં. **એવં પગુણજ્ઝાનેસુપિ પવત્તિ હોતિ** તત્થ વિચારણુસ્સાહસ્સ મન્દભાવતોતિ અધિપ્પાયો. **પુબ્બે દસ્સિત**ન્તિ ''તીણિ લક્ખણાનીતિ અહન્તિ વા''તિઆદિના પુબ્બે દસ્સિતં. "**અવિજ્જમાનો** અપરમત્થભાવતો, **વિજ્જમાનો ચ** લોકસઙ્કેતસિદ્ધિયા સમ્મુતિસચ્ચભાવતો **અત્થો** અરીયતિ ચિત્તેન ગમ્મતિ ઞાયતી''તિ આચરિયા વદન્તિ. યતો તબ્બિસયા ચિત્તુપ્પાદા **નવત્તબ્બં આરમ્મણં એતેસન્તિ નવત્તબ્બારમ્મણા**તિ અઞ્ઞપદત્થસમાસવસેન વુચ્ચન્તિ. અયં પન વાદો હેવત્થિકવાદો વિય હોતીતિ તસ્સ અચ્ચન્તં અવિજ્જમાનતં મઞ્ઞન્તો ઇતો ચ અઞ્ઞથા અવિજ્જમાનપઞ્ઞત્તિં દસ્સેતું "**સમ્મુતિસચ્ચે પના**"તિઆદિમાહ. કથં પન તસ્સ અચ્ચન્તમવિજ્જમાનત્તે તબ્બિસયાનં ધમ્માનં પવત્તિ નવત્તબ્બારમ્મણભાવો ચાતિ આહ "**અવિજ્જમાનમ્પી**"તિઆદિ. **પરિત્તાદિઆરમ્મણાતિ ન વત્તબ્બાતિ વુત્તા**તિ પરિત્તાદયો વિય તસ્સ વિસું વવત્થિતભાવં નિસેધેતિ.

વિક્ખિપનં નાનારમ્મણેસુ ચિત્તસ્સ પવત્તનં. **અનવટ્ઠાનં** એકસ્મિંયેવ પવત્તિતું અપ્પદાનં. દુતિયાદિમગ્ગપુરેચારિકં ફલસમાપત્તિપુરેચારિકઞ્ચ કામાવચરઞાણં નિબ્બાનારમ્મણતાય લોકુત્તરચિત્તસ્સ આવજ્જનટ્ઠાનિયતાય ચ પઠમમગ્ગપુરેચારિકઞાણેન સમાનન્તિ કત્વા વુત્તં "**ગોત્રભુવોદાને ગોત્રભૂતિ ગહેત્વા**"તિ.

સબ્બત્થપાદકન્તિ નિપ્ફાદેતબ્બે, પયોજને વા ભુમ્મં ''ચેતસો અવૂપસમે''તિઆદીસુ વિય. તેન સબ્બેસુ વિપસ્સનાદીસુ નિપ્ફાદેતબ્બેસૂતિ અત્થો. તેનેવાહ "**સબ્બેસૂ**"તિઆદિ. અતીતંસઞાણસ્સ કામાવચરત્તા ઇદ્ધિવિધાદીસુ તસ્સ અગ્ગહણં દટ્ઠબ્બં. તસ્સ પન અતીતસત્તદિવસતો હેટ્ઠા યાવ પચ્ચુપ્પન્નપટિસન્ધિ, તાવ વિસયોતિ વદન્તિ. અતીતસત્તદિવસેસુપિ ખન્ધપટિબદ્ધાનં તસ્સ વિસયભાવો યુત્તો વિય દિસ્સતિ.

પાદકજ્ઝાનચિત્તં પરિકમ્મેહિ ગહેત્વાતિ પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ''ઇદં ચિત્તં વિય અયં કાયો સીઘગમનો હોતૂ''તિ પુબ્બભાગપરિકમ્મેહિ રૂપકાયસ્સ વિય પાદકજ્ઝાનચિત્તસ્સપિ ગહેતબ્બતં સન્ધાય વુત્તં. ઇદં પન અધિટ્ઠાનં એવં પવત્તતીતિ વેદિતબ્બં. અધિપ્પેતટ્ઠાનપાપુણનત્થં ગન્તુકામતં પુરક્ખત્વા પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ''ઇદં ચિત્તં વિય અયં કાયો સીઘગમનો હોતૂ''તિ કરજકાયારમ્મણં પરિકમ્મં કત્વા ભવઙ્ગં ઓતરિત્વા વુટ્ઠાય પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા પુન ભવઙ્ગે ઓતિણ્ણે મનોદ્વારાવજ્જનં રૂપકાયં આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પજ્જતિ અનુલોમાનિ ચ. તતો અધિટ્ઠાનચિત્તમ્પિ તમેવારમ્મણં કત્વા ઉપ્પજ્જતિ. તસ્સાનુભાવેન યથાધિપ્પેતટ્ઠાનં ગતોયેવ હોતિ. એવં અદિસ્સમાનેન કાયેન ગચ્છન્તો પનાયં કિં તસ્સ અધિટ્ઠાનચિત્તસ્સ ઉપ્પાદક્ખણે ગચ્છતિ, ઉદાહુ ઠિતિક્ખણે ભઙ્ગક્ખણે વાતિ? તીસુ ખણેસુ ગચ્છતીતિ ઇચ્છન્તિ. **ચિત્તે**તિ પાદકજ્ઝાનચિત્તે. **સમોદહતી**તિ ચિત્તાનુગતિકં ચિત્તં વિય સીઘગમનં કરોતીતિ અત્થો. યથા હિ ચિત્તં ઇચ્છિતક્ખણે અતિદૂરેપિ વિસયં આરબ્ભ પવત્તતિ, એવં રૂપકાયસ્સપિ લહુપરિવત્તિભાવાપાદનં ચિત્તવસેન કાયપરિણામનં. ન ચેત્થ રૂપધમ્માનં દન્ધપરિવત્તિભાવતો એકચિત્તક્ખણેન દેસન્તરુપ્પત્તિ ન યુજ્જતીતિ વત્તબ્બા

અધિટ્ઠાનચિત્તેન રૂપકાયસ્સ લહુપરિવત્તિભાવસ્સ આપાદિતત્તા. તેનેવાહ ‘‘ચિત્તવસેન કાયં અધિટ્ઠહિત્વા સુખસઞ્ઞઞ્ચ લહુસઞ્ઞઞ્ચ ઓક્કમિત્વા અદિસ્સમાનેન કાયેન બ્રહ્મલોકં ગચ્છતી’’તિ (વિસુદ્ધિ॰ ૨.૩૯૭). અચિન્તેય્યો હિ ઇદ્ધિમન્તાનં ઇદ્ધિવિસયોતિ.

ચિત્તસન્તાનં રૂપકાયે સમોદહિતન્તિ યત્તકેહિ ચિત્તેહિ દિસ્સમાનેન કાયેન યથાધિપ્પેતટ્ઠાનપ્પત્તિ, તત્તકાનં ચિત્તાનં પબન્ધસ્સ દન્ધગમનકરણતો ઇમસ્સ અધિટ્ઠાનસ્સ કરજકાયે આરોપિતં તદનુગુણન્તિ અત્થો. ઇદમ્પિ અધિટ્ઠાનપાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠાય ‘‘અયં કાયો વિય ઇદં ચિત્તં દન્ધગમનં હોતૂ’’તિ સમાપજ્જિત્વા વુટ્ઠિતજ્ઝાનચિત્તારમ્મણં પરિકમ્મં કત્વા ભવઙ્ગં ઓતરિત્વા ભવઙ્ગતો વુટ્ઠાય પાદકજ્ઝાનં સમાપજ્જિત્વા પુન ભવઙ્ગે ઓતિણ્ણે મનોદ્વારાવજ્જનં પાદકજ્ઝાનં આરમ્મણં કત્વા ઉપ્પજ્જતિ અનુલોમાનિ ચ. તતો અધિટ્ઠાનચિત્તમ્પિ તમેવારમ્મણં કત્વા ઉપ્પજ્જતિ. તસ્સાનુભાવેન અન્તરા પઞ્ચવિઞ્ઞાણાદીસુ ઉપ્પન્નેસુપિ અપતન્તો ઇચ્છિતટ્ઠાનં ગચ્છતિ. એવં ગચ્છન્તો ચ સચે ઇચ્છતિ, પથવીકસિણવસેન આકાસે મગ્ગં નિમ્મિનિત્વા પદસા ગચ્છતિ. સચે ઇચ્છતિ, વાયોકસિણવસેન વાયું અધિટ્ઠહિત્વા તૂલપિચુ વિય વાયુના ગચ્છતિ. અપિચ ગન્તુકામતાવ એત્થ પમાણં. સતિ હિ ગન્તુકામતાય એવં કતાધિટ્ઠાનો અધિટ્ઠાનવેગક્ખિત્તોવેસો ઇસ્સાસપક્ખિત્તો સરો વિય દિસ્સમાનો ગચ્છતીતિ. તત્થ આકાસે મગ્ગં નિમ્મિનિત્વા ગચ્છન્તો વિનાપિ અભિઞ્ઞાઞાણેન પકતિપથવિયં વિય ગચ્છતિ. તેનેવ ‘‘પદસા ગચ્છતી’’તિ વુત્તં. વાયું અધિટ્ઠહિત્વા ગચ્છન્તો અભિઞ્ઞાઞાણસમુટ્ઠિતવાયોધાતુપરમ્પરાય ગચ્છતિ. ઉભયત્થાપિ અન્તરા વનરામણીયકાદીનિ પેક્ખમાનો આપાથગતે સદ્દે ચ સુણમાનો ગચ્છતીતિ વદન્તિ. કેચિ પન ‘‘અદિસ્સમાનેન કાયેન એકચિત્તક્ખણેનેવ ઇચ્છિતટ્ઠાનગમને દિસ્સમાનેન કાયેન પદસા વાયુના ચ ગમને અભિઞ્ઞાચિત્તસમુટ્ઠિતકાયવિઞ્ઞત્તિવિપ્ફારેન ગમન’’ન્તિ વદન્તિ. અપરે ‘‘અભિઞ્ઞાચિત્તસ્સ વિઞ્ઞત્તિનિબ્બત્તનકિચ્ચં નત્થી’’તિ વદન્તિ.

અધિટ્ઠાનદ્વયન્તિ ચિત્તકાયવસેન કાયચિત્તપરિણામનભૂતં રૂપકાયપાદકજ્ઝાનચિત્તારમ્મણં ઉભયં અધિટ્ઠાનં. **તંસમ્પયુત્તાયા**તિ યથાવુત્તઅધિટ્ઠાનદ્વયસમ્પયુત્તાય. **સુખસઞ્ઞાલહુસઞ્ઞાભાવતો**તિ સુખસઞ્ઞાલહુસઞ્ઞાસબ્ભાવતો, તબ્ભાવં આપજ્જનતોતિ અત્થો. **સુખસઞ્ઞા**તિ ચેત્થ ઉપેક્ખાસમ્પયુત્તા સઞ્ઞા. ઉપેક્ખા હિ ‘‘સન્તં સુખ’’ન્તિ વુત્તા. સાયેવ ચ સઞ્ઞા નીવરણેહિ ચેવ વિતક્કાદીહિ પચ્ચનીકેહિ ચ વિમુત્તત્તા ‘‘લહુસઞ્ઞા’’તિપિ વેદિતબ્બા. તાહિ સમોક્કન્તાહિ રૂપકાયોપિ તૂલપિચુ વિય સલ્લહુકો હોતિ. સો એવં વાતક્ખિત્તતૂલપિચુના વિય સલ્લહુકેન એકચિત્તક્ખણેન અદિસ્સમાનેન ચ કાયેન યથારુચિ ગચ્છતીતિ.

‘‘મુત્તો વતમ્હિ તાય અનત્થસંહિતાય દુક્કરકારિકાય, સાધુ વતમ્હિ સમ્માસમ્બોધિં સમ્બુજ્ઝ’’ન્તિ (સં॰ નિ॰ ૧.૧૩૭) પવત્તં ભગવતો ચેતોપરિવિતક્કમઞ્ઞાય મારો ‘‘અમુત્તભાવમસ્સ કરિસ્સામી’’તિ,

> ‘‘તપોકમ્મા અપક્કમ્મ, યં ન સુજ્ઝન્તિ માણવા;
> અસુદ્ધો મઞ્ઞસિ સુદ્ધો, સુદ્ધિમગ્ગા અપરદ્ધો’’તિ. (સં॰ નિ॰ ૧.૧૩૭) –

આહાતિ એવમાદિં સન્ધાય ‘‘**મારાદીનમ્પિ ભગવતો ચિત્તજાનનં વુત્ત**’’ન્તિ વુત્તં. નિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણઞ્ચ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણેન નિબ્બાના...પે॰... ઞાતેસુ પવત્તતીતિ સમ્બન્ધો. **નિબ્બાના...પે॰... ઞાતેસૂ**તિ ઇદં અભિઞ્ઞાઞાણસ્સ પરતો પવત્તમાનં પચ્ચવેક્ખણં અભિઞ્ઞાઞાણસ્સ વિસયે વિય અભિઞ્ઞાઞાણવિસયવિસયેપિ કદાચિ પવત્તિતું અરહતીતિ કત્વા વુત્તં. **અપ્પમાણારમ્મણત**ન્તિ અપ્પમાણખન્ધારમ્મણતન્તિ અત્થો. **તસ્મા**તિ

યસ્મા પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ નિબ્બાનારમ્મણભાવદીપકો કોચિ પાઠો નત્થિ, તસ્મા. **પચ્ચવેક્ખણકિચ્ચે વુચ્ચમાને**તિ રુળ્હિં અગ્ગહેત્વા મગ્ગાદીનં અતીતાનં પતિ પતિ અવેક્ખનં અનુસ્સરણં પચ્ચવેક્ખણન્તિ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણસ્સ કિચ્ચંયેવ પચ્ચવેક્ખણન્તિ વુચ્ચમાનેતિ અત્થો. **અનુઞ્ઞાતાતિ દિસ્સતી**તિ ''મગ્ગફલનિબ્બાનપચ્ચવેક્ખણતો''તિ ઇદમેવ સન્ધાય વુત્તં. અયઞ્હેત્થ અત્થો – પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણેન નિબ્બાનારમ્મણે ખન્ધે દિસ્વા ''ઇમે ધમ્મા કિં નુ ખો આરબ્ભ પવત્તા''તિ આવજ્જેન્તસ્સ પુબ્બેનિવાસાનુસ્સતિઞાણં નિબ્બાનારમ્મણે પવત્તતીતિ. અનાગતંસઞાણેપિ એસેવ નયો.

યદિ એવં કસ્મા પરિત્તત્તિકે ''અપ્પમાણો ધમ્મો મહગ્ગતસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૨.૫૮) એત્થ ''અપ્પમાણા ખન્ધા ચેતોપરિયઞાણસ્સ પુબ્બેનિવાસઅનાગતંસઞાણસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ અજ્ઝત્તત્તિકે ચ ''બહિદ્ધાધમ્મો બહિદ્ધાધમ્મસ્સ, બહિદ્ધાધમ્મો અજ્ઝત્તસ્સ ધમ્મસ્સ આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ એતેસં વિભઙ્ગેસુ ''બહિદ્ધા ખન્ધા ઇદ્ધિવિધઞાણસ્સ ચેતોપરિયપુબ્બેનિવાસયથાકમ્મૂપગઅનાગતંસઆવજ્જનાય આરમ્મણપચ્ચયેન પચ્ચયો''તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૨૦.૨૯) એત્તકમેવ વુત્તં, ન વુત્તં નિબ્બાનન્તિ. ચેતોપરિયઇદ્ધિવિધાદિઞાણેહિ સહ વુત્તત્તાતિ ચે, એવમ્પિ વિસું વિભજિતબ્બં સિયા. ન હિ વિસું વિભજનારહં સહ વિભજતીતિ? ન, અવચનસ્સ અઞ્ઞકારણત્તા. યાનિ હિ પુથુજ્જનાનં પુબ્બેનિવાસઅનાગતંસઞાણાનિ, તેસં અવિસયો એવ નિબ્બાનં. અરિયાનં પન મગ્ગફલપચ્ચવેક્ખણેહિ સચ્છિકતનિબ્બાનાનં ઇમેહિ ઞાણેહિ પચ્ચક્ખકરણે પયોજનં નત્થીતિ સાધારણેન ઇદ્ધિવિધઞાણાદીનં ગહિતત્તા નિબ્બાનં ન વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં . **નિબ્બત્તક્ખન્ધજાનનમાહ**, ન નિબ્બત્તકક્ખન્ધજાનનં. યથાકમ્મૂપગઞાણકિચ્ચઞ્હિ તન્તિ. **અત્થો સમ્ભવતી**તિ ઇદં અનાગતંસઞાણસ્સપિ અનિબ્બાનારમ્મણતં સન્ધાય વુત્તં.

૧૪૨૯. મગ્ગારમ્મણત્તિકે યસ્મા ચિત્તુપ્પાદકણ્ડે બોધિતેસુ ચિત્તુપ્પાદેસુ એકન્તતો મગ્ગારમ્મણાયેવ કેચિ નત્થિ, મગ્ગારમ્મણાયેવ પન કદાચિ મગ્ગાધિપતિનો હોન્તિ, તસ્મા ''કતમે ધમ્મા મગ્ગારમ્મણા''તિ એકમેવ પુચ્છં કત્વા તયોપિ કોટ્ઠાસા લબ્ભમાનવસેન વિભત્તા. ઇમિના નયેન પરતોપિ એવરૂપેસુ ઠાનેસુ અત્થો વેદિતબ્બો. ''ચિત્તુપ્પાદા''તિ, ''મગ્ગારમ્મણા''તિ ચ વુત્તધમ્માનંયેવ મગ્ગહેતુકત્તાભાવં સાધેતું ''**અસહજાતત્તા**''તિ ઇદં હેતુવચનન્તિ ''**અસમ્પયુત્તત્તાતિ અત્થો**''તિ વુત્તં. તેનેવાહ ''**ન હિ અરૂપધમ્માન**''ન્તિઆદિ. ''અઞ્ઞધમ્મારમ્મણકાલે એવા''તિ અવધારણસ્સ અગ્ગહિતત્તા ગરું અકત્વા મગ્ગારમ્મણકાલેપિ મગ્ગાધિપતિભાવેન ન વત્તબ્બાતિ અયમ્પિ અત્થો અટ્ઠકથાયં પરિગ્ગહિતોયેવાતિ દટ્ઠબ્બં. ''ગરું કત્વા પચ્ચવેક્ખણકાલે''તિ હિ વુત્તત્તા ગરું અકત્વા પચ્ચવેક્ખણકાલેપિ અત્થિ એવ. તદા ચ મગ્ગાધિપતિભાવેન ન વત્તબ્બા તે ધમ્માતિ ભિય્યોપિ સિદ્ધોવાયમત્થો.

૧૪૩૪. અતીતારમ્મણાવાતિ ઉદ્ધટં, ''અતીતારમ્મણા''તિ પન અટ્ઠકથાપાઠો બહૂસુ પોત્થકેસુ દિસ્સતિ. **તસ્મા**તિ યસ્મા **પટિચ્ચસમુપ્પાદવિભઙ્ગવણ્ણનાયં** (વિભ॰ અ॰ ૨૨૭) ''મરણસમયે ઞાતકા 'અયં, તાત, તવત્થાય બુદ્ધપૂજા કરીયતિ, ચિત્તં પસાદેહી'તિ વત્વા''તિઆદિના પઞ્ચદ્વારે રૂપાદિઆરમ્મણૂપસંહરણં તત્થ તદારમ્મણપરિયોસાનાનં ચુદ્દસન્નં ચિત્તાનં પવત્તિઞ્ચ વત્વા તસ્મિંયેવ એકચિત્તક્ખણટ્ઠિતિકે આરમ્મણે પટિસન્ધિચિત્તં ઉપ્પજ્જતીતિ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણભાવં પટિસન્ધિયા વક્ખતિ, તસ્માતિ અત્થો. દ્વે ભવઙ્ગાનિ આવજ્જનં મરણસ્સાસન્નભાવેન મન્દીભૂતવેગત્તા પઞ્ચ જવનાનિ દ્વે તદારમ્મણાનિ ચુતિચિત્તન્તિ એકાદસ ચિત્તક્ખણા અતીતાતિ આહ ''**પઞ્ચચિત્તક્ખણાવસિટ્ઠાયુકે**''તિ. **ઇતરત્થા**તિ અઞ્ઞતદારમ્મણાય ચુતિયા. ઇદાનિ તમેવ ''ઇતરત્થા''તિ સઙ્ખેપતો વુત્તમત્થં વિત્થારતો દસ્સેતું ''**યદા હી**''તિઆદિમાહ. ચુતિયા તદારમ્મણરહિતત્તા

પટિસન્ધિયા ચ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણત્તા “**રૂપા…પે॰… જ્જન્તસ્સા**”તિ ઉદાહટં. **છ ભવઙ્ગાનિ પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણાનિ હોન્તિ**, નવ ચિત્તક્ખણા અતીતાતિ સત્તચિત્તક્ખણાવસિટ્ઠાયુકે ગતિનિમિત્તે પટિસન્ધિયા પવત્તત્તાતિ દટ્ઠબ્બં.

વિજ્જમાનમેવ કાયં આરમ્મણં કરોતીતિ એતેન સુખલહુસઞ્ઞોક્કમનેન પચ્ચુપ્પન્નસ્સેવ ભૂતુપાદાયરૂપસઙ્ઘાતસ્સ લહુપરિવત્તિભાવાપાદનં, ન ભાવિનોતિ દસ્સેતિ.

એત્થન્તરેતિ અપાકટકાલતો પટ્ઠાય યાવ પાકટકાલો, એતસ્મિં અન્તરે. યસ્મા પન કસ્સચિ કિઞ્ચિ સીઘં પાકટં હોતિ, કસ્સચિ દન્ધં, તસ્મા “**એકદ્વેસન્તતિવારા**”તિ અનિયમેત્વા વુત્તં. ‘‘વચનસિલિટ્ઠતાવસેન વુત્ત’’ન્તિ એકે, કેચિ પન ‘‘એત્થન્તરે પવત્તા રૂપધમ્મા અરૂપધમ્મા ચ પચ્ચુપ્પન્નાતિ ગહિતે એકો સન્તતિવારો હોતિ, તં પન દ્વિધા વિભજિત્વા અપાકટકાલં આદિં કત્વા યેભુય્યેન પાકટકાલતો ઓરભાવો એકો કોટ્ઠાસો યેભુય્યેન પાકટકાલં આદિં કત્વા યાવ સુપાકટકાલો એકોતિ એતે દ્વે સન્તતિવારા. ઇમિના નયેન સેસસન્તતિવારભેદાપિ વેદિતબ્બા. તત્થ કાલવસેન સબ્બેસં સમાનભાવં અગ્ગહેત્વા ધમ્માનં સદિસપ્પવત્તિવસેન સન્તતિપરિચ્છેદો દીપિતબ્બો’’તિ વદન્તિ. કિઞ્ચિ કિઞ્ચિ કાલં સદિસં પવત્તમાનાપિ હિ ઉતુચિત્તાદિસમુટ્ઠાના રૂપધમ્મા સન્તતિવારાતિ વુચ્ચન્તિ. યદાહ “**અતિપરિત્તા**”તિઆદિના, અરૂપસન્તતિપિ ચેત્થ યથાવુત્તરૂપસન્તતિપરિચ્છિન્ના સઙ્ગહિતાયેવાતિ દટ્ઠબ્બં. **પચ્ચુપ્પન્નેસુ ધમ્મેસુ સંહીરતી**તિ તણ્હાદિટ્ઠીહિ આકડ્ઢનીયટ્ઠાનભાવેન વુત્તં. ‘‘યો ચાવુસો, મનો યે ચ ધમ્મા’’તિ વિસયિવિસયભૂતા એકભવભૂતા ચ એકસન્તતિપરિયાપન્ના ધમ્મા વિભાગં અકત્વા ગય્હમાના અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં હોતિ, સતિ પન વિભાગકરણે ખણસન્તતિપચ્ચુપ્પન્નતા લબ્ભતીતિ આહ “**અદ્ધાપચ્ચુપ્પન્નં હોન્તં એતં ઉભયં હોતી**”તિ.

તસ્સાતિ મહાજનસ્સ. **અતીતાદિવિભાગં અકત્વા**તિ આવજ્જનાદીનં સમાનાકારપ્પવત્તિયા ઉપાયં દસ્સેતિ. **સિદ્ધં હોતી**તિ ખણપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણત્તેપિ પરિકમ્મચેતોપરિયઞાણાનં અયં પાળિ સુટ્ઠુ નીતા હોતીતિ અત્થો. **અતીતત્તિકો ચ એવં અભિન્નો હોતી**તિ એવં ખણપચ્ચુપ્પન્નેયેવ ધમ્મે ઇધ પચ્ચુપ્પન્નોતિ ગય્હમાને અઞ્ઞપદસઙ્ગહિતસ્સેવ અનન્તરપચ્ચયભાવં પકાસેન્તો અતીતત્તિકો ચ પટ્ઠાને અભેદતો સમ્મા અત્થસ્સ ઉદ્ધટત્તા અવિનાસિતો હોતિ. અથ વા **અતીતત્તિકો**તિ પટ્ઠાને અતીતત્તિકપાળિ, ઇમાય અતીતત્તિકપાળિયા યથાવુત્તકારણતોયેવ અભિન્નો અવિસિટ્ઠો અઞ્ઞદત્થુ સંસન્દતિ સમેતીતિ અત્થો.

યથાસમ્ભવન્તિ આવજ્જનાય અનાગતારમ્મણતા, જવનાનં પચ્ચુપ્પન્નાતીતારમ્મણતા અનાગતપચ્ચુપ્પન્નાતીતારમ્મણતાતિ યોજેતબ્બં. **નાનારમ્મણતા ન સિયા** અદ્ધાવસેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણત્તાતિ અધિપ્પાયો. અયઞ્ચ અત્થો એકિસ્સા જવનવીથિયા એકસ્મિંયેવ ચિત્તે પવત્તિયં આવજ્જનાદીનં અનાગતાદિઆરમ્મણતા સમ્ભવતીતિ સમ્ભવદસ્સનવસેન વુત્તોતિ યથાધિપ્પેતસ્સ અભિઞ્ઞાચિત્તસ્સ ખણપચ્ચુપ્પન્ને પવત્તિં યોજેત્વા દસ્સેતું “**તેના**”તિઆદિમાહ. **તીણી**તિ ‘‘અતીતારમ્મણો ધમ્મો અતીતારમ્મણસ્સ ધમ્મસ્સ આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો, અનાગતારમ્મણો ધમ્મો અનાગતારમ્મણસ્સ ધમ્મસ્સ, પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણો ધમ્મો પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણસ્સ ધમ્મસ્સ આસેવનપચ્ચયેન પચ્ચયો’’તિ (પટ્ઠા॰ ૨.૧૯.૩૪) પદન્તરસઙ્ગહિતધમ્માનપેક્ખા ધમ્મા તીણિ પઞ્હવિસ્સજ્જનાનીતિ અત્થો. **અનાસેવનં નત્થી**તિ આસેવનલાભે સતિ યથાધમ્મસાસને અવચનસ્સ કારણં નત્થીતિ અવચનેન તત્થ ઇતરેસં પઞ્હાનં પટિસેધો વિઞ્ઞાયતીતિ અધિપ્પાયો.

એતસ્સ વાદસ્સાતિ ''આવજ્જનજવનાનં અનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણત્તેપિ ચેતોપરિયઞાણં સિદ્ધ''ન્તિ વાદસ્સ. **નિસ્સયભાવો**તિ અત્થસમ્ભવતો યથાવુત્તનયસ્સ જોતકભાવો. **યન્તિ** ચિત્તં. **તસ્સા**તિ આવજ્જનજવનાનં ખણપચ્ચુપ્પન્નનિરુદ્ધારમ્મણતાવચનસ્સ. એત્થ ચ કાલવિસેસં આમસતિ, અનાગતાયેવ ચ આવજ્જના પવત્તતીતિ નયિદં યુજ્જમાનકં. અથ ''યં ઇમસ્સ ચિત્તં ભવિસ્સતિ, તં જાનામી''તિ આભોગં કરોતિ, એવં સતિ પરિકમ્માભિઞ્ઞાચિત્તાનમ્પિ અનાગતારમ્મણત્તમેવાતિ સબ્બત્થ આવજ્જનજવનાનં અનાગતપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણતા ન સિજ્ઝતીતિ આહ ''**પવત્તિ...પે॰... વુત્તત્તા**''તિ. **દોસાપત્તિયા**તિ દોસાપજ્જનેન, દોસાપત્તિતો વા. **રાસિએકદેસાવજ્જનપટિવેધે**તિ યથારુતવસેનેવ પુરિમવાદિપક્ખમાહ, **સમ્પત્તસમ્પત્તાવજ્જનજાનને**તિ અત્તના નિદ્ધારિતપક્ખં. **પુરિમવાદિનો નાનુજાનેય્યુ**ન્તિ અદ્ધાસન્તતિપચ્ચુપ્પન્નપદત્થતા અભિધમ્મમાતિકાયં આગતપચ્ચુપ્પન્નપદસ્સ નત્થીતિ અધિપ્પાયે ઠત્વા નાનુજાનેય્યું. એત્થ ચ સતિપિ સભાવભેદે આકારભેદાભાવતો એકત્તનયવસેન આવજ્જનપરિકમ્માભિઞ્ઞાચિત્તાનં નાનારમ્મણતાદોસો નત્થીતિ ખણપચ્ચુપ્પન્નારમ્મણતા ચેતોપરિયઞાણસ્સ પુરિમવાદીનં અધિપ્પાયવિભાવનમુખેન દસ્સિતા. **અટ્ઠકથાયં** પન ''સભાવભેદે સતિ નાનારમ્મણતાદોસાભાવો નત્થિ એવાતિ એકસ્મિં એવ ચિત્તે અદ્ધાસન્તતિવસેન પચ્ચુપ્પન્નારમ્મણતા વિભાવિતા''તિ દ્વીસુપિ વાદેસુ યં યુત્તં, તં વિચારેત્વા ગહેતબ્બં.

તેનેવાતિ યસ્મા અતીતત્તિકે ઉપ્પન્નત્તિકે ચ ચેતોપરિયઞાણસ્સ વત્તમાનધમ્મારમ્મણભાવજોતનો પાઠો ન દિસ્સતિ, તેનેવ કારણેન. **દ્વીસુ ઞાણેસૂ**તિ પુબ્બેનિવાસચેતોપરિયઞાણેસુ . **કમ્મમુખેન ગય્હન્તી**તિ સતિપિ આરમ્મણભાવે ચત્તારો ખન્ધા યથાકમ્મૂપગઞાણેન કમ્મદ્વારેન કુસલાકુસલા ઇચ્ચેવ ગય્હન્તિ, ન પન વિભાગસોતિ દસ્સેતિ. લોભાદિસમ્પયોગવિસેસેન દુચ્ચરિતભાવો, અલોભાદિસમ્પયોગવિસેસેન ચ સુચરિતભાવો લક્ખીયતીતિ દુચ્ચરિતસુચરિતાનિ વિભાવેન્તં લોભાદયોપિ વિભાવેતિયેવ નામ હોતીતિ આહ ''**દુચ્ચરિત...પે॰... ભાવનં હોતી**''તિ.

૧૪૩૫. અસભાવધમ્મસ્સ ''અહ''ન્તિઆદિપઞ્ઞત્તિયા અજ્ઝત્તધમ્મુપાદાનતાય સિયા કોચિ અજ્ઝત્તપરિયાયો, ન પન સભાવધમ્મસ્સ અસત્તસન્તાનેવ તસ્સાતિ વુત્તં ''**સભાવ...પે॰... અહોન્ત**''ન્તિ. તથા હિ ''અત્તનો ખન્ધાદીનિ પચ્ચવેક્ખન્તસ્સા''તિ એત્થ ''અજ્ઝત્તારમ્મણા''તિ પદસ્સ અત્થવિવરણવસેન ''અજ્ઝત્તં ગય્હમાનં અહન્તિ પઞ્ઞત્તિં આદિ-સદ્દેન ગણ્હાતી''તિ વક્ખતિ. યદિ એવં તસ્સ અજ્ઝત્તત્તિકેપિ અજ્ઝત્તભાવો વત્તબ્બો સિયા? ન, બહિદ્ધાભાવસ્સ વિય અજ્ઝત્તભાવસ્સપિ અજ્ઝત્તત્તિકે નિપ્પરિયાયવસેન અધિપ્પેતત્તાતિ. યદાહ ''**અસભા...પે॰... ન વુત્ત**''ન્તિ. **આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનાદીતિ આદિ**-સદ્દેન સાવજ્જનાનિ તસ્સ પુરેચારિકઉપચારચિત્તાનિ તસ્સ આરમ્મણેન પવત્તનકપચ્ચવેક્ખણઅસ્સાદનાદિચિત્તાનિ ચ સઙ્ગણ્હાતિ.

આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનં તં-સદ્દેન આકડ્ઢિત્વા વદતિ, ન પન તં સબ્બન્તિ વુત્તં, યઞ્ચ તસ્સ પુરેચારિકન્તિ અત્થો. **લેસવચન**ન્તિ એકદેસસારુપ્પેન સમાનારમ્મણભાવેન એકદેસસ્સેવ વચનં. લિસ્સતિ સિલિસ્સતિ એકદેસેન અલ્લીયતીતિ હિ **લેસો**. **યેસ**ન્તિ કામાવચરકુસલાકુસલમહાકિરિયાવજ્જનચિત્તાનં કુસલકિરિયાભેદસ્સ રૂપાવચરચતુત્થસ્સ ચ. **એવં ઉપેક્ખાસહગતનિદ્દેસાદીસૂ**તિ યેસં અદુક્ખમસુખાય વેદનાય સમ્પયુત્તતા વુત્તા, તેસુ એકમેવ ઉપેક્ખાસહગતનિદ્દેસં વત્વા ઇતરં ન વત્તબ્બં સિયાતિ અત્થો. **આદિ**-સદ્દેન હેતુસમ્પયુત્તકામાવચરાદિનિદ્દેસે સઙ્ગણ્હાતિ. તત્થાપિ હિ પરિત્તસહેતુકાદિભાવેન વુત્તેસુ ધમ્મેસુ એકમેવ વત્વા ઇતરં ન વત્તબ્બં સિયાતિ. **અભાવનાનિક્ખપ્પવત્તિયા**તિ અભાવનાનિક્ખપ્પવત્તિયા અભાવનાકારસ્સ ઉક્કંસપ્પવત્તિયાતિ અત્થો, અભાવસ્સ વા ઉક્કંસપ્પવત્તિયા. **નવત્તબ્બં જાતં** અજ્ઝત્તારમ્મણાદિભાવેનાતિ

અધિપ્પાયો. **તાની**તિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનેન સમાનારમ્મણાનિ આવજ્જનાદીનિ. યદિ એવં ‘‘અભાવનાસામઞ્ઞે’’તિ કસ્મા વુત્તં. ન હિ આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનારમ્મણસ્સ પચ્ચવેક્ખણઅસ્સાદનાદિવસેન પવત્તચિત્તાનં અભાવનાકારેન પવત્તિ અત્થીતિ? ન, અભાવેતબ્બતાય અધિપ્પેતત્તા. ન ભાવીયતીતિ હિ અભાવનં, ન ન ભાવેતીતિ.

ગહણવિસેસનિમ્મિતાનીતિઆદીસુ અયમધિપ્પાયો – યદિપિ ભાવનાઞાણનિમ્મિતાકારમત્તેસુ સભાવતો અવિજ્જમાનેસુ વિસયેસુ યેભુય્યેન મહગ્ગતા ધમ્મા પવત્તન્તિ, બહિદ્ધાકારગ્ગહણવસેન પન કસિણાદીનં બહિદ્ધાભાવોતિ તદારમ્મણધમ્મા બહિદ્ધારમ્મણાતિ વુત્તં. કસિણાનઞ્હિ સન્તાનં મુઞ્ચિત્વા ઉપટ્ઠાનં વિસેસતો વડ્ઢિતકસિણવસેન વિઞ્ઞાયતિ, પઠમારુપ્પવિઞ્ઞાણાભાવસ્સ પન ન બહિદ્ધાકારો, નાપિ અજ્ઝત્તાકારોતિ ઉભયાકારવિધુરે તસ્મિં અનઞ્ઞસાધારણેન પવત્તિયાકારેન પવત્તમાનં આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનમેવ નવત્તબ્બારમ્મણં વુત્તં, ન ઇતરે ઇતરાકારપ્પવત્તિતોતિ. **કામાવચરકુસલાન**ન્તિ નિદસ્સનમત્તં દટ્ઠબ્બં.

આકિઞ્ચઞ્ઞાયતનવિપાકં નેવસઞ્ઞાનાસઞ્ઞાયતનસ્સ વિપાકાદિકસ્સાતિ અત્થવસેન વિભત્તિ પરિણામેતબ્બા. **અભિનીહારાસમ્ભવતો**તિ સમાપત્તિચિત્તસ્સ અભિનીહરણાસમ્ભવતો. કુસલમેવ વિપાકસ્સ આરમ્મણન્તિ કત્વા ‘‘**વિપાકસ્સા**’’તિઆદિ વુત્તં.

અસભાવધમ્મત્તેપિ બહિદ્ધાકારેન ગહણીયભાવતો કસિણાનં બહિદ્ધાભાવો વિય એકન્તતો ઇધ અજ્ઝત્તધમ્મુપાદાનતાય અહન્તિ પઞ્ઞત્તિયા સિયા અજ્ઝત્તભાવોતિ વુત્તં ‘‘**અજ્ઝત્ત**’’ન્તિઆદિ. ‘‘**ખન્ધાદી**તિ **આદિ**-સદ્દેન ધાતુઆયતનાદિ સઙ્ગય્હતી’’તિ ચ વદન્તિ. **એસ નયો**તિ ‘‘અરૂપક્ખન્ધે ખન્ધાતિ ગહેત્વા’’તિઆદિકં વણ્ણનાનીતિં આહ. **પરેસં ખન્ધાદિગ્ગહણે**તિ પરેસં ખન્ધાદીતિ ઇમસ્સ પદસ્સ કથને ઉચ્ચારણે. સબ્બં ઉપાદાપઞ્ઞત્તિં આહ આદિસદ્દેનાતિ સમ્બન્ધો.

તિકઅત્થુદ્ધારવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

દુકઅત્થુદ્ધારવણ્ણના

૧૪૭૩. અઞ્ઞથાતિ વુત્તપ્પકારસ્સ દસ્સને. વુત્તપ્પકારસ્સ દસ્સનતો એવ હિ અટ્ઠકથાયં સસઙ્ખારિકાનં થિનમિદ્ધવિરહે અસઙ્ખારિકસદિસી યોજના ન દસ્સિતા. **ભવરાગાદીસૂ**તિ ભવરાગમૂલિકાદીસુ યોજનાસુ.

૧૫૧૧. દ્વેતિ ઉદ્ધચ્ચાવિજ્જાનીવરણાનિ. **તીણી**તિ કામચ્છન્દબ્યાપાદવિચિકિચ્છાસુ એકેકેન ઉદ્ધચ્ચાવિજ્જાનીવરણાનિ. **દ્વે વા તીણિ વા**તિ પાળિયં **વા**-સદ્દસ્સ લુત્તનિદ્દિટ્ઠતં આહ. અથ વા નિપાતસદ્દસન્નિધાનેપિ નામપદાદીહિ એવ સમુચ્ચયાદિઅત્થો વુચ્ચતિ, ન નિપાતપદેહિ તેસં અવાચકત્તાતિ અન્તરેનપિ નિપાતપદં અયમત્થો લબ્ભતિ. તથા વચનિચ્છાય સમ્ભવો એવ હેત્થ પમાણન્તિ પાળિયં ‘‘દ્વે તીણી’’તિ વુત્તં. **યત્થ સહુપ્પત્તી**તિઆદિના ‘‘દ્વે તીણી’’તિ લક્ખણવચનન્તિ સબ્બસાધારણમત્થમાહ. તથા હિ ‘‘**એવઞ્ચ કત્વા કિલેસગોચ્છકે ચા**’’તિ વુત્તં. તસ્સાયમધિપ્પાયો – કિલેસદ્વયસહિતસ્સેવ ચિત્તુપ્પાદસ્સ અભાવેપિ પાળિયં દ્વિગ્ગહણં કતં, કિલેસાનઞ્ચ સમ્ભવન્તાનં સબ્બેસં સરૂપેન ગહણં ન કતન્તિ દ્વે તયોતિ લક્ખણકરણન્તિ વિઞ્ઞાયતીતિ.

યદિ સબ્બાકુસલે ઉપ્પજ્જનકસ્સપિ ઉદ્ધચ્ચસ્સ એકો એવ ચિત્તુપ્પાદો વિસયભાવેન વુચ્ચતિ, અવિજ્જાનીવરણસ્સપિ તથા વત્તબ્બન્તિ અધિપ્પાયેન "**કસ્મા વુત્ત**"ન્તિઆદિના ચોદેતિ. ઇતરો ઉદ્ધચ્ચનીવરણસ્સેવ તથા વત્તબ્બતં અવિજ્જાનીવરણસ્સ તથા વત્તબ્બતાભાવઞ્ચ દસ્સેતું "**સુત્તન્તે**"તિઆદિમાહ. તત્થ **સુત્તન્તે વુત્તેસુ પઞ્ચસુ નીવરણેસૂ**તિ ઉદ્ધચ્ચસહગતે ઉદ્ધચ્ચસ્સ અવિજ્જાનીવરણેન નીવરણસહિતતં આસઙ્કિત્વા વુત્તં. નનુ ચ સુત્તન્તેપિ ''અવિજ્જાનીવરણાનં સત્તાન''ન્તિઆદીસુ (સં॰ નિ॰ ૨.૧૨૪) અવિજ્જા ''નીવરણ''ન્તિ વુત્તાતિ? સચ્ચમેતં, ઝાનઙ્ગાનં પટિપક્ખભાવેન પન સુત્તન્તે બહુલં કામચ્છન્દાદયો પઞ્ચેવ નીવરણાનિ વુત્તાનીતિ યેભુય્યવુત્તિવસેન એતં વુત્તન્તિ દટ્ઠબ્બં.

કેચિ પન ''યથા નિક્ખેપકણ્ડે કુસલપટિપક્ખભૂતાનિ દુબ્બલાનિપિ નીવરણાનિ પટ્ઠાને વિય દસ્સિતાનિ. તથા હિ **પટ્ઠાને** (પટ્ઠા॰ ૩.૮.૧) 'નીવરણં ધમ્મં પટિચ્ચ નીવરણો ધમ્મો ઉપ્પજ્જતિ ન પુરેજાતપચ્ચયા. અરૂપે કામચ્છન્દનીવરણં પટિચ્ચ થિનમિદ્ધનીવરણં ઉદ્ધચ્ચનીવરણ'ન્તિઆદિ વુત્તં, ન એવં અટ્ઠકથાકણ્ડે. અટ્ઠકથાકણ્ડે પન ઝાનપટિપક્ખભૂતાનિયેવ નીવરણાનિ નિદ્દિટ્ઠાનીતિ 'ઉદ્ધચ્ચનીવરણં ઉદ્ધચ્ચસહગતે ચિત્તુપ્પાદે ઉપ્પજ્જતી'તિ વુત્તં. અટ્ઠકથાયં પન ઉદ્ધચ્ચનીવરણસ્સ કામચ્છન્દાદીહિ એકતો ઉપ્પત્તિદસ્સનં નિક્ખેપકણ્ડાનુસારેન કતં એકતો ઉપ્પત્તિયા પભેદદસ્સનત્થં. તત્થ હિ પાળિયંયેવ તાનિ વિત્થારતો વુત્તાની''તિ વદન્તિ. અયઞ્ચ વાદો ''ઉદ્ધચ્ચનીવરણં ઉદ્ધચ્ચસહગતે ચિત્તુપ્પાદે ઉપ્પજ્જતી''તિ ઇદમેવ વચનં ઞાપકન્તિ કત્વા વુત્તો. અઞ્ઞથા અવિજ્જાનીવરણં વિય વત્તબ્બં સિયા. ન તિ ઇતો અઞ્ઞં પરિયુટ્ઠાનપટ્ઠાયીનિયેવ નીવરણાનિ અત્થુદ્ધારકણ્ડે અધિપ્પેતાનીતિ ઇમસ્સ અત્થસ્સ સાધકં વચનં અત્થિ, ઇદં વચનં દ્વેતીણિવચનસ્સ સામઞ્ઞેન સબ્બનીવરણસઙ્ગાહકત્તા યથાવુત્તવચનસ્સ વિસયવિસેસપ્પકાસનસઙ્ખાતેન પયોજનન્તરેન વુત્તભાવસ્સ દસ્સિતત્તા ચ ઞાપકં ન ભવતીતિ દિસ્સતિ, તસ્મા વિચારેત્વા ગહેતબ્બં.

અગ્ગહેત્વાતિ યથારુતવસેનેવ અત્થં અગ્ગહેત્વા યથા નિક્ખેપકણ્ડપટ્ઠાનાદીહિ ન ઇમિસ્સા પાળિયા વિરોધો હોતિ, એવં અધિપ્પાયો ગવેસિતબ્બોતિ યથાવુત્તમેવત્થં નિગમેતિ.

૧૫૭૭. તેસન્તિ લોભાદિતો અઞ્ઞેસં. **દસ્સિતા**તિ કથં દસ્સિતા? માનો તાવ લોભમોહઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, લોભમોહથિનઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, તથા દિટ્ઠિ, વિચિકિચ્છા મોહઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, થિનં લોભમોહદિટ્ઠિઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, લોભમોહમાનઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, લોભમોહઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, દોસમોહઉદ્ધચ્ચઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, ઉદ્ધચ્ચં લોભમોહદિટ્ઠિઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, લોભમોહદિટ્ઠિથિનઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, લોભમોહમાનઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, લોભમોહમાનથિનઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, લોભમોહથિનઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, લોભમોહઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, દોસમોહઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, દોસમોહથિનઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, મોહવિચિકિચ્છાઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ, મોહઅહિરિકાનોત્તપ્પેહિ એકતો ઉપ્પજ્જતિ.

યથા ચ ઉદ્ધચ્ચં, એવં અહિરિકાનોત્તપ્પાનિ ચ યોજેત્વા વેદિતબ્બાનિ. કથં? અહિરિકં લોભમોહદિટ્ઠિઉદ્ધચ્ચાનોત્તપ્પેહિ, લોભમોહદિટ્ઠિથિનઉદ્ધચ્ચાનોત્તપ્પેહિ, લોભમોહમાનઉદ્ધચ્ચાનોત્તપ્પેહિ, લોભમોહમાનથિનઉદ્ધચ્ચાનોત્તપ્પેહિ, લોભમોહથિનઉદ્ધચ્ચાનોત્તપ્પેહિ, લોભમોહઉદ્ધચ્ચાનોત્તપ્પેહિ, દોસમોહઉદ્ધચ્ચાનોત્તપ્પેહિ, દોસમોહથિનઉદ્ધચ્ચાનોત્તપ્પેહિ, મોહવિચિકિચ્છાઉદ્ધચ્ચાનોત્તપ્પેહિ , મોહઉદ્ધચ્ચાનોત્તપ્પેહિ ચ એકતો ઉપ્પજ્જતિ. અનોત્તપ્પં લોભમોહદિટ્ઠિઉદ્ધચ્ચાહિરિકેહિ,

લોભમોહદિટ્ઠિથિનઉદ્ધચ્ચાહિરિકેહિ, લોભમોહમાનઉદ્ધચ્ચાહિરિકેહિ, લોભમોહમાનથિનઉદ્ધચ્ચાહિરિકેહિ, લોભમોહથિનઉદ્ધચ્ચાહિરિકેહિ, લોભમોહઉદ્ધચ્ચાહિરિકેહિ, દોસમોહઉદ્ધચ્ચાહિરિકેહિ, દોસમોહથિનઉદ્ધચ્ચાહિરિકેહિ, મોહવિચિકિચ્છાઉદ્ધચ્ચાહિરિકેહિ , મોહઉદ્ધચ્ચાહિરિકેહિ ચ એકતો ઉપ્પજ્જતીતિ એવમેત્થ માનાદીનમ્પિ એકતો ઉપ્પત્તિ વેદિતબ્બા. સેસં ઉત્તાનત્થમેવ.

અટ્ઠકથાકણ્ડવણ્ણના નિટ્ઠિતા.

ઇતિ ધમ્મસઙ્ગણીમૂલટીકાય લીનત્થપદવણ્ણના

ધમ્મસઙ્ગણી-અનુટીકા સમત્તા.